

ISSN 2411-5991

**SCIENTIFIC
MESSENGER**

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

**OF THE UNESCO
DEPARTMENT**

**КАФЕДРИ
ЮНЕСКО**

**OF KYIV
NATIONAL
LINGUISTIC
UNIVERSITY**

**КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

*Philology
Pedagogy
Psychology*

*Філологія
Педагогіка
Психологія*

**2019
Issue 38
Collection of papers**

**2019
Випуск 38
Збірник наукових праць**

KNLU Publishing Centre

Видавничий центр КНЛУ

УДК 81+82+37
ББК 80+74+88

ISSN 2411-5991

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації № 8226, серія КВ від 17.12.2003 р.**

Збірник наукових праць “Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія “Філологія, педагогіка, психологія” включено до переліку наукових фахових видань України у галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 року № 1328)

Видається за рішенням вченої ради

Київського національного лінгвістичного університету

(протокол № 3 від 23 вересня 2019 р.)

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор доктор філологічних наук, професор **Валух З.О.**

Відповідальний редактор кандидат філологічних наук, доцент **Лиса Г.І.**

Відповідальний секретар кандидат філологічних наук, доцент **Заскалета В.П.**

Члени редколегії

доктор філологічних наук, професор **Баган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Висоцька Н.О.**

доктор філологічних наук, професор **Воробйова О.П.**

доктор філологічних наук, професор **Данилич В.С.**

доктор філологічних наук, професор **Кагановська О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Мейзерська Т.С.**

доктор філологічних наук, професор **Мусієнко В.П.**

доктор філологічних наук, професор **Новрузов Р.М. (Азербайджан)**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філософії **Гасил Й. (Чеська Республіка)**

доктор педагогічних наук, професор **Антипова А.М. (Росія)**

доктор педагогічних наук, професор **Бігич О.Б.**

доктор педагогічних наук, професор **Бориско Н.Ф.**

доктор педагогічних наук, професор **Левченко Т.І.**

доктор педагогічних наук, професор **Максименко А.П.**

доктор педагогічних наук, професор **Матвієнко О.В.**

доктор педагогічних наук, професор **Ніколаєва С.Ю.**

доктор психологічних наук, професор **Бондаренко О.Ф.**

доктор психологічних наук, професор **Ложкін Г.В.**

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і посилань та інших даних наукових статей несуть автори публікацій.

Editorial board

Professor Zoya O. Valyukh – Editor-in-Chief

Associate Professor Halyna I. Lysa – Deputy Editor

Valentyna P. Zaskaleta – Executive Secretary

Офіційний веб-сайт: <http://visnyk-unesko.knlu.edu.ua>

Editorial Board Address:
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska Str.
Ukraine, 03150, Kyiv-150,
tel.:(044)529-83-13, office, 346

Адреса редколегії:
Київський національний
лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73
Україна, 03150, Київ-150,
тел.: (044)529-83-13, каб.346

З М І С Т

МОВОЗНАВСТВО

<i>Валух З.О.</i>	Системно-парадигматичні відношення на морфологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях: зіставний аспект	7
<i>Бондаренко Я.О.</i>	Концептуальні метафори як вияв когнітивної діяльності мовної особистості в сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі	14
<i>Ващенко О.О., Степанюк О.В.</i>	Семантика кольорема зелений / zelená в українсько-чеському лінгвокультурному просторі	19
<i>Гапеева В.М.</i>	Страх і надія праз призму мадальнасці волевьяўлення (на матэрыяле беларускай і англійскай моў)	27
<i>Hasil J.</i>	Využití internetového portálu Abeceda českých reálií ve výuce češtiny pro cizince s ukázkami	35
<i>Гмиря Л.В.</i>	Валентна рамка двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності	43
<i>Іваненко І.М.</i>	Особливості використання військової лексики в сучасному українському мистецтві (на матеріалі книжки та фільму “Позитивний “Бандерас””)	52
<i>Козирєва З.Г.</i>	Лексикографічне відтворення опозиційності в сакрально-політичному наративі Є. Сверстюка	58
<i>Коробова І.О.</i>	Семантичне освоєння новітніх запозичень у сучасній українській мові	69
<i>Луса Г.І.</i>	Семантика двоїстості в сучасній українській мові й історична двоїна	84
<i>Макарець Ю.С.</i>	Мовна політика: термінологічно-категорійний вимір	92
<i>Пащинська Л.М., Школа Г.М.</i>	Порушення літературних норм у професійному мовленні.....	104
<i>Пашкова Н.І.</i>	Грецькі лексичні компоненти у складі балканізмів в українських говорах Карпат	109
<i>Пирогов В.Л.</i>	Концепція і методика поетичного перекладу з погляду співвідношення різноструктурних мов і дихотомічно протилежних систем письма: порівняльно-типологічний аспект	114

<i>Сулима О.П.</i>	До проблеми тлумачення поняття “процес”	123
<i>Стахнюк Н.О.</i>	Функції та семантика демінутивів у польському та українському мовленнєвому дискурсі	129
<i>Ботвин Т.М.</i>	Назви хвороб в українських перекладах Біблії XIX – XX століть: лінгвокультурологічний аспект	136
<i>Danila V.</i>	Repere Humboldtiene in studiul relatiei limba-mentalitate	144
<i>Кулиева И.Р.</i>	Некоторые теоретические положения, связанные с определением места номинативных предложений в общей системе односоставных конструкций	149
<i>Махмудова Ш.</i>	Способы выражения эмоционального дейксиса	155
<i>Семенюшин О.І.</i>	Аудіо-візуальний інструментарій організації прагмалінгвістичних тактик впливу: ефективність форми чи змісту впливу в новітньому політичному дискурсі	160
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО		
<i>Копытко Н.В.</i>	Жанровые признаки романа воспитания в произведениях С. Сиснерос “Дом на Манго-стрит” и Дж. Альварес “Время бабочек”: опыт сравнительного анализа	167
<i>Чонка Т.</i>	Проблеми сучасності крізь призму літературної інтерпретації: література про літературу	174
ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ		
<i>Барань Є.</i>	Використання двомовних українсько-угорських словників як ефективного засобу навчання у процесі вивчення державної мови	183
<i>Борщовецька В.Д.</i>	Сучасний стан перекладацького ринку праці: виклики, пропозиції, рекомендації, перспективи	190
<i>Имамгулиева Г.Ф.</i>	Лингводидактические основы использования активного обучения на уроках иностранного языка	196
РЕЦЕНЗІЯ		
<i>Мусієнко В.П.</i>	Складне речення на перехресті мови і думки	201
ІНФОРМАЦІЯ		
<i>Вимоги до оформлення рукописів</i>		204

CONTENTS
LINGUISTICS

<i>Valiukh Z.</i>	System-paradigmatic relations on the morphological, word-forming and syntactic level: comparative aspect	7
<i>Bondarenko Ya.O.</i>	Conceptual metaphors as a manifestation of language personality's cognitive activity in modern English and Ukrainian publicistic discourse	14
<i>Vashchenko O.O., Stepaniuk O.V.</i>	The semantics of color Зелений / Zelena in the Ukrainian-Czech linguistic and cultural space	19
<i>Hapeyeva V.M.</i>	Fear and hope through the lens of modality of expression (based on Belarusian and English languages)	27
<i>Hasil J.</i>	The use of the internet portal the Alphabet of Czech Cultural Studies in the teaching of Czech for foreigners with samples	35
<i>Gmyrya L.V.</i>	Valence frame of bivalent verb predicates of thought activity	43
<i>Ivanenko I.M.</i>	Peculiarities of use of military vocabulary in modern Ukrainian art (on the material of the book and film “Call”Banderas”)	52
<i>Kozyreva Z.G.</i>	Lexicographic reproduction of opposition in the sacral-political narrative of E. Sverstiuk	58
<i>Korobova I.O.</i>	Semantic adaptation of the latest borrowings in the modern Ukrainian language	69
<i>Lysa H.I.</i>	The value of duality in the modern Ukrainian language	84
<i>Makarets I.S.</i>	Language Policy: Terminological and Categorical Dimension	92
<i>Pashyns'ka L.M., Shkola H.M.</i>	Violation of literary norms in professional speech	104
<i>Pashkova N.I.</i>	The Greek lexical components among the balkanisms in Ukrainian Carpathian dialects	109
<i>Pirogov V.K.</i>	The concept and methodology of poetic translation with respect to relationship between genetically different languages and dichotomically opposed writing systems comparative-typological aspect	114
<i>Stakhniuk N.O.</i>	Functions and semantics of deminutives in Poland and the Ukrainian modern discourse	123
<i>Sulyma O.S.</i>	To the problem of interpretation of the process	129
<i>Botvyn T.M.</i>	Disease names in ukrainian translations of the Bible of the 19th-20th centuries: linguvocultural aspect	136
<i>Danila V.</i>	W. von Humboldt's conception in language – mentality study	144

<i>Mahmudova Sh.</i>	The means of expression of the emotion deixis	149
<i>Quliyeva I.R.</i>	Some theoretical conditions, related with the determining the nominative sentences location in the common system of single-component sentences	155
<i>Semenyshyn O.I.</i>	Audio-visual instrument for the organization of pragmalinguistic influence's tactics: efficiency of the form or content of influence in the new political discussion	160

LITERARY CRITICISM

<i>Kopytko N.V.</i>	Genre characteristics of a bildungsroman in the novels “The house on Mango-street” by S. Cisneros and “In the time of butterflies” by J. Alvarez: a comparative analysis	167
<i>Chonka T.</i>	Problems of the present through the prism of literary interpretation: literature about literature	174

PEDAGOGICS. PSYCHOLOGY. A TECHNIQUE OF TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES

<i>Baran Ie.</i>	The use of bilingual Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian dictionaries as effective tools of learning the state language	183
<i>Borshchovetska V.D.</i>	Current state of the translation labor market: challenges, proposals, recommendations, prospects	190
<i>Imamguliieva G.F.</i>	Linguodidactic basics of using active learning in foreign language lessons Imamguliieva G.F.	196

THE REVIEW

<i>Musiyenko V.P.</i>	A difficult sentence on the crossroads of language and thought	201
-----------------------	--	-----

INFORMATION

<i>Guidelines for authors</i>	204
-------------------------------------	-----

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2

СИСТЕМНО-ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ НА МОРФОЛОГІЧНОМУ, СЛОВОТВІРНОМУ ТА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНЯХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Валюх З.О.

*доктор філологічних наук, професор,
Київський національний лінгвістичний університет
zoavalyukh@gmail.com*

У статті проаналізовано системно-парадигматичні властивості твірних слів, представлені в словотвірній парадигмі – комплексній одиниці класифікації й опису словотвірної системи мови, основною функцією якої є системотвірна. Дослідження проведено на основі зіставлення словотвірної, морфологічної та синтаксичної дериваційної парадигм. Установлено, що слово і речення можуть входити до таких рядів співвідношень, які засвідчують системність морфологічного, словотвірного та синтаксичного рівнів мови. Ізоморфізм між трьома типами парадигм полягає в тому, що ці парадигми становлять своєрідні схеми породження вторинних одиниць з однієї вихідної одиниці. З'ясовано структурно-семантичну специфіку словотвірної парадигми в контексті морфологічної та синтаксичної парадигматики. Визначено, що словотвірній парадигмі властива нестандартність компонентів і менша регулярність порівняно зі словозмінною. Відмінності між словотвірною і синтаксичною дериваційною парадигмами зумовлені передусім специфічними особливостями системної організації синтаксичного рівня мови, а також багатовимірністю його основної одиниці-конструкції, якою є речення.

Ключові слова: системно-парадигматичні відношення, словотвірна парадигма, морфологічна парадигматика, синтаксична дериваційна парадигма, структурний рівень мови.

SYSTEM-PARADIGMATIC RELATIONS ON THE MORPHOLOGICAL, WORD-FORMING AND SYNTACTIC LEVEL: COMPARATIVE ASPECT

Valiukh Zoia Orestivna,

*Doctor of Philology, Professor,
Kyiv National Linguistic University,
e-mail: zoavalyukh@ukr.net*

Introduction. Among the most urgent tasks of the Ukrainian derivatology, which need to be solved, there is the problem of system-paradigmatic relations of language units in the word formation, represented by the derivational paradigm. This paradigm is the universal systematic way of determining word forming potential of words belonging to different parts of speech, because it is formed by the unity of derivatives in paradigmatic relations, which are directly motivated by the very same derivative word. The intensive search for the system in a language on all its structural levels and isomorphism of language levels are reasons for using the morphological notion of paradigm in different spheres of linguistics: phonology, lexicology, syntax and word formation. The specifics of word-forming paradigm is especially clear in comparison to morphological and syntactic paradigms because morphology, word formation, syntax are closely connected and interact as three intertwining levels of grammatical system.

Purpose. The purpose of the article is to determine the specifics of the system-paradigmatic characteristics of derivative words in the context of morphological and syntactic paradigm, to find the isomorphisms and the differences between word-forming, morphological and syntactic derivational paradigms. **Methods.** The study is conducted by comparing the word-forming, morphological and syntactic derivational paradigms and detect their isomorphism and find the structural semantic specifics of word-forming paradigm in the context of morphological and syntactic paradigms. **Results.** It has been determined that word-forming paradigm has non-standard components and less regularity than word-modification paradigm. The differences between the word-forming and syntactic derivational paradigm are due to the specifics of system organisation of the syntactical level of language, and also by the multidimensionality of its main construction, that is the sentence. **Conclusion.** The system-paradigmatic characteristics of the derivational words are clearly represented in word-forming paradigm, morphological paradigm and syntactic derivational paradigm. At the same time the word-forming paradigm has its specifics predetermined by the nature of the word formation, which is the nominational sphere of language closely connected to out of language reality.

Keywords: system-paradigmatic relations, word-forming paradigm, morphological paradigm, syntactic derivational paradigm, structural level of language.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Одним із актуальних і перспективних напрямів дослідження словотвору, що утвердився в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя, став основоцентричний, кінцевою метою якого є систематизація словотвірних одиниць з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник. У зв'язку з цим дослідники зосередили свою увагу на вивченні комплексних системотвірних одиниць, зокрема словотвірних парадигм слів різної частиномовної належності, що не тільки слугують універсальним засобом установлення їхнього дериваційного потенціалу, а й щонайповніше віддзеркалюють системно-парадигматичні властивості. Використання відносно нового в теорії словотвору поняття парадигми, яке спочатку застосовували лише в морфології і кваліфікували як зразок, схему словозміни, сукупність усіх словоформ того самого слова, засвідчує, що парадигматика як одна з форм функціонування мовних одиниць і категорій охоплює своєю дією всі структурні рівні мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж тривалого часу традиційно в лінгвістичних студіях терміни “парадигма”, “парадигматичні відношення”, “парадигматика” вживали стосовно системи словозміни певної мови. Проте становлення морфологічної парадигматики відбувалося одночасно з установленням деяких словотвірних і синтаксичних закономірностей, урахування яких сприяло розмежуванню та уточненню складників морфологічної парадигми. Ф. де Соссюр (1977) словозмінні парадигми розглядав лише як один із різновидів асоціативних рядів, насамперед тих, які характеризуються поряд із невизначеністю послідовності ще й обмеженою кількістю членів, а сукупності спільнокореневих слів, ряди різнокореневих слів з тим самим суфіксом, ряди синонімів, асоціації слів за акустичними образами та ін. наводив як зразки асоціативних груп. Таке розуміння асоціативних (парадигматичних) відношень виходило далеко за межі тих, у яких перебувають члени морфологічних парадигм, і уможливило виокремлення дериваційних парадигм із різним ступенем ізоморфності морфологічним парадигмам (Грещук, 1985).

Одними з перших, хто з метою виявлення системності мови на всіх її структурних рівнях та потребою виокремити комплексну одиницю, що має системотвірну функцію, використали поняття “словотвірна парадигма” у своїх лінгвістичних студіях, були О. Тихонов, Р. Манучарян, О. Земська, В. Лопатін, К. Бузашшова, В. Грещук. Сучасна лінгвістика (Р. Бачкур, З. Валюх, І. Джочка, О. Микитин, О. Кушлик, Р. Познанський) користується цим поняттям для встановлення подібності в будові різних підсистем мовної системи та виявлення парадигматичних (“вертикальних”) відношень у словотворі, які формує словотвірна парадигма. Особливості

парадигматики словотвору досить помітні на тлі морфологічної та синтаксичної парадигматики, оскільки морфологія, словотвір та синтаксис перебувають у тісній взаємодії як три рівні граматичної системи.

Метою пропонованої статті є аналіз особливостей словотвірної парадигми в контексті морфологічної та синтаксичної дериваційної парадигм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання поняття парадигми в словотвірній сфері зумовлене тією обставиною, що лінгвісти здавна вважали за можливе говорити не тільки про "форми словозміни", а й "про форми словотворення", тобто різні модифікації мовної одиниці, яка є вихідною (за формою, за змістом чи за формою й за змістом одночасно) (Манучарян, 1981). М. Докуліл (1962), наприклад, описуючи особливості дериваційних процесів у чеській мові, ставив завдання визначити, як сприймається "значення похідного слова у зв'язку з його словотвірною формою" (с. 191). Це засвідчує прагнення до пошуків ізоморфізму між мовними рівнями, який передбачає не повну тотожність різнорівневих одиниць, а тільки подібність, структурний паралелізм (Курилович, 1962), що спричиняється до так званого "вирівнювання поняттєвого апарату" різних розділів науки про мову. Його суть полягає в тому, що в понятті, виробленому в процесі вивчення якогось одного рівня мови, убачають пояснювальну силу іншого її рівня. Таке явище сприяє виявленню нових властивостей об'єкта й уточненню уявлення про нього. У зв'язку з цим морфологічне поняття парадигми почали застосовувати щодо інших рівнів мови, а це уможливило виділити фонематичні, акцентні, лексичні, словотвірні та синтаксичні парадигми. Отже, відбулося розширення значення лінгвістичного терміна "парадигма".

Системно-парадигматичні відношення мовних одиниць у словотворі, морфології й синтаксисі, які є трьома самостійними, але тісно взаємопов'язаними рівнями мовної структури, досить специфічні, хоч і мають багато спільного. Подібність між ними полягає передусім у тому, що ці парадигми становлять своєрідні класифікаційні ряди, схеми породження вторинних одиниць з однієї вихідної одиниці.

Спільним для словотвірної та словозмінної парадигм є наявність у їхній структурі двох частин: постійної, яка об'єднує всі члени парадигми, та змінної, у якій члени парадигми розрізняються і протиставляються. Постійними елементами обох парадигм є основа (твірна чи граматична), змінними – дериваційні чи словозмінні (формотворчі) афікси. Пор.: словотвірна парадигма: *садівник* (*садівниця, садівництво, садівничий, садівницький, садівникувати, садівничити*); словозмінна парадигма: *садівник* (*садівника, садівникові (-у), садівника, садівником, (на) садівнику (-ові), садівники, садівників, садівникам, садівників, на садівниках*).

В основі структурування словотвірної і словозмінної парадигм лежить протиставлення значень: у морфології словозмінних граматичних значень, у словотворі – словотвірних (дериваційних) значень. Члени словозмінної парадигми на основі спільної семантики формотвірної основи реалізують різні граматичні значення за допомогою граматичних (словозмінних) афіксів, а члени словотвірної парадигми на основі семантики спільної для них твірної основи реалізують свої дериваційні значення за допомогою словотворчих формантів. Компонентами словотвірної парадигми є семантично різноплановими, хоч вони й містять спільний значеннєвий елемент. У морфології парадигма постає як комплексна одиниця, що об'єднує не окремі слова, а форми тієї самої лексики з їхніми граматичними значеннями.

Ізоморфізм словотвірної і морфологічної систем, як зазначає М. Янценецька (1979), ґрунтується передусім на тому, що конструктивною ознакою нового слова так само, як і нової форми, є афікс, щоправда, словозмінним афіксам, на відміну від словотворчих, властива абстрактніша семантика, вони не змінюють лексичного значення слова і створюють підґрунтя для синтаксичного функціонування слів (с. 24). Словотворчі афікси багатші за змістом, вони впливають на лексичне значення слова, сприяють формально-семантичній організації лексичної системи мови

Відмінності між словотвірною та словозмінною парадигмами полягають у тому, що словотвірній парадигмі властива, з одного боку, нестандартність її членів і менша регулярність порівняно зі словозмінною, а з другого – твірна основа вільна у виборі афіксальної морфеми в процесі творення дериваційних рядів. Так, процес словотворення починається з того, що основа твірного слова, обираючи афікси, сумісні з нею структурно, граматично і семантично, реалізує свій породжувальний потенціал у похідному слові. Пор.: *дивак* → *дивачка, дивачок, дивачтво, дивачський, дивачувати, дивачити*; *мислити* → *мислитися, мислений, мислячий, мислення, мислитель, вимислити, домислити, змислити, замислити, намислити, недомислити, обмислити, помислити, примислити, розмислити, умислити*. Такої свободи вибору немає в словозмінній парадигмі.

Кількісний та якісний склад словотвірної парадигми визначає насамперед належність вершинного слова до певної частини мови, а в її межах – до лексико-семантичного розряду чи тематичної групи, адже подібно до того, як у морфології іменник має форми відмінків, але не може мати часових і особових форм, так і в словотворі кожен лексико-граматичний розряд, кожна лексико-семантична група слів породжує свої, закономірно саме їй властиві похідні, а кожне узусальне похідне є реалізацією словотвірного потенціалу певного базового слова (Земская, 1992).

Проте в межах одного лексико-граматичного класу і навіть тієї самої лексико-семантичної чи тематичної групи конкретні словотвірні парадигми не завжди є однорідними за своїм якісним і кількісним складом. Загалом конкретних словотвірних парадигм, у яких був би зовсім однаковий набір дериваційних значень, мало, на відміну від парадигм словозмінних, які відзначаються великою симетричністю.

Основними ознаками словотвірної парадигми є частиномовна спільність твірного слова та різна частиномовна належність дериватів – членів парадигми, їхня семантична незалежність, необов'язковість постійного набору словотвірних значень та залежність її дериваційного наповнення від структурно-семантичної і граматичної сутності вихідного слова парадигми.

У морфології ж діє така закономірність: слова, що належать до тієї самої частини мови, мають однакові лексико-граматичні ознаки, однаковий набір словоформ, однакову парадигму відмінювання і дієвідмінювання. Структуру морфологічної парадигми зумовлює не лише належність вихідного слова до якоїсь частини мови, а й набір властивих цій частині мови граматичних категорій. Членами словозмінної парадигми є форми того самого слова, що розрізняються не лексичними, а граматичними значеннями. Морфологічна парадигма містить фіксовану кількість членів, тобто її репрезентують закриті ряди словоформ. Щоправда, у системі граматичних форм можна помітити багато непослідовностей, порушень тих загальних принципів, на яких ґрунтується морфологічна парадигматика сучасної української мови. Проте, незважаючи на це, стандартність і регулярний характер компонентів є типовими рисами морфологічної парадигми.

Свідченням важливості розмежування словозмінних і словотвірних парадигм є введення такого розмежування в синтаксисі. За аналогією до парадигматичних властивостей слова виокремлюють два типи парадигм речення: парадигму словозмінного і парадигму словотвірного типу. К. Городенська (1991) у зв'язку з цим зазначає, що виділення в синтаксичній парадигматиці парадигми словотвірного типу розширює і поглиблює парадигматичний аспект вивчення синтаксичних одиниць, повніше представляє всю складність системної організації синтаксичного рівня мови, оскільки встановлює здатність речення входити в різні ряди співвідношень, тобто бути членом кількох парадигм, що свідчить про різноманітність системних відношень у синтаксисі (с. 145).

Так само, як у словотворі, дериваційна парадигма в синтаксисі – це своєрідна схема, класифікаційний ряд, який має вихідну та похідні одиниці. Дериваційну парадигму базової

синтаксичної одиниці, роль якої виконує насамперед речення, значно рідше – словосполучення, визначають як набір похідних від неї синтаксичних одиниць, утворених на першому етапі деривації, тобто безпосередньо від неї (Городенська, 1991, с. 145). Так, дериваційну парадигму складнопідрядного речення *Синоптики повідомили, що погода зміниться наступного тижня* формують три похідні від нього речення, а саме: безсполучникове складне речення *Синоптики повідомили: погода зміниться наступного тижня*, просте ускладнене речення з приприсудковим залежним другорядним членом *Синоптики повідомили про зміну погоди наступного тижня* і речення з прямою мовою *Синоптики повідомили: "Погода зміниться наступного тижня"*.

Дериваційну парадигму іменника *лісник* формують сім дериватів: *лісничиха* ("дружина особи, названої твірним словом"), *лісничок* ("демінутивність"), *лісничівка* ("оселя лісника"), *лісництво* ("ділянка лісу як господарська одиниця", "установа"), *лісників* ("який належить лісникові"), *лісницький* ("призначений для лісника або який має стосунок до лісника"), *лісникувати* "бути лісником". Як засвідчують приклади, компонентами словотвірної парадигми іменника *лісник* є семантично різнопланові деривати. Незважаючи на те, що всі вони містять спільний значеннєвий компонент, у процесі творення кожного з них відбулося зрушення в його значенні щодо значення твірного слова.

На відміну від словотвірної парадигми, формальна похідність синтаксичних одиниць виявляється в структурному спрощенні, а не в ускладненні формально-граматичної структури базового речення, що досягається за рахунок згортання його компонентів та перебудови синтаксичних зв'язків. Це явище називають синтаксичною конденсацією похідних синтаксичних одиниць щодо вихідної (Вихованець, 1993, с. 173). Така особливість виокремлює дериваційну парадигму речення, робить її відмінною від словотвірної парадигми, членами якої є деривати, що мають складнішу, ніж вихідне слово, формально-семантичну структуру, пор.: *Учень не міг вимовити і слова, бо дуже хвилювався* → *Від хвилювання учень не міг вимовити і слова*; *Коли закінчилися заняття в університеті, хлопець приїхав додому* → *Після закінчення занять в університеті хлопець приїхав додому*.

Порівняльний аналіз дериваційних парадигм у словотворі й синтаксисі виявив, що і словотвірна, і синтаксична дериваційна парадигми репрезентують схеми утворення вторинних одиниць на основі первинної, вихідної одиниці і завдяки цьому асоціюються як такі, що перебувають з нею в парадигматичних відношеннях. Дериваційна парадигма в словотворі виявляє словотвірну спроможність слів, що належать до різних частин мови. Дериваційна парадигма речення чи словосполучення є відображенням регулярних співвідношень синтаксичних одиниць, що встановлюються між базовою синтаксичною одиницею та її похідними, – відношень синтаксичної похідності.

Ізоморфізм дериваційних парадигм слова і речення зумовлює у їхньому складі залежно від вершинної базової одиниці наявність дериватів модифікаційного типу. Прикладами словотвірної модифікації може бути вказівка на малі чи великі розміри, інформація про сприйняття людиною предмета або ситуації з позитивною чи негативною оцінкою тощо, пор.: *степовик* → *степовичка*, *німець* → *німчик*, *козак* → *козаченько*, *козарлюга*, *старець* → *старча* та ін. У цьому разі формант лише модифікує значення твірного, доповнює його інформацією, що стосується певних об'єктивних ознак предмета чи їхньої інтенсивності.

Модифікаційними змінами в семантико-синтаксичній структурі речення супроводжується перетворення двоскладних речень в односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, пор.: *Я люблю читати* – *Люблю читати*; *Чужим добром ніхто не забагатіє* – *Чужим добром не забагатієш*; *Кішку хтось б'є, а невістці докоряють* – *Кішку б'ють, а невістці докоряють*; *Донька не спить* – *Доньці не спиться*.

Специфіку дериваційних парадигм слова і речення становить те, що вони досить різноманітні за своїм кількісним і якісним складом. Неоднаковий кількісний і якісний склад цих парадигм

залежить від багатьох мовних і позамовних чинників. Одним із таких чинників є природа вихідної одиниці. У словотвірній парадигмі визначальну роль відіграє частиномовна належність твірної основи, належність її до певної лексико-семантичної групи, морфемна структура тощо. Наприклад, що простіше слово за структурою, то воно багатозначніше, а тому й активніше залучається до процесів словотворення, а складні слова, зокрема композити, звичайно формують малокомпонентні словотвірні парадигми, пор.: *худий* → *худавий, худенький, худесенький, худюсінський, худючий, худючий, худина, худорба, худчина, худяк, худнути, худо; землероб* → *землеробство, землеробський*.

У синтаксичній дериваційній парадигматиці найбільша розгалуженість властива тим парадигмам, вихідною одиницею яких є складне речення. Дериваційні парадигми складних речень здебільшого багатоконпонентні. Вони налічують п'ять-шість синтаксичних одиниць. Пор.: *Директор повідомив, що до школи прибуває делегація з Варшави – Директор повідомив: до школи прибуває делегація з Варшави; Директор повідомив: “До школи прибуває делегація з Варшави”;* *Директор повідомив про прибуття до школи делегації з Варшави; Як повідомив директор, до школи прибуває делегація з Варшави.*

Небагатоконпонентність дериваційної парадигми, вихідною одиницею якої є елементарне просте речення, учені пояснюють її структурними особливостями. “Тут виявляється така закономірність, – пише І. Вихованець, – що елементарніша за будовою реченнєва одиниця, то вужчою виявляється дериваційна реченнєва парадигма” (Вихованець, 1993, с. 152). У словотворі – навпаки: непохідні слова мають значно більший словотвірний потенціал, ніж слова з похідною основою.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Зіставний аналіз словотвірної, морфологічної та дериваційної синтаксичної парадигм показав, що слово і речення можуть входити до таких рядів співвідношень, які засвідчують системність морфологічного, словотвірного та синтаксичного рівнів мови.

Умовою формування парадигм у морфології і словотворі є здатність вихідної одиниці до регулярних структурно-семантичних модифікацій, здійснюваних за допомогою формальних операцій. Незважаючи на очевидні відмінності таких модифікацій, безсумнівно є те, що і словозмінна, і словотвірна парадигми репрезентують схеми породження, або деривації, вторинних одиниць, які формуються на основі однієї вихідної одиниці і завдяки цьому асоціюються як такі, що перебувають з нею в парадигматичних відношеннях. Мовець може вибирати якийсь компонент парадигми залежно від комунікативних завдань та структурних властивостей самих компонентів і парадигми загалом, тому парадигматику усвідомлюють як галузь закономірного варіювання одиниць і категорій мови в процесі їхнього функціонування з метою побудови мовлення.

Водночас, незважаючи на подібність, структурний паралелізм мовних різнорівневих одиниць, між словозмінною та словотвірною парадигмами є істотні відмінності. Вони зумовлені передусім самою природою словотвору, що являє собою номінативну сферу мови, тісно пов'язану з позамовною дійсністю.

Дериваційна парадигма в синтаксисі ізоморфна словотвірній парадигмі. Ізоморфізм між ними полягає в тому, що словотвірна парадигма відображає дериваційну спроможність як окремих слів, що належать до різних частин мови, так і окремих лексико-семантичних груп слів у межах якоїсь конкретної частини мови, дериваційна синтаксична парадигма – дериваційну спроможність базової синтаксичної одиниці, яка перебуває у відношеннях синтаксичної похідності з іншими її компонентами. Ознакою подібності обох парадигм слугує наявність у їхній структурі модифікаційних дериватів, а також те, що вони не мають постійного дериваційного наповнення. Нестандартність їхніх членів залежить від багатьох чинників, одним із яких у словотвірній парадигмі є граматична сутність мотивувального слова та особливості

його лексичної семантики, у дериваційній синтаксичній парадигмі – якісний набір семантем та лексичне наповнення спільних компонентів. Словотвірну парадигму формують здебільшого похідні одиниці, які включають афікс (префікс, суфікс, конфікс), тому вони є структурно й семантично складнішими, ніж їхні твірні слова. Формальна похідність синтаксичних одиниць виявляється в кількісному спрощенні, а не в ускладненні формально-граматичної структури базового речення.

Відмінності між словотвірною і дериваційною синтаксичною парадигмами зумовлені передусім специфічними особливостями системної організації синтаксичного рівня мови, а також багатовимірністю його основної одиниці-конструкції, якою є речення.

Література

- Вихованець, І.Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.
- Городенська, К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.
- Грещук, В.В. (1985). Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. *Мовознавство*. № 1, 21–27.
- Земская, Е.А. (1992). *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука.
- Курилович, Е. (1962). *Очерки по лингвистике*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Манучарян, Р.С. (1981). *Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках*. Ереван: Луйс.
- Соссюр, де Ф. (1977). *Труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Яценецкая, М. Н. (1979). *Семантические вопросы теории словообразования*. Томск: Издательство Томского университета.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. –Praha: Nakl. ěeskosl. akad. vid.

References

- Vykhovanets', I. R. (1993). *Gramatyka ukrains'koi movy. Syntaxys*. Kyiv: Lybid'.
- Horodens'ka, K.H. (1991). *Deryvacia syntaxychnyh odync'*. Kyiv: Naukova dumka.
- Hreshchuk, V.V. (1985). Poniattia slovotvirnoi paradyhmy v suchasnyy deryvatolohii. *Movoznavstvo*. № 1, 21–27.
- Zemskaiia, E.A. (1992). *Slovoobrazovaniie kak d'eiatel'nost'*. Moskva: Nauka.
- Kurylovych, E. (1962). *Ocherki po lingvistik'e*. Moskva: Izdat'el'stvo inostranoi lit'eratury.
- Manuchar'an, R.S. (1981). *Slovoobrazovat'el'nyie znach'eniia i phormy v russkom I armianskom iazykah*. Erevan: Luis.
- Soss'ur, de F. (1977). *Trudy po iazykoznaniiu*. Moskva: Prohress.
- Iantsen'etskaia, M. N. (1979). *Semanticheskie voprosy teorii slovoobrazovaniia*. Tomsk: Izdat'el'stvo Tomskoho univ'ersit'eta.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakl. ěeskosl. akad. vid.

УДК 811.11'42

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ ЯК ВИЯВ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ АНГЛО-ТА УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Бондаренко Я.О.

*кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет
iana_bondarenko@ukr.net*

У статті розглянуто концептуальні метафори як вияв когнітивної діяльності мовної особистості в сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі. Проаналізовано зв'язок концептуальних метафор з процесами категоризації і концептуалізації, а також концептуальною й ціннісною картинами світу мовної особистості як результатами цих процесів. Досліджено оцінну функцію концептуальних метафор у публіцистичному дискурсі.

Ключові слова: концептуальні метафори, мовна особистість, когнітивна діяльність, публіцистичний дискурс, концептуальна картина світу, ціннісна картина світу, аксіологічна функція.

CONCEPTUAL METAPHORS AS A MANIFESTATION OF LANGUAGE PERSONALITY'S COGNITIVE ACTIVITY IN MODERN ENGLISH AND UKRAINIAN PUBLICISTIC DISCOURSE

Bondarenko Ya.O.

*Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor
Kyiv National Linguistic University*

The article deals with conceptual metaphors as a manifestation of language personality's cognitive activity in modern

English and Ukrainian publicistic discourse. Conceptual metaphors are analysed against the background of the processes of conceptualization and categorization, as well as conceptual and value models of the world as the results of these processes. The axiological aspect of conceptual metaphors in modern English and Ukrainian publicistic discourse is specified.

The purpose of the article is to analyse the axiological aspect of conceptual metaphors in modern English and Ukrainian publicistic discourse. The main methods applied are lexicosemantic and conceptual analyses.

Conceptual metaphors are viewed not only as an evaluative tool of language personality, but also as a means of persuasion, with the help of which the author of the article influences the conceptual system of the reader. The character and frequency of particular conceptual metaphors in publicistic discourse are partly predetermined by extralinguistic factors, mainly the socio-economic situation in the modern world.

The analysis conducted shows that conceptual metaphors of WAR, PLAY, HEALTH/ILLNESS are typical of modern English and Ukrainian publicistic discourse. Here belong such conceptual metaphors as CYNICISM IS A WEAPON, CULTURE IS A WEAPON, RED TAPE KILLS SCIENCE, POLITICS IS A FIGHT, POLITICS IS A SHOW, THE COUNTRY IS ILL, THE COUNTRY NEEDS TREATMENT and others. Conceptual metaphors in modern English and Ukrainian publicistic discourse have predominantly negative evaluation or are ambivalent. In the context of modern English and Ukrainian publicistic articles they are often juxtaposed and/or reinterpreted: MISINFORMATION IS NOT A GAME, MISINFORMATION IS A WEAPON, TIME IS NOT MONEY, ATTENTION IS MONEY, etc. They can cause axiological shifts in certain concepts.

Numerous parallels between the usage of conceptual metaphors in English and Ukrainian publicistic discourse confirm their universal character as a cognitive mechanism of language personality. The next point of research is going to be a contrastive analysis of mental and perceptive conceptual metaphors in modern English and Ukrainian publicistic discourse.

Key words: conceptual metaphors, language personality, publicistic discourse, conceptual model of the world, valuative model of the world, axiological function.

Антропоцентризм сучасної лінгвістичної парадигми зумовлює як центральне місце феномену мовної особистості в багатьох лінгвістичних дослідженнях, так і розгляд будь-яких інших лінгвістичних феноменів крізь призму мовної особистості (Дедюкова, 2010; Оленев, 2006; Потапенко, 2009).

Мовна особистість є продуцентом дискурсу і носієм певного стилю комунікативної поведінки (Иссерс, 2006). З іншого боку, комунікативна діяльність мовної особистості завжди відбиває її менш експліцитну когнітивну – мисленнєву діяльність. У когнітивному ракурсі мовна особистість виступає як носій певного когнітивного стилю, когнітивних тактик і стратегій, які так чи інакше вербалізуються в дискурсі (Бондаренко, 2004). Аналіз різноманітних дискурсів показує, що одним з універсальних фокусів вербалізації когнітивної діяльності мовної особистості в дискурсі є концептуальні метафори.

Уведене Дж. Лакоффом та М. Джонсоном (2004) поняття “концептуальні метафори” виявилось надзвичайно продуктивним для досліджень мовної особистості, оскільки концептуальні метафори виступають одночасно як універсальними когнітивними механізмами, так і відбиттям індивідуального когнітивного стилю. За допомогою концептуальних метафор можна досліджувати концептуальні й ціннісні картини світу певних етносів (Кравець, 2012; Чудинов, 2001). Інтерес становлять також контрастивні дослідження концептуальних метафор на матеріалі двох або більше мов (Новоселова, 2003; Шахбаз, 2009).

Об'єктом цієї статті є концептуальні метафори в сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі, предметом – аксіологічний аспект концептуальних метафор у сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі. Вибір предмета дослідження пояснюється здебільшого аналітичним характером сучасного публіцистичного дискурсу, а також безпосереднім зв'язком ціннісно забарвлених концептуальних метафор із ціннісною картиною світу продуцента дискурсу.

Мета статті – дослідити аксіологічний аспект концептуальних метафор у сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу концептуальних метафор у вказаному матеріалі, варто визначити кілька ключових моментів. По-перше, у ролі мовної особистості в цьому контексті виступає автор статті, здебільшого професійний журналіст, у дискурсі якого відображені як національно-універсальні, так і індивідуально-специфічні концептуальні метафори. По-друге, концептуальні метафори в публіцистичному дискурсі, як правило, виконують не лише оцінну функцію, а й функцію переконання, оскільки основна задача автора статті – не лише проінформувати читача, а й вплинути на його концептуальну систему. Нарешті, частотність окремих концептуальних метафор у публіцистичному дискурсі є нестабільною і залежить від низки факторів, передусім від соціо-економічної й політичної ситуації в окремій країні. Так, характерна для всього сучасного світу політична й економічна нестабільність зумовлює високу частотність військової концептуальної метафори і в англійському, і в українськомовному публіцистичному дискурсі. Слід зауважити, що особливо багаті на концептуальні метафори заголовки статей, оскільки вони дозволяють стисло й образно передати основну ідею статті:

Їхня зброя – цинізм (Україна молода, вівторок, 7 травня 2019, с. 2); *The political battle for over-the-counter birth control* (Time, July 1 2019, p. 10).

Наведені приклади реалізують військову концептуальну метафору, проте з різним аксіологічним забарвленням: якщо українська назва статті несе однозначну негативну оцінку – ЦИНИЗМ Є ЗБРОСЮ, англійська назва швидше констатує наявність протиставлення сторін, що змагаються за перемогу, – ПОЛІТИКА – ЦЕ БОРОТЬБА.

Яскраве негативне аксіологічне забарвлення спостерігається в такому прикладі:

Адже, підтримуючи безглузді заборони та обмеження, він сприяє добиванню науки, яка й так із великими труднощами виживає в Україні (Дзеркало тижня, № 17 (413) 11 травня 2019 р., с. 12).

У цьому разі йдеться про війну бюрократії з наукою – концептуальна метафора БЮРОКРАТІЯ ВБИВАЄ НАУКУ.

Проте, військова концептуальна метафора в публіцистичному дискурсі може нести й позитивне аксіологічне забарвлення:

Доенґрін як удар по архаїці (Україна молода, вівторок, 7 травня 2019, с. 12).

У цьому прикладі позитивну оцінку створено за рахунок взаємної нейтралізації негативно заряджених лексем “удар” та “архаїка”. У такий спосіб у прикладі вербалізується концептуальна метафора КУЛЬТУРА Є ЗБРОСЮ.

Проведений аналіз показує, що військова метафора в сучасному публіцистичному дискурсі може мати також амбівалентний характер:

У дефіциті не тільки глядачі, які б прийшли, побачили й негайно перемогли могутнім інтелектом закладені художниками і кураторами змісти й підтексти (Дзеркало тижня, № 29 (245) 27 липня 2019 р., с. 14)

Тут на перший погляд позитивна оцінність лексем “перемога” та “інтелект” нівелюється негативним забарвленням лексеми “дефіцит” та явною іронією гіперболічного епітета “могутній”. Приклад вербалізує парадоксальну концептуальну метафору МИСТЕЦТВО – ЦЕ ВІЙНА.

В окремих прикладах військова метафора переплітається з театральною / ігровою:

Unlike his predecessors, he saw no need to shift from running to serving, never moved past the performance art of his massive rallies where he could repeat the same outlandish promises over and over, thrilling the crowds, appalling the fact checkers, confounding his adversaries. [...] The audience grew too, as people never much interested in politics were drawn to the dazzle. [...] Shared stupefaction binds us like an audience at a horror movie, our lizard brains alight (Time, Feb. 18 / Feb. 25 2019, p. 18)

У наведеному прикладі, де мова йде про президента США Дональда Трампа, концептуальна військова метафора ПОЛІТИКА – ЦЕ ВІЙНА реалізується через застаріло-поетичну лексему “adversaries”, а ігрова – ПОЛІТИКА – ЦЕ ШОУ – через лексеми “performance”, “thrilling”, “audience”, “dazzle”, “horror movie”. При цьому позитивно-оцінна ігрова лексика нейтралізується яскраво-негативним забарвленням кінематографічного терміну “horror movie”.

Схожим чином ігрова та військова концептуальні метафори протиставляються в такому українському прикладі:

[...] фейк – не безневинна забавка соцмереж, це зброя масового ураження (Дзеркало тижня, № 17 (413) 11 травня 2019 р., с. 12) – контраст протилежних концептуальних метафор ДЕЗІНФОРМАЦІЯ Є ГРОЮ та ДЕЗІНФОРМАЦІЯ Є ЗБРОСЮ.

Взагалі, проведений аналіз показує частотність контекстуального протиставлення окремих концептуальних метафор у публіцистичному дискурсі:

Moscow's junk, in short, may be civil society's treasure. (The Economist, June 29th 2019, P. 29);

For bondholders Russia is a dream: for equity investors it can be a nightmare (The Economist, June 29th 2019, P. 70); *Time is not money: attention is* (Time, Feb. 18 / Feb. 25 2019, p. 18)

У першому з наведених прикладів вербалізується парадоксальна концептуальна метафора СМІТТЯ Є СКАРБОМ, у другому накладаються протилежні за значенням концептуальні

метафори РОСІЯ Є МРІСІЮ та РОСІЯ Є КОШМАРОМ, у третьому традиційна концептуальна метафора ЧАС – ЦЕ ГРОШІ трансформується в авторську концептуальну метафору УВАГА – ЦЕ ГРОШІ.

Проведений аналіз також показує здатність концептуальних метафор спричинювати аксіологічні зсуви традиційних позитивних ціннісних концептів:

It took me a very long time to accept that success had blinded Zuck and Sheryl to the consequences of their actions (Time, January 28 2019, p. 24)

У наведеному прикладі позитивно-оцінний ціннісний концепт УСПІХ, один з ключових ціннісних концептів для сучасної американської культури, набуває певного негативного забарвлення завдяки концептуальній метафорі УСПІХ ЗАСЛІПЛЮЄ.

Загалом, аналіз показує, що амбівалентність оцінних концептуальних метафор у сучасних англо- та українськомовному публіцистичному дискурсах є швидше правилом, ніж винятком. Вона властива також ще одній поширеній як в українсько-, так і в англomовному публіцистичному дискурсі концептуальній метафорі – метафорі ЗДОРОВ'Я / ХВОРОБИ, яка щільно пов'язана з тілесною метафорою, детально дослідженою М. Джонсоном (Johnson, 1987):

Hence the glow emanating from the coverage of a rookie member of Congress like Alexandria Ocasio-Cortez, whose dominant use of social media has taught a world of wonks how to inject a debate over marginal tax rates into the political bloodstream (Time, Feb. 18 / Feb. 25 2019, p. 18) – концептуальні метафори ПОЛІТИКА Є КРОВОТОКОМ, ДЕБАТИ Є ІН'ЄКЦІЄЮ.

[...] *I'm counting on the candidates who show us how we can be healed* (Time, February 18-25 2019, p. 18); *Ми найбільша країна Європи, яка має значний дефіцит інвестицій і погану структуру зовнішньоторговельного балансу, масштабну проблему трудової міграції, в країні відбувається деіндустріалізація і водночас зберігаються монополії на основних ринках країни, які приносять надприбутки кінцевим бенефіціарам. Такий важкий діагноз потребує неординарних, можливо, навіть радикальних рішень* (Дзеркало тижня, № 17 (413) 11 травня 2019 р., с. 17) – концептуальні метафори КРАЇНА ХВОРА, КРАЇНА ПОТРЕБУЄ ЛІКУВАННЯ.

Амбівалентність наведених вище прикладів зумовлена протиставленням негативної концептуальної метафори КРАЇНА ХВОРА та імплікованих позитивно-оцінних концептів ЛІКУВАННЯ та ОДУЖЕННЯ.

Отже, на підставі проведеного аналізу концептуальних метафор у сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі можна стверджувати, що для них характерна негативна оцінність або оцінна амбівалентність. Типовими для сучасного англо- та українськомовного дискурсу виявилися військова та ігрова концептуальні метафори, а також концептуальна метафора ЗДОРОВ'Я / ХВОРОБИ. Як в англо-, так і в українськомовному публіцистичному дискурсі частотні протиставлення протилежних за значенням концептуальних метафор, а також їх контекстуальне переосмислення. Особливо частотним є вживання концептуальних метафор в заголовках газетних і журнальних статей, оскільки таким чином продуцент дискурсу досягає і образності, і інформаційної насиченості. Наявність великої кількості схожих прикладів вербалізації концептуальних метафор в українсько- та англomовному публіцистичному дискурсі підтверджує, що вони виступають як універсальний когнітивний механізм мовної особистості.

У подальших дослідженнях плануємо розглянути ментальні й перцептивні концептуальні метафори в сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі.

Література

Бондаренко, Я.О. (2004). Мовленнєва реалізація когнітивної простоти / когнітивної складності в дискурсі акцентуєваних мовних особистостей (на матеріалі сучасної американської художньої прози). *Філологічні науки : Зб. наук. пр.* Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка.

- Дедюкова, М.В. (2010). *Языковая личность в публицистическом дискурсе (на материале немецких журнальных текстов)* (Автореф. филол. наук). Москва: МГУ им. Ломоносова.
- Иссерс, О.С. (2006). *Коммуникативные тактики и стратегии русской речи*. Москва: КомКнига.
- Кравець, Л.В. (2012). *Динаміка метафор в українській поезії ХХ століття*. Київ: ВЦ “Академія”.
- Лакофф, Д., Джонсон М. (2004). *Метафоры, которыми мы живем*. Москва.
- Новоселова, А.А. (2003). *Метафорическая концептуализация сознания в английском и русском языках*. (Дис. канд. филол. наук). Уфа.
- Оленев, О.С. (2006). *Динамическое моделирование русской языковой личности*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Кемерово.
- Потапенко, С.І. (2009). *Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти*. Ніжин.
- Чудинов, А.П. (2001). *Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры*. Екатеринбург: УГПУ.
- Шахбаз, С.А.С. (2009). Концептуальные метафоры, связанные с понятием “любовь”, в английской и русской поэзии. *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей*. Москва: МАКС Пресс.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago; London, 1987.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Дзеркало тижня, № 17 (413) 11 травня 2019 р.
- Дзеркало тижня, № 29 (245) 27 липня 2019 р.
- Україна молода, вівторок, 7 травня 2019.
- The Economist, June 29th 2019.
- Time, January 28 2019.
- Time, Feb. 18 / Feb. 25 2019.
- Time, July 1 2019.

References

- Bondarenko, Ja.O. (2004). *Movlennieva realizatsiia kohnityvnoi prostoty / kohnityvnoi skladnosti v dyskursi aktsentujovanykh movnykh osobystostej (na materiali suchasnoi amerykans'koi prozy. Filolohichni nauky:Zb. nauk. pr.* Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka.
- Dediukova, M.V. (2010). *Jazykovaia lichnost' v publitsisticheskom diskurse (na materiale nemetskikh zhurnal'nykh tekstov)*. (Avtoref. filol. nauk). Moskva: MGU im. Lomonosova.
- Issers, O.S. (2006). *Kommunikativnuie taktiki i strategii russkoj rechi*. Moskva: KomKniga.
- Kravets', L.V. (2012). *Dynamika metaphor v ukrains'kij poezii XX stolittia*. Kyiv: VTS “Akademiia”.
- Lakoff, D., Dzhonson M. (2004). *Metaforj, kotorymi my zhivem*. Moskva.
- Novoselova A.A. (2003). *Metaforicheskaia Kontseptualizaciia soznaniia v anglijskom I russkom jazykakh*. (Dis. kand. filol. nauk). Ufa.
- Olenev, O.S. (2006). *Dinamicheskoe modelirovaniie russkoj jazykovej lichnosti* (Avtoref. dis. kand. filol. nauk). Kemerovo.
- Potapenko, S.I. (2009). *Suchasnyj anglomovnyj media-dyskurs: lingvokognityvnyj I motyvatsijnyj aspekty*. Nizhyn.
- Chudinov, A.P. (2001). *Rossii v metaforicheskom zerkalie: kognitivnoie issledovaniie politicheskoi metafory*. Ekaterinburg: UGPU.
- Shakhbaz, S.A.S. (2009). *Kontseptual'nyie metafory, sviazannyie s poniatiiem “lubov”*, v anglijskoj I russkoj poezii. *Jazyk, soznaniie, kommunikatsiia: Sb. statej*. Moskva: MAKS Press.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago; London, 1987.

УДК 811.161.2 : 811.162.3

СЕМАНТИКА КОЛЬОРЕМИ ЗЕЛЕНИЙ / ZELENÁ В УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Ващенко О.О.

*кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет
elenv@ukr.net*

Степанюк О.В.

*кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет
elena_vs2014@ukr.net*

У статті розглянуто функціонування кольорема **зелений** як складника номінативних і фразеологічних одиниць української і чеської мов. Виявлено спільні риси і відмінності семантики ад'єктива, особливості актуалізації або нейтралізації семи кольору при перекладі мовних одиниць з української мови чеською.

Ключові слова: кольорема зелений, символіка кольору, колокація, вторинна номінація, семантичний процес, особливості перекладу.

THE SEMANTICS OF COLORЗЕЛЕНИЙ / ZELENÁ IN THE UKRAINIAN-CZECH LINGUISTIC AND CULTURAL SPACE

Vashchenko O.O.

*Associate Professor of Ukrainian Philology and Slavonic Studies
Kyiv National Linguistic University*

Stepaniuk O.V.

*Associate Professor of Ukrainian Philology and Slavonic Studies
Kyiv National Linguistic University*

Introduction. In the article the peculiarities of functioning colors green as a component of nominative and phraseological units of modern Ukrainian and Czech languages, as well as lexical and semantic processes related to updating or neutralization of seven colors are discussed. The translation of language units from one language to another.

The *purpose* of the article is an examination of a collocation, the national specifics and tendencies of reproduction or displacement of color semantics in nominative and phraseological units with koloremaы Green/Zelená in Ukrainian and Czech languages.

Methods. To achieve this goal, the methods of comparable analysis and contextually-interpretive analysis of the researched material were used.

Conclusion. A comparative analysis of the nominative units and phraseological units revealed that the commonality of the Czech and Ukrainian languages is the similarity of the linguistic designation with the colors green, which is the semantic core of utterances to denote the phenomena of reality in their qualitative representation.

Some Ukrainian nominative units and phraseological units with the component green in Czech have the seven colors updated or neutralized. At the same time, green is a unit that is used situationally in modern communication acts of both languages, since the transformative, in other contexts, realizes in the semantic structure the evaluation of certain phenomena, reveals lingual and extralinguistic factors in the process of perception of historical and intellectual information of national and intellectual information. units and phraseological units of Ukrainian and Czech languages.

Key words: color green, color symbolism, collocation, secondary nomination, semantic process, translation features.

Упродовж усього існування людства кольореми, що позначали явища дійсності, відбивали світоглядні поняття людини, її зв'язки з природою і суспільством.

Лексична і фразеологічна системи різних мов відображають специфіку сприйняття світу через колір, оскільки символіка кольору значною мірою впливає на формування людських відчуттів і уявлень, а відтак і на створення метафоричних значень кольором.

У наших працях, присвячених дослідженню фразеологічних одиниць із кольоремами **білий, чорний, червоний та синій**, зазначено чинники, що впливають на створення і розуміння вербальних образів кольором представниками різних культур (див. Ващенко, Степанюк, 2016, 2017, 2018).

Зауважимо, що кольоративи передають культурну інформацію, де колокація розкриває спектр значень аналізованих ад'єктивів від конкретного до абстрактного, від ознак, властивих предмету, що має певний колір, до оцінних характеристик реалій, які можуть не пов'язуватися з поняттям кольору.

Кольореми як вербальні засоби досліджувалися у працях А.І. Альохіної, Н.Ф. Алефіренко, Р.В. Алімпієвої, М.М. Атоєвої, а також чеськими лінгвістами Д. Фонтаною, М. Длоугою, Ї. Черним. Але кольорема **зелений / zelený** як компонент українських і чеських номінативних і фразеологічних одиниць ще не стала предметом опису в науковій літературі, чим і зумовлена актуальність нашої статті.

Мета статті – дослідити колокацію, національну специфіку, тенденції відтворення або зміщення семантики кольору в номінативних і фразеологічних одиницях із кольоремою **зелений / zelený** в українській і чеській мовах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано методи зіставного аналізу і контекстуально-інтерпретаційного аналізу досліджуваного матеріалу.

Об'єкт дослідження – українські і чеські номінативні одиниці (НО) і фразеологічні одиниці (ФО), основою творення яких є кольорема **зелений / zelený**, дібрані з фразеологічних словників за редакцією Фр. Чермака “Slovník české frazeologie a idiomatiky” (2009), Фр. Челаковського “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích”, електронних варіантів тлумачних словників “Příruční slovník jazyka českého” (1935–1957), “Slovník spisovného jazyka českého” (1960–1971), “Чесько-українського словника” (1988–1989), а також “Фразеологічного словника української мови” (1993). Також джерелом для вибірки сучасних НО та ФО з кольоремою **зелений / zelený** стали Корпус української мови та Чеський національний корпус.

У своїй праці “Психологія кольору” Г. Браем (2009) зазначає, що “кольори безпосередньо задіяні в біохімічних і фізіологічних процесах, що відбуваються в людському організмі ... можуть впливати на частотність дихання, ритм серцебиття, пульс ... можуть створювати відчуття холоду або зігрівати, викликати відчуття спраги чи голоду, заспокоювати людину або ж, навпаки, викликати агресію” (с. 12).

Відповідність кольору і домінуючого емоційного стану відкриває можливість культурологічного аналізу суспільства за характерною для нього колірною гамою в мистецтві або в побуті. Із цього погляду цікаві дослідження німецького філософа О. Шпенглера, в яких автор зазначає, що сприйняття простору і часу, властиві тій або тій культурі, є базовими, такими, що визначають світовідчуття, філософію і мистецтво цієї культури. При цьому колір трактується як найважливіша характеристика простору (Персонал плюс, 2010, 29 (383)).

Зв'язок кольорів із традиціями і правилами народів, відображення кольором у символіці конкретної культурної чи етнічної групи досліджували Ї. Черни та Я. Голеш у розділі “Типологія знаків та символів” (Černý, Holeš, 2004, с. 173–174).

Лексеми-кольоронайменування є стрижневим компонентом НО і ФО української та чеської мов, відзначаються багатозначністю, значним потенціалом сполучуваності, сферою широкого використання. Завдяки своїй семантичній природі вони надають висловам емоційну образність. Як зазначалося в наших попередніх дослідженнях, семантична продуктивність кольорем виявляється не лише на рівні їх колокації, а є вирішальною у відтворенні культурних традицій, особливостей ментальності та звичаїв багатьох народів.

Наша розвідка присвячена дослідженню кольорема *зелений / zelená*. У книзі “Вчення про кольори” Й.В. Гете (2004) зазначив: “Якщо змішати синій і жовтий кольори, які вважаються первинними і найпростішими барвами, то з’явиться барва зелена. Наше око відпочиває, дивлячись на зелений колір” (s. 46). Зелений колір є символом природи і молодості, кольором надії та злагоду, миру і спокою. Зелений колір – колір життя.

В астрології зелений символізує русалок і водяників, це колір планети кохання Венери і морського бога Нептуна. Представники різних націй, культур і релігій трактують зелений колір по-різному. У християнстві Ісус Христос в’їжджає до Єрусалима, тримаючи в руках зелене пальмове листя, що символізує вічне життя. В ісламі зелений колір вважається кольором пророків, а для мусульман зелений колір – це колір життя (Браем, 2009, с. 71). П. Штепан твердить, що в ісламській традиції зелений колір улюблений, це символ фізичного і психічного здоров’я, мудрості. Для іранців зелений колір може символізувати як бурхливе зростання, так і печаль, скорботу. Наприклад, нещасливу людину називають “зелена нога”, а кладовище – “зелений будинок” (Štípan, 2004, s. 21).

У різні періоди розвитку людства зелений колір – символічний елементом колірної гами одягу людини. Так, у давній Палестині наречена зазвичай надягала весільну сукню зеленого кольору, що символізувало надію молодят на сімейне щастя (Браем, 2009, с. 73). У середньовічній Європі зелений колір був показником статусу людини (наприклад, банкрути в Німеччині мали носити зелені шапки) або ж елементом геральдики. Д. Бреурс зазначає, що в усі епохи зелений колір означав молоде, незріле кохання (Breuers, 1999, s. 338–339).

Крім того, в епоху Середньовіччя *зелений* асоціювався з поняттями “лівий, нерациональний” (Браем, 2009, с. 75).

У слов’янській культурі зелений колір пов’язаний із рослинністю, незрілістю, мінливістю, але водночас це колір весни, краси природи, символ відродження, надії та радості, перемоги над злими силами.

У церковних обрядах *зелений* чи *смарагдовий* кольори є знаком віри, вони приносять у душу людини мир і спокій. Саме через це в зелених ризах правлять службу православні священники на Вербну Неділю і на Трійцю, а також на честь праведників, які здійснили подвиги в ім’я Господа, віри і церкви. Дні зеленого кольору – понеділок і субота, його стихії – вода і повітря.

Українські і чеські мовознавці характеризують зелений колір як колір рослин, життя, свіжості, юності та надії. Так, в “Етимологічному словнику української мови” Я.Б. Рудницького знаходимо реконструкцію походження лексеми *зелений*. Автор зазначає, що цей ад’ектив за походженням є загальнослов’янським, своїм корінням сягає індоєвропейської мови і має чимало похідних: *зеленавий, зеленастий, зеленистий, зеленкуватий, зеленний, зеленявий, зеленець, зеленіти, зеленити, надзелень, озеленяти, празелень* та ін. (ЕСУМ-Руд., с. 433). “Чеський етимологічний словник” Ї. Рейзекка підтверджує походження лексеми *zelená*. Похідними утвореннями в чеській мові є *zelen, zelenavý, zelenina, zeleninový, zelinář, zelinářský, zelinářství, zelenat (se), zazelenat se, zezelenat, nazelenalý, zelenit se* (ESR, s. 737).

ЕСУМ-Руд.

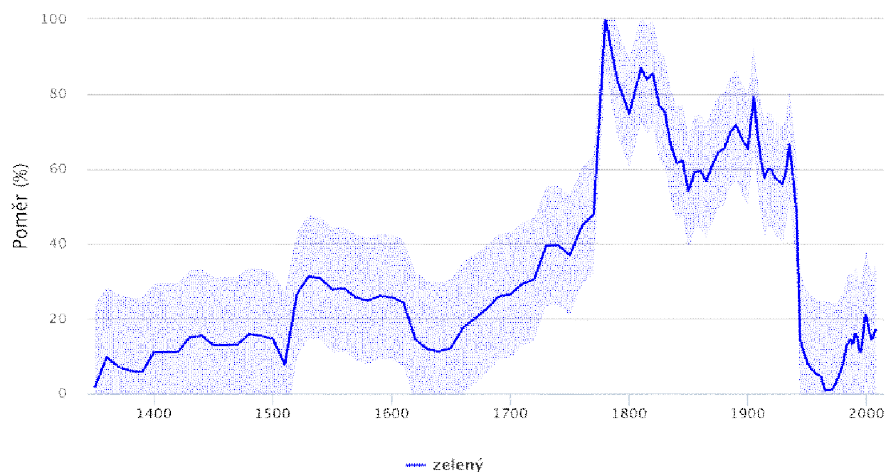
ЗЕЛЕНИЙ 'green', мук. зелєный /XVII с.ЛСЛ. 74/, зелєны /и/ /1584 АКЕМУ 90/, зєлено/1596 Зизаній, 1627 Беринда/,зелєны /и//1643 Ужє-виц/, зелєную Азг. /XVII-XVIII Интермедіі 61/ OUK.,OES. зелєныи, зєлено /1073 Изб.Св.1307//; BRu. зєлєныи, Ru. зелєныи, OCS. zelєny, Bu. зелєн, Ma. зєлен, SC. zєlen, Sla. zelєn, Cz.,Slk. zelєny, Po. zielony, LoSo. UpSo. zelєny, Ca. zelony, Plb. zєlєn. Deriv. зелєнєвий, -вість, -во, зелєнєстий, -тість, -то, зелєнєнький, -кість, -ко, зелєнєсєнький, -ко, зелєн/к/увєтий, -то, зелєнєстий, -тість, -то, зелєнєць, зелєніна, -їстий, зелєнка, зелєнушка, зелєнєк, зелєнєр/ка/, зєлєнь, за-, по-зелєнєти, за-, по-зелєнєти, -їніня, зелєнєтєся... зелєно-голєвий, -лєстий, -бєкий, -бєчка... Wd. зелєніло 'зелєне чорніло' /PM. 2, 118/ мук. зелєнічє /1596 Зизаній, 1627 Беринда, XVII с.ЛСЛ. 74/, зелєнєсть /так таки/, зелєнєли /XVII-XVIII с.Бєйки 88/, OUK.,OES. зелєнь /XI с./, зелєнєство /XIV с./, зелєнічє, зелєніна /1076 Изб.Св./сн. Зелєна, Зелєне, Зелєний, Зелєнєкєва, Зелєне Устє, Зєлєніт Кєчєра, Дєзелєна /Кв./; FN. Зелєний, Зелєнєко, Зелєнєкєв, Зелєнєнький, Зелєнєський, Зелєнєчєк, Зелєнєюк, Зелєнєк, Зелєніцький /Бєгдан 340/ Syn. 'одїн із основних кольєрєв спєктра: /сєрєдний мїж жєвєтим і блєкїтним, Слум. 3, 553.

PS. *zelenz/jəʎts', IE. root**ǵheL-'ts', cf. Lith. žėlias 'green', želti 'to sprout, spring up (green)', želmuo 'plant', Latv. zaļš 'green; fresh', zelt 'to grow green', Skt. hari- 'yellow', Av. zaray- 'ts', Alb. del-pne, dhelpërë, dëlbunë 'fox'; see also жєвєтий; Pokorny 430, Fraenkel 2, 1287, Vasmer 22, 92, (extensively:) Herne 64-73, 80; see also Шанский 2: 6, 84, a.o.

ESR

zelený, zeleň, zelenavý, zelenina, zeleninový, zelinář, zelinářský, zelinářství, zelenat(se), zazelenatse, zezelenat, nazelenalý, zelenit se. Věsl. - p. zielony, r. zelěnyj, s./ch. zєlen, stsl. zelєнь. Psl. *zelenъ je původem příč.trp.od slovesa dochovaného dosud v lit. žėlti, lot. zelt 'zelenat se'. Východiskem je ie. *ǵhel 'svítit' a jako označení barev 'zelený, žlutý, zlatý aj.' (A1). Z jeho různých ablautových podob (A6) je pak např. lit. žėlias 'zelený', lot. zaš, stpr. saligan tv. (ale i lit. žėlas 'šedý', lot. zils 'modrý'), stsl. gulr 'žlutý', něm. Gelb, angl. yellow, wal. gell tv., bret. gell 'hnědý', lat. (h)olus 'zelenina, zeli', ř. chlörös 'svěže zelený, žlutozelený', sti. hári- 'světly, žlutozelený, zlatožlutý'. Dále viz :žlutý, :zlatý, :žluč, srov. i :zeli.

Як видно з наведених прикладів, перші згадки ад'єктива *зелений* трапляються в "Зборнику Святослава" 1073 року, а за Чеським національним корпусом, кольорема *zelená* в чеській мові фіксується вже в 1350 р. Частотність уживання прикметника *zelená* в різні періоди розвитку чеської мови можна простежити за графіком (ČNK).

В українській і чеській культурах художньо-символічне світобачення і відтворення національного колориту мов пов'язане з колокацією кольореми *зелений*. Об'єкти порівнянь визначаються кольором рослини або тварини, при цьому зберігається ідентичність перекладу: *зелений, як барвінок – zelený jako brčál*; *зелена, як трава – zelená jako tráva*; *зелена, як жаба – zelená jako žába, zelené jako toře – зелене, як море, zelené jako les – зелене, як ліс* тощо.

Однак, якщо для української мови характерний зв'язок кольореми з рослинним світом (*зелене, як жито весною; зелене, як листя; зелене, як лоза над водою; зелений, як огірок;*

зелений, як у сосни гілки), то для чеської мови – з лексемами різних тематичних груп (*zelený jako přírodní jezírko* – зелений, як природне озерце; *zelený jako kulečnik* – зелений, як більярд; *zelený jako vodník* – зелений, як водяник; *zelený jako stěna* – зелений, як стіна; *zelený jako týden stará mrtvola* – зелений, як тижневий старий труп; *zelený jako ufon* – зелений, як прибулець; *zelený jako smaragd* – зелений, як смарагд; *zelený jako smaragdový ostrov* – зелений, як смарагдовий острів; *zelený jako louka* – зелений, як луг; *zelené jako láhev* – зелений, як пляшка) (ČNK).

Як засвідчує досліджуваний матеріал, ад’єктив **зелений / zelená**, відображаючи пряме найменування барви, є способом смислоутворення українських і чеських назв:

• **страв і напоїв:**

зелений чай *zelený čaj*

зелений борщ

• **продуктів рослинництва і виробів із них:**

зелений горошок *zelený hrášek*

зелене добриво *zelené hnojení*

зелений корм *zelené krmení*

зелена маса *zelená hmota*

зелене мило

• **організацій, установ:**

Партія Зелених України *Strana zelených*

Зелений Пес (назва заснованого в 1999 році

київського видавництва художньої літератури

та літератури для дітей, в українській мові) *zelená věda* (лісове господарство)

• **церковних свят:**

Зелена неділя (день, яким починаються зелені свята)

Зелені свята (святки) *Zelené svátky*

Зелений четвер *Zelený čtvrtek*

Семантичну гнучкість ад’єктива **зелений / zelená** в українській і чеській мовах демонструє вторинна номінація певних понять, коли способи найменування, відображаючи зв’язки із сеою кольору, створюють номінативну експресивність мовних одиниць: *зелений стіл* (стіл, покритий сукном зеленого кольору, призначається для гри в карти, більярд). У чеській мові цей вираз багатозначний, напр., вираз *zelený stůl* означає і “екзаменаційний стіл”, і “гральний стіл у казино”. Однак вислів *zasednout za zeleným stolem / u zeleného stolu* (засідати за зеленим столом) може означати “проведення дипломатичних або політичних перемовин” (SSJČ; SČFI-3, с. 778); *rozhodovat od zeleného stolu, řídit něco od zeleného stolu* (досл. рішення зеленого столу, керуватися рішеннями (директивами) зеленого столу), тобто виконувати завдання без знання конкретної ситуації, без практики, лише в адміністративному порядку (SSJČ; SČFI-3, с. 777).

Не мають відповідників у чеській мові українські НО з кольорею **зелений**: *зелений змії* (горілка – vodka), *зелене будівництво*, *зелений конвейер*. У сучасному українському мовному просторі кольорема **зелений** пов’язується з трагічними історичними подіями в Україні: “*зелений коридор*” (вихід так званим “зеленим коридором” з оточення в Іловайську) та “*зелений чоловічок*” (замаскований військовий) (зазначимо, що в чеській мові вираз *zelený mužíček / mužik* має інше значення – *водяник (vodník)*) (КУМ).

Так само чеські назви осіб, явищ, процесів перекладаються українською мовою без зазначення семи кольору: *zelený muž* – вид мисливців, лісників, *zelený Anton* (тюремна карета), “*zelená louka*” (азартна гра в карти) (PSJC; SSJI).

В обох мовах ФО становлять незначну кількість аналізованого матеріалу, де семантика кольору або конотативний компонент ад’єктива **зелений** формує категорійне значення, а ФО відтворюють ідентичність перекладу або ж перекладаються описовими зворотами:

<i>До зелених віників</i> дуже довго, тривалий період	<i>Pamatovat si až do smrti.</i> <i>Pamatovat si velmi dlouhý čas.</i>
<i>Давати / дати зелену вулицю</i> 1. безперешкодний шлях для транспорту; 2. створювати умови для швидкого просування по роботі, службі кого-небудь, а також для розвитку, поширення, використання чого-небудь (перен.)	<i>Dát/dávat zelenou</i> <i>Mít dveře dokořán.</i> <i>Podporovat.</i>
<i>До зеленого (блакитного) змія</i> напитися до нестями, дуже	<i>Opít se na mol.</i> <i>Hodně se opít.</i>
<i>Молодий та зелений</i> який не набув життєвого досвіду, недосвідчений, юний та ін.	<i>Zelenáč.</i> <i>Mladý, nezkušený.</i>
<i>Зелену топтати</i> бути живим, жити	<i>Už zase skáče přes kaluže.</i> <i>Zvládnout překážku.</i>
<i>До зелених чортиків</i> 1. дуже, надзвичайно, значною мірою; 2. до повного сп'яніння	<i>Velmi, ve velké míře.</i>
<i>Зелений від заздрощів</i>	<i>Zelená závist = velká, šířavá závist</i> <i>Být zelený závisti/zlosti/strachem</i>
<i>Красивішим у труну кладуть</i>	<i>Zelený jak sedma</i>

Порівняльний аналіз НО і ФО засвідчив, що спільним для чеської та української мов є схожість мовного позначення кольорами **зелений**, яка становить семантичне ядро висловлень із цим компонентом у відображенні явищ дійсності в їхній якісній репрезентації.

Як засвідчує дібраний матеріал, низка українських НО і ФО з компонентом **зелений** передається лише частиною чеських фразем, де актуалізується або нейтралізується сема кольору. Водночас **зелений** є одиницею, яка в сучасних комунікативних актах обох мов використовується ситуативно, оскільки ад'єктив, трансформуючись в інші контексти, реалізує у смисловій структурі оцінку певних явищ, виявляє лінгвальні та екстралінгвальні чинники у процесі сприймання історичної та інтелектуальної інформації національного характеру НО і ФО української та чеської мов.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення українських і чеських НО і ФО, де лексеми зі стрижневим компонентом обох мов характеризуються багатозначністю, значним потенціалом сполучуваності та сферою широкого використання, завдяки чому надають висловам емоційну образність, що є важливим у відтворенні культурних традицій, особливостей ментальності та звичаїв українського і чеського народів.

Література

Ващенко, О.О., Степанюк, О.В. (2016). Українські та чеські фразеологічні одиниці з колоративним компонентом "БІЛИЙ". *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 16 (2), 44–49.

- Ващенко, О.О., Степанюк, О.В. (2017). Семантика і символіка колорими ЧЕРВОНИЙ / ČERVENÝ в українській і чеській мовах. *Проблеми зіставної семантики*. 13, 20–27.
- Ващенко, О.О., Степанюк, О.В. (2018). Лексико-семантичне поле СИНІЙ / MODRÝ в українсько-чеських лінгвокультурних контактах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 34, 15–27.
- Браэм, Г. (2009). *Психология цвета*. Взято з: <http://padaread.com/?book=206521&pg=1> 12
- Символіка кольорів. *Персонал плюс*. 29 (383) 21 – 27 липня 2010 року. Взято з: <http://www.personal-plus.net/383/6902.html>
- Breuers, D. (1999). *Na hradech, v kláštěrech, v podhradí : středověk, jak ho neznáte*.
- Černý J., Holeš J. (2004). *Sémiotika*.
- Goethe, J.W. von. (2004). *Smyslově-morální účinek barev*. Взято з <https://cache.obalkyknih.cz/file/toc/349076/pdf/46>
- Vashchenko, O., Stepaniuk O. (2016). Phraseological units with colored component “BLACK” in Ukrainian and Czech speech contacts. *Book of Proceedings of the CADES INTERNATIONAL CONFERENCE ON EDUCATION, PEDAGOGY AND HUMANITIES RESEARCH*. (pp. 87–92). St. Louis, Missouri, USA. Взято з: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610
- Štěpán, P. (2004). *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech*.

Лексикографічні джерела

- ЕСУМ-Руд. – *Етимологічний словник української мови Я. Рудницького у 2-х т.* Взято з http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovyk.htm
- КУМ – *Корпус української мови. Загальномовний (або національний) неанотований та несистематизований корпус української мови*. Взято з <http://korpus.org.ua>
- СУМ-11 – *Словник української мови в 11 томах*. Взято з <http://sum.in.ua>
- ČNK – *Český národní korpus FF UK*. Взято з WWW: <http://www.korpus.cz>
- ESR – Rejzek, J. (2012) *Český etymologický slovník*.
- PSJC – *Příruční slovník jazyka českého*. 9 sv. Взято з <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>
- SČFI-3 – *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 5 sv.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*. díl. 1. –14. seř. Взято з: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>.

References

- Vaschenko, O.O., Stepaniuk, O.V. (2016). Ukrains'ki ta ches'ki frazeologichni odyntsi z koloratyvnym komponentom “BILYJ”. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia*. 16 (2), 44–49. Vziato z: <http://journals.urau.ua/index.php/2311-0821/article/view/113744>
- Vaschenko, O.O., Stepaniuk, O.V. (2017). Semantyka i symbolika koloremy CHERVONYJ/ ČERVENÝ v ukrains'kij i ches'kij movakh. *Problemy zistavnoi semantyky*. 13, 20–27. Vziato z: <https://onedrive.live.com/?authkey=%21APT9D9FPPXRCmkN0&cid=68696B3E65309B90&id=68696B3E65309B90%2115515&parId=68696B3E65309B90%2115516&o=OneUp>
- Vaschenko, O.O., Stepaniuk, O.V. (2018). Leksyko-semantychno pole SYNIJ/MODRÝ v ukrains'ko-ches'kykh linhvokul'turnykh kontaktakh. *Komparatyvni doslidzhennia slov'ians'kykh mov i literatur: Pam'iaty akademika Leonida Bulakhovs'koho*. 34, 15–27.
- Braem, H. (2009). *Psykhohohyia tsveta*. Vziato z: <http://padaread.com/?book=206521&pg=1> 12
- Symvolika kol'oriv. *Personal plus* № 29 (383) 21 - 27 lypnia 2010 roku. Vziato z: <http://www.personal-plus.net/383/6902.html>
- Breuers, D. (1999). *Na hradech, v kláštěrech, v podhradí : středověk, jak ho neznáte*.
- Černý J., Holeš J. (2004). *Sémiotika*.

- Goethe, Johann Wolfgang von. (2004). *Smyslově-morální účinek barev*. Vziato z: <https://cache.obalkyknih.cz/file/toc/349076/pdf/46>
- Vashchenko, O., Stepaniuk O. (2016). Phraseological units with colored component “BLACK” in Ukrainian and Czech speech contacts. *Book of Proceedings of the CADES INTERNATIONAL CONFERENCE ON EDUCATION, PEDAGOGY AND HUMANITIES RESEARCH*. (pp. 87–92). St. Louis, Missouri, USA. Vziato z: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610
- Štěpán, P. (2004). *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech*.

Leksykografichni dzherela

- ESUM-Rud. – Etymologichnyj slovnyk ukrains'koi movy Ya. Rudnyts'koho u 2-kh t. Vziato z: http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm
- KUM – Korpus ukrains'koi movy . Zahal'nomovnyj (abo natsional'nyj) neanotovanyj ta nesys tematyzovanyj korpus ukrains'koi movy. Vziato z : <http://korpus.org.ua>
- SUM – Slovnyk ukrains'koi movy v 11 tomakh. Vziato z <http://sum.in.ua>.
- ČNK – Český národní korpus FF UK. Взято з з WWW: <http://www.korpus.cz>
- ESR – Rejzek, J. (2012) Český etymologický slovník
- PSJC – Příruční slovník jazyka českého. 9 sv. Взято з: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>
- SČFI-3 – Slovník české frazeologie a idiomatiky. 5 sv.
- SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého. díl. 1.-14. seš. Взято з: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>.

УДК (811.161.3+811.111)‘366

СТРАХ І НАДЗЕЯ ПРАЗ ПРИЗМУ МАДАЛЬНАСЦІ ВОЛЕВЫЯЎЛЕННЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ)

Гапеева В.М.

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт
volha.hapeyeva@gmail.com*

СТРАХ І НАДІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ БІЛОРУСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Гапеева В.М.

*кандидат філологічных навук, доцент
Мінський державний лінгвістичний університет*

Вступ. Страх належыць до эмоцыі, яка в мові выступае семантичным прымітывом і обов'язкова выражена у всіх мовах світу. Надія в дискурсі різних мов сприймаецься як щось доготривале й те, що прыносить людям імпульс жытця. На відміну від страху, надія не є базовою эмоцыёю, і прэдыкат *сподіватися* часта залучаюць до ментальных прэдыкатів, в той час як *боятыся* – до эмоцыйных.

Мета. Метою работы є встановлення засобів выраження і асоблівостей функцыювання когнітывно-вербальных тактык оптатывноў зоны: тымітывів і сператывів, що містыяць семантыку страху і надіі відпавідно.

Методы. У нашому дасліджэнні выкарыстоувалыся лінгвістычны методы: апісывый, семантычны, кылькысный, павіравняльный.

Результаты. Дыяслова страху, як і дыяслова надіі і бажання, вжываюцься для выраження паверагы щодо або проты можывоў майбутньоў сытуацыі, і таке выкарыстання є деонтывным. У дыскурсі сператывів англійскаў мовы прастежуеться вплыв невербальных дыя для залучення успыху / удачы (*fingers crossed, touch wood*), чого не спостерыгаецься в білорускыў мові. Водночас выраз “*що люды скажуть*” ілюструе важывысьць зывншыньоў оцынка соцыумом дыя індывйда для білорускыў лынгвокультуры.

Выводок. У статты розгыянуто тымітывы і сператывы з пгыяду когнітывно-вербальноў тактык оптатывного паля модальносты волевывавлення, якы павераюць страх і надію відпавідно білорускыў та англійскаў мовамы. Тымітывы і сператывы маюць буты дасліджывенымы разом чырез іх онтологычний зв'язок. Обраны констрыкцыі не квалыфыкуюцься як спецыалызованы засобы паверады значення страху або надіі, оскылькы вони можуть актуалызуваты ішы значення залежно від мовноў сытуацыі і констрыкту. Семантычны констрыктуры тымітывів і сператывів містыяць такы елементы, як суб'ектывнысьць, оцынка, орыентацыя на майбутне, бажання.

Ключовы слова: модальнысьць волевывавлення, страх, надія, тымітыв, сператыв, павіравняльны дасліджэння, лынгвокультура.

FEAR AND HOPE THROUGH THE LENS OF MODALITY OF EXPRESSION (BASED ON BELARUSIAN AND ENGLISH LANGUAGES)

Hapeyeva V.M.

*Ph.D. in Linguistics, Associate Professor
Minsk State Linguistic University*

Introduction. Fear is considered to be an emotion which acts as a semantic primitive in the language and finds its obligatory expression in all languages of the world. Hope in different

languages is perceived as something long-term and as something that brings people the impulse of life. Unlike fear, hope is not a basic emotion, and the predicate *spadziavacca* (to hope) is often referred to as a mental predicate, while *bajacca* (to fear) is often referred to as an emotional predicate.

Purpose of the paper is to establish the means of expression and peculiarities of functioning of the cognitive-verbal tactics of optative zone: timitives and speratives which contain the semantics of fear and hope, respectively.

Methods. Some linguistic methods were used in our research: descriptive, semantic analysis method, quantitative calculation method, comparative method.

Results. Verbs of fear, like the verbs of hope and desire, are used to express superiority in relation to or against a possible future situation and thus such use can be referred to as deontic. The discourse of the English speratives one can trace the influence of nonverbal actions to attract success / luck (*fingers crossed, touch wood*), which is not observed in the Belarusian language. At the same time, the Belarusian expression “what people will say” illustrates the importance of the society's external evaluation of the individual's actions for the Belarusian linguistic culture.

Conclusions. In the article timitives and speratives were considered from the point of view of the cognitive-verbal tactics of the optative field of voluntary modality that convey fear and hope respectively in Belarusian and English. Timitives and speratives should be studied together due to their ontological connection. The selected constructions are not qualified as specialized means of conveying the meaning of fear or hope, as they can actualize other meanings depending on the speech situation and context. The semantic structures of timitives and speratives include such elements as subjectivity, evaluation, focus on the future, desire.

Keywords: the modality of will expression, fear, hope, timitive, sperative comparative studies, linguistic culture.

Сфера невядомага правакуе пэўную псіхічную рэакцыю, якая ўвасабляецца ў двух асноўных модусах – страху і надзеі, якія звязаныя на глыбінным узроўні, што дазваляе ім перацякаць адно ў адно: “Усялякая надзея хавае ў сабе страх, а ўсялякі страх перасільвае сябе, звяртаючыся да адпаведнай надзеі” (Арендт, 2013, с. 263). Мэта дадзенага артыкула ўстанавіць выражэнне і асаблівасці функцыянавання кагнітыўна-маўленчых тактык зоны аптатыўнасці: тымітываў і сператываў, якія ўтрымліваюць семантыку страху і надзеі адпаведна.

Тымітыву (ад лац. *timeo* – ‘баяцца’) мае формулу S байца (што) X; сператыву (ад лац. *spero* – ‘спадзявацца’) можна прадставіць формулай S спадзяецца (што) X.

Тымітывныя маркеры не атрымалі шырокага вывучэння ў тыпалогіі і семантыцы. Іншыя тэрміны, якія выкарыстоўваюцца для пазначэння гэтага феномена, – апрэхенсіў (apprehensive), адманітыву (admonitive), эвітатыву (evitative), маркер *lest* ‘як бы не’, маркер *for fear* ‘праз страх’ (Angelo & Schultze-Berndt, 2016, с. 258).

Семантычным ядром тымітыва выступае эмоцыя страху і жаданне пазбегнуць той сітуацыі, якая патэнцыйна выклікае гэту эмоцыю. “Страхі ёсць жаданнямі пазбегнуць сораму, няёмкасці небяспекі, пакарання і г.д.” (Kulick, 2003, с. 132). “Страх у псіхалогіі, адмоўныя эмоцыі ў сітуацыі рэальнай ці ўяўнай небяспекі, якая пагражае жыццю арганізма, асобы, каштоўнасцям (ідэалам, мэтам, прынцыпам і г.д.). Адрозніваюць эмпірычны страх-боязь, які выклікаецца канкрэтным прадметам ці абставінамі, і неакрэслены, неўсвядомлены страх-тугу – метафізічны страх, прадметам якога з’яўляецца “нішто” і які абумоўлены тым, што чалавек нявечны і ведае пра гэта” (Пашкоў, 1998). Страх не абавязкова выкарыстоўваецца рэфэрэнцыйна. Так, тымітывны выраз *баюся што* можа функцыянаваць як сінонім фразы “*мне здаецца, я думаю*” (эпістэмічная мадальнасць) і як рэальны рэфэрэнцыйны выраз “S адчувае страх, што здарыцца X” і, адпаведна, S не хоча X, што пераводзіць яго ў дыянтывную мадальнасць. Такого падзелу не назіраецца у семантыцы адзінкі *спадзявацца*, якая адпавядае толькі дэантывнаму плану мадальнасці. У прэдыката *баяцца* таксама можна вылучыць два асноўныя кантэксты ўжывання: 1) адчуванне

рэальнай эмоцыі страху (*Я баюся яго, гэтага інішага, ад аднае толькі думкі аб ім у мяне халадзее ўсярэдзіне. Акрамя таго, баюся, што цяпер мы не даязем яе*) і 2) сінанімічны ментальнаму прэдыкату *думаць, здавацца* (*Баюся, што ён вам не спатрэбіцца, – сказаў ён, вылазячы. Баюся, што ты, Вера, гэтага не зразумееш, – уздыхнуў Тарас*). Апроч *баяцца* да лексічных спосабаў перадачы тымітыўнай семантыкі адносяцца прэдыкаты *страшыцца, палохацца, пужацца, пудзіцца, жахацца, апасацца, не раіацца, дрэйфіць* і інш.

У дыскурсе розных моў надзея ўспрымаецца як нешта доўгатрывалае і тое, што прыносіць людзям імпульс жыцця: *Dum spiro spero. Надзея памірае апошняй*. Аднак у адрозненні ад страху, надзея не з’яўляецца базавай эмоцыяй, і прэдыкат *спадзявацца* часта адносяць да ментальных прэдыкатаў, у той час як *баяцца* – да эмацыянальных. Г. Залізняк (1992) кваліфікуе *баяцца* і *спадзявацца* як прэдыкаты “памежнай” сферы, што ўключаюць элементы эмацыянальнага і ментальнага стану (с. 8). У англійскай мове прэдыкат *hope* прылічаецца да дэзідэратыўных прэдыкатаў разам з такімі дзеясловамі як *want, wish, desire* (Noonan, 1985, с. 121). *Баяцца* і *спадзявацца* знаходзяцца ва ўзаемазалежнай сувязі, калі наяўнасць аднаго пазначае адсутнасць іншага: *Не бойся гэтага сну, ён нясе выбаўленне ад пакут, – абнадзеіў яе тыбецец*. Моўца просіць не баяцца і ў словах аўтара гэты маўленчы акт апісваецца як абнадзейванне. Як адзначае Б. Спіноза (2001), “няма надзеі без страху і страху без надзеі” (с. 172), бо хто спадзяецца, той хвалюецца і, адпаведна, баіцца, што жаданага можа і не адбыцца. Той жа, хто баіцца, спадзяецца, што нежаданае можа яго пазбегнуць. Страх і надзея – дзеці няўпэўненасці, як называе іх С.А. Лявіцкі (2008, с. 433), полюсы стану нявызначанасці, які можа скончыцца толькі пасля таго, як вырашыцца сітуацыя чакання.

Семантыка прэдыката *спадзявацца* бяднейшая за семантыку прэдыката *баяцца* з прычына таго, што кампанент эмоцыі ў першым паслаблены ці адсутнічае ўвогуле (Залізняк, 1992, с. 95–96). Л. Вітгенштэйн разважаючы пра эмоцыі і ментальны стан, адзначае, што першыя знаходзяць адлюстраванне ў цялесных паводзінах, выразе твару. Калі нам кажуць, пакажы злосць раззлаванага чалавека, гэта проста, але як паводзіць сябе, калі просяць прадэманстраваць надзею? “Няма жэстаў для надзеі. Як паводзіць сябе, спадзеючыся, што нехта прыйдзе? Лёгка ўявіць жывёлу раззлаванай, напужанай, шчаслівай, але як уявіць тую, што спадзяецца (*hopeful*)?” (1996, с. 49е).

Да прэдыкатаў, якія перадаюць сператыўную семантыку, адносяцца: *спадзявацца, мець надзею, мець спадзяванні, разлічваць, чакаць, абнадзейвацца*.

Было ўстаноўлена, што тымітыўная семантыка ў беларускай мове перадаецца наступнымі канструкцыямі.

– Канструкцыя *чаго добрага*: *Дарма толькі марозіва дала. Чаго добрага – захварэе. Яшчэ не павераць яму людзі, дык гэты гад, чаго добрага, і пабіць яго надумаецца*. Варыянт *чаго лепшага* не з’яўляецца тыповай для беларускай мовы: *Не вытніайся перад беларускай правінцыяй, не натужвайся, а тое яшчэ, чаго лепшага, пусціш смурод*.

– Канструкцыя *як бы не*. Прэдыкаты, якія ўжываюцца ў такіх сказах валодаюць семантыкай негатыўных эмацыянальных станаў: *Проста баяўся за мяне, думаў, як бы не прыйшлося аднаму вяртацца. Зверык ужо колькі часу назірае за панам і толькі баіцца, як бы не парушыць салодкі сон пана раннім візітам*.

– Выраз *як бы чаго не* (*выйшла/сталася*) негатыўна трактуецца ў маўленчай карціне беларусаў і ўспрымаецца як праява баязлівасці і бесхарактарнасці. Пісьменнік Васіль Быкаў называў такі падыход ганебнай мараллю: *Занадта глыбока жыве ў сьвядомасці многіх ганебная нявольніцкая мараль: як бы чаго не выйшла. Гэтыя жывуць адным днём і трасуцца за сваю шкуру. Як бы чаго ня выйшла*.

– Выраз *так і глядзі* быў зафіксаваны ў 5 прыкладах корпусу: *Даўно час мяняць гэтыя слупы, так і глядзі – наваляцца*. Варыянт выразу – *таго і глядзі* – больш папулярны, хаця таксама

не вельмі колькасны (13 прыкладаў): *Шафёр гнаў па лясной дарозе як ашалелы, таго і глядзі, разаб'е. Таго і глядзі патрапіш на кулю ці звалішся пад калёсы.* Канструкцыя таго і чакай таксама малаколькасная (тры прыклады): *Мужчыны ж – самыя непрадказальныя. Ад іх таго і чакай, што нап'юцца ды пачнуць высвятляць адносіны.*

– Канструкцыя *не дай бог/божа з'яўляецца* распаўсюджанай: *Не дай Бог жыць з тваім характарам. Не дай бог адбіцца ад людзей, стаць не такім, як усе. Як жа ты цяпер будзеш?* Варыянтам выступае канструкцыя *крыў Божа: Выйшаў з лазні, прычыніў дзверы – крыў Божа, пачуюць дзяўчаты.*

– Канструкцыя *толькі б не (хоць бы не):* *Толькі б не здрадзілі ногі. Толькі б не пачаліся дажджы.* Выражае таксама нетымітыўнае значэнне, калі ўжываецца для пазначэння прычыны дзеяння, як ў прыкладзе: *Аднак як толькі з'яўляўся ў інстытуце, многія адразу збягалі ў прыбіральню – толькі б не вітацца.*

– Канструкцыя *а то (яшчэ):* *Трэба хоць чарку наліць, а то падумае, што я злая ведзьма.*

– Канструкцыя *не+інфінітыў+бы:* *Ёй хочацца сказаць пра свой страх Антону Кузьмічу ці Маши, але яна не адважваецца, прымхліва баіцца – не спалохаць бы словамі гэтую дзівосную сілу. Доўга адкаркоўваў бутэльку з каньяком. Яшчэ даўжэй, з асцярожнасцю – не заліць бы абрус! Не аслепнуць бы!*

– Выраз *а што калі ўжываецца ў розных камунікатыўных сітуацыях, сярод якіх і тымітыўная семантыка* неспакою пра небяспеку: *Яму стала страшна. А што, калі ён сапраўды не такі, якога яна хоча, калі ён не можа, не здольны зрабіцца такім? Але паўстае небяспека: а што калі пра каго забудзецца? А што, калі заўважаць? – непакоіўся Мірон.*

– Шматзначнасцю адрозніваюцца канструкцыі з часціцай *няўжо*, дзе таксама прысутнічае тымітыўная семантыка, асабліва добра яна счытваецца пры наяўнасці дадатковых прэдыкатаў страху і вусцішнасці: *Мне робіцца неяк не па сабе, няўжо нада мной робяцца нейкія эксперыменты. І ён спалохаўся, што не ўцячэ – дагоняць, але няўжо яны сапраўды будуць яго лавіць, не адстануць?*

Выраз “што людзі скажуць” ілюструе адзін з тыповых і важных для беларускамоўнай дыскурсінай прасторы элементаў. Так, у сваім даследаванні Т. А. Піваварчык (2000) адзначае, што агульнае меркаванне высока ацэньваецца ў беларускім традыцыйным соцыуме (вёска), дзе “усе пра ўсіх усё ведаюць, а значыцца, трэба выконваць нормы паводзін” (с. 140). Семантыка гэтага выказвання ўключае такія элементы, як хваляванне, недабрэнне, жаданне, каб такога не было, страх быць асуджаным. *Учора Даніла памёр, мы назаўтра ўдаву яго прэч. Што людзі скажуць? Не гожа, васпане, вам як простаму смерду самому раз'язджаць. Што людзі скажуць?; Мне здавалася немагчымым – як гэта можна жыць, нідзе не працуючы? А што людзі скажуць?*

Вылучаныя канструкцыі мы кваліфікуем як неспецыялізаваныя формы выражэння тымітыўнай тактыкі, бо яны падзяляюць гэта значэнне з шэрагам іншых значэнняў, якія актуалізуюцца ў залежнасці ад камунікатыўнай сітуацыі і семантычнага атачэння.

Сярод канструкцый, што перадаюць сператыўную семантыку адзначым наступныя:

– Канструкцыя з *толькі б:* *Забудзіць ён не павінны, тым болей удзень. Толькі б не натыкнуцца на людзей, на міліцыю. “Толькі б хапіла сілы, – думаю я адзіную цяпер сваю думку. – Толькі б стрываць!”*

– Выраз *бог дасць:* *Не заўсёды ж і дрэнна жыць, бог дасць і лепш пажывём, у багаці. Ну што ж, Бог дасць, скончыцца вайна.*

– Выраз *дай божа:* *Дай божа, каб у АХЧ, – з надзеяй уздыхнуў Краснакуцкі.*

– Канструкцыя *мо + дзеяслоў у будучым часе:* *Каторы ўжо дзень пасля абеду забягаю ў інтэрнат з трапяткой надзеяй: а мо будзе сёння? Пакута вярнулася, запульсавала надзеяй, трывогай: а мо яшчэ воля магчымая, а мо яшчэ можна ўцячы.*

– Адметнасць выразу *хоць бы (не)* у тым, што часам адмежаваць надзею і страх у іх праблематычна: *Парсючок надзіва рахмана, нібы сабака, заспяшаўся следам – падбегам з невялікімі прыпынкамі, і яна аж сцялася ўся: хоць бы не выйшаў хто з-за хаты, не ўбачыў іх тут.* Геранія баіцца, што яе могуць пабачыць і ў той жа час спадзяецца, што гэтага не здарыцца. *Мне раптам стала клопатна: хоць бы не патрапілі ў той слаўны катэдэж, за адну секунду маглі спляжыць усё гэтае ўтульнае характэра.* Моўца перажывае, што ворагі могуць зруйнаваць дом, таму страх перамяжоўваецца з надзеяй, што гэтага можна пазбегнуць.

Метафарычны выраз *ставіць крыж* (на кім-чым) азначае траціць надзею, лічыць кагосьці, штосьці беззваротна згубленым, страчаным: *Аднак ставіць крыж на будучым Дунайка рана. Аднак вынікі рэферэндуму ставяць крыж на гэтых планах. “Ставіць крыж” на дзіцяці, якое атрымала дрэнны наказчык тэсціравання, нельга!*

У англійскай мове маркеры і канструкцыі *lest, fear that, so that no, not that, god forbid* можна аднесці да тымітываў; такія выразы як *fingers crossed, look forward to, hopefully, if smb is lucky, touch wood* – да сператываў. Да лексічных сродкаў выражэння спадзявання адносяцца прэдыкаты *hope, anticipate, expect, aspire* і інш. Сярод прэдыкатаў з семантыкай страху – *fear, be scared, be afraid, be frightened, worry*.

Выраз *look forward to* ўтрымлівае ў сваёй структуры дзеяслоў бачання *look*, дзе семантыка прадугадвання нечага станоўчага і прыемнага перадаецца праз метафарызацыю візуальнага выразу *глядзець наперад: I'm really looking forward to my holiday.* У беларускай мове гэта ж ідэя перадаецца пры дапамозе дзеяслова чакання – *чакаць з нецярпеннем.*

Прыслоўе *hopefully* звычайна ўжываецца на пачатку сказа для выражэння спадзявання на тое, што здарыцца нешта, чаго хочацца: *Hopefully, we'll be able to rearrange the dates of our holiday. Hopefully, there will be some tickets left.*

Спадзяванне можа выражацца канструкцыяй *oh, that* з Subjunctive II: *Oh, that the storm were over! Oh that the salvation of Israel were come out of Zion!*

Выраз *fingers crossed* азначае “спадзявацца, што ўсё адбудзецца так, як ты хочаш” (Butterworth, 1998, с. 136). Часта ў сказе дублюецца семантыка спадзявання пры дапамозе дзеяслова *to hope: We are crossing our fingers and hope the weather stays fine. Fingers crossed, we hope we get the job done in time.* У слоўніку падаецца пераклад *спадзявацца на лепшае* да выразу *keep one's fingers crossed* (Суша, 2013, с. 225).

Выраз *touch wood (knock (on) wood)* кажуць, калі хочуць каб удача ці станоўчая сітуацыя працягваліся” (Butterworth, 1998, с. 429). *It's been fine all week and, touch wood, it will stay fine for the weekend.* У англійска-беларускім слоўніку падаецца наступны пераклад выразу *knock wood*: “дакранацца да чаго-н., каб прадухіліць бяду” (Суша, 2013, с. 672). Часовая рэферэнцыя прэпазіцыі ў сказах з выразам *knock (touch) wood* можа быць выражана дзеясловамі ў форме будучага часу і ў форме перфекта. *The deal will be agreed on Wednesday, touch wood. Hopefully, knock on wood, Lieby is going to be in there most of the time.* Апісваючы сітуацыі, якія ўжо адбыліся, моўца выказвае спадзяванне, што іх станоўчае працканне застанеца і надалей: *I've just been lucky so far, touch wood.*

Традыцыйна выраз *had better* ужываецца для перадачы семантыкі загады: *You'd better leave it till Monday, there's no one in the office today,* аднак у пэўных сітуацыях ён можа выражаць значэнне надзеі (Auwera, Noll, & Linden, 2013, с. 123). *That bus had better get here soon!* (адчайная надзея). *I have urgent information. Can we meet? – It had better be important.* Граматычным суб'ектам у выразам з семантыкай надзеі выступае 3-я асоба, часта неадушаўлёная: *The movie had better end soon.*

Выраз *god (heaven) forbid* кажуць, калі спадзяюцца, што гэтага не адбудзецца (McIntosh, 2008, с. 558). *Heaven forbid that his parents should ever find out.* У англійска-беларускім слоўніку падаецца наступны пераклад выразу *Heaven (God) forbid*: “Барані божа, не дай бог, няхай бог

крые” (Суша, 2013, с. 232). Тыповай канструкцыяй выступае даданы з *should* або Subjunctive I: *God forbid that he lose the game. God forbid that he should lose the game*. Скіравана такая надзея можа быць і на другую асобу і на трэцюю і на першую (самога моўцу): *Heaven forbid that I should covet your riches. God forbid you should have an accident*.

Адзначым, што канструкцыі з маркерам *lest* маюць дзве функцыі: перасцярогі і страху. У першым выпадку ён можа ўжывацца як негатыўная часціца намеру, уводзячы клаўзу, дзе выражаецца дзеянне, якое трэба прадухіліць або якога варта сцерагчыся (Lichtenberk, 1995, с. 313). *He spent whole days in his room, wearing headphones lest he disturb anyone*. У другім – ужываецца пасля дзеясловаў страху/баязні, якія пазначаюць сітуацыю небяспекі, каб увесці клаўзу, дзе гаворыцца пра падзею, якой баіцца моўца (Lichtenberk, 1995, с. 314). *She feared lest he tell her husband. Gramps is too frightened to move, lest he disturb the infant*. На беларускую мову *lest* перакладаецца як *каб...не* (уводзіць даданыя сказы, змест якіх азначае што-н. непажаданае); *I was afraid lest they should find me. Я баяўся, каб яны не знайшлі мяне* (Суша, 2013, с. 32).

Канструкцыю з *what if* мы адносім да тымітываў, бо яна звычайна перадае семантыку негатыўных дзеянняў: *What if he was going to die! What if our plane is delayed and we can't make the connection?*

У табліцы прадстаўлены асноўныя канструкцыі для выражэння тымітываў і сператыўнай семантыкі ў дзвюх мовах.

Табліца

Канструкцыі беларускай і англійскай мовы для перадачы тымітываў і сператываў

Тактыка	Беларуская мова		Англійская мова	
	Тымітывы	Сператывы	Тымітывы	Сператывы
канструкцыі	<ul style="list-style-type: none"> • як бы не • чаго лепшага • чаго добрага • так (таго) і глядзі (чакай) • не дай бог/божа • як бы чаго не выйшла (не здарылася) • толькі б не (хоць бы не) • а то яшчэ • не + інф.+ б • не хапала яшчэ • а што калі • няўжо • што людзі скажуць 	<ul style="list-style-type: none"> • толькі б • бог даець • дай божа • мо + дзеясл. у буд.ч. • хоць бы • (не) ставіць крыж 	<ul style="list-style-type: none"> • lest • fear that • so that no • not that • god (heaven) forbid 	<ul style="list-style-type: none"> • fingers crossed • look forward to • hopefully • if smb is lucky • touch wood knock (on) wood • oh, that + Subjunctive II • had better

Такім чынам, маем падсумаваць, што страх – гэта базавая ўніверсальная эмоцыя, якая ў мове выступае семантычным прымітывам і знаходзіць абавязковае сваё выражэнне ва ўсіх мовах свету. Мы падзяляем пункт гледжання Т. Гівона (2001), які кажа, што дзеясловы страху, як і дзеясловы жадання і надзеі, ужываюцца для выражэння перавагі ў дачыненні да супрацьмагчымай будучай сітуацыі і такое выкарыстанне з’яўляецца дэантычным (с. 52–53). У семантычнай структуры тымітыва і сператыва вылучаем такія кампаненты, як суб’ектнасць, ацэнчанасць, скіраванасць на будучыню, жаданне.

Тымітывы і сператывы разглядаліся разам з прычыны іх анталогічнай сувязі. Вылучаныя канструкцыі не кваліфікуюцца як спецыялізаваныя сродкі перадачы значэнняў боязі ці надзеі,

бо яны могуць актуалізаваць іншыя значэнні ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі і кантэксту. У дыскурсе сператываў англійскай мовы прасочваецца ўплыў невербальных дзеянняў для прыцягнення поспеху/удачы (*fingers crossed, touch wood*), чаго не назіраецца ў беларускай мове. У той жа час, выраз “што людзі скажуць” ілюструе важнасць знешняй ацэнкі соцыумам дзеянняў індывіда для беларускай лінгвакультуры.

Літаратура

- Арендт, Х. (2013). *Жизнь ума*. СПб: Наука.
- Зализняк, А.А. (1992). *Исследования по семантике предикатов внутреннего состояния*. München: Sagner.
- Левицкий, С.А. (2008). *Трагедия свободы: избранные произведения*. Москва: Астрель.
- Пиваварчык, Т.А. (2000). Бог і людзі як фактар трэціх асоб у персаналізацыйнай структуры беларускіх маўленчаэтыкетных сітуацый. *Весн. Гродзен. дзярж. ун-та. Сер. 1, Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія*, (3), 139–145.
- Спиноза, Б. (2001). *Этика*. Минск: Харвест; Москва: АСТ.
- Пашкоў, Г.П. (Рэд.). (1998). *Чалавек і грамадства : энцыклапедычны даведнік*. Минск: Беларус. Энцыкл.
- Angelo, D., & Schultze-Berndt, E. (2016). Beware bambai – lest it be apprehensive. In *Loss and renewal: Australian languages since contact* (p. 255–296). Boston; Berlin: Walter de Gruyter.
- Auwera, J. van der, Nool, D., & Linden van A. (2013). Had better, 'd better and better: diachronic and transatlantic variation. *English modality: core, periphery and evidentiality*. (p. 119–154). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Givyn, T. (2001). *Syntax: an introduction: in 2 vol.* (Vol. 2). Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamin.
- Kulick, D. (2003). Language and desire. In *The handbook of language and gender*. (p. 119–141). Malden: Blackwell.
- Lichtenberk, F. (1995). Apprehensional epistemics. *Modality in grammar and discourse*. (P. 293–327). Amsterdam: Benjamins.
- Noonan, M. (1985). Complementation. *Language typology and syntactic description: in 3 vol.* (Vol. 2: Complex constructions), (p. 42–140). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Wittgenstein, L. (1996). *Last writings on the philosophy of psychology: in 2 vol.* (Vol. 1: Preliminary studies for part II of the Philosophical investigations). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Лексікаграфічныя крыніцы

- Суша, Т. М. (2013). *Англійска-беларускі слоўнік = English-Belarusian dictionary*. Менск: Выш. школа.
- McIntosh, C. (Ed.) (2008). *Cambridge advanced learner's dictionary*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Butterworth A. (Ed.). (1998). *Cambridge international dictionary of idioms: over 7 000 idioms*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

References

- Arendt, H. (2013). *Zhizn uma*. SPb: Nauka.
- Zaliznyak, A.A. (1992). *Issledovaniya po semantike predikatov vnutrennego sostoyaniya*. Munchen: Sagner.
- Levickij, S.A. (2008). *Tragediya svobody: izbrannye proizvedeniya*. Moskva: Astrel.
- Pivavarchyk, T.A. (2000). Bog i lyudzi yak faktar trecih asob u persanalizacyjnaj struktury belaruskich maŭlenchaetyketyh situacyj. *Vesn. Hrodzen. dzyarzh. un-ta. Ser. 1, Historyya i arhealogiya. Filasofiya. Palitalogiya*, (3), 139–145.

- Spinoza, B. (2001). *Etika*. Minsk: Harvest; Moskva: AST.
- Pashkoŭ, G.P. (Red.). (1998). *Chalavek i gramadstva : encyklopedychny davednik*. Minsk: Belarus. Encykl.
- Angelo, D., & Schultze-Berndt, E. (2016). Beware bambai – lest it be apprehensive. *Loss and renewal: Australian languages since contact* (p. 255–296). Boston; Berlin: Walter de Gruyter.
- Auwera, J. van der, Noll, D., & Linden van A. (2013). Had better, 'd better and better: diachronic and transatlantic variation. *English modality: core, periphery and evidentiality* (p. 119–154). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Givyn, T. (2001). *Syntax: an introduction*: in 2 vol. (Vol. 2). Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamin.
- Kulick, D. (2003). Language and desire. *The handbook of language and gender* (p. 119–141). Malden: Blackwell.
- Lichtenberk, F. (1995). Apprehensional epistemics. *Modality in grammar and discourse* (P. 293–327.). Amsterdam: Benjamins.
- Noonan, M. (1985). Complementation. *Language typology and syntactic description*: in 3 vol. (Vol. 2: Complex constructions) (p. 42–140). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Wittgenstein, L. (1996). *Last writings on the philosophy of psychology*: in 2 vol. (Vol. 1: Preliminary studies for part II of the Philosophical investigations). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Leksikografichnyja krynicy

- Susha, T. M. (2013). *Anglijska-belaruski sloŭnik = English-Belarusian dictionary*. Minsk: Vysh. shkola.
- McIntosh, C. (Ed.) (2008). *Cambridge advanced learner's dictionary*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Butterworth A. (Ed.). (1998). *Cambridge international dictionary of idioms: over 7 000 idioms*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

УДК 81: 162,3/ 139

VYUŽITÍ INTERNETOVÉHO PORTÁLU ABECEDA ČESKÝCH REÁLIÍ VE VÝUCE ČEŠTINY PRO CIZINCE S UKÁZKAMI

Hasil J.

PhDr., Ph.D., odborný asistent

Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha a

Pedagogické fakulty Univerzity Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem

Jiri.Hasil@ff.cuni.cz

Стаття присвячена засадам створення інтернет-порталу *Abeceda českých reálií*. Сучасна епоха, в якій ми живемо, ставить великі вимоги до мовних навичок усіх людей. Тому зростає значення викладання іноземної мови. Основна мета навчання іноземних мов – навчити учнів спілкуватися іноземною мовою. Контекст, тобто зовнішні та внутрішні умови спілкування, іншими словами соціокультурне середовище (контекст), у якому відбувається спілкування, є надзвичайно важливим для успіху ситуації спілкування. Невід'ємним складником у викладанні будь-якої іноземної мови є культурологічні дослідження, помітне місце в яких відведене так званим реаліям (хоча їх визначення та розмежування значно складніше та ще не задовільно розв'язане). Цілоком це стосується навіть навчання чеської мови для іноземців. Крім паперових і електронних підручників та інших навчальних посібників, найближчим часом з'явиться інтернет-портал “Азбука чеських реалій”, створений на філософському факультеті Карлового університету в Празі за фінансової підтримки Міністерства культури ЧР (грант NAKI II). Портал разом із додатками для мобільних телефонів, адаптованих чеською, російською та англійською мовами, знайомитиме користувачів із основними моментами чеської історії та культури (історія Чехії, релігія, географія, наука і техніка, культура, суспільство, традиція, архітектура, музика, література, образотворче мистецтво, кіно, фольклор, природні і технічні пам'ятки, цікаві туристичні об'єкти, фауна, флора, відкриття та винаходи, звичаї та традиції, спосіб життя, міфи та легенди, свята, кухня, мораль, ідентичність, політика, економіка, особистості, практична інформація тощо). Викладаючи чеську мову іноземцям, викладач використовуватиме цей портал безпосередньо під час занять, причому на різних етапах викладання мови, для розвитку і закріплення всіх чотирьох мовних компетенцій. Кожен пароль буде містити відповідну інформацію, фотографії, можливо, аудіозаписи та координати GPS, а також коротку версію для мобільного телефону. Текст кожного пароля також буде промовлений, щоб користувач міг не лише прочитати текст, але й прослухати його. Це, безумовно, сприятиме тому, що портал обслуговуватиме як чеських, так і іноземних користувачів. Чеський культурологічний алфавіт популяризує чеську культуру, історію та презентує вдома та за кордоном сучасний спосіб і, безсумнівно, сприятиме зміцненню зв'язків чеських співвітчизників із їх самобутньою батьківщиною та поглибленню знань про Чехію та чеську культуру носіїв мови. .

Ключові слова: реалії; чеська мова; чеська культура; чеська історія; чеська мова для іноземців; навчання; мовні компетенції

THE USE OF THE INTERNET PORTAL THE ALPHABET OF CZECH CULTURAL STUDIES IN THE TEACHING OF CZECH FOR FOREIGNERS WITH SAMPLES

Hasil J.

Associate Professor of Czech Language,

Faculty of arts, Charles University, Prague

Associate Professor of Czech Language,

Faculty of Education, University of Jan Evangelista Purkyně,

Ústí nad Labem, Czech Republic

An integral part of any teaching of a foreign language are the so-called cultural studies (although their definition and delimitation are considerably difficult and not yet satisfactorily solved). Fully this is true even for the teaching of Czech for foreigners. In addition to textbooks and other teaching printed and electronic aids, it will be possible in the near future to use a web portal called *Abeceda ueských reálii* (the Alphabet of Czech cultural studies), which is being created in Prague at the Faculty of Arts, Charles University with the support of the grant programme of the Ministry of Culture of the Czech Republic NAKI II. The portal, including its applications for mobile phones in Czech, Russian and English will familiarize the user with the key points of Czech history and culture (node points being: Czech history, architecture, music, literature, visual arts, film, traditions, folklore, natural and technical monuments, tourist attractions...). The teacher of the Czech language for foreigners will be able to use the portal directly in class and in various stages of teaching while developing and improving all four language skills.

Keywords: cultural studies; Czech language; Czech culture; Czech history; Czech for foreigners; learning; language skills

V dnešním globalizovaném světě sílí i nutnost znát svou vlastní minulost, kulturu i současnost, zvyky a tradice, mýty, svou vlastní kulturu v užším slova smyslu (tj. umění) i současnost. Každý člověk by měl mít představu o tom, kde žije a kam náleží. Tyto znalosti potom utvářejí v každém člověku pocit sounáležitosti se širším kolektivem spoluobčanů, s regionem, v němž člověk žije, s národem a svou zemí, tj. patřičné vlastenectví. Napomoci tomu má i připravovaný internetový portál *Abeceda českých reálii*.

Moderní doba, v níž žijeme, klade velké nároky na jazykovou vybavenost všech lidí. Proto roste význam výuky cizím jazykům. Dnes si také všichni uvědomujeme, že existuje velmi úzké spojení jazyka, kultury a společnosti. Společnost a její kultura a jazyk jsou spojené nádoby. Společnost i kultura ovlivňují jazyk a jazyk ovlivňuje společnost a její kulturu.

Základním cílem výuky cizím jazykům je naučit studenty komunikovat v cizím jazyce. Pro úspěšnost komunikační situace je nesmírně důležitý i kontext, tj. vnější a vnitřní podmínky komunikace, jinými slovy sociokulturní prostředí (kontext), v němž ke komunikaci dochází. Dnes již velmi dobře víme, že ovládnutí cizího jazyka s sebou nese i nutnost orientovat se rovněž v prostředí, v němž se tímto cizím jazykem komunikuje. V této souvislosti se především v pracích starších mluvích o reáliích nebo lingvoreaáliích, v pracích novějších, reflektujících jazykovou politiku Rady Evropy a vycházejících ze Společného evropského referenčního rámce pro jazyky, také o sociokulturní kompetenci mluvčího. Sociokulturní kompetenci tak můžeme definovat jako schopnost jedince studujícího cizí jazyk či v tomto jazyce komunikujícího pohybovat se v cizím sociokulturním prostředí.

Nedílnou součástí každé výuky cizího jazyka proto představují ony reálie, které František Čermák obecně definoval jako “úhrn věcných znalostí a informací o společnosti, jejím životě a zvycích, prostředí, historickém pozadí, institucích apod., které jsou relevantní při studiu cizího jazyka” (Čermák, 1997, c. 376). Podrobněji se pokusil reálie pro češtinu definovat a klasifikovat na základě strukturálního přístupu autor tohoto textu (Hasil, 2011, c. 24–38), nejnověji potom Kateřina Romaševská a Josip Lah, a to na základě “jejich společenské role a komunikačního záměru“ (Romaševská, Lah, 2017, c. 36).

Dané problematice se dostalo podrobného rozpracování ve slovenské lingvodidaktice zaměřené na slovenštinu jako cizí jazyk především zásluhou Jany Pekarovičové a Juraje Dolníka. Pekarovičová v souladu s názory Olgy Orgoňové a Juraje Dolníka operuje s termínem kulturém. Tímto termínem označuje “vzory, modely, normy anebo standardy vnímání, myšlení, hodnocení a chování” (Sedláková a kol., 2015, c. 36). “Vznik, forma a charakter kulturémů, stejně jako jejich uplatnění v národních společenstvích se řídí zvláštními zákonitostmi. Určité projevy chování přijatelné v jedné kultuře nemusí být vždy stejně hodnoceny z pozice nositelů jiné kultury. Tato skutečnost výrazným způsobem ovlivňuje interkulturní ráz vzdělávání cizinců, které je třeba vést k odhalování, registrování a uvědomování si kulturních odlišností a vhodnou formou odkrývat především výrazné mezikulturní rozdíly” (Sedláková a kol. 2015: 36–37). Pekarovičová dále kulturémy člení s odkazem na Dolníka

na “artefakty, kam patří předměty materiální kultury, mentafakty, které zahrnují mentální chování projevující se specifickými rituály a stereotypy, a sociofakty vyjadřující sociální vztahy, jejich vzájemné uspořádání a strukturu” (Tam samo, 2015, c. 37).

Vztahem reálií a sociokulturní kompetence se zabýval též autor tohoto článku (Hasil, 2008; Hasil 2011, c. 38–41).

V minulosti bylo napsáno několik učebnic českých reálií, všechny ale zákonitě rychle zastarávají, neboť realie se mění v souladu se společenskými změnami. Poznatky o reáliích obsahují všechny učebnice češtiny pro cizince, ale i jejich pasáže o reáliích ztrácejí svou aktuálnost.

Tento nedostatek učitelům i studentům češtiny jako cizího jazyka může v blízké budoucnosti pomoci překonat i internetový portál nazvaný Abeceda českých reálií, který vzniká na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, a to na základě grantového programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022, jež vyhlásilo Ministerstva kultury ČR, tj. NAKI II (číslo projektu DG16P02B018). Program byl schválen usnesením vlády č. 11 ze dne 2. ledna 2014. (1) Projekt zpracovává kolektiv autorů vedený Kateřinou Romaševskou a tvoří ho zkušení pracovníci katedry jihoslovanských a balkanistických studií (Hana Gladkova) a Ústavu bohemistických studií (Jiří Hasil, Vlastimila Mikátová) a dále mladí studenti a doktorandi (především bohemisté, historici a kulturologové) Filozofické fakulty UK z Běloruska, Bulharska, Česka, Chorvatska, Ruska a Ukrajiny (2). Portál Abeceda českých reálií včetně jeho mobilní aplikace v češtině, v češtině zjednodušené pro cizince, ruštině a angličtině (3) bude seznamovat uživatele s klíčovými body české historie a kultury (česká historie, náboženství, geografie, věda a technika, kultura, společnost, tradice, sport, architektura, sídla, kulturní a technické památky, památná místa, hřbitovy, rozhledny, hudba, literatura, divadlo, film, výtvarné umění, fotografie, fauna, flóra, objevy a vynálezy, zvyky a tradice, životní styl, mýty a legendy, svátky, kuchyně, mravy, identita, politika, hospodářství, osobnosti, praktické informace).

Každé heslo bude obsahovat relevantní informace, fotografie, případně i zvukový záznam a souřadnice GPS a také stručnou verzi, již bude možné stáhnout do mobilního telefonu. Uživatel portálu si zvolí buď plný, někdy jazykově poměrně náročný, český text, nebo text adaptovaný pro cizince, kteří zatím vládou češtinou v omezené míře. K dispozici budou mít též ruský a anglický překlad plného textu. Text každého hesla bude i namluven, aby si uživatel mohl text nejen přečíst, ale i poslechnout. To jistě přispěje k tomu, že portál bude sloužit uživatelům českým i cizincům. Abeceda českých reálií bude moderním způsobem propagovat českou kulturu, historii i současnost doma i v zahraničí a nepochybně též přispěje k utužení pout českých krajanů s jejich původní vlastí a k prohloubení znalostí o České republice a o české kultuře rodilých mluvčích, bude též sloužit i studentům češtiny pro cizince.

Všechna hesla budou mít shodnou formální strukturu. Heslo tvoří upoutávka (jakési motto hesla), obsah příspěvku, obsah pro mobilní aplikaci, použité zdroje, překlad do angličtiny, překlad do ruštiny a “Simple Czech” – zjednodušenou verzi v češtině a dále vizuální materiál, nahrávku textu a případně souřadnice GPS. V Abecedě českých reálií (4) budou hesla biografická, hesla popisující historické památky, výrobky, geografická místa, zvyky a tradice, umělecká díla atd.

Ukažme si nyní, jak budou hesla vypadat podrobněji. Poslouží nám k tomu biografické heslo “Carl Cori”.

Upoutávka tohoto hesla vypadá takto:

Cori byl významným lékařem, biochemikem a vědeckým pracovníkem. V roce 1947 obdržel společně s manželkou Gerty Theresou Coriovou Nobelovu cenu za fyziologii a lékařství.

Obsah příspěvku je následující:

**5. 12. 1896 Praha – †20. 10. 1984 Cambridge (Massachusetts, USA)*

Carl Cori se narodil v Praze do křesťanské německé rodiny. Jeho otec Carl Isidor Cori byl vysokoškolským pedagogem, lékařem a zoologem. V roce 1914 začal Carl Cori studovat medicínu

na lékařské fakultě německé univerzity v Praze. V době první světové války byl povolán do armády a od roku 1918 pokračoval ve studiu na univerzitě. Na fakultě se sblížil s Gerty Theresou Radnitzovou a jejich společné odborné zájmy vyústily ve společnou výzkumnou práci a také v manželství. V roce 1920 po promoci odešli do Vídně a v roce 1922 bylo Corimu nabídnuto místo ve Státním ústavu pro výzkum zhoubných onemocnění v Buffalu v USA a on je i s ohledem na špatné existenční a pracovní podmínky v Rakousku přijal. V témže ústavu pracovala i jeho žena. Zaměřili se na výzkum metabolismu sacharidů v živočišném organismu a v roce 1929 objevili průběh katalytické konverze glykogenu, který byl pojmenován Coriho cyklus. Za tento objev jim byla v roce 1947 udělena Nobelova cena za fyziologii a medicínu. Oba manželé se věnovali i regulační úloze hormonů inzulínu a adrenalinu a prokázali glykolýzu v nádorových buňkách. V roce 1931 přijal Cori místo profesora farmakologie na Lékařské fakultě Washingtonovy univerzity v Saint Louis ve státě Missouri. Od roku 1942 zde působil jako profesor biochemie. I po odchodu do důchodu se věnoval vědecké práci v laboratořích Massachusetts General Hospital, kde prováděl genetické výzkumy. Od roku 1966 až do své smrti v roce 1984 byl hostujícím profesorem biochemie na Harvardově univerzitě a vedoucím biochemické laboratoře Massachusettské všeobecné nemocnice.

Prof. MUDr. Carl Cori, absolvent pražské univerzity, se dokázal prosadit v tvrdé americké konkurenci a získal řadu ocenění za svou vědeckou práci a za své objevy v oblasti fyziologie, biochemie a medicíny. Mnohé objevy uskutečnil se svou ženou Gerty Theresou Coriovou. V roce 1946 získal Carl Cori Cenu Alberta Laskera za základní lékařský výzkum, je nositelem i Ceny Willarda Gibbse. Cori je i jedním ze tří absolventů pražské Univerzity Karlovy, jimž byla udělena Nobelova cena (vedle své ženy a Jaroslava Heyrovského), a jedním z pěti pražských rodáků, laureátů této ceny (spolu s Jaroslavem Heyrovským, Jaroslavem Seifertem a Bertou von Suttner). Vě městě St. Louis v USA na místním Chodníku slávy města St. Louis připomíná pražské rodáky manžele Coriovy společná hvězda.

Bohužel minulý režim uvrhl oba manžele v jejich rodném městě i v Československu v zapomnění. Až v říjnu 2000 byly na rodném domě Gerty Theresy Coriové v Petrské ulici a v Salmovské ulici na rodném domě Carla Coriho odhaleny pamětní desky. Jejich odhalení se osobně zúčastnil i syn manželů Coriových Carl Thomas Cori, pojmenovaný po otci a prezidentovi Tomáši Garriguu Masarykovi. V roce 2018 byly na výstavě v pražském Karolinu nazvané 100 let – 100 předmětů – 100 příběhů, kterou uspořádala Univerzita Karlova k stému výročí založení Československa, vystaveny obě Nobelovy ceny manželů Coriových (spolu s Nobelovou cenou udělenou Jaroslavu Heyrovskému a Templetonovou cenou Tomáše Halíka).

Obsah pro mobilní aplikace:

Carl Cori (*5. 12. 1896 Praha – †20. 10. 1984 Cambridge, Massachusetts, USA) Výnikající biochemik, farmakolog a lékař, vědecký pracovník ve spolupráci se svou ženou Gerty Theresou Coriovou přispěl k lidskému poznání celou řadou významných objevů v oblasti metabolismu. Manželé Coriovi objevili průběh katalytické konverze glykogenu, který byl pojmenován po nich (Coriho cyklus). Za tento objev jim byla v roce 1947 udělena Nobelova cena za fyziologii a medicínu. Oba manželé se věnovali i regulační úloze hormonů inzulínu a adrenalinu a prokázali glykolýzu v nádorových buňkách. Svě objevy Cori uskutečnil na americké Washingtonově univerzitě v St. Louis a na Harvardově univerzitě v Cambridge.

Použité zdroje:

TOMEŠ, Josef, a kol. Český biografický slovník XX. století: I. díl: A–J. Praha; Litomyšl: Paseka, 1999.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, a kol. Biografický slovník českých zemí: 9. sešit: C. Praha: Libri, 2008.

<http://chemicke-listy.cz/Bulletin/bulletin321/bulletin321.html>

výstava 100 let – 100 předmětů – 100 příběhů, Karolinum, Praha 2018 (autor a kurátor Jakub Jareš)

Heslo dále bude obsahovat, jak jsme již uvedli ruský a anglický překlad, “Simple Czech”, nahrávku a vizuální materiál.

Uvedme zde dále i obsahy některých dalších hesel.

Hesla věnovaná českým průmyslovým výrobkům představí heslo o osobním automobilu Škoda 1000 MB:

Škoda 1000 MB je československý rodinný vůz nižší střední třídy, který byl vyráběn v letech 1964 až 1969 v továrně AZNP (nyní Škoda Auto). Byla také vyrobena verze 1100 MB, která se lišila od 1000 MB jen výkonnějším motorem. Mezi lidmi bylo toto auto populárně nazýváno jako "emběčko" a pro politickou elitu tento vůz znamenal splnění politického úkolu: vytvoření "československého lidového vozu".

Rozpracovávání nového auta v AZNP začalo už v roce 1955 s cílem vytvořit vůz, který nebude vážit více než 700 kilogramů a nebude spotřebovávat více než 6,7 litru na 100 kilometrů. Za tímto účelem byla v letech 1960–1965 vybudována nová výrobní kapacita s nejnovějšími výrobními technologiemi, které umožnily zhotovovat 400 až 500 vozidel denně. V dubnu 1964 z pásů továrny AZNP sjel první československý velkosériový automobil, který se stal jedním z nejdůležitějších modelů Škody. Jeho nadčasový design byl navržen Janem Žáčkem. Názvy 1000 MB a 1100 MB označovaly velikost motoru vozidel. Jako první z řady nových vozů zohledňoval požadavek na výrobu menších, kompaktních a úsporných aut. Zároveň se jednalo o první vůz mladoboleslavské automobilky, který disponoval samonosnou karoserií, motor měl uložen vzadu a pohon byl umístěn na zadních kolech. Vůz se mohl prohánět rychlostí 120–130 km/h při spotřebě kolem 6,5 litru na 100 km. Celkem bylo vyrobeno 443 141 vozů tohoto typu.

Továrna v Mladé Boleslavi nechtěla nechat nic náhodě, a proto již v roce 1961 vyrobila 50 aut, které podrobila testování na Sibíři, v Tunisu a ve Skandinávii. Současně probíhaly za použití nejmodernější měřicí techniky různé zkoušky jednotlivých součástek. I navzdory tomu byla pro vůz charakteristická rychlá koroze a přehřívání v létě. Kvalita prvních vyrobených automobilů nedosahovala příliš vysoké úrovně, auto si kvůli potřebě neustálých oprav získalo přezdívku "tisíc malých nemocí". Zajímavostí také je, že před zahájením sériové výroby továrnu v Mladé Boleslavi navštívil Leonid Iljič Brežněv, druhý nemocnější člověk Sovětského svazu v té době, který se vyfotil v novém autě s ředitelem AZNP Josefem Kadeřávkem (tato fotografie vyšla na obálce časopisu Svět motorů). Cena tohoto "lidového vozu" odpovídala tehdejšímu až 31 průměrným měsíčním mzdám.

Další ukázka představuje hesla o českých architektonických památkách: Karolinum:

Počátky Karolina sahají do roku 1383, kdy král Václav IV. zakoupil pro pražskou univerzitu honosný palác kupce Rotleva z Kamene a nechal jej přestavět na univerzitní kolej. Ta se v dalších desetiletích rozrostla také o sousední měšťanské domy a po vzoru ostatních středověkých univerzitních kolejí sloužila jako místo pro pořádání přednášek, disputací a slavnostních zasedání. Zároveň se zde nacházely byty mistrů, kaple, lázně a vězení. Po porážce českého stavovského povstání byla v roce 1620 Karlova univerzita sloučena s jezuitskou univerzitou v Klementinu a v roce 1654 přejmenována na Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Do Karolina se následně přesunuly posluchárny právnické a lékařské fakulty. I přes rozsáhlé stavební úpravy však komplex postupně přestal vyhovovat nárokům moderní akademické výuky. Během 18. století se proto objevilo několik návrhů historickou budovu buď prodat, nebo nahradit moderní novostavbou, žádný z nich se však nakonec nerealizoval. Karolinum tak na rozdíl od mnoha jiných středověkých kolejí zůstává dodnes živým centrem akademického života a sídlem ústředních orgánů univerzity.

Karolinum bylo vybudováno jako čtyřkřídlý objekt s vnitřním dvorem, propojený po obvodu spojovacími chodbami na způsob klášterních ambitů. V přízemí zůstala zachována řada původních gotických chodeb a místností, zaklenutých křížovými klenbami. Nejvýrazněji vyčnívá mohutný arkýř z druhé poloviny 14. století na jižní stěně budovy, jehož mimořádně detailní kamenická výzdoba snese srovnání pouze s obdobným arkýřem Staroměstské radnice. V obou případech se pravděpodobně jedná o dílo pražské katedrální huti Petra Parléře. První patro jižního křídla zaujímá slavnostní Velká aula, ve které již od 14. století probíhají promoce a významná univerzitní shromáždění. Současnou

podobu Karolina určila především rozsáhlá barokní přestavba z let 1713 – 1716, provedená podle návrhu významného českého architekta Františka Maxmiliána Kaňky. V letech 19460–01968 byla historická budova citlivým způsobem rekonstruována podle návrhu architekta Jaroslava Fragnera, který rovněž doplnil novou část se slavnostním vstupem a čestným dvorem.

Heslo kostel v Tismicích reprezentuje hesla o církevní architektuře:

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích byl postaven na konci 12. století. Představuje zmenšenou (délka činí pouhých 13,72 metrů) trojlodní baziliku se dvěma věžemi v průčelí, zakončenou půlkruhovými apsidami. Jako stavební materiál byly použity mohutné pískovcové kvádry, které z vnějšku doplnila typická románská výzdoba v podobě lizén a obloučkových vlysů. Arkády oddělující v interiéru hlavní a vedlejší loď jsou střídavě podpiřány mohutnými pilíři a kruhovými sloupy. Toto řešení, známé především z Porýní, je v rámci českých zemí zcela unikátní. Dodnes nebylo uspokojivě vysvětleno, proč tato nevelká, avšak velmi reprezentativní stavba vznikla právě na prakticky neznámém a nepříliš významném dvoře v Tismicích. Kostely bazilikálního typu sloužily v českém prostředí téměř výlučně jako biskupské, kapitulní nebo klášterní, zakladatel tismického chrámu tak nejspíše pocházel z nejvyšších společenských vrstev.

Přestože si kostel z velké části uchoval svoji autentickou románskou podobu, pozdějším stavebním zásahům se nevyhnul. Na konci 15. století se zřítla jižní stěna kostela, byla však na svou dobu velmi citlivě opravena místním rodem Vrbíků z Tismic za využití původních kamenů. Vrbíkové pouze připojili reprezentativní pozdně gotický portál, doplněný detailně zpracovaným rodovým erbem. Výraznější proměnou chrám prošel během barokní rekonstrukce v letech 1767–1775. Původně plochostropou hlavní loď nahradila valená klenba a místo tribuny ve východní části byla vystavěna nová varhanní kruchta s vřetenovitým schodištěm. Celý prostor následně prosvěttila nově prolomená půlkruhová okna. Na východní straně kostela byl přistavěn barokní portál a věže v průčelí získaly nové barokní helmice. K baroku náleží také fresková výzdoba a většina dochovaného chrámového inventáře.

Z množství hesel o výtvarném umění ukažme heslo Generace národního divadla:

Národní divadlo jako symbol celonárodního úsilí vybudovat reprezentativní českou divadelní scénu dalo označení i celé generaci architektů a umělců, kteří byli činní v době jeho výstavby. V oblasti architektury a architektonické plastiky se jedná především o představitele novorenesančního slohu. Tento sloh nejpřesněji odpovídal zaměření českých obrozenců a představě měšťanské společnosti o formální podobě stavby, která měla symbolizovat samostatnost, svěbytnost a sílu českého národa. Výstavbě a výzdobě Národního divadla předcházely dlouhodobé přípravy a četné konkurzy architektů a malířů.

Autorem návrhu finální stavby divadla byl Josef Zítek, dostavba a architektura interiéru byla navržena jeho žákem Josefem Schulzem. Autory vítězných projektů výzdoby interiéru byli Mikoláš Aleš, František Ženíšek, Václav Brožík, Josef Tulka a Julius Mařák. Tvůrcem první opony byl František Ženíšek (byla zničena při požáru r. 1881), druhé, dodnes sloužící, Vojtěch Hynais. Sochařská výzdoba je výsledkem práce Antonína Wagnera, Josefa Václava Myslbeka a zejména Bohuslava Schnircha. Na výzdobě se podíleli také sochaři Stanislav Sucharda, Josef Mauder a Antonín Popp, malíř Maxmilián Pirner a někteří další. Četné podněty pro své projekty nacházeli autoři v slovanské mytologii, českých pověstech a legendách, byli inspirováni také romantickou krajinomalbou a objevenými rukopisy Královédvorským a Zelenohorským.

Početná jsou též hesla věnovaná českému filmu. Zastupuje je heslo film Kolja:

Film Kolja (1996) se odehrává v Praze na konci 80. let 20. století. Žánrově se jedná o komediální drama režiséra Jana Svěráka, autorem předlohy je filmový historik Pavel Taussig a scénáře se ujal Zdeněk Svěrák. Přináší silný a emotivní příběh, ale také ojedinělé svědectví o době těsně předcházející pádu komunismu v Československu. Hlavní postava filmu je neúspěšný a nemajetný stárnoucí muzikant František Louka, který se fingovaně ožení s mladou Ruskou Naděždou, aby získal peníze na zakoupení trabanta. Naděžda díky sňatku získá české občanství a okamžitě emigruje do západního

Německa. Františkovi však po sobě kromě domluveného finančního obnosu zanechá také pětiletého syna Kolju. Na pozadí napjaté atmosféry mezi Čechy a Rusy v době plné velkých společenských proměn film dojemně, humorně a zároveň bez patosu popisuje sžívání a postupné sblížování obou hlavních hrdinů, kteří nerozumějí jeden druhému.

V roce 1996 obdrželi tvůrci snímku Kolja Oscara v kategorii nejlepší cizojazyčný film a také další ocenění, např. Zlatý glóbus, hlavní cenu Grand Prix '53 v Tokiu, šest Českých lvů aj. Snímek také drží rekord v tuzemské návštěvnosti, v českých kinech jej shlédlo 1 346 669 diváků. K úspěchu filmu přispělo i kvalitní herecké obsazení: v hlavní roli vystupuje Zdeněk Svěrák, jehož partnerku hraje Libuše Šafránková, dále se ve snímku objevují např. Ondřej Vetchý, Stella Zázvorková, Karel Heřmánek či Jiří Sovák. Hlavní dětskou roli ztvárnil ruský herec Andrej Chalimon.

Na závěr těchto ukázek uvedme heslo o českých historických osobnostech, heslo Bořivoj I.:

**asi 852/853 – † asi 888/899*

Bořivoj I. z rodu Přemyslovců byl jedním z mnoha regionálních knížat, která před vznikem českého státu vládla kmeni Čechů. Přemyslovská doména, jejímž centrem bylo hradiště na Levém Hradci, měla rozlohu pouhých 3000 km², byla však významná svojí strategickou polohou ve středních Čechách, kudy procházela řada obchodních cest. O počátcích Bořivojovy vlády neexistují žádné zprávy. Poprvé jej prameny zmiňují roku 972, kdy měl být spolu s dalšími českými knížaty poražen franskými vojsky při jejich tažení do Čech. Přibližně v roce 874/875 pojal za ženu Ludmilu z rodu Pšovánů (podle jiné legendy z rodu Srbů, snad Lužických), s níž měl dohromady šest dětí, včetně pozdějších knížat Svytměva I. a Vratislava I. Ludmila se po své mučednické smrti v roce 921 stala první českou světící.

V době Bořivojovy vlády byly Čechy podřízeny Velkomoravské říši knížete Svatopluka I., s jehož pomocí čelily tlaku Východofranské říše. Patrně na Svatoplukův popud přijal Bořivoj v roce 883 z rukou moravsko-panonského arcibiskupa Metoděje křest. Tím zajistil Přemyslovcům prvenství mezi doposud pohanskými českými knížaty a umožnil jim se v budoucnu prosadit jako jediný panovnický rod v Čechách. Bořivoj byl také zakladatelem prvních kostelů v Čechách – kostela sv. Klimenta na Levém Hradci a kostela P. Marie v prostoru budoucího Pražského hradu. Přestup na novou víru však znamenal narušení dosavadního společenského řádu a vyvolal v Bořivojově knížectví povstání, před kterým byl kníže donucen uprchnout na Moravu. Za pomoci Svatopluka a moravských bojovníků se mu však podařilo odpor zlomit a znovu se ujmout vlády. Vzniklé příležitosti využil nejen k odstranění svých protivníků, ale také k nastolení nového společenského řádu, postaveného již na křesťanských základech.

Učitel češtiny pro cizince bude moci portálu využívat přímo ve výuce, a to v různých fázích výuky při rozvíjení a zdokonalování všech čtyř jazykových dovedností a i dovedností dalších, např. překládání. S portálem budou moci studenti pracovat i mimo výuku.

Primárně portál studentům umožní seznámit se i s méně známými fakty z oblasti českých reálií a rozšíří tak jejich znalosti v této oblasti, což nepochybně přispěje ke zvýšení úrovně jejich sociokulturní kompetence.

Sekundárně mohou studenti pod vedením učitele i samostatně prohlubovat svoje schopnosti poslechu s porozuměním jednoduchému adaptovanému i složitému autentickému českému textu. Svou úroveň schopnosti poslechu mohou následně posoudit podle čtení příslušných textů. Portál též může sloužit jako zdroj českých textů v jednotlivých heslech pro čtení s porozuměním. Studenti budou moci v portálu vyhledávat různé informace a vyhodnocovat je. Na jejich základě pak mohou produkovat různé texty a nacvičovat tak psaní v češtině. Mohou i o jednotlivých heslech diskutovat, hodnotit je apod. Na základě poznatků získaných v portálu mohou kupříkladu i sestavovat itineráře pro reálné i virtuální putování po České republice atd. Osobní hesla mohou sloužit jako vzor pro tvorbu různých medailonků významných českých osobností i pro psaní životopisů atd. Například vložené fotografie u jednotlivých hesel mohou vybízet studenty k jejich popisu.

Věřme, že zkušený učitel přijde s mnoha dalšími neotřelými nápady, jak s portálem Abeceda českých reálií při výuce češtiny pro cizince pracovat a jak své studenty motivovat ke studiu češtiny a české kultury. (5)

Примітки:

1. Blíže viz [www stránky Ministerstva kultury ČR: https://www.mkcr.cz/program-na-podporu-aplikovaneho-vyzkumu-a-vyvoje-narodni-a-kulturni-identity-na-leta-2016-az-2022-naki-ii-857.html](https://www.mkcr.cz/program-na-podporu-aplikovaneho-vyzkumu-a-vyvoje-narodni-a-kulturni-identity-na-leta-2016-az-2022-naki-ii-857.html)
2. Blíže viz [www stránky katedry jihoslovanských a balkanistických studií FF UK: https://kjbs.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/vyucujici/externiste-a-naki/](https://kjbs.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/vyucujici/externiste-a-naki/)
3. V závislosti na finančních možnostech se uvažuje například i o mutaci německé a vietnamské.
4. Pracovní ukázková verze portálu, v níž je už nyní dostupný seznam hotových hesel, je přístupná na adrese: <https://www.abczech.cz/>.
5. Text tohoto referátu vznikl za podpory grantu MK ČR NAKI II Abeceda českých reálií, č. DG16P02B018.

Litaratura

- Čermák, F. (1997). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.
- Hasil, J. (2008). Sociokulturní kompetence, nebo reálie? *Hádková, M., Balowska G. Sociokulturní složka výuky cizího jazyka a SERR*. Ústí nad Labem, Ratiboř: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a Státní vysoká škola v Ratiboři, s. 127–137.
- Hasil, J. (2011). *Interkulturní aspekty mezikulturní komunikace*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Romaševská, K., Lah, J. (2017): Příspěvek ke kritické analýze reálií. In: *Studie z aplikované lingvistiky*. Zvláštní číslo, s. 34–47.
- Sedláková, M. a kol. (2015). *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre študentov slovakistiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky* (2002). Olomouc: Univerzita Palackého.

УДК 811.161.2'367

ВАЛЕНТНА РАМКА ДВОВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гмиря Л.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Київський національний лінгвістичний університет

lyudagm@gmail.com

Стаття присвячена вивченню валентної рамки двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності. На основі структурно-семантичного принципу виділено і класифіковано лексико-семантичні групи цих дієслів. Охарактеризовано семантико-синтаксичні особливості двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, проаналізовано структуру мінімальних синтаксичних конструкцій з такими предикатами. Доведено, що валентність дієслова та його семантика перебувають у тісному взаємозв'язку. Від семантики дієслова залежить його валентність, а через валентність конкретизується семантика дієслова.

Ключові слова: валентність, дієслівна інтенція, суб'єкт, об'єкт, лексико-семантична група, предикати мисленнєвої діяльності, структурна модель.

VALENCE FRAME OF BIVALENT VERB PREDICATES OF THOUGHT ACTIVITY

Gmyrya L.V.

Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor

Kyiv National Linguistic University

Introduction. The study of verbal vocabulary functioning of lexico-semantic groups of verbal predicates related to finding it out. The actual problems of modern linguistics include the question of the role of the intentional-valent characteristics of the verb as the main element in a sentence and an expression.

Purpose. The article is devoted to the study of the valence framework of bivalent verbal predicates of thought activity.

Methods. The following methods and techniques of linguistic research, as descriptive, method of component analysis and methods of distribution and transformation analysis are used in this work.

Results. The bivalent verbal predicates of mental activity form an integral part of the abstract vocabulary of the Ukrainian language. The verbs of this group are grouped together in a large group with the meaning of mental activity in the form of views of the subject of world. On the basis of the structural-semantic principle, the lexical-semantic groups of these verbs are singled out and classified. There were taken about 210 lexemes. The semantic-syntactic features of bivalent verbal predicates of thought activity are characterized, the structure of minimal syntactic constructions with such predicates is analyzed. It is proved that the valence of the verb and its semantics are closely interconnected. From the semantics of the verb depends on its valency, and through valency specifies the semantics of the verb.

Conclusion. The bivalent verbal predicates of mental activity are grouped into a separate group according to the denotative sign "to carry out the thinking process". Verbal predicates of thought necessarily open the position of subject and object. Right-sided valence position of the object of thought activity is filled mostly nouns-names of non-essential, which denote specific objects, phenomena, abstract concepts, rarely – names of beings. The object component expresses the object of reflection or thought. In the right-handed position, in bivalent verbal predicates of mental activity, predominantly prepositional word forms are used in indirect cases: derivative, accusative, ablative and prepositional.

Key words: valence, verb intention, subject, object, lexic-semantic group, predicate of mental activity, derivative, accusative, ablative, prepositional.

У лінгвістиці категорія семантико-синтаксичної валентності є однією з найскладніших граматичних категорій, дослідження якої орієнтовано на проблематику співвідношення формально-граматичної і семантико-граматичної структури граматичних категорій та структурування речення як основної синтаксичної одиниці. Посилений інтерес до валентності в лінгвістичних дослідженнях пояснюється тим, що це поняття перебуває на межі між граматикую і лексикологією, синтаксисом і семантикою. Актуальність теми зумовлена потребою аналізу реалізації валентності двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, необхідністю з'ясування їхнього реченнєвотвірного потенціалу та моделей синтаксичних конструкцій, які вони утворюють, що й сприятиме розвитку теорії семантичного синтаксису в сучасній українській літературній мові.

Валентність дієслова та інтенція дієслівної дії має важливе значення для семантико-синтаксичного моделювання речення. У сучасній лінгвістиці валентність кваліфікують як здатність дієслова відкривати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії – предметними актантами – на формально-синтаксичному рівні. Під інтенцією дієслівної дії Й.Ф. Андерш (1967) розумів властивість дієслова встановлювати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії на семантико-синтаксичному рівні (с. 98). Становлення терміна й теоретичне його обґрунтування пов'язують з ім'ям Л.Теньєра (1988). Подальшого розвитку теорія валентності набула у працях російських та українських мовознавців: С.Д. Кацнельсона (1986), М.Д. Степанової (1967), М.Я. Плющ (2018), І.Р. Вихованця (2004), К.Г. Городенської (2004), А.П. Загнітка (1996), М.І. Степаненка (1997), О.І. Леути (2007) та інших.

Інтерес до сполучувальних властивостей дієслів мисленнєвої діяльності, їх інтенційних і валентних структур зумовлений насамперед інтенсивним вивченням змістової та формальної побудови речення. У синтагматичному аспекті дієслова мисленнєвої діяльності досліджували Л.М. Васильєв (1971), Г.В. Степанова (1974), В.В. Гумовська (1988), Л.І. Кондратенко (2005).

Мислення як процес у дієслівному слові детермінує його не як вихідний поштовх, який лише запускає систему, що діє потім за своїм внутрішнім законом, а як постійний процес. Мислення належить до внутрішніх процесів мисленнєвої діяльності людини, діяльності розуму, не виявлені зовні (Славська, 1968).

Д.М. Шмельов (1973) дієслова мислення відносить до синтаксично активних. Т.П. Ломтев (1976), відзначаючи специфіку дієслів мислення, заявляє, що інваріантна ознака “здатність до мисленнєвої діяльності” є семантичним конструктором, який збігається з основним значенням не лише ядерного дієслова всієї ЛСГ, але також зі значеннями базових дієслів кожного парадигматичного ряду в семантичній структурі ЛСГ (с. 219).

Л.М. Васильєв (1971) серед дієслів інтелектуальної діяльності виділяє такі групи:

- 1) дієслова зі значенням мисленнєвого процесу;
- 2) дієслова зі значенням результату мисленнєвої діяльності;
- 3) дієслова знання;
- 4) дієслова пам'яті;
- 5) дієслова, що позначають інтелектуальні властивості і стани людини (с. 161), які, на його думку, знаходять своє відображення в мові в таких аспектах: 1) здійснювати процес мислення; 2) створювати у процесі мислення судження про кого-, що-небудь, тобто якийсь внутрішній об'єкт; 3) створювати у процесі творчого акту якийсь зовнішній об'єкт (с. 167).

А.П. Загнітко (1990) серед загальної кількості дієслів знання (близько 40) виділяє лише 11 лексем, що характерні двовалентністю (*довідуватися, втовкти, вглиблюватися, вирішувати, тямити, уторопати, дошукуватися, довбати, бачити, досліджувати, докопуватися*).

В.В. Гумовська (1988) до семантичного поля дієслів мислення зараховує лексеми зі значенням: сприймання (*сприймати, засвоювати*); аналізу (*досліджувати, аналізувати, спостерігати*);

різноманітні математичні дії); ступеня вияву інтелектуальності (*мудрити, розумішати*); ті, що виражають інтелектуальний стан (*верзтися, марити, сумніватися*); та інтелектуальну характеристику (*розбиратися, знати, розуміти, розумітися*).

Мета статті: проаналізувати валентно-інтенційні особливості двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності.

Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити лексико-семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності; 2) схарактеризувати валентно-інтенційну структуру двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності; 3) проаналізувати моделі речень з такими предикатами.

Виклад основного матеріалу. Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності становлять невід'ємну частину абстрактної лексики української мови. Дієслова цієї групи об'єднані на основі гіперсеми 'розумова діяльність' у вигляді поглядів суб'єкта на світ. Такі лексеми неоднорідні за складом і мають своєрідну семантику стосовно передачі розумової діяльності людини: *мріяти, пам'ятати, вивчати* та ін.

Лексико-семантична група двовалентних дієслів мисленнєвої діяльності становить 195 лексем.

На основі структурно-семантичного принципу виділяємо семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності:

1) дієслова, що позначають власне процес мислення: *думати, міркувати, роздумувати, уявляти* (70 лексем);

2) дієслова, що позначають окремі операції розумової діяльності:

а) розуміння: *знати, з'ясовувати, розгадувати, розуміти* (42 лексеми);

б) пам'яті: *забувати, запам'ятовувати, згадувати, пам'ятати* (15 лексем);

в) пов'язаних із процесами оволодіння певною інформацією: *засвоювати, оволодівати, ознайомлюватися, повторювати* (23 лексеми) і

г) пов'язаних із логічними операціями: *вирішувати, лічити, підсумовувати, рахувати* (10 лексем);

3) дієслова, що позначають процеси творчої діяльності людини:

а) дослідницької: *аналізувати, розшифровувати, тлумачити, узагальнювати* (19 лексем);

б) мисленнєвої творчості: *вигадувати, складати, творити, фантазувати* (16 лексем).

До дієслів мисленнєвої діяльності відносимо і лексеми зі значенням дії (*дівчина читає книгу*), процесу (*син перемудрував батька*), психічного стану (*дівчина марила намистом*), екзистенції (*учень знає фізику*).

Дієслівний предикат мислення передбачає не лише об'єкт, на який поширено процес, а й виконавця цього процесу – суб'єкт, який може бути представлений назвою людини, а в переносному значенні – і назвою неістоти: *людина каже – інтуїція каже, людина знає – історія знає; учень прочитав книжку, воротар прочитав ситуацію – комп'ютер прочитав хід ферзем*.

Конструкції з дієслівними предикатами мисленнєвої діяльності функціонують як засоби образності в художній літературі і публіцистиці, використання яких викликано необхідністю характеризувати внутрішній світ людини, її інтелектуальну діяльність. В інших стилях мови їх уживання обмежене.

Дієслівні предикати, що позначають власне процес мислення та процеси творчої діяльності людини, об'єднані семою 'здійснювати мисленнєвий процес', що розуміється як "дія", "процес", "вольове зусилля", "думка" суб'єкта щодо об'єкта. Іntenція таких дієслівних предикатів представлена агенсом, об'єктом та відношенням, що їх поєднує. Мислення є цілеспрямованим і позначено дієсловами зі значенням 'здійснювати процес мислення, скеровуючи його зусиллям волі на який-небудь об'єкт або зосереджувати свої думки на кому-небудь, чому-небудь'. Напр.: *Ми думаєм про вас* (Симоненко, с. 58); *Глибока складка пролягла на високім чолі, мовби княгиня думала свою нескінчену думу* (Мотрич, с. 13).

Дієслівні предикати мислення другої семантичної підгрупи називають окремі операції розумової діяльності. Дієслова розуміння означають результат мисленнєвої, чуттєвої і вольової діяльності людини і мають у своєму змісті ядерну сему 'знати'. Для них характерні обов'язкові семи суб'єктності (наявність агенса-діяча), посесивності (знання завжди передбачають того, хто ними володіє) і об'єктності (усі семми, носіями яких є ці дієслова, містять у своїй семантиці вказівку на об'єкт). Напр.: *Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила – хто чим дише і чого хоче* (Довженко, с. 189).

Семантичну підгрупу дієслів пам'яті становлять лексеми *забувати, згадувати, пам'ятати* та ін. Дієслова пам'яті тісно пов'язані з дієсловами розуміння, бо пам'ятати, забувати і згадувати можна лише те, що знаєш. Вони означають зберігання, втрату чи відновлення в пам'яті якої-небудь інформації. Синтаксично дієслова цієї підгрупи характерні семми суб'єктності та об'єктності. Напр.: *Лиця Людмила тепер не бачила, але пам'ятала тільки маленькі, ніби жовтенькі оченькі (...)* (Винниченко, с. 85).

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності, що називають процеси оволодіння певною інформацією, об'єднані значенням "здійснювати розумову або практичну роботу з метою засвоєння певних знань чи умінь" та ідентифіковані семою 'учити'. Іntenційне значення таких предикатів виявляється в активній дії суб'єкта, яка скерована на об'єкт для отримання нових знань. Об'єкт при таких предикатах – це предмет (явище), що є джерелом накопичення знань. Напр.: *Тому наші працюри цю науку "організації внутрішнього простору" добре опанували* (Мовчан, с. 76).

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності зі значенням логічної операції означають активну розумову діяльність суб'єкта, що виконує певну логічну операцію. Зміст логічної операції полягає у вимірюванні, зіставленні об'єктів. Активна дія суб'єкта спрямована на отримання ним глибоких знань про предмет, який і є об'єктом дослідження. Конструкції з такими предикатами виражають придієслівні позиції агенса, деліберативного об'єкта і відношення мисленнєвої операції, що їх поєднує. Напр.: *І починає перераховувати [П.Толочко] народи [ірланців та інших], що перейшли на мови своїх колонізаторів ...* (Погрібний, с. 28).

Значення мисленнєвої дії при дієслівних предикатах, що позначають процеси творчої діяльності людини, реалізують двомісні предикати, які обов'язково передбачають діяча й об'єкт дії. Суб'єктом при таких предикатах завжди виступають іменники-назви істот і є головними "учасниками" ситуації мислення. Позицію об'єкта роздумів, думок здебільшого займають іменники-назви предметів, абстрактних понять або, зрідка, іменники-назви істот. Напр.: *...Наші працюри ... винаходили колесо ...* (Мовчан, с. 157).

Семантична підгрупа дієслівних предикатів зі значенням дослідницької діяльності має загальне значення "піддавати що-небудь чому-небудь", "опрацьовувати щось певним способом". Суб'єкт дії має чітку цілеспрямовану настанову, що відображена у процесах сприйняття, споглядання, а на суб'єктивному рівні – у встановленні причин, характеру певних явищ.

Специфіка семантичної підгрупи дієслівних предикатів зі значенням мисленнєвої творчості полягає в тому, що об'єкт інтелектуальної діяльності є її результатом. Іntenційні характеристики таких предикатів представлені агенсом, об'єктом-фактивом і відношенням. Суб'єктом може бути як окрема людина, так і організація (колектив) людей, що виражені збірним іменником. Напр.: *Священники ж, стоячи, молитву творили* (Мовчан, с. 53). Сема творчості, яка присутня в семантиці таких дієслів, визначає зовнішні об'єкти, що створюються у процесі творчої мисленнєвої діяльності. Такими об'єктами можуть бути різноманітні жанрові різновиди мистецтва (*пісня, вірш, малюнок* та ін.).

Іntenційні показники дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності можуть бути спрямовані на один чи два визначники одночасно. Відповідно розрізняють:

1) одновалентні дієслова: *Йі-богу, Семен розумніший, ніж я мислив* (Коцюбинський, с. 79);

- 2) двовалентні дієслова: *Бубела вірив у прикмети* (Земляк, с. 183);
- 3) тривалентні дієслова: *Ти пригадай мене в царстві своїм* (Герасим'юк, с. 64).

Валентнісні типи предикатів мисленнєвої діяльності формують речення структурної схеми Subj – Vf Praed – Obj.

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

1) одно-двовалентний предикат в одновалентній реалізації. Напр.: *Минали дні, Ніна обмірковувала, а відповіді у своєму серці не знаходила* (Павловська, с. 59).

2) двовалентний предикат. Напр.: *Солдати, солдати, солдати, Я завжди пригадую вас* (Луценко, с. 41).

Відмінкові форми, вербалізовані валентно зумовленими компонентами речення дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, мають такі особливості: лівобічну позицію займає суб'єкт – виконавець процесу мислення у формі називного відмінка. У правобічній позиції перебувають переважно прийменниково-іменникові словоформи в непрямих відмінках: знахідному, орудному, родовому та місцевому.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Форма знахідного відмінка займає позицію об'єкта при дієсловах, які позначають:

1) власне процес мислення (*думати, мудрувати, обдумувати, омріювати*): *Я вірю в риму. У сиду слова незбориму, В талан-натхнення. В Божий дар* (Світличний, с. 84). І.Р. Вихованець (1971) зазначає, що ряд дієслів після приєднання префіксів сполучається з широким колом залежних іменників. Напр., дієслово *думати* без префіксів керує переважно однокореневими іменниками, а це саме дієслово префіксоване – багатьма абстрактними іменниками (с. 16–17). Позицію суб'єкта обов'язково займає назва особи, об'єктом може бути назва істоти або назва неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

- а) “хто – Vf – граєр кого” б) “хто – Vf – граєр що” в) “хто – Vf – що”
- Жінка думає про онуків Студент думає про іспит Учень обмірковує свій учинок;*

2) розуміння (*відгадувати, вчитуватися, збагнути, розуміти*): *Він швидко спростував цю страшну думку – адже ж Надійка, як і він, вперше у цьому місті* (Підмогильний, с. 325). Об'єктом мисленнєвого процесу є іменник-назва істоти або назва неістоти. Можливі такі форми прочитання речення:

- а) “хто – Vf – кого” б) “хто – Vf – що” в) “хто – Vf – у що”
- Директор знає усіх працівників Дідусь читає газету Дівчина вчитується в роман;*

3) запам'ягання / забування (*забувати, запам'ятовувати, згадувати, пам'ятати*): *Я пам'ятаю цей особливий серпневий запах, яким було напоєне все повітря, і не лише букет ...* (Мовчан, с. 170). Об'єктом може бути іменник з конкретним значенням – назва особи. Можливі такі варіанти прочитання речення:

- а) “хто – Vf – кого” б) “хто – Vf – що” в) “хто – Vf – граєр що”

Випускники згадують першу вчительку Ми пам'ятаємо цей день Дівчина забула про зустріч;

4) мисленнєву діяльність, процеси, пов'язані з оволодінням певною інформацією (*вигукувати, вчити, повторювати, штурмувати* (перен.)): *Він [Панас Григорович] учитесь, уперто студіює чужоземні мови, багато читає ...* (Домонтович, с. 148). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Максим зубрить формули;

5) мисленнєву діяльність, пов'язану з логічними операціями (*вирішувати, лічити, рахувати, розраховувати*): *Словом, перелічив [професор] усі сторони світу* (Чорногуз, с. 311). Об'єктом виступає іменник-назва неістоти. Існує один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Бухгалтер підсумовує баланс;

б) мисленнєву діяльність, пов'язану з процесом дослідження (*деталізувати, дешифрувати, розв'язувати, тлумачити*): *І коли дехто розводив руками у безнадії, Бебешко Володимир не здавався, систематизував результати лікування, узагальнював власний і досвід колег-гематологів* (Павловська, с. 35). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Слідчий розслідує справу;

7) процеси мисленнєвої творчості людини (*видумувати, винаходити, придумувати, римувати*): *І наші пращурки творили – творили мову, творили пісні, творили культури, творили жанри ...* (Мовчан, с. 90). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Поет пише вірші;

Структурна модель N1 – Vf – N5

Форма орудного відмінка поєднана:

1) з дієсловами, що позначають власне процес мислення (*думати, марити, міркувати, розмишляти*): *Снив, марив [Лука] нею [Настусею] (Мотрич, с. 47)*. Об'єктом можуть бути іменники-назви неістот або іменники-назви істот. Ця модель може виявлятися в таких варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр чим”

б) “хто – Vf – ким”

в) “хто – Vf – чим”

Школяр думає над завданням Хлопець марить коханою Філософ оперує категоріями;

2) з дієсловами розуміння (*володіти*): *Цікаво подивитись на обстановку, в якій мешкають професори – загадкові люди, що читають лекції, володіють таємницями знання ...* (Домонтович, с. 197). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Міністр володіє багатьма іноземними мовами;

3) з дієсловами мисленнєвої діяльності, що називають процеси, пов'язані з оволодінням певною інформацією (*обізнаватися, ознайомлюватися*): *Я збираюся ознайомитися із системою господарювання на селі* (Яворівський, с. 265). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граєр чим”

Рецензент ознайомився з монографією.

Структурна модель N1 – Vf – N2

Родовий відмінок об'єкта сполучається з дієсловами, що позначають процес мислення в певних модальних виявах (*абстрагуватися, воліти, прагнути, хотіти*): *Він [Корвин] волів платонічної дружби, вона [Таня] думала про шлюб* (Домонтович, с. 225). Об'єктом виступає іменник-назва неістоти. Можливий єдиний варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чого”

Турист не уявляв такої краси.

Структурна модель N1 – Vf – N6

Форма місцевого відмінка поєднується:

1) з дієсловами, що позначають спосіб мислення (*занурюватися* (перен.), *зосереджуватися*): *Абітурієнт повинен розуміти мову в обсязі тематики, визначеної програмою середньої школи: сприймати мову іншої особи як при безпосередньому спілкуванні, так і у відео- й аудіозаписах, зосереджуватися на змісті матеріалу* (Україна молода, с. 3). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граєр чому”

Аспірант зосереджується на опрацюванні літератури

2) з дієсловами розуміння (*орієнтуватися, розбиратися, розумітися, шурпати*): *Одразу скажемо: хлопець не дурень. ... Розбирається у стилістиці ринку* (Чорногуз, с. 272). У функції об'єкта виступає іменник-назва істоти або назва неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр чому”

Студентка орієнтується в темі

б) “хто – Vf – граєр кому”

Керівник розбирається в людях;

3) з дієсловами пам'яті (*відкладатися* (перен.), *вкарбовуватися* (перен.), *закарбовуватися* (перен.), *запам'ятовуватися*): *День визволення в Іванову пам'ять закарбувався назавжди* (Мушкетик, с. 190). Позицію суб'єкта займають назви неістот, об'єктом може бути як назва істоти, так і неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граєр чому”

Щаслива подія закарбувалася в пам'яті.

Отже, дослідження валентно-інтенційних особливостей двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності дозволяє зробити такі висновки. Характерною особливістю дієслів є те, що вони не лише потребують заповнення позицій відповідними граматичними формами, а й зумовлюють їх семантику. Організаційну роль у формуванні семантико-синтаксичної структури простого речення відіграє предикат та його валентність. Категорія відмінка іменників має безпосередній стосунок до внутрішньої організації мінімальних реченнєвих структур, до оформлення їх компонентів. Уживаючись разом з прийменниками і без них, відмінки є основним засобом реалізації й диференціації мінімальних реченнєвих структур і їх модифікацій.

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності утворюють семантико-синтаксичну групу за денотативною ознакою “здійснювати мисленнєвий процес”. Правобічну валентну позицію об'єкта мисленнєвої діяльності заповнюють здебільшого іменники-назви неістот, що позначають конкретні предмети, явища, абстрактні поняття, рідше – назви істот. Об'єктний компонент виражає об'єкт роздумів або думок. Валентнісні типи предикатів мисленнєвої діяльності формують речення структурної схеми Subj – Vf Praed – Obj. Речення, утворені за цією структурною схемою, можуть представляти різні семантичні структури. Такі предикати програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Морфолого-синтаксичне втілення цієї схеми не обмежене, об'єктна позиція додатка реалізується у формах знахідного, орудного, родового чи місцевого відмінків.

Валентно-інтенційний аналіз дієслів у ролі предикатів мисленнєвої діяльності дає можливість визначити моделі реченнєвих структур цієї та іншої семантики і їх морфолого-синтаксичні реалізації в українській мові.

Література

- Андерш, Й.Ф. (1980). Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова. *Українське мовознавство*, 8, 62–65.
- Андерш, Й.Ф. (1987). Синтаксико-семантичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов). В В.М. Русанівський (Ред.), *Зіставне дослідження української, чеської та російської мов* (с. 97–111). Київ: Наукова думка.
- Васильев, Л.М. (1971). Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи. В А. Ф. Нестеров (Ред.), *Очерки по семантике русского глагола* (с. 38–310). Уфа: Изд-во Баш-ГУ.
- Вихованець, І.Р. (1971). *Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І.Р., Городенська К.Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське вид-во “Пульсари”.
- Гумовская, В.В. (1988). *Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке*. (Дисс. канд. филол. наук). Киев.

- Загнітко, А.П. (1990). *Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці*. Київ: НМК ВО.
- Загнітко, А.П. (1996). *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*. Донецьк: ДонДУ.
- Кацнельсон, С.Д. (1986). *Общее и типологическое языкознание*. Ленинград: Наука, ЛО.
- Васильев, Л.М. (1971). Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи. В А.Ф. Нестеров (Ред.), *Очерки по семантике русского глагола* (с. 38–310). Уфа: Изд-во Баш-ГУ.
- Кондратенко, Л.И. (2005). *Глаголы интеллектуальной деятельности* (Дисс. канд. филол. наук). Воронеж.
- Леута, О.І. (2007). *Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова*. Київ: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова.
- Ломтев, Т.П. (1976). *Конституенты предложения с глаголами речи*. В Т.П. Ломтев (Ред.), *Общее и русское языкознание*. (с. 218–239). Москва: Наука.
- Плющ, М.Я. (2018). *Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення* (2-ге вид.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Славская, К.А. (1968). *Мысль в действии. Психология мышления*. Москва: Политиздат.
- Степаненко, М.І. (1997). *Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності в структурі словосполучення та речення*. Київ: НАН України. Укр. мовно-інформац. фонд.
- Степанова, М.Д. (1967). О “внешней” и “внутренней” валентности слова. *Иностранные языки в школе*, 3, 13–19.
- Степанова, Г.В. (1974). Лексико-семантическая группа глаголов понимания. *Вопросы семантики*, 1, 17–28.
- Теньер, Л. (1988). *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс.
- Шмелёв, Д. Н. (1973). *Проблемы семантического анализа лексики*. Москва: Наука.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Винниченко, В. (2005). *Вибрані твори*. Київ: Сакцент Плюс.
- Герасим'юк, В. (2002). *Поет у повітрі. Вірші і поеми*. Львів: Кальварія.
- Довженко, О. (2004). *Вибрані твори*. Київ: Сакцент Плюс.
- Домонтович, В. (2002). *Без ґрунту*. Київ: Гелікон.
- Земляк, В. (1984). *Твори* (Т. 3). Київ: Дніпро.
- Луценко, Д. (2005). *Усе любов'ю зміряне до дна: Вибране*. Київ: Криниця.
- Коцюбинський, М. (2006). *Коні не винні*. Харків: Фоліо.
- Мовчан, П. (2004). *Витоки: Книга роздумів* (Ч. 1). Київ: Вид. центр “Просвіта”.
- Мотрич, К. (2001). *Ніч після сходу сонця: Роман*. Київ: Криниця.
- Мушкетик, Ю. (1988). *Твори* (Т. 4). Київ: Дніпро.
- Павловська, В. (2004). *Поки живу – пам'ятаю*. Київ: Концерн “Видавничий Дім “ІнЮре”.
- Підмогильний, В. (1991). *Оповідання. Повість. Романи*. Київ: Наукова думка.
- Погрібний, А. (2003). *Раз ми є, то де? (З роздумів про наболіле)*. Київ: Укр. письменник.
- Симоненко, В. (2001). *Берег чекань*. Київ: Наукова думка.
- Світличний, І. (1994). *У мене – тільки слово*. Харків: Фоліо.
- Україна молода. (2008), 121.
- Чорногуз, О. (2003). *Український кентавр. Публіцистика*. Київ: Вид. центр. “ВУС”.
- Яворівський, В. (1993). *І засурмив янгол...* (Т. 2). Київ: Глобус.

References

- Andersh, Y.F. (1980). Pro spivvidnoshennia intentsiinoi i valentnoi struktur diieslova. *Ukrainske movoznavstvo*, 8, 62–65.
- Andersh, Y.F. (1987). Syntaksyko-semantychnе modeliuвання prostohto rechennia (na materialі cheskoj ta ukrainskoj mov). V V.M. Rusanivskyi (Red.), *Zistavne doslidzhennia ukrainskoj, cheskoj ta rosiiskoi mov.* (s. 97–111). Kyiv: Naukova dumka.

- Vasylev, L.M. (1971). Semantycheskye klassy hlaholov chuvstva, mysly y rechy. V A.F. Nesterov (Red.), *Ocherky po semantike russkogo glagola*. (s. 38–310). Ufa: Yzd-vo Bash-HU.
- Vykhovanets, I.R. (1971). *Syntaksys znakhidnoho vidminka v suchasni ukrainskii literaturnii movi*. Kyiv: Naukova dumka.
- Vykhovanets, I.R., Horodenska K.H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy*. Kyiv: Universytetske vyd-vo “Pulsary”.
- Humovskaia, V.V. (1988). *Semantyko-syntaksycheskaia struktura predlozhenyi s glagolamy mysly v sovremenom ukraynskom yazyke*. (Dyss. kand. fylol. nauk). Kyev.
- Zahnitko, A.P. (1990). *Diieslivni katehorii v syntahmatytsi i paradyhmatytsi*. Kyiv: NMK VO.
- Zahnitko, A.P. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys*. Donetsk: DonDU.
- Katsnelson, S.D. (1986). *Obshchee i typologicheskoe yazykoznanie*. Leningrad: Nauka, LO.
- Vasylev, L.M. (1971). Semantycheskye klassy glagolov chuvstva, mysly i rechy. V A.F. Nesterov (Red.), *Ocherky po semantike russkogo glagola*. (s. 38–310). Ufa: Yzd-vo Bash-HU.
- Kondratenko, L.Y. (2005). *Glagoly intelektualnoi deiatelnosti* (Dyss. kand. fylol. nauk). Voronezh.
- Leuta, O. I. (2007). *Semantyko-syntaksychni parametry ukrainskoho diieslova*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M.P.Drahomanova.
- Lomtev, T.P. (1976). Konstytuenty predlozheniya s glagolamy rechy. V T. P. Lomtev (Red.), *Obshchee i russkoe yazykoznanie*. (s. 218–239). Moskva: Nauka.
- Pliushch, M.Ya. (2018). *Katehorii subiekta i obiekta v strukturi prostoho rechennia* (2-he vyd.). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova.
- Slavskaia, K.A. (1968). *Mysl' v deistvii. Psikhologiiia myshleniia*. Moskva: Polytyzdat.
- Stepanenko, M.I. (1997). *Vzaimodiia formalno-hramatychnoi i semantychnoi valentnosti v strukturi slovospoluchennia ta rechennia*. Kyiv: NAN Ukrainy. Ukr. movno-informats. fond.
- Stepanova, M.D. (1967). O “vneshnei” i “vnutrennei” valentnosti slova. *Ynostrannye yazyky v shkole*, 3, 13–19.
- Stepanova, H.V. (1974). Leksyko-semantycheskaia hruppa hlaholov ponymanya. *Voprosy semantyki*, 1, 17–28.
- Tener, L. (1988). *Osnovy strukturnogo syntaksysa*. Moskva: Prohress.
- Shmelëv, D.N. (1973). *Problemy semantycheskogo analiza leksiki*. Moskva: Nauka.

Dzerela iliustratyvnoho materialu

- Vynnychenko, V. (2005). *Vybrani tvory*. Kyiv: Saksent Plius.
- Herasymiuk, V. (2002). *Poet u povitri. Virshi i poemy*. Lviv: Kalvariia.
- Dovzhenko, O. (2004). *Vybrani tvory*. Kyiv: Saksent Plius.
- Domontovych, V. (2002). *Bez gruntu*. Kyiv: Helikon.
- Zemliak, V. (1984). *Tvory* (T. 3). Kyiv: Dnipro.
- Kotsiubynskyi, M. (2006). *Koni ne vynni*. Kharkiv: Folio.
- Lutsenko, D. (2005). *Use liuboviu zmiriane do dna: Vybrane*. Kyiv: Krynytsia.
- Movchan, P. (2004). *Vytoky: Knyha rozdumiv* (Ch. 1). Kyiv: Vyd. tsentr “Prosvita”.
- Motrych, K. (2001). *Nich pislia skhodu sontsia: Roman*. Kyiv: Krynytsia.
- Mushketyk, Yu. (1988). *Tvory* (T. 4). Kyiv: Dnipro.
- Pavlovska, V. (2004). *Poky zhyvu – pamiataiu*. Kyiv: Kontsern “Vydavnychi Dim “InIure”.
- Pidmohylnyi, V. (1991). *Opovidannia. Povist. Romany*. Kyiv: Naukova dumka.
- Pohribnyi, A. (2003). *Raz my ye, to de? (Z rozdumiv pro nabolile)*. Kyiv: Ukr. pysmennyk.
- Symonenko, V. (2001). *Bereh chekan*. Kyiv: Naukova dumka.
- Svitlychnyi, I. (1994). *U mene – tilky slovo*. Kharkiv: Folio.
- Ukraina moloda. (2008)., № 121.
- Chornohuz, O. (2003). *Ukrainskyi kentavr*. Publitsystyka. Kyiv: Vyd. tsentr. “VUS”.
- Yavorivskyi, V. (1993). *I zasurmyv yanhol...* (T. 2). Kyiv: Hlobus.

УДК: 811.161.2 808.5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ (НА МАТЕРІАЛІ КНИЖКИ ТА ФІЛЬМУ “ПОЗИВНИЙ “БАНДЕРАС”)

Іваненко І.М.

кандидат філологічних наук

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ivanenkoi@ukr.net

У статті проаналізовано особливості вживання сучасної військової лексики в українських текстах та кінематографі на матеріалі твору “Позивний “Бандерас” (роман та кінострічка). Установлено, що в цьому творі вживається кілька груп лексем на позначення військової техніки, бійців тощо. Це жаргонізми, терміни, експресивно-маркована ненормативна лексика. З’ясовано, що в книжці дане більш розгорнуте пояснення термінів, наведено зноски, які дають читачеві більш широке розуміння особливостей військової справи, побуту на фронті. Водночас фільм використовує більше експресивної лексики і уникає залучення специфічних термінів з роз’ясненням. Однак у кінострічці представлено більше специфічних військових речей на рівні реквізиту, які прямо не називаються, але привертають увагу реципієнта. Такі нюанси вживання військової лексики зумовлені виражальними засобами, використовуваними різними видами мистецтва.

Ключові слова: військова лексика, компаративний аналіз, військова термінологія, жаргонізми, експресивно-маркована лексика, сленг, терміни.

PECULIARITIES OF USE OF MILITARY VOCABULARY IN MODERN UKRAINIAN ART (ON THE MATERIAL OF THE BOOK AND FILM “CALL “BANDERAS”)

Ivanenko I. M.

Ph.D. in Philology

Bogomolets national medical university

Introduction. The article analyzes the features of the use of modern military vocabulary in Ukrainian texts and cinematography on the material of the work “Call ‘Banderas” (novel and film). It is established that in this work is used several groups of tokens for the designation of military equipment, soldiers, etc. These are the jargon, the terms, expressively labeled profanity. It found that the book provides a more detailed explanation of the terms, provides footnotes that give the reader a broader understanding of the features of military affairs, life on the front. At the same time, the film uses expressive vocabulary and avoids engaging specific terms with clarification. Such nuances of the use of military vocabulary conditioned by the expressive means used by the various arts.

The purpose of the article: to investigate the peculiarities of the use of military vocabulary formations devoted to events in the East of Ukraine. The realization of this goal involves the fulfillment of a number of tasks, including: analysis of the lexical composition of works devoted to this period, selection and comparative analysis of the respective linguistic units, establishment of patterns of their use. A descriptive **method** and method of analysis of intelligence information applied.

Results. As both works (both film and book) describe the same story that happened during the military conflict in eastern Ukraine, they both use a wide range of military vocabulary, the study of which is a pressing issue for contemporary Ukrainian linguistics. These works present terms, jargon and slang. Linguistic units, both in the text and in the movie, belong to different thematic layers, including the names of arms, weapons, names of conflicting parties, and so on. Through this vocabulary, both the way of life of the fighters and the attitude to events and

conflicting groups transmitted. A special layer of the lexical group is call sign. With these units, images of two planes revealed: as soldiers who arrived in the conflict zone and as people. This feature is most closely followed by the example of Anton Sayenko – the protagonist of "Call 'Banderas'".

Conclusion. The presented work does not exhaust the question of the existence of military vocabulary in contemporary Ukrainian literary works and films. In later articles, I intend to analyze this language layer in other novels and films, as well as to summarize the information obtained to get a complete picture of the specifics of the use of military terms, slang and jargon.

Keywords: military vocabulary, comparative analysis, military terminology, jargon, expressive-labeled vocabulary, slang, terms.

Військовий конфлікт на Сході став однією з найбільш важливих тем української літератури. За останні п'ять років з'явилася ціла низка знакових творів, присвячених цим подіям. Серед них "Інтернат", поезії та оповідання С. Жадана, "100 днів полону" В. Макеєва, "Позивний "Бандерас" С. Дзюби та А. Кірсанова та інші. Ці твори все ще лишаються абсолютно не дослідженими ні з позиції літературознавства, ані з позиції мовознавства, зокрема лексикології. Представлене дослідження має заповнити саме таку лауну і ввести представлені тексти в науковий обіг.

Українська військова лексика є об'єктом наукового зацікавлення для багатьох дослідників. Цікавий аналіз історії цього мовного пласту був представлений у статті В. Задорожного (2003) "З історії української військової лексики". Науковець розглядає динаміку слів із військовою семантикою з часів Київської Русі і до сьогодення. Семантичні аспекти вживання військових термінів досліджує у своїй розвідці Ю. Байло (2013). Він систематизує різні дослідження з цього приводу і пропонує ключове визначення поняття "військовий термін", спираючись на працю В. Шевчук. Результатом тривалого опрацювання поданого мовного пласту став "Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України" за редакцією А.О. Пожидаєва, який вийшов друком у 2016 році. В цьому виданні систематизовано сучасні терміни, необхідні для успішної комунікації військових. Звичайно, таке видання не вичерпує питання про дослідження сленгових слів та жаргонізмів, однак дає змогу отримати загальне уявлення про сучасний стан термінологічної бази. Ще однією ґрунтовною працею з генеалогії української військової термінології є книжка Л. Туровської, в якій розглядається порядок формування звань в історичній ретроспективі (Туровська, 2005). Цікаві аспекти становлення терміносистеми збройних сил України розглядає в дисертації Я. Яремко (1997). Всі ці розвідки дають можливість ознайомитися з термінологією українського війська, але не дозволяють зрозуміти особливості її побутування в сучасних літературних творах.

Частково аналіз лексики твору "Позивний "Бандерас" було здійснено в одній з наших попередніх розвідок "Тіло як конотат опозиції "свій" – "чужий" (на матеріалі сучасної української прози)", яка вийшла у співавторстві з О. Шавардовою (Іваненко, Шавардова, 2019). Ця стаття доповнює попереднє дослідження і дає змогу більш широко розглянути лексичний склад представленого твору.

Мета статті – дослідити особливості вживання військової лексики у творах, присвячених подіям на Сході України. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки завдань, серед яких: аналіз лексичного складу творів, присвячених цьому періоду, добір та зіставний аналіз відповідних мовних одиниць, установлення закономірностей їх уживання.

Об'єктом дослідження є книжка "Позивний "Бандерас" С. Дзюби і А. Кірсанова та однойменний фільм режисера Зази Буадзе, знятий за сценарієм С. Дзюби та А. Кірсанова. Ці твори було обрано як ілюстративний матеріал, оскільки вони мають широкий пласт військової лексики та дають змогу простежити особливості її вживання в різних видах мистецтва.

Військовий конфлікт на Сході України зумовив появу великої кількості прозових текстів про АТО ("Інтернат" С. Жадана, "100 днів полону" В. Макеєва, "Позивний "Бандерас" С. Дзюби

та А. Кірсанова та інші), а також фільмів (“Кіборги”, “Міф”, “Позивний “Бандерас”). Звичайно, з огляду на їх тематику, всі вони широко залучають військову лексику для введення читача або глядача в курс подій, точного відтворення життя на фронті. Аби перейти до розгляду цих творів, необхідно першочергово з’ясувати, що саме можна вважати військовою термінологією і чим вона відрізняється від сленгу та жаргону.

“Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України” (2016) фіксує таке: “Військова терміносистема в історичній ретроспективі розвивалася з урахуванням соціально-політичних, науково-технічних, освітніх чинників, які визначили семантичну специфіку термінологічних груп військової лексики, способи їх творення, походження”. У цьому самому виданні знаходимо цитату з О. Кобилинської, О. Пилипенка: “військова лексика включає військову термінологію, до якої належать науково-технічні терміни, що вживаються у зв’язку з військовими поняттями, та емоційно забарвлені елементи військового лексикону, які є переважно стилістичними синонімами відповідних військових термінів”. У словнику також указано, що професійний військовий сленг – сукупність слів, які вирізняються ненормативністю, стилістичною зниженістю, фамільярністю, функціональною обмеженістю, використовуються в межах вузько професійного середовища з метою забезпечення інтенсивної, лаконічної комунікації, пов’язаної зі специфікою військового фаху (2016). Водночас у представленому виданні зазначено, що сленг має помірно вживатися офіцерами української армії. Це пов’язане з тим, що вони мають бути взірцями для солдат. Відтак, їм не варто використовувати “низький” стиль спілкування.

Подібні визначення термінів нам подає Словник української мови в 11 томах (1970 – 1976). Наведу їх за першоджерелом:

- термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо;
- жаргон – мова якоїсь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі;
- сленг – розмовний варіант професійного мовлення. За другим визначенням це жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення.

Отже, говорячи про терміни, жаргонізми та сленг, маємо перші визначати як чітко окреслені кодифіковані поняття, другі – специфічні, характерні для мовлення фахівців, але відмінні від встановленої норми, а треті – як розмовні стилістично-забарвлені одиниці.

Визначившись з особливостями специфічної військової лексики, перейдімо до її аналізу в книжці та фільмі “Позивний “Бандерас”. Для відтворення мовної картини військового табору, побуту на окупованих територіях у цих творах уживають низку різнорідних мовних елементів. Аналіз представлених зразків дає можливість говорити про наявність таких мовних одиниць:

- Терміни. Охоплюють всі сфери життя військових (як української сторони, так і окупантів): *диверсанти, диверсійно-розвідувальна група, інженерно-саперні війська, Збройні сили України, генерал-майор, капітан інженерно-саперних військ, ротація, блокпост, радіоперехоплення, диверсант, сержант, сапери, позивний, майор, військовий штаб, контррозвідка, міни, кулі, внутрішні війська, спецоперація, бойовий ніж високого проникнення, гранатометник, плюс, БТР* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

- Жаргонізми. До цієї категорії переважно входять слова на позначення різних видів зброї та засобів пересування, що використовуються на фронті: *“Таблетка” – закамуфльований УАЗ, Град, двохстий* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

- Сленг. До цієї категорії варто зарахувати експресивно-оцінну лексику: *зелені чоловічки, расистська сепаратистська погань, бобри, беркутьяро, сепари, ватники, бандерівець, аватар, фашист* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

Представлена у творі лексика охоплює такі категорії:

- назви техніки: *таблетка, БТР*;
- військові звання: *сержант, майор, капітан, генерал-майор*;
- назви родів військ: *інженерно-саперні війська, десант, внутрішні війська, контррозвідка*;
- зброя: *міни, кулі, бойовий ніж внутрішнього проникнення*.

Таким чином лексика, вжита в кіно та романі “Позивний “Бандерас”, дає повне уявлення про життя на фронті. Окрім того, за допомогою цієї лексики можна простежити баланс сил збройного конфлікту та ставлення до окремих його сторін із боку головних героїв. На виконання цього завдання працює сленг.

Окремим лексичним шаром, який використовується в “Позивному “Бандерасі”, є позивні. Окрім самого Бандераса, це Купол, Батя, Індіанець, Мореман (позивні, присвоєні бійцям української армії), Ходок, Манекен (позивні протидіючих сил). Деякі герої у творі мають одразу два позивних, оскільки працюють на різні сили. Це Ходок, він же Борода. Як у фільмі, так і в книжці ці лексеми частково чи повністю заміщують реальні імена бійців. Так, для представників групи Саєнка вказано як основні імена, так і позивні (Антон Саєнка – Бандерас, Сергій Коржук – Говерла, Максим Горшков – Мореман, Андрій Башков – Індіанець). Таке твердження справедливе також для Манекена (Константинов Георгій Якович). Другорядні персонажі (Павлійчук – Батя, Коцюба – Купол, Моляр – Чорний) подаються лише через прізвища. Це свідчить про те, що для оповіді вони не настільки важливі. При цьому реальні імена персонажів здебільшого називаються на початку твору, надалі вони заміщуються винятково позивними. Цим підкреслюється належність людей не до цивільного населення, а саме до військових.

Цікаво в цьому контексті спостерігати за номінацією головного героя – Антона Саєнка (він же Бандерас). Його реальне (паспортне) ім'я фігурує в тексті частіше за імена інших героїв. Це пов'язане з тим, що представлений герой виступає тут не лише як військовий, а й як людина – друг, колишній коханець, сусід. Ця його лінія важлива для глибшого розкриття сюжету.

Загалом у тесті “Позивного “Бандераса” та в однойменній екранізації наведені елементи представлені рівномірно. Це дає змогу, з одного боку, занурити реципієнта в армійське середовище, а з другого – відтворити емоції, які герої переживають під час тих чи тих подій.

Загальні особливості військової лексики в представлених творах проаналізовано. Тепер варто перейти до розбіжностей. Варто зазначити, що книжки та фільми про АТО мають цілий ряд суттєвих відмінностей, що пов'язане з особливостями художніх засобів, які використовуються в різних видах зображального мистецтва, а також цензурними обмеженнями. Це легко простежити на прикладі “Позивного “Бандераса”, коли книжка і фільм суттєво відрізняються. Зокрема:

- Зноски. У книжці подано розшифрування військових лексем, які можуть бути незрозумілими для пересічного читача. Вони оформлені як редакторські примітки (прикладом такої примітки є розшифрування терміна “плюс” (Дзюба, Кірсанов, 2018, 11). В екранізації таких приміток немає, оскільки їх технічно важко оформити. Наведення такої інформації як текстового повідомлення ускладнювала б сприйняття кінострічки. Деякі глядачі могли б не звернути на них увагу. У діалогах такі пояснення також не можна було подавати, оскільки вони робили б діалоги персонажів дивними та невмотивованими. І це можна вважати певним недоліком кінострічки: відсутність пояснень зумовлює велику кількість незрозумілих місць.

- Цензура. Фільм “Позивний “Бандерас” містить більше експресивно забарвленої лексики, аніж однойменна книжка. Така самоцензура авторів дає змогу пропонувати твір ширшій аудиторії, зокрема, учням старших класів.

- Широкі текстові пояснення. Деякі терміни чи жаргонізми в тексті книжки пояснено прямо, без зносок. У кіно в цьому немає потреби. Глядач сам може побачити, про що саме говорить той чи інший персонаж, аби особливого впливу на сюжет.

• Глибше проникнення в середовище військових у фільмі, аніж в однойменній книжці. Незважаючи на те, що в обох творах автори залучають надзвичайно широкий лексичний пласт, у фільмі вони мають змогу показати ті речі, які не названо в тексті прямо. Це різноманітні елементи військового одягу, намети, інструменти, деякі види зброї. Опис цих деталей зайняв би не одну сторінку тексту, але не мав би особливого впливу на сюжет. У цьому аспекті можливості кінематографа слід уважати ширшими.

Аналіз представлених розбіжностей уможливило такі висновки: хоча в цих творах використовується широкий однорідний шар військової лексики, подано її не однаковими засобами. Так, у тексті, крім прямого називання, є розлогі коментарі, тоді як у кіно глядач має можливість самостійно побачити ті предмети, про які йде мова, хоча й не отримує таких широких пояснень щодо термінології. Потрібну інформацію він змушений буде шукати самостійно після перегляду стрічки.

Отже, оскільки обидва твори (і фільм, і книжка) описують одну й ту саму історію, яка трапилася під час військового конфлікту на Сході України, вони використовують широкий спектр військової професійної лексики, дослідження якої є актуальною проблемою для сучасного українського мовознавства. У цих творах представлені терміни, жаргонізми та сленг. Мовні одиниці як у тексті, так і у фільмі належать до різних тематичних шарів, серед яких назви родів військ, зброї, назв конфліктуючих сторін тощо. Через цю лексику передається як побут бійців, так і ставлення до подій, конфліктуючих груп. Особливим шаром аналізованої лексичної групи є позивні. За допомогою цих одиниць відбувається розкриття образів у двох площинах: як військових, які прибули в зону конфлікту, та як людей. Найбільш детально цю особливість простежено на прикладі Антона Саєнка – головного героя “Позивного “Бандераса”.

Представлена праця не вичерпує питання про побутування військової лексики в сучасних українських літературних творах та кінострічках. У подальших статтях маю намір проаналізувати цей мовний пласт в інших романах та фільмах, а також узагальнити отримані відомості для висвітлення повної картини специфіки вживання військових термінів, сленгу та жаргону.

Література

- Байло, Ю. Особливості поняття “військовий термін” (семантичний аспект). *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 3. 62–65.
- Задорожний, В. (2013). З історії української військової лексики. *Дивослово*. 3, 41–47.
- Іваненко, І.М., Шавардова О.Ю. (2019). Тіло як конотат “свій” – “чужий” (на матеріалі сучасної української прози). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 22(1), 38–44.
- Туровська, Л.В. (2005). *Військові звання та посади в Україні: історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології*. Ірпінь: Перун.
- Яремко, Я.П. (1997). *Формування української військової термінології*. (Дис. канд. філол. наук). Дрогобич.

Лексикографічні джерела

- СУМ – Словник української мови в 11 томах. Взято з <http://sum.in.ua>
- Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”). Взято з <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1566/1/Словник%20проф.%20термінології.pdf>.

Джерело ілюстративного матеріалу

- Дзюба, С., Кірсанов, А. (2018). *Позивний Бандерас. Військовий детектив*. Харків: Вид-во “Ранок”: Фабула.

References

- Bajlo, Yu. Osoblyvosti poniattia "vijskovyj termin" (semantychnyj aspekt). Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Filolohichni nauky. 3. 62-65.
- Zadorozhnyj, V. (2013). Z istorii ukrainskoi vijskovoї leksyky. Dyvoslovo. 3, 41-47.
- Ivanenko, I.M, Shavardova O.Yu. (2019). Tilo iak konotat "svij" – "chuzhyj" (na materali suchasnoi ukrainskoi prozy). Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia. 22(1), 38-44.
- Turovska, L. V. (2005). Vijskovi zvan'nia ta posady v Ukraini: istoryko-henetychnyj aspekt vyvchennia ukrainskoi vijskovoї terminolohii. Irpin: Perun.
- Yaremko, Ya.P. (1997). Formuvannia ukrainskoi vijskovoї terminolohii. (Dys. kand. filol. nauk). Drohobych.
- SUM – Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Vziato z <http://sum.in.ua>
- Slovnyk profesijnoi terminolohii dlia majbutnikh fakhivtsiv Natsionalnoi hvardiiU krainy (do kursu "Ukrainska mova za profesijnym spriamuvanniam"). Vziato z <http://elar.naiiau.kiev.ua/bitstream/123456789/1566/1/Slovnyk%20prof.%20terminolohii.pdf>.
- Dziuba, S., Kirsanov, A. (2018). Pozyvnyj Banderas. Vijskovyj detektyv. Kharkiv: Vyd-vo "Ranok": Fabula.

УДК 811.161.2/81.37

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЙНОСТІ В САКРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ НАРАТИВІ Є. СВЕРСТЮКА

Козирєва З.Г.

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Інститут української мови НАН України

zinaidakozyreva@hotmail.com

У статті на прикладі мовотворчості Є. Сверстюка здійснено спробу в словниковому форматі описати лексичну систему мови письменника, що дає змогу якнайповніше відтворити сучасний стан лексики та фразеології сучасної української літературної мови, виявити шляхи оновлення її лексики та фраземіки. Авторський словник розглянуто як надійний інструмент дослідження ідіостилю та художнього світу творчої мовної особистості загалом. Встановлено, що словник є репрезентантом мови творчої особистості та першоосновою для дослідження цієї мови і дає відповідь на два основні питання: причина створення нових слів і виразів та мовні засоби їх створення. Доведено, що домінантою композиційно-мовленнєвою структурою публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакрального-політичного наративу, в якому можна виділити перифразні деривати релігійних найменувань; розлогі гнізда відрелігійних інновацій; одиниці відтворення індивідуального світосприйняття; номінації художньо-естетичного увиразнення зображуваного.

Ключові слова: ідіостиль, словник, лексикографія, Є. Сверстюк, опозиційні пари.

LEXICOGRAPHIC REPRODUCTION OF OPPOSITION IN THE SACRAL-POLITICAL NARRATIVE OF E. SVERSTYUK

Kozyreva Z.G.

Candidate of Philology Senior Researcher

Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

In the article on the example of Movomorovyie E. Sverstyuk made an attempt in the dictionary format to describe the lexical system of the language of the writer, which allows to fully reproduce the current state of vocabulary and phraseology of the modern Ukrainian literary language, identify Ways of updating its vocabulary and phraseemiatic at the current stage of development. Learning the language of creative personality helps to understand the living processes occurring in the common language.

The task of the writer of the Pozaslovnikovon vocabulary of a creative linguistic personality – take away and to describe the lexical units which not only characterize the idiolite artist, but also can be assessed as his prospective contribution to the development of the lexical fund of the Ukrainian Literary language and unrealized semantic, aesthetic, expressive potential of its means. The author's vocabulary is a reliable tool for researching idistyle and art world of creative linguistic personality in general.

The two arguments of this process are substantiated: The dictionary is a presentation of the language of the creative personality and at the same time it is the basis for further research of the language of the creative personality, thus, such a dictionary gives an answer to two main questions: the reason for Words and expressions, and their linguistic creation tools. It is proved that the dominant composition-speech structure of the publicist is. Sverstyuk, a type of sacral-political narrative is created, in which one can distinguish periphrastic derivatives of religious names; Sprawling nests of religious innovations; Units of individual perception of the world; The nomination of artistic and aesthetic expressiveness of portray.

It is also prospective to replenish the consolidated dictionary of the “Ukrainian lexicon XVIII – XXI century” the systematized registry of the author's dictionary.

Keywords: idiostil, dictionary, Lexography, Ye. Sverstyuk, opposition couples.

Системне вивчення структури сучасної української мови забезпечує тісне поєднання основних галузей академічної лексикографії, серед яких вагоме місце належить авторській лексикографії. Дослідження лексичної системи (у поєднанні з фразеологічною системою) сучасної української літературної мови з урахуванням найновіших теоретичних і практичних здобутків вітчизняної лексикології, фразеології, лексикографії та фразеографії, здійснення на їхній основі в словниковому форматі опису лексичної системи сучасної української літературної мови у формі словника мови письменника дасть змогу якнайповніше відтворити сучасний стан лексики та фразеології сучасної української літературної мови, виявити шляхи оновлення її лексику та фраземікону на нинішньому етапі розвитку. Вивчення мовосвіту творчої мовної особистості допомагає зрозуміти живі процеси, що відбуваються в загальнонародній мові, що, власне, визначає **актуальність** такого дослідження. Оскільки головним об'єктом опису в авторському словнику є слововживання конкретної творчої мовної особистості, інтерпретація відібраного мовного матеріалу, який може містити як слова загальномовної лексики, так і слова обмеженого слововживання (поетичні, книжні, жаргонні, термінологічні, діалектні), на відміну від загальнонародного словника, враховує передусім чинник естетичного навантаження слова, його переосмислення і перетворення. Завдання укладача позасловникової лексики творчої мовної особистості – відібрати й описати ті лексичні одиниці, які не лише характеризують ідіолект митця, а й можуть бути оцінені як його перспективний внесок у розвиток лексичного фонду української літературної мови та нереалізований змістовий, естетичний, експресивний потенціал її засобів.

Зростає в останні десятиріччя інтерес до вивчення мовотворчості як різновиду творчої діяльності окремої особистості, а часом і естетично трансформованих засобів народної мови, спричинений прагненням пізнати відзеркалені у високохудожній формі особливості національного світовідчуття та української мовної свідомості. Джерелом збагачення національної мови новачками (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними) є мовотворчість видатних письменників, публіцистів і перекладачів. Реалізація культури відбувається через художню мову, яка потребує закріплення в авторському словнику як надійному інструменті дослідження ідіостилу та художнього світу письменника і, ширше, творчої мовної особистості загалом. Процес цей двосторонній: з одного боку, словник є репрезентантом мови творчої особистості, з другого, – він першооснова для подальшого дослідження мови творчої особистості. Акумулюючи багатий матеріал мовно-виражальних засобів у творах письменника, словник дає змогу з'ясувати вплив його творчості на розвиток літературної мови та визначити характер наступних лінгвістичних досліджень. Отже, словник покликаний дати відповідь на два основні мовознавчі питання: 1) причина створення нових слів і виразів; 2) мовні засоби їх створення. Саме аналіз цих аспектів є **метою** статті, як взірць можливого вивчення в цьому річці обрано мовотворчість Є. Сверстюка.

Останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів представника їх радикального крила Євгена Сверстюка, помітно поживався: з'являються статті, в яких по-новому оцінюється творчість письменника та її значення для сучасності. Водночас майстерність Є. Сверстюка – художника слова – вивчена недостатньо. Працюючи практично в усіх літературних жанрах – прозі, поезії, літературній критиці, Є. Сверстюк доносить до читача думку, висловлену образною мовою, відточеним і вивіреним словом. Тонке розуміння сили слова, повернення йому первісного значення, точне оперування ним в образних тлумаченнях – визначальна характеристика Сверстюка-письменника, послідовного борця з "порожніми" словами і втіленими в них ідеалами. Зауважимо, що неупереджена оцінка шістдесятництва, як і тогочасної дійсності, може бути дана через два-три покоління людьми, вільними від особистих образ. Зараз нас цікавлять засоби (передусім мовні), на які спиралися і за допомогою яких досягали мети письменники-шістдесятники. У світоглядній системі письменника на першому місці перебуває лексика соціально-політичного, етичного змісту.

Це загальноживані терміни або слова, які в творі набувають ідеологічного змісту. Особливістю творів Є. Сверстюка є поєднання, взаємопроникнення двох стилів – публіцистичного і релігійного. За жанром публіцистичні твори Є. Сверстюка (“Блудні сини України” – далі БСУ, “Світлі голоси життя” – СГЖ) – філософсько-експресивні есе. Серед порушених тем – соціальна, національно-культурна, релігійна. Одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики вчені вбачають у з’ясуванні способів вербалізації релігійної діяльності української спільноти. Мова духовної сфери у творчості Є. Сверстюка посідає особливе місце. Домінантою композиційно-мовленнєвої структури публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакральньо-політичного нарративу. Вжитий Є. Сверстюком церковнослов’янізм *жестоковийний* (*Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. ..Головною перешкодою тій хвилі стає “жестоковийна”, затверділа у гріховності, закореніла в службімі казенна Церква – БСУ, 75*), за яким стоїть образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати, тобто має значення “з твердою шиєю, упертий”, тлумачимо низкою синонімів “жорсткий, непокірний, непохитний, неблаганний, упертий; твердокам’яний, твердоший”. Термін *жестоковийний* – калька гр. σκληροτάχης у перекладі Септуагінти на церковнослов’янську мову, де вона має два відповідники – “жорсткий” і “жорстокий”; у перекладах з Вульгати поняття “жорстокий” відсутнє; так само в івриті *אם כאש ארעף* означає “жорсткоший”, тобто поєднання слів *жорсткий* і *вия* “шия” – “який не згинає шию, не хилить голову”. У перекладі Біблії І. Огієнка зазначений церковнослов’янізм, який ужитий п’ять раз стосовно народу Ізраїлю (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексемою *твердоший*). З огляду на контекст є підстави припустити, що Є. Сверстюк ужив церковнослов’янізм не випадково, а саме з орієнтацією на помилкову давньогрецьку сему “жорстокий”.

У творах Є. Сверстюка виділяємо:

- перифразні деривати релігійних найменувань (*безбожність* “жорстокість”);
- розлогі гнізда відрелігійних інновацій (*каїни, каїністи; іконізація, іконізувати*);
- одиниці відтворення індивідуального світосприйняття (*розгіннотизовуватися, кривотлумачення*);
- номінації художньо-естетичного у вираженні зображуваного (*апостол любови, країна праведників, цитадель Духу, духовна твердиня, сатанинська ціль; чорні в очах хрести, будувати святиню в серці*).

Засвідчено також розсакралення релігійних лексем шляхом:

- семантичного розширення (*прозеліт, кумир, ідол*);
- зміщення значення: за суміжністю (*преображення* “свято, яке в народній традиції має назву Яблучний Спас” → набуття іншого образу, вигляду, цілковита зміна кого-, чого-н.), за подібністю (*Дім Отця, Вавилонська вежа*).

Ідея – утвердження незалежної держави, остаточна перемога над “соціалістичним суспільством” (подолання “ідола”), побудова нового суспільства (дому Отця), виховання духовної особистості (“материного сина”). Дослідницький метод – розмежування “свого” і “чужого”, “високого” і “низького” і образне відтворення його в слові. Ідеї твору підпорядкована чітка система образів, побудована за опозиційним принципом і втілена в лексичних і фразеологічних одиницях. Головна опозиція – “свій” / “чужий” реалізована через словосполучення *материні сини – блудні сини і дочки*, які, у свою чергу, залежно від контексту, представлені опозиційними парами. Відповідно *діти дому Отця* (батьківського дому) – *раби Божі, індивідуальності, великі світила* протиставлені *вдоволенім рабам, міщанському болоту, перевертням, напівукраїнцям, суб’єктам напівкультури, рабам рабів, самовдоволенім рабам, юрбі*. Материним сином є й *чесний священик, священик-подвижник, священик-патріот*, якому протиставлено священника – *клерикалізованого більшовика, лицедія, неопоганина, балакуна про духовність*.

Головна опозиційна пара – імперії західні / імперія російська. Імперії західні “вчать культури й господарки, щоб краще використовувати природні і людські ресурси”, імперія російська “імперія найгіршого гатунку” “руйнує народне життя, природу й характер поневолених націй” (БСУ, 12). Перша – *імперія рабів Божих*, друга – *імперія блудних синів*, перша – *гуманний Захід*, друга – *колосальний концтабір, Вавилонська вежа, червона імперія*. Відповідно влада західного типу протиставлена владі російській. Для прикладу: польська влада, “яка не мала влади над людиною” і радянська влада – *антинародна влада, босяцька влада, комуністична опричнина, казармовий комунізм, причречений світ, експериментальний барак, мертва епоха, блудний час, причречений корабель, край беззаконня, лютий час, каральна машина, люта пора історії, велика зона*. У матеріалах до словника ця опозиція представлена типовими назвами: *Пен-Клуб і барак довжиною від Курил до Карпат та червона імперія (зла)*, лексикографічно оформленими в такий спосіб: **ПЕН-Клуб** [пен-], -у, ч. Міжнародна неурядова організація, що об’єднує професійних письменників, редакторів, перекладачів та ін. з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; бореться за свободу слова, права людини. (ПЕН – аббревіатуру створено за подібністю до слова, що позначає традиційний атрибут письменницької праці, від англ. poet “поет”, essayist “есеїст”, novelist “романіст”, які складаються в слово *пен* (pen) – перо / ручка). *Якби зібрати всі листи, телеграми, книжки і зворушливі святкові подарунки, які вислала протягом останніх десяти років своїм невідомим братам і сестрам одна тільки жінка з Бремену – Христя Бремер, ви розгубилися б і розвели руками: “Це неможливо”! Йдеться не про те, чи робить вона це на кошти Міжнародного ПЕН-Клубу, інших добродійних організацій, чи на власний кошт – ідеться про те, що жадна радянська інституція з цілим штатом не потягла б такої роботи!* (БСУ, с. 104); **барак: барак довжиною від Курил до Карпат**. Узагальнений символ несвободи в СРСР (Радянській імперії), що образно асоціюється з будівлею казарменого типу для тимчасового проживання. *Нині ніхто не вірить, що йому варто входити в барак довжиною від Курил до Карпат* (БСУ, с. 128); **імперія: червона імперія**. Радянський Союз. *Для нас, українських шістдесятників, звичних говорити і писати загально визнані істини про Російську імперію, а підтекстом викривати червону імперію, звичних словами клясиків бити сучасну неправду – позиція російських націоналістів здавалась наскрізь фальшивою!* (БСУ, 127); **червона імперія зла**, *зневажл. Про комуністичний СРСР як велику державу, яка несе воєнну загрозу світові. А тим часом падіння влади Антихриста в Європі почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла* (БСУ, 75).

Опозицію “свій” – “чужий” конкретизує також опозиція “Захід” – “Схід”, точніше, “людина Заходу” – “людина Сходу”. Автор наголошує, що навіть для законності мірою розрізнення “більш своїх і зовсім чужих” була міра причетності до Заходу, адже “Захід є Захід: там джерел не замулювано, рік не висушувано і відродження не розстрілювано” (БСУ, 28), “Захід упорядкований, ситий, заматеріялізований” (БСУ, 105), тоді як “те, проти чого вистояв Захід ... повертається назад повною мірою зі Сходу, зав’язуючи Захід у невротичний вузол” (БСУ, 29), що в публіцистиці Є. Сверстюка втілено словосполученнями *залізна завіса, казармовий комунізм* та узагальнювальною назвою *лободизм*: **завіса: залізна завіса** – про політику, спрямовану на ізоляцію держави або групи держав від зовнішніх зв’язків. Шістдесятники трохи ідеалізували Захід і через панівну орієнтацію, традиційну в Російській імперії, і через заборони і таємниці за залізною завісою. ...То лице її власної лиховісної тіні насміхається над західною людиною по той бік залізної завіси (БСУ, 28–29); **комунізм: казармовий комунізм**, несхв. Суспільно-політичний устрій СРСР, зокрема в 30 – 50-ті рр. ХХ ст., що характеризувався жорстким контролем усіх сторін життя суспільства, закритістю, репресіями. Антихристиянська суть казармового комунізму найрізкіше виступила проти заповітної Христової науки любови

і прощення (БСУ, 79); **лободизм**, -у, ч. Заляканість і втеча від громадських проблем як практика суспільства, ураженого хворобою егоїзму і споживацтва. (За прізвищем Володьки Лободи – персонажа роману О. Гончара “Собор”, 1962). *Історія внесла пом’якшення в цю сувору сповідь, коли сіячі байдужості демонстративно вилізли на поверхню і стали діяти іменем держави і закону – і це вже сіявся бур’ян егоїзму і доводіюча отрута проти всіх можливих паростків духовності... Лободизм ввійшов у практику і навіть у теорію “розвиненого соціалізму”* (БСУ, 89).

Поділ людей на “східняків” і “західників” мав відомі підстави: різний характер раннього виховання і вплив середовища. Як наслідок, навіть марксизм у середовищі студентів сприймався по-різному: східнім – “як догматичне узаконення буднів” і західнім – з опорою на “загальнолюдські цінності і національну волю” (БСУ, 31). Проте шістдесятники зі східного і західного прикордоння *зіспівались* навіть швидше, ніж близькі країни. І все ж закладені з дитинства різні начала давалися знаки (протилежні стереотипи мислення), адже Захід у житті шістдесятників був животворним не з того широкого потоку, яким ішли три джерела і три складові частини марксизму, а з того “струмочка, який зустрічався з маминою молитвою” (БСУ, 32).

Шістдесятники (синонімічні назви *опозиційна Україна, в’язні сумління, нонконформісти, еретики, Антеї*) протистояли як *вірним лакеям, пружинно-спіральному негідникам, моральним мутантам неосталінізму*, так і *легіону радянських письменників, літературним бовдурам*, представникам *радянської псевдолітератури, гнучкохребетній напівінтелігенції, квітучому болоту*, серед яких наявна внутрішня підпорядкованість *раби – погоничі*, наприклад, у формі прикметників *пружинно-спіральної – безкомпромісничесній: пружинно-спіральної, -а, -е, перен.* З гнучкими манерами, поведінкою, що нагадують спіральну пружину. || Здатний прогинатися, запобігати перед начальством. *Омріяний Київ був містом для нас, і з нами велась постійна безкровна війна всіма засобами з участю вірних лакеїв, літературних бовдурів і пружинно-спіральних негідників* (БСУ, 27); **безкомпромісничесний**, -а, -е. Який не схильний до компромісів, не йде на компроміси. || Який має чесність за принцип. *Схиляюся перед безкомпромісничесними останніми з могікан – у нас і на Заході* (БСУ, 22).

Протистоять *порядний письменник, який “все життя вичавлював з себе раба” і непорядний, який “маскував у собі раба”* (БСУ, 83). В опозиції перебувають також *самвидаєць, тамвидаєць і радянська псевдолітература*. Ядром образу шістдесятників слід уважати виготовлення і поширення самвидаєць: “Це вже вихід на поле бою, що вів до розмежування на “ідеологічному фронті” (БСУ, 26), представлений супротивником в іменах, серед яких *партійний співець* Б. Олійник, ранній П. Тичина, передусім його “Партія веде”, опублікована в “Правді” 1933 року як “програма виховання духовного і національного самозречення”. Опозиційні лексеми *лицарі*, з одного боку, і *доноцики, графомани*, з другого відповідно означають письменників двох відроджень (розстріляного відродження 30-х років і задушеного відродження 60-х років) і радянських письменників: “Перші діють проти своїх особистих інтересів, другі малодушно заробляють тридцять срібників різною монетою” (БСУ, 167). Тому і стверджує автор, що “поет у нас або репресований, як Плужник, або змарнований, як Тичина” – однаково втрачені для української культури *скалічені, розстріляні і самознівечені таланти* (БСУ, 220). Перші – *люди, які мислять чесно, лицарі смутної доби, розстріляні серця*, з одного боку В. Стус, який *заяснив, наче уражений струмом*, “повторив невизнання у фарисейському світі, суд синедріону і страдницьку путь на Голготу” і *зацькований поет* Б. Пастернак, з другого – П. Тичина – *поет, який від жаху втратив лице, полонений співець*, “якого світ ловив і спіймав” (перефразований сквородинський вираз), *геніальний поет*, “який знищив у собі душу поета”, Б. Олійник зі своїми *партійно-просвітницькими книгами*, а також *великий графоман* драматург Корнійчук. Узагальнений образ письменників-дисидентів означений словосполученням *поети національного*

болу, нерозмінна людська верства, озон, прозорі краплини сліз, погашені зорі українського небосхилу, неопозиційних письменників – солдати ідеологічного фронту, загін співців-патріотів, епігони, переспівувачі, “слідопити”, паперові кораблики, надуті бульбаики. Для розрізнення письменників-опозиціонерів і решти письменників Є. Сверстюк вдається до мовотворчості. Путні – це совість народу, письменники, які “знають добру путь, чесну дорогу” (БСУ, 221). Путній письменник “прояснює путь народу” (БСУ, 221) і “сам проходить хресну путь” (БСУ, 236). Непутні (або безпутні, припутні “приблуди”), полохливі зайці, блудні, які “обминають батьків, традицію”. Але прийшла свобода, а з нею гласність, якій тепер уже протистоїть многоглаголанья, де “мало дисциплінованої думки” за браком чесних талантів. Така опозиційна група лексикографічно представлена тріадою гнучкохребетний – жестоковийний – кирпа гнучкошиєнков: гнучкохребетний, -а, -е. Слабохарактерний; який легко підпадає під чий-н. вплив. || Який запобігає перед владою, демонструючи лакейські звички. Найбільший розрив релігійної традиції бачив Лукаш у ланці, яку Ю. Яновський назвав “гнучкохребетна напівінтелігенція” (БСУ, 87); кирпа гнучкошиєнков, -и -а, ч., зневажл. Той, хто зверхньо ставиться до народу і запопадливо вислужується перед владою. І “моголи”, і “раби, підніжки”, і “капуста головата”, і “доноцики і фарисеї” – то не якісь там кирпи гнучкошиєнкови, а часто і “шанувальники Тараса” [Шевченка]. Уже не кажу про м’якосердих, які впевнені, що такі штрихи, як “люди гнутья” або “за имат гнлої ковбаси”, не стосуються народу (СГЖ, 121). (Вираз на позначення “благородної фамілії” належить до так званих “значущих імен”, що були поширені в сатирі XVIII – XIX ст. На обкладинці першого видання “Гайдамаків” Т. Шевченка семантично контрастний тричлен зі слів взаємовиключного змісту “Кирпа-Гнучкошиєнко-в”, елементи якого послідовно означають: пиха, чванство + низькопоклонство, лакейство + “русифікація” українського прізвища як ознака холопства – характеристика українського панства, яке демонструвало дворянську зарозумілість перед народом, лакейство перед владою і холопську зневагу до всього українського. Пор. також у сучасних ЗМІ новини, позначені тегом “гнучкошиєнко”).

Антиподом, опозиційною фігурою людини є антилюдина, яка попирає святині і традиції батьків, ганьбить Отчий дім. Бо “мірою людини є її Бог” (БСУ, 51). Уособленням першої є рухивець, другої – совок, міщанин-споживач, національно індиферентний, позбавлений національної гідності хохол, маланчук, цербер, суржик, держиморда. Відповідно паралелі з тваринного світу (зоометафори): перший – біла ворона, яка “не каркає і не краде”, другий – чорна ворона, сіренький горобець, собака на сні, вчений папуга, полохливий заєць, вчений мурашник, сірий віл науки. Наприклад, у фразеологізмі біла ворона первісно закладена певна внутрішня суперечність. За народними уявленнями ворона не уособлює позитивних якостей: це простуватий, неметкий, мстивий, позбавлений будь-якої привабливості птах. Водночас білий колір в українській культурі – символ світла і чистоти, який захищає від темних сил і протистоїть чорному. У мові фразеологізм біла ворона зазвичай уживається для характеристики того, хто не схожий на інших, кого зневажає суспільство за цю його несхожість. У мовленні ввійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір упадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. У загальнономовному тлумачному словнику фразеологізм біла ворона має дефініцію “про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним” (СУМ, I, 181). Інше подібне тлумачення: про людину, яка різко виділяється серед інших, не схожа на оточення. Євген Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення: Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них нема: силою білої ворони, яка не каркає і не краде (БСУ, 55); На кожному кроці перед нами стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: “то за відповідальність і свою честь”, а то “за посольство перед людством”, а то “за увагу й повагу читача” (БСУ, 174). Виходячи

з контексту, пропонуємо для фразеологізму **біла ворона** дефініцію: “той, хто не схожий на оточуючих, кому не дарують моральної переваги над іншими”. Вжита як порівняння кольороназва *чорна нитка* (*Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів* – СГЖ, 434; *Тургенєву судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* – там само, 434) у текстах Є. Сверстюка підсилює вказівку на внутрішню світоглядну роздвоєність російської інтелігенції між західництвом і слов'янофільством. Значення чорного кольору у слов'янській культурі подвійне: з одного боку, – це колір жалоби, смутку і печалі, з іншого, – він пов'язаний із землею-годувальницею, в яку люди здавна вкладали свою працю, а вона віддячувала щедрими врожайми. Серед предметних символів-оберегів, що виконують захисну функцію, і чорна нитка: носіння такої нитки на зап'ястку лівої руки забирає негатив, надає власникові такої нитки спокою і врівноваженості, захищає від хвороби. Оскільки за марновірними уявленнями чорна нитка – магічний знак, пов'язаний з чаклунством, то носіння його може вказувати на роздвоєність природи власника. Отже, можливе трактування назви як того, що не викликає схвалення, свідчить про світоглядну роздвоєність особистості (тут рос. інтелігенції) у виконанні нею цивілізаційної місії. || Також як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте його носіння свідчить про двоїсту природу власника, який вірить у магічну силу (йдеться про світоглядну роздвоєність між західництвом і слов'янофільством).

Паралель проведена також між назвами *абсолютно безбожний вождь* – *абсолютно безбожна людина*. Вербальним утіленням духовно спустошеної і скаліченої людини в тоталітарному суспільстві у Є. Сверстюка виступає словосполучення *закручуваний і відкручуваний гвинтик*, яке має таку лексикографічну дефініцію: **гвінтик: закручуваний і відкручуваний гвінтик**. Який не може справити помітного впливу на перебіг подій, відіграє незначну роль у якій-небудь справі. || Яким можна легко маніпулювати. (Пор. вислів “сталінський гвинтик” – про роль людини в комуністичному експерименті колишнього СРСР, коли потрібна була не особа, а слухняний трудівник, зорієнтований на “досягнення великих цілей” – виконання вказівок вождя і чергового партійного з'їзду). *Знищити особу – це стара державна мудрість, але запізнїла. Особа стає надто великою після смерті. Найкраще – профілактика: раннє виявлення, рання нейтралізація, раннє знешкодження, тобто перетворення на легко закручуваний і відкручуваний гвинтик* (БСУ, 94).

Життя в новітній демократичній Україні поки що мало відрізняється від колишнього соціалістичного, а такому представлене словосполученням *білчине колесо текучки* і назвами – символами доби *кравчучка* і *кучмовоз / кучмовіз*, наприклад, лексикографічно оформлені варіанти слів: *кучмовіз, -воза і кучмовоз, -а, ч., розм., ірон.* Двоколісний возик середнього розміру для перевезення важких вантажів: мішків з овочами, пакунків з одягом, речами і т. ін. (Народні іронічні назви-синоніми набули поширення у “лихі” 90-ті за правління другого президента Л.Д. Кучми і походять від контамінації його прізвища й іменника *віз* (перша назва) та другої назви з дієсловом *воз(ити)*, утвореної за аналогією до поширеного у 80-ті рр. ХХ ст. слова *членовоз* – назви службового автомобіля найвищого класу для перевезення керівників держави і високопоставлених функціонерів КПРС: *член* (ЦК КПРС) і *воз(ити)*. *У глухе безчасся.. народ озброївся в кравчучки і кучмовози, а вдесятеро скорочене воїнство віцїляє за участю росіян російськими ракетами в російський літак, розплачуючись за це українською честю й народніми грошима* (СГЖ, 615), якому протистоїть надія на світле майбутнє, реалізована словосполученнями *золотий гомін*, а також *Празька весна* і *Оксамитна та Помаранчева революції*: *колесо: білчине колесо текучки*. Постійні марні клопоти, безрезультатні метушня, відірваність від реального життя. *За даними газети, чиновницька рука підхопила, не ститавши дозволу, шістдесят п'ять тисяч карбованців (“для Фонду миру”) з пожертвувань паломників*

і поставила особливо важкий замок на дверях каплички (про ремонт ніхто й не натякнув), а звичне до вказівок вухо так і не почуло людського гомону, що, мовляв, крім білчиного колеса текучки і службових почуттів є ще інший невидимий світ у сповитку тасмниці (БСУ, 101); гомін: золотий гомін (у лапках), книжн. Про події в Києві 1917 р., пов'язані з проголошенням Центральною Радою незалежності Української Народної Республіки. (За однойменною назвою ліричної поеми П. Тичини про благовіст золотого міста над Дніпром, вітання Андрієм Первозванним киян, благословлення хрестом міста, предки встали з могил і приносять жертву сонцю, навколо всезагальна радість. Золоте сонце, золоті джерела, золоті куполи Лаври і Софії, золоті човни Андрія Первозванного, що причалюють із сивої давнини, створюють золотий гомін над стародавнім і новітнім Києвом). *І коли над Києвом 1917 року піднявся “золотий гомін” – у Києві з’явився будівничий української церкви, людина глибокої віри, патріот Василь Липківський* (БСУ, 34); *Півстоліття на Заході дало йому [Івану Кошелівцю] філософську й естетичну школу, яку він прагне поставити до праці в наших посткомуністичних просторах, де в Харкові все ще “дме холодний вітер з порошею”, а в Києві – далеко не “золотий гомін”* (СГЖ, 335); *Празька весна. Уведення військ країн Варшавського договору в Чехословаччину 20 серпня 1968 р.* (Романтична назва запозичена в щорічного весняного фестивалю академічної музики, що відбувався у Празі з 1946 року, хоч самі події до музики стосунку не мають. Натомість очевидний перегук з європейськими революціями 1848 – 1849 років – революційними рухами, що носили антифеодальний і національно-визвольний характер, учасники яких виступали за демократизацію суспільного життя); в історію ввійшли під загальною назвою “Весна народів”). *Після придушення “Празької весни” в серпні 1968 року комунізм опустився до грубої сили – і стеля зовсім опустилася* (СГЖ, 501); *Виглядаю долю довгождану, А не діжду – вибуду із гри, – писав він [Василь Стус] у жовтні 68-го року – в пору, переломну після розгрому Празької весни* (БСУ, 145); **Оксамитна революція.** *Здійснене безкровно мирне громадянське повстання в Чехословаччині в листопаді – грудні 1989 року, що привело до усунення від влади компартії і демонтажу соціалістичної системи в ЧССР.* (Від ч. Sametová revoluce “Оксамитна (Оксамитова) революція”, слц. Nežná revolúcia “Ніжна революція”. Термін “Оксамитна революція” застосовується також в інших східноєвропейських країнах, де наприкінці 1980-х – початку 1990-х стався безкровний (виняток – Румунія) перехід від соціалістичної системи до ліберальної. Згодом термін стали застосовувати на позначення ненасильницької революції загалом. Пор. подібне загальне значення терміна “Кольорова революція”). *У свідомості багатьох українців імена Томаса Масарика і Вацлава Гавела є найтеплішими світилами на горизонті ХХ століття. ..Ми пережили Празьку весну 1968 року як спалах творчих сил і навіть надію на гуманізацію Негативного Принципу. ..ваша Оксамитна революція стала для усіх святом і прелюдією незалежності України, а також, певною мірою, і Помаранчевої революції* (СГЖ, 448).

В опозиційних відношеннях перебувають також *наука і псевдонаука*. Перша прокладає дорогу до Бога, друга – *бутафорія, наука словесної спритності, вчений мурашник*, де панують *напівправа, напівкультурність і напівосвіченість*. Перша спирається на *справжніх лідерів* (священників, поетів, учителів), які, означивши критерії справжності – об’єднання навколо високих безкорисливих принципів, “поставили честь і обов’язок понад усе” (БСУ, 52), друга – на *напівосвічених вчителів та професорів*. Перші служать високому обов’язку відродження нації, другі, “озброївшись заяложеною і кумедною офіційною фразеологією”, поширюють *псевдонаукові агітки*. У школі – примусова *манна каша*, перемішана з гострими остюками “відкриттів”. Проте найдалі просунулися *академіки з мовознавства*, які “культивують мовознавче яничарство”: складають списки рідковживаних українських слів, розсилають їх у видавництва, а там уже викреслюють ті крамольні слова з перекладів М. Рильського, М. Лукаша, А. Перепаді, Є. Поповича та інших *культурних перекладачів* (БСУ, 58). В опозиційних відношеннях перебувають також поняття, виражені словосполученнями *дисциплінована творча думка і блудливо-догідлива*

думка, за якою йде довгий ряд негативних синонімів: *демагогічна, лінива, хитра, формальна, партійно-кон'юнктурна, декоративна*. Слово *Боже* протистоїть слову *епохи будівництва комунізму*, окресленому низкою епітетів: *програмоване, конвойоване, залякане, ослаблене, непевне, глухе, закріпачене, водянисто-рожеве*, яке належить піднести до рівня національного письменства, як і традицію – *руйновану, підсічену в корені, розмиту*. *Бездуховність*, як антипод усіх вартостей, протистоїть *духовності* й представлена в образі розбитого корита з відомої казки.

Опозиція “верх” – “низ” / “високе” – “низьке” / “горішнє” – “долішнє” реалізоване поняттями *Бог (Творець, Абсолют, Святий Дух)* і його антиподом – *ідолом (Мамонюю, кумирами, Золотим Телям, бісами)*. *Багатоликий ідол (самовдоволене божество)* виступає також в образі імперії (*поваленого ідола*), яка протистоїть *Всевишньому*, культивуючи неопоганство й рабство “*найнижчого татунку*”, обожнюючи гріх гордині. На місце одного розвінчаного ідола приходять інші – *Мамона, Золоте Теля, Христу, Сину Божому*, який прийшов виконати Закон Божий, колись протистояли фарисеї (“*рід зміїний і лукавий*”), тепер протистоять нові фарисеї – “*генії ночі*”: *войовничі атеїсти, кволі духом, страшна людина безбожна*. Наголошується на гострому протистоянні між УАПЦ (*погубленою українською сестрою, гірчичним зерном, з якого виростає велике дерево*) і РПЦ (*Антиукраїною, церквою імперською, русифікаторською, нетерпимою*). Сьогодні, коли “*ряса входить в моду*”, виокремлюються й духовні пастирі. Протиставлені церковнослужителі УАПЦ – пастирі добрі і їхні супротивники – священники РПЦ: *церковні двійники партапарату, пастирі інструкцій, імперські патріоти у рясах*. На низовому рівні також відбувається гостре протистояння між прихожанами двох зазначених церков: перші – *релігійно-патріотичні сили*, другі – *побічний продукт вишколеної лояльної церкви, міщансько-патріотичне болото*. Як опозиційні пари тут представлено словосполучення *християнський аскетизм і революційний аскетизм*: *Правда, зовні схожим з християнським був революційний аскетизм. Але в цій зовнішній схожості закладена протилежна суть: християнський аскетизм є упокоренням гордині й не має жадних зовнішніх цілей, – лише моральне вдосконалення через зречення насолод, які дає світ. Революційний аскетизм – матеріялістичний [матеріалістичний]. Він зневажає покірність кротких і чистих серцем, відкидає співстраждання, милосердя і “всяку містику”. Це аскетизм гордині, це скромність гордині, і мета його – здобути собі право не щадити інших, право судити суворо й нещадно (БСУ, 79). Спростовуючи внутрішню схожість між християнським і революційним аскетизмом, автор робить методологічну помилку, акцентуючи на тому, що християнський аскетизм “не має зовнішніх цілей”, а лише прагне до внутрішнього вдосконалення, тоді як революційний аскетизм – суто матеріалістичний, аскетизм гордині. Насправді християнські аскети шукають втіху передусім у горішніх устремліннях, тоді як революційним аскетам як атеїстам годі сподіватися на віддяку й на Небі. Лексикографічно словосполучення можна втілити у такий спосіб: християнський аскетизм – християнське подвижництво, засноване на ревному прагненні до єднання з Богом, духовно-моральному вдосконаленні, що здійснюється через подвиги добродісного монастирського або мирського життя; революційний аскетизм – бездуховний спосіб буття, за якого чисте-небудь суворе самообмеження є лише засобом бути жорстоким, нещадним до інших. (Пор. з позицій комуністичної ідеології – це спосіб життя, що характеризується самообмеженням, скромністю та стриманістю, проте, віддаючи належне революційній самовідданості, стійкості і героїзму в боротьбі за соціальний прогрес, не применшує цінності земного життя, виступаючи за всебічний і гармонійний розвиток людини).*

Людське життя представлено в образі двох доріг: одна – “*хресна дорога того, хто бере на плечі найважчий хрест, і бере на плечі долю свого народу*”, друга – це дорога *блудного сина*, “*який не взяв на плечі батьківського спадку, щоб примножити його, а взяв легшу ношу – слуги в чужих панів*” (БСУ, 13), яку автор називає *дорогою свинопасів*. Біблійний вислів *дім Отця* як уособлення вільного рідного краю, України протистоїть *казармі – миколаївській*

і сталінській. У домі прагнуть жити великі індивідуальності, дисиденти казарм, тоді як у казармі – маси, для яких вона прийнятна, бо там живуть “мінімумом зусиль, мінімумом віддачі” (БСУ, 18), “їх єднає бездомність і відсутність святині” (БСУ, 14). *Світло дому Отця*, яке мерехтить здалеку, як маяк бездомним, протистоїть імперському мороку. Дім Отця осмислюється передусім як побудова Храму Божого в душах людей і як упорядкування міжконфесійних, міжцерковних відносин. Тут виразно окреслено подвійні стандарти автора: ратуючи за побудову святинь у серці кожного і проти суперечок довкола “єдино правильних церков”, Є. Сверстюк називає РПЦ церквою імперською, казенною, жестоковийною, затверділою в гріховності, закоренілою в службізмі, яка не збирається нікому нічого повертати і підсумовує: “Отже, кожна матиме те, що сама забере зусиллями вірних” (БСУ, 51). Протиставлені також вирази *відсутність святинь* і *принципова відсутність святинь*: перший осмислюється як біда, як особиста вада людини, другий перетворюється на гасло, а його носій – на руйнівника святинь. Трапляються лексеми, значення яких явно не дисонують з узуальним, СУМівським, наприклад, прикметник *путній*, однак контекст переконує в необхідності не тільки долучити це слово до реєстру, дещо скоригувавши тлумачення, і подати певною мірою етимологізовану індивідуально-авторську дефініцію такої лексичної одиниці в ілюстративній частині: **путній***, -я, -е. Цілеспрямований, розумний, високоморальний, самовідданий; прот. непутній. *Антоненко-Давидович – письменник справжній, письменник п у т н і й. Це незвичне означення треба пояснити. Путній – знає добру путь, чесну дорогу. Безпутнім сином у нас називали не дурного, а блудного, що обминає путь батьків, традицію. Дорога була освячена віковим ідеалом: батько-мати, народ ставлять сина на добру дорогу (яку все ж таки ще й треба знайти самому!) .Путній письменник прояснює путь народу, непутній – хитрує лукаво і видає за путь те, що йому нині вигідно* (БСУ, 221). – У СУМі: “який має певні позитивні якості; вартий уваги, доречний, розумний” (8, с. 403). Пор. однокореневий авторський новотвір *припутень* (*А тут Довженко вмирав від смертельних ран, з тугою до рідного краю, Рильський і Тичина мовчали під тягарем вини, а припутень Корнійчук і дрібні К° об'явилися батьками, що, продавши спадщину, лукаво вимагали до себе любови* (БСУ, 224), який є омонімом до засвідченої в СУМі лексеми зі значенням “лісовий голуб великої породи”; виходячи з контексту, названу лексеми, очевидно, слід тлумачити так: “той, хто прилаштується до будь-яких обставин, лицемірно вдаючи із себе поборника правди і справедливості”. Мабуть, так само потребує внесення до реєстру з відкоригованим тлумаченням наявна у СУМі лексема *убогий*, що має там сім значень – усі із семою “бідний”, проте авторське підкреслено християнське сприйняття цього слова схиляє до відтворення його в такий спосіб: **убогий*** (*у лапках і без лапок*), -а, -е. Який живе за Божими заповідями, духовно багатий, високоморальний. (Пор. інд.-автор. тлумачення: “Вбога – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті. Це поняття.. гармонує з християнським вченням про вічну відкритість душі богіві” – БСУ, 101; пор. також звернення кириломефодіївців до росіян і поляків: “Україна, вбога сестра ваша...”) *В українській мові є християнське позитивне слово “убогий”. Убогий чоловік – це свій чоловік. Убога, але чиста хата – наша хата. Історично ми зріднилися зі станом убогости в нашому багатому краї...* (БСУ, 101). – У СУМі: у знач. “бідний; старець, жебрак; мізерний; нікчемний” (10, с. 357).

Отже, Словник мови творчої особистості, наповнений лексемами-репрезентантами сучасних письменників, поетів, перекладачів, стане у пригоді дослідникам, які вивчатимуть індивідуально-авторський стиль кожного з них. Перспективним видається також поповнення зведеного словника-індексу “Український лексикон к. XVIII – п. XXI ст.” систематизованим реєстром авторського словника. А головне – національний мовний корпус буде поповнено лексичним та цитатним матеріалом новітньої доби розвитку української мови з творів визначних українських письменників, публіцистів, перекладачів, громадських діячів другої половини ХХ – початку ХХІ ст., які вносять новий живильний струмінь у розбудову сучасної мовної

системи. Нова лексикографічна праця стане важливим джерелом фіксації лексико-фразеологічного складу української літературної мови і забезпечить належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану української літературної мови, а також послужить надійним підґрунтям для укладання нового словника активного типу.

Лексикографічні джерела

СУМ – Словник української мови в 11 томах. Взято з <http://sum.in.ua>

References

SUM – *Slovník ukraíns'koj movy v 11 tomakh*. Vziato z <http://sum.in.ua>.

УДК 811.161.2*373.611

СЕМАНТИЧНЕ ОСВОЄННЯ НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Коробова І.О.

кандидат філологічних наук, старший викладач

Національний університет

фізичного виховання і спорту України

ira_korobova@ukr.net

У статті розглянуто сучасні наукові погляди на сутність і природу процесу зміни лексичної семантики. Висвітлено основні чинники зміни семантики новітніх чужомовних слів в українській мові. З'ясовано наслідки зміни значення новітніх запозичень у сучасній українській мові. Досліджено семантичний обсяг новітніх запозичень у рідній мові та порівняно його зі змінами значення цих чужомовізмів під час їх освоєння на лінгвальному ґрунті мови-реципієнта. Наведено приклади трансформації семантики неозапозичень під час освоєння на новому мовному ґрунті сучасної української мови. Проілюстровано розвинуті значення новітніх запозичень української мови прикладами з друкованих та електронних джерел засобів масової комунікації.

Ключові слова: новітнє запозичення, чужомовна лексика, лексична семантика слова, зміна значення слова, звуження семантики, розширення семантики, дерогація семантики, чинники зміни семантики.

SEMANTIC ADAPTATION OF THE LATEST BORROWINGS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Korobova I. O.

Candidate of Philology, Senior Lecture

National University of Ukraine

on Physical Education and Sport

The Ukrainian language does not develop in isolation. It is influenced by other languages in all areas of linguistic communication manifested primarily in borrowings, which serve as one of the most powerful means of replenishing its vocabulary. Of particular interest is the change in the semantics of the newest lexical items, which have come to the modern Ukrainian language from other languages. Year after year, researchers are increasingly interested in the problems associated with the peculiarities of lexical semantics. **Purpose.** The purpose of the paper is to study the changes in the semantics of the latest borrowings in the modern Ukrainian language. **Methods.** In the process of studying the adaptation of the latest borrowings, the component analysis method has been applied in order to identify changes in the semantic structure of the latest borrowings, namely: narrowing, expansion, preservation and derogation of meaning. **Results.** Based on the research of scientists and their views on the specifics of assimilation of borrowings, as well as on materials of their own records, the process of semantic development of the latest borrowings in the Ukrainian language occurs as: a) a change in the semantic structure of the borrowed word due to an increase or decrease in the semantic volume of its meanings; b) degradation of the old and development of the new meaning of the borrowed word; c) adaptation of the semantics of new borrowing to the lexical-semantic system of the Ukrainian language during its functioning. Considering this, four groups of neo-borrowing have been identified. The first group has been formed by lexemes, which narrowed their meaning. The second group includes borrowings that expanded their semantic scope. The third group is represented by lexical items that have preserved their semantics in the Ukrainian language and function in the same semantic scope

as in the source language. The fourth group includes borrowed lexemes that have changed their semantics due to the loss of the old and the development of a new meaning. **Conclusion.** One of the main criteria for assimilation of foreign vocabulary by the recipient language is its semantic adaptation. Ukrainian linguists still have not developed a common terminology that is used in studies of semantic adaptation and a common classification of semantic changes in the lexical meaning of a word that would satisfy all experts. The article uses the following classification of semantic changes in the lexical meaning of the latest borrowings: expansion, narrowing, conservation and derogation of lexical semantics. The main factors in changing the semantics of the latest borrowings are specialization and metaphorization of meanings and interaction with words that are close in their meaning. A significant number of new borrowings have not yet been codified by Ukrainian dictionaries of foreign words, which indicates the initial level of adaptation of foreign vocabulary to Ukrainian-speaking ground. A relatively high level of adaptation of borrowed vocabulary is evidenced by the trend of changing semantics and the acquisition of new meanings of borrowings in the recipient language, their codification by relevant Ukrainian dictionaries.

Keywords: latest borrowings, word lexical semantics, changing the word meaning, narrowing semantics, expanding semantics, derogating semantics, factors for changing semantics, foreign vocabulary.

У наукових студіях останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до активного вивчення процесу семантичних змін у системі запозичених слів. Особливий інтерес викликає зміна семантики новітніх лексем, які потрапили до сучасної української мови з інших мов.

Останнім часом суттєво збільшився вплив іноземних мов як панівного чинника глобалізаційного процесу, наслідком якого стало входження до української мови великої кількості чужомовних слів. Тому важливого значення набуває вивчення семантичної поведінки запозичень в українському мовному просторі. У сучасній лінгвоукраїністиці проблему запозичень вивчали в різних аспектах. Проте вичерпного аналізу зміни значення в запозичених словах дотепер не було. Цим і зумовлена актуальність пропонованої статті.

Об'єктом дослідження є новітні запозичення, які змінили своє значення в українській мові. Мета нашої статті – подати аналіз зміни семантики новітніх запозичень. Основним завданням роботи є визначення способів та чинників зміни семантики новітніх запозичень. Матеріалом для дослідження послуговували сучасні словники іншомовних слів, тексти електронних повідомлень, телепередачі, тексти друкованих та електронних засобів масової інформації.

У наукових працях останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до активного вивчення процесів семантичної адаптації чужомовної лексики, що є одним із важливих чинників її освоєння мовою-реципієнтом. Семантичну адаптацію визначають як входження іншомовної лексичної одиниці до лексико-семантичної системи певної мови, становлення та подальшу еволюцію значення слова на новому мовному ґрунті та вважають найважливішою умовою остаточного укорінення таких слів у системі мови-реципієнта (В. Мартинек (1972), В. Аристова (1978), Т. Димитрова (1984), О. Мороховський (1984), І. Каминін (1994), О. Саакян (1997) та ін.). Різним аспектам семантичних змін запозиченого слова присвятили праці А. Іваницька (1980), О. Муромцева (1985), І. Каминін (1994), Н. Клименко (1996), Л. Кислюк (2001), Н. Попова (2004), Л. Архипенко (2005), О. Стишов (2005), Я. Битківська (2008) та ін. Праці В. Гака (1971) та ін. стали спробами ґрунтовних трактувань семантичних явищ.

Так, визначаючи чинники, що зумовлюють семантичне пристосування запозиченого слова, О. Муромцева (1985) зазначає, що процес семантичної адаптації іншомовного слова до системи мови-реципієнта залежить насамперед від особливостей семантики самого запозичення та від впливу семантичних систем мов-посередниць, адже “саме лексико-семантична система мови-реципієнта стимулює подальший розвиток або зникнення того чи того слова з лексичного фонду мови, що запозичує” (Аристова, 1978, с. 69).

О. Тараненко (1989) до причин семантичних зрушень у слові відносить прагнення до економії мовних зусиль та засобів, простоти, влучності, пошуку нової емоційності та експресивності, уніфікації і диференціації.

Зміни семантичної структури запозиченого слова дослідники визначають неоднаково.

Н. Попова (2004) вважає, що семантична структура нової запозиченої лексеми формується в українській мові незалежно від семантичної структури етимона в мові-джерелі. Дослідниця виявила в аналізованій нею лексиці такі семантичні зміни, які полягають в уточненні, звуженні чи розширенні семантики. Інші мовознавці пропонують виокремлювати звуження та розширення значення слова, метафору, метонімію, гіперболу, літоту, синекдоху (Плотников, 1984); розширення значення, звуження семантики, узагальнення, спеціалізацію, перенос значення (метафора і метонімія), поліпшення значення, погіршення значення, конверсію, скорочення, імплікацію, лексичну асиміляцію, збіг нового значення зі старим та ін. (Арнольд, 1966).

Мовознавці Л. Архипенко (2005), В. Гак (1971), С. Сенько (2000) пропонують п'ять типів семантичних змін у значенні чужомовної лексеми.

Л. Архипенко (2005), зокрема, визначила такі зміни семантики: звуження, розширення, спеціалізація значення, деталізація і конкретизація значення.

В. Гак (1971) виокремив п'ять типів основних семантичних відношень між поняттями: 1) відношення рівнозначності, ідентичності (збіг об'єктів двох понять), якому відповідає синонімія; 2) відношення виключення, що лежать в основі процесу зміщення; 3) відношення контрадикторності, якому відповідає антонімія; 4) відношення підпорядкування, включення, що породжує протилежно спрямовані семантичні процеси – розширення або звуження; 5) відношення перехресчування як перенесення.

С. Сенько (2000) керувалася такою класифікацією семантичних змін запозичень: 1) спрощення семантичної структури (запозичення слова в одному чи кількох значеннях при його значно мирній полісемії в мові-джерелі); 2) ускладнення семантичної структури, поява нових значень на ґрунті мови-реципієнта, у тому числі й таких, яких запозичене слово не мало в мові-джерелі); 3) звуження значення запозиченого слова внаслідок його спеціалізації; 4) розширення значення зумовлене генералізацією відповідного поняття; 5) зміна значення.

Г. Пауль (1960) виокремлює чотири різновиди значеннєвих змін: 1) спеціалізація значення внаслідок звуження обсягу і збагачення змісту; 2) збіднення змісту уявлення, пов'язаного з розширенням обсягу; 3) перенесення назви на основі просторових, часових або каузальних зв'язків; 4) ті зміни значень, які не можна віднести до одного з трьох названих різновидів: гіпербола, грубі висловлення, літота, евфемізми, іронія.

Науковці Т. Димитрова (1984), В. Заботкіна (1979), Ю. Малахова (2007), С. Ульман (1959), В. Фурса (2005) вказують на три типи семантичних змін.

Так, на переконання Т. Димитрової (1984), основними типами змін у семантиці чужомовних лексем є: звуження (конкретизація), розширення (генералізація), зсув або перенесення (метонімія або метафора).

В. Заботкіна (1979) вважає, що в основі семантичних процесів лежать три осі: 1) вісь редукування (зменшення) компонентів значення; 2) вісь індукування (додавання) складників; 3) вісь субституції (заміни) одних компонентів іншими.

Ю. Малахова (2007), досліджуючи функціонування японських запозичень в українській мові, зазначає, що запозичене слово потрапляє в іншу мову звільненим від будь-яких зв'язків і асоціацій, позбавленим внутрішньої форми. Завдяки цьому воно може зазнавати значеннєвих змін, не притаманних мові-джерелу. Вона вважає за доцільне поділити запозичення на дві групи. Першу групу запозичень, на її думку, становлять лексеми, які в українській мові функціонують у тому самому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Серед них можуть бути як однозначні, так і багатозначні слова. До другої групи запозичень вона відносить ті лексеми,

які зазнали змін семантичного обсягу в новому мовному середовищі. З-поміж них дослідниця виокремлює: 1) запозичення, чий семантичний обсяг вужчий, ніж у рідній мові; 2) запозичення, чий семантичний обсяг ширший, ніж у рідній мові.

С. Ульман (1959) свого часу зазначав, що семантика слова зазнає звуження, розширення та переносу значення. Синеодоха та еліпсис розглядалися ним як випадки звуження чи розширення значення. Звуження значення, на думку науковця, відбувалося в тому разі, коли значення переносилося з цілого на частину, з роду на вид тощо; відповідно розширення значення відбувалося у протилежних випадках. Метонімія та метафора розглядалися як різновиди переносу значення.

На думку В. Фурси (2005), процес семантичного освоєння запозичених слів відбувається в таких напрямках: 1) зміни семантичної структури, обсягу та характеру значень під час входження до лексико-семантичної системи української мови та функціонування в ній; 2) перегрупування значень у семантичній структурі невідмінюваних іменників, що пов'язане здебільшого з розвитком нового значення; 3) пристосування до лексико-семантичної системи української мови внаслідок взаємодії з близькими за значенням словами.

Думка О. Мороховського (1984) може бути своєрідним підсумком огляду етапів асиміляції запозичень на мовному ґрунті мови-реципієнта “ступенів асиміляції може бути як завгодно багато, і ця проблема не стільки є лінгвістичною, скільки соціально-психологічною” (с. 23).

Спираючись на дослідження науковців та їхні погляди щодо специфіки асиміляції запозичень, викладені вище, а також на матеріали нашої картотеки, процес семантичного освоєння новітніх запозичень в українській мові ми розуміємо як: а) зміну семантичної структури запозиченого слова за рахунок збільшення чи зменшення семантичного обсягу його значень; б) втрату старого і розвиток нового значення запозиченого слова; в) пристосування семантики нового запозичення до лексико-семантичної системи української мови під час функціонування в ній. З огляду на це виокремлюємо чотири групи неозапозичень. Першу групу сформували лексеми, які звузили своє значення. Друга група охоплює запозичення, що розширили свій семантичний обсяг. Третю групу репрезентують лексеми, які не змінили своєї семантики і в українській мові функціонують у тому самому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. До четвертої групи входять запозичені лексеми, що змінили свою семантику за рахунок втрати старого і розвитку нового значення (Коробова, 2018).

Більшість новітніх лексем чужомовного походження, що сформували першу групу, в процесі запозичення переймаються звичайно з одним, зрідка з двома значеннями, які і формують основний зміст запозичення. На цей семантичний процес звертав увагу свого часу Л. Булаховський (1955) і зауважував, що “при запозиченні слів однієї мови в іншу засвоєне слово звичайно стає вужчим, спеціальнішим за своїм значенням, і це зрозуміло: слова запозичуються звичайно ізольовано, в поодиноких випадках їх вживання, а не тими етимологічними групами (гніздами), якими вони живуть на рідному їм ґрунті” (с. 68).

А. Іваницька (1980) із цього приводу зазначила, що “звуження смислової структури слова при його входженні в нову систему було неминучим, оскільки запозичення, як правило, зумовлювалося необхідністю спілкування в одній визначеній мовленнєвій ситуації” (с. 19). І. Каминін (1994), досліджуючи функціонування запозичень побутової сфери в українській мові, стверджує, що “у переважній більшості випадків запозичується, справді, не вся семантична структура полісемантичного слова-етимона, а тільки частина її. Спрощення структури супроводжується втратою окремих значень при запозиченні” (с. 10, 13). І це, за словами науковця, свідчить про те, що “звуження – більш характерний процес, який відбувається при входженні запозиченої лексичної одиниці в приймаючу мову” (с. 14). Н. Попова (2002), досліджуючи англійськомовні запозичення в українській мові, вказує на те, що “приклади спрощення семантичної структури на основі прямого номінативного значення можна виявити серед багатьох запозичень з англійської мови. Звуження значення виявляється в тому, що воно

охоплює менше коло явищ” (с. 8). В. Мартинек (1972) зазначає, що звуження семантичного обсягу запозичення в період проникнення в мову-рецептор є “однією із закономірностей процесу запозичення” (с. 23). Проте Т. Димитрова (1984), досліджуючи семантичне освоєння французьких запозичень у російській та болгарській мовах, стверджує, що “... під час переходу багатозначного прототипу в мову, яка запозичує, з частиною своїх значень спостерігається зменшення його смислового обсягу в мові-реципієнті, тобто зменшується коло понять, які закріплені за певним словом, внаслідок його входження в нову мовну систему” (с. 8). Проте дослідниця наголошує, що “при переході слів з однієї мови в іншу обидва процеси – збереження або зменшення смислового обсягу етимона – однаковою мірою мають місце, а саме: не спостерігається домінування другого, як звичайно вважають дослідники запозичених слів” (с. 7).

Так, новітня англійськомовна лексема *баєр* (англ. *buyer*) у рідній мові має два значення: 1) “людина, яка купує щось дуже дороге”; 2) “людина, чия робота полягає у виборі товарів для великих магазинів”(OALD, р. 205–206). У мові-реципієнті цей англізм функціонує з одним значенням – “фахівець із закупівель, який формує асортимент продукції для певної купівельної категорії і в певному ціновому діапазоні” (<http://posekretu.com.ua/116501-hto-takij-bajyer>), напр.: *Основне заняття баєрів, особливо тих, які працюють у великих компаніях, закупівлі у певній товарній області* (<http://posekretu.com.ua/116501-hto-takij-bajyer>).

Незапозичення *тьютор* (англ. *tutor*) в англійській мові функціонує з сімома значеннями. П’ять значень ця лексема має як іменник: 1) “приватний учитель, особливо той, хто навчає одного студента чи дуже маленьку групу”; 2) “учитель, чия робота полягає в тому, щоб приділити особливу увагу студентам або групі студентів”; 3) “учитель, особливо той, хто викладає дорослим або виконує особливу роль у школі чи коледжі”; 4) “асистент кафедри в коледжі”; 5) “підручник”. Ще два значення цей англізм має як дієслово: 1) “бути вихователем / наставником одного студента або невеликої групи”; 2) “працювати репетитором” (OALD, р. 1652). Проте, в українську мову запозичення *тьютор* потрапило з одним значенням: “викладач, наставник, який допомагає студентам коледжу, університету найбільш оптимально побудувати навчальний процес” (Бусел, 2009, с. 1488).

Лексема *девайс* (англ. *device*) у мові-джерелі має чотири значення: 1) “прилад або частина обладнання, яка була розроблена, щоб зробити ту чи іншу роботу”; 2) “бомби або зброя, яка вибухає”; 3) “спосіб робити що-небудь, який виробляє конкретний результат або ефект”; 4) “план або трюк, який використовується для отримання чогось” (OALD, р. 418). В українській мові англізм *девайс* функціонує із значенням “технічний пристрій, самостійний прилад або механізм, який запрограмований на виконання різних функцій”, напр.: *Творці девайса також заявляють, що він зможе самостійно змінювати колір світла, наприклад, для роботи вмикатиме біле освітлення, а для відпочинку – жовте* (М, № 9, 25.09.2014, с. 30).

Чужомовна лексема *букінг* (англ. *booking*) у словниках мови-джерела функціонує з трьома значеннями: 1) “бронювання квитків, щоб поїхати кудись, піти в театр тощо”; 2) “замовлення послуг при відвідуванні театру, кінотеатру тощо”; 3) (у футболі) “акт судді, що полягає в записі імені гравця, який скоїв порушення, у спеціальній книзі як покарання” (OALD, р. 166).

В українській мові це запозичення має два значення: 1) “бронювання квитків, готелю тощо”; 2) “це процес взаємовідносин між артистами, клієнтом і агентством, що значно полегшує життя кожній зі сторін” (<http://serpantyn.com/tag/artista/>), пор.: *Неабиякої популярності останнім часом у готельних послугах міста зайняв новий напрямок бронювання – букінг. Яким чином його використовують готелі та чим він приваблює гостей міста, дізнавались журналісти “Марічка NEWS”* (<http://www.marichkanews.com/11175>); *Звісно, замовляти можна й піцу в піцерії, і пиво із супермаркету але під букінгом ми маємо на увазі замовлення движка вечірки, короля танцюлу і центру програми – ді-джея, або, як варіант, проекту чи групи* (<http://nightlife.tochka.net/ua/glossary/>).

Новітнє запозичення *хедлайнер* (англ. *headliner*) у рідній мові має три значення: 1) “назва газетної статті, надрукованої великими літерами у верхній частині головної сторінки”; 2) “короткий виклад найбільш важливих новин, які оголошують на початку програми на радіо чи телебаченні”; 3) “основний виконавець на концерті або шоу” (OALD, р. 718). В українській мові лексема функціонує з двома значеннями: 1) “фотонабірна машина з ручною установкою шрифтових шаблонів і фотоматеріалу” (Сліпушко, 2008, с. 643); 2) “основний виконавець на концерті або шоу”, напр.: *Хедлайнерами фестивалю [“Бандеритат”] стануть культові українські гурти “Скрябін” та “Тартак”* (УМ, № 110, 02 – 03.08.2013, с. 19).

Ще одним “модним” запозиченням української мови є новітній англізм *селебриті* (англ. *celebrity*), яке функціонує в мові-джерелі з двома значеннями: 1) “відома людина”; 2) “бути відомим, синонім до слова *слава*” (OALD, р. 236). Проте на новому українському мовному ґрунті лексема звулила семантику і має лише одне значення: “відома людина”, напр.: *Активісти фанатського руху, вітчизняні селебриті та звичайні уболівальники об’єдналися у неформальну “Партію фанатів України”* (УМ, № 99, 11.02.2012, с. 2).

У процесі підготовки до проведення в Україні чемпіонату Євро-2012 перед керівниками міст, у яких мали відбутися футбольні матчі, виникла проблема проживання великої кількості футбольних уболівальників та туристів, з-поміж яких було багато студентів та людей середнього достатку. Готелів в українських містах було небагато, а проживання в них – достатньо недешево. Тому в українських містах почали облаштовувати нові заклади для проживання туристів – *хостели*, головною відмінністю яких від готелів є плата за ліжкомісце, а не за номер для проживання.

Лексема *хостел* (англ. *hostel*) у мові-джерелі має два значення: 1) “дешево житло з харчуванням для студентів, робітників або туристів”; 2) “будівля, яка, здебільшого, працює з благодійності, де можуть зупинитися на короткий час люди, які не мають власного житла, гуртожиток для безхатченків” (OALD, р. 754). В українській мові новітнє запозичення *хостел* функціонує з одним значенням: “тимчасове житло економ-класу для туристів, орієнтоване в основному на молодь”. Напр.: *Не всі постояльці хостела – студенти. Це можуть бути активні мандрівники, які просто звикли до самотійного вивчення країни і здатні самі застелити своє ліжко* (<http://www.tour2kiev.com.ua/ua/hostels/hos...html>).

Англійськомовна лексема *флейм* (англ. *flame*) у мові-джерелі має чотири значення як іменник: 1) “гарячий яскравий потік палаючого газу, який поставляється з чого-небудь, і схожий на вогонь”; 2) “яскраво-червоний або помаранчевий колір”; 3) (літ.) “дуже сильне почуття”; 4) (комп.) “гнівне або образливе повідомлення, відправлене комусь електронною поштою або в інтернеті”. У формі дієслова це запозичення має три значення: 1) (літ.) “писати в повітрі яскравим полум’ям”; 2) “стати червоним у результаті сильних емоцій; зробити що-небудь, щоб стати червоним”; 3) (комп.) “відправити комусь сердите або образливе повідомлення електронною поштою або в інтернеті” (OALD, р. 585).

У мові-реципієнті аналізована лексема функціонує лише як іменник і має одне значення “принизливий коментар, висловлений в образливій формі в процесі електронного спілкування, коли відсутній особистий контакт, а справжні імена учасників суперечки ховаються за вигаданими іменами” (Гетьманець, 2009, с. 343), напр.: *Мережевий етикет проти флеймів, адже вони часто переростають у “війни” – серії злісних послань, якими обмінюються, здебільшого, два або три учасники дискусії* (М, № 9, 25.09.2014, с. 25).

Другу групу новітніх запозичень сформували новітні запозичення, що розширили семантику. Дослідники по-різному тлумачать розширення семантики слова. А. Малявін (2010) переконує, що це “мовна паралель індукції – розумової операції, що полягає в русі думки від конкретного до абстрактного, від знання одиничних або окремих фактів до знання загального правила” (с. 161). Д. Дергач (2009) зазначає, що розширення семантики слова – це “розвиток від більш

конкретного до більш загального” (с. 199). Р. Будагов (2003) розуміє розширення значення слова так: “Пориваючи зі своїм початковим обмеженим значенням, слово ніби виривається в простір, набуває більш широкого узагальнювального змісту, обростає різними додатковими відтінками” (с. 30).

Німецький дослідник Г. Пауль (1960) розширення значення слова пов’язує зі збідненням змісту висловлення, можливим унаслідок переважання одного з уявлень про слово (одного з його значень) у свідомості мовців над усіма іншими: мовець, керуючись певним уявленням про лексему, уживає її на позначення будь-чого, що відповідає цьому уявленню.

Н. Шкураятяна та С. Шевчук (2000) убачають у розширенні семантики слова додавання нових лексико-семантичних варіантів до його семантичної структури: “Зміна лексичного значення слова, – наголошують вони, – виявляється в тому, що в процесі розвитку суспільства й мови слово може набувати нового значення, отже, його лексичне значення розширюється” (с. 154).

І. Ющук (2004) вважає, що “при розширенні обсягу значення кількість охоплених словом предметів, явищ зростає” (с. 166). З огляду на вищезазначене вважаємо, що розширення значення слова – це зміни, які пов’язані із семантичними трансформаціями в слові, під час яких збільшується коло позначуваних словом понять та обсяг семантики слова.

О. Стишов (2005) окреслює два типи розширення семантики слів: 1) розширення змістового обсягу значення, тобто додавання певних інноваційних сем; 2) долучення до відомого або відомих значень якогось слова зовсім нового окремого значення.

Розширення семантики новітнього чужомовного слова можемо проілюструвати на прикладі лексем *фаст-фуд*, *багі*, *вайфайтер*, *лакшері*, *топінг*, *шрек* та ін.

Після проголошення незалежності України кордони держави стали відкритими, українське суспільство почало активно засвоювати явища, властиві західному способу життя. Наприклад, усю територію України почала швидко ширитися мережа ресторанів швидкого харчування McDonald’s, їжу в яких готують і подають дуже швидко. Синонімом страв швидкого приготування стало слово *фаст-фуд*.

Новітнє запозичення *фаст-фуд* (англ. *fast food*) в англійській мові має значення – “гаряча їжа, яка подається дуже швидко в спеціальних ресторанах і береться навінос, щоб з’їсти на вулиці” (OALD, р. 550). Українські словники фіксують два значення цієї лексеми: 1) “продукти швидкого приготування”; 2) “мережа закладів швидкого харчування” (Сліпушко, 2008, с. 619). Проте останнім часом на українськомовному ґрунті з’явилося ще одне метафоричне значення цього запозичення: 3) “не надто якісний радіо- та телепродукт”, напр.: *Коли я [Юліана Лавриш] маю нагоду побувати в Європі, завжди приєднуюся до аудиторії слухачів хвилі класичної музики. Яюсь у розмові зі своїми українськими друзями-радійниками я запитала, чому не можна запропонувати такий культурно-естетичний розвиток нашому слухачеві, на що колеги відповіли, що ніхто не слухає класичної музики, рейтинги такого ЗМІ будуть надто мізерними й “не погодують” себе. Виявляється, що “годувати” аудиторію російською попсою та шансоном більш прибутково. Зрештою, проблема станції класичної музики майже співзвучна з проблемою культурних проєктів на українському телебаченні. Це обмежує вибір, адже разом із забігайлівкою з *фаст-фудом* споживачеві варто запропонувати ресторан чи кафе* (Д, № 189 – 190, 10 – 11.10.2014, с. 21).

В англійській мові полісемантична лексема *багі* (англ. *buggy*) позначає: 1) “маленький автомобіль, часто без даху або дверей, який використовується для певної мети: пересування в саду, на пляжі тощо”; 2) “різновид дитячої колиски”; 3) “карета для одного або двох чоловік, запряжена одним конем” (OALD, р. 194). У відповідних українськомовних словниках ця лексема зафіксована з одним значенням: “одно- або двомісний спортивний автомобіль зі змінним відкритим кузовом і твердою рамою, який використовується на пересіченій місцевості” (Пустовіт, 2000, с. 141; Сліпушко, 2008, с. 76). У Великому тлумачному словнику сучасної

української мови закріплено два значення: 1) “двомісний гоночний автомобіль підвищеної прохідності”; 2) “різновид автоспорту, що використовує автомобіль такого типу” (Бусел, 2009, с. 54). До Словника української мови цей англiзм унесено з позначкою *спорт*. “легкий одномісний високо маневрений спортивний автомобіль, який використовують у змаганнях з їзди на пересіченій місцевості” (Русанівський, 2012, с. 39). Проте, функціонуючи в українській мові, ця лексема розвинула ще два значення: 1) “спеціальний 3-колісний візок, управління в якому здійснюється за рахунок повороту переднього колеса ногами” (Кіт, 2012, с. 8); 2) “військовий автомобіль закордонного виробництва, що використовується на території України в зоні АТО”, напр.: *Воєнне багі здатне вивезти з поля бою двох поранених у своєрідних бокових кишнях* (ІЗ, № 19, 19 – 25.02.2015, с. 17).

Зауважимо, що розширення значення новітнього запозичення може і не бути зафіксованим словниками, але активно функціонує в ЗМІ чи розмовному контексті (Коробова, 2015). Проілюструвати цей факт можемо на прикладі лексем *вайфайтер*, *лакшери*, *топінг* та *шрек*, що потрапили в українську мову останніми роками.

Лексема *вайфайтер* (від англ. Wi-Fi) активно функціонує в розмовному мовленні українців, особливо молодшого покоління. Новітнє запозичення *вайфайтер* в українській мові розвинуло два значення: 1) “особи, які користуються послугами Wi-Fi”; 2) “назва нового інтерактивного проекту, з великою кількістю гумору, чуток і сенсацій”, пор.: *Київ готується до Євро-2012 та намагається відповідати європейським вимогам, для зручності фанатів збільшується кількість місць, де працює WI-FI. Тепер десятки молодих вайфайтерів у парках та на вулицях працюють із комп'ютерами, готуються до іспитів та розважаються в інтернеті* (ТК Київ); *Також канал [ТЕТ] запустить незвичний зірковий таблоїд – програму “Вайфайтери”* (<http://teleprostir.com/exclusive/show>). Два значення цього новітнього запозичення, зафіксовані в мові засобів масової інформації, засвідчують, що лексема *вайфайтер* розширила семантичне значення на українському мовному ґрунті.

Модним у наш час став новітній англiзм *лакшери* (англ. *luxury*), який у мові-джерелі має три значення: 1) “володіння (користування) спеціальними і дорогими речами, зокрема продуктами харчування і напоями, одягом та довколишніми предметами”; 2) “річ, яка коштує дорого і тішить власника, але не є істотною”; 3) “задоволення або перевага” (OALD, с. 920). В українській мові *лакшери* функціонує зі значенням “розкіш”, напр.: *Косметика, парфумерія, одяг “лакшери” – це самі зрозумілі і комусь навіть доступні речі з цього елітного середовища проживання. Але це також і ексклюзивні ресторани (“5 зірок”), їжа (ікра біла, шампанське Krug), побутова техніка (телевізори Westvision), автомобілі, яхти, ювелірні вироби з елітним камінням, годинники, морські та гірськолижні курорти, готелі, бутики, салони краси, кінотеатри, в які дорога простому смертному просто закрита* (<http://faqkr.ru/krasa/4620-vabit-slovo-laksheri>).

Лексема *лакшери* не зафіксована лексикографічно в українській мові, але, функціонуючи на українськомовному ґрунті, розвинула ще три значення: 1) “сегмент ринку товарів розкоші і послуг класу люкс-преміум” (<http://slovotvir.org.ua/words/laksheri>); 2) “заклад громадського харчування”; 3) “театр-мюзикл”, пор.: *Люкс – це дорого, якісно і часто яскраво, лакшери – це престижно, солідно і майже завжди непомітно: саме ці характеристики традиційно називають маркетологи, визначаючи лакшери-сегмент* (<http://slovotvir.org.ua/words/laksheri>); *Нині модно називати свої підприємства інішомовними словами. Роззирніться навколо: майже кожна назва магазину одягу містить у собі слово “Fashion” (англ. мода) чи “Style” (англ. стиль). Нерідко, вочевидь, для надання колориту вивісці, такі слова транслітерують. От і виходить щось на зразок ресторану “Лакшери” (що на бульварі Дружби Народів)* (<http://vip.volyn.ua/>); *У цей день [16 вересня 2013] для гостей свята виступали шоу-балет “Парадіз”, театр-мюзикл “Лакшери”, ансамбль “Кураж”* (<http://partyofregions.ua/ua/news>). Отже, запозичення *лакшери* в українській мові набуло нових значень і тим самим розширило свою семантику.

Новітній англійзм *toping* (англ. *topping*) у мові-джерелі є моносемантичною лексемою зі значенням “шар їжі, яку викладають на поверхню страви, торта тощо, щоб додати аромату або покращити зовнішній вигляд” (OALD, р. 1620). В українській мові ця лексема функціонує зовсім недавно, проте розширила семантику і вживається в досліджуваній період з двома значеннями: 1) “солодкий соус, призначений для декорування морозива, десертів, пудингів, млинчиків, сирників, будь-яких кондитерських виробів” (http://відгук.укр/ua/топпінг_еммі_еммі_еммі_полуниця-г1224945.html), напр.: **Топінги** в кулінарії (зі шматочками фруктів) – це фруктові наповнювачі для м'якого морозива, кондитерських виробів, кави та молочних коктейлів, що мають консистенцію соусу (<http://sweet-madam.ua/ua/>); 2) ‘підлога зі зміцненим верхнім шаром’, напр.: Підлоги зі зміцненим верхнім шаром (**топінгом**) – це бетонні підлоги, які мають особливу міцність поверхні, отриману шляхом затирки в свіжовкладений бетон спеціальних зміцнюючих сухих сумішей та нанесенням тонкого шару лаку-мембраноутворювача (<http://garteks.com/ua/topping>).

Військові дії на сході України сприяли розширенню семантики новітнього чужомовного слова *шрек*. Лексема *шрек* (англ. *shrek*) не зафіксована ані англійськомовними словниками, ані відповідними словниками української мови. Потрапило це запозичення до української мови з американського варіанта англійської мови разом з ім'ям головного героя однойменного мультиплікаційного фільму “Шрек”, напр.: **Шрек та Фіона повертаються в дім після їхнього казкового медового місяця та знаходять лист від батьків принцеси Фіони із запрошенням на вечерю** (http://moviestape.net/katalog_multifilmiv/multifilm/6110-shrek-2.html); *У Росії мультфільм “Шрек” став доступний для незрячих і слабкобачачих громадян завдяки випуску спеціальних коментарів* (<http://facty.ictv.ua/ua/index/read-news/>). Функціонуючи в українській мові, ця лексема розширила своє лексичне значення. В Україні побудовано військову броньовану машину “Шрек”, яку використовують для безпечного перевезення бійців спецназу в зоні АТО. Таку назву броньована машина отримала за аналогією з кремезним і майже невразливим героєм мультфільму, пор.: **Броня “Шрека” також дозволяє забезпечити захист від підриву міни, еквівалентної 6 кг тротилу, під будь-яким з коліс або V-подібним днищем автомобіля** (ІЗ, № 7, 19.02.2015, с. 4).

Третю групу репрезентують новітні запозичення, що не змінили семантики. Більшість чужомовних лексем є полісемантичними. Це стосується і новітніх запозичень, чужомовізмів, що увійшли до складу української мови порівняно недавно, але досить швидко семантично адаптувалися в ній. Пристосування неозапозичень до лексико-семантичної системи української мови відбувається не тільки за рахунок розширення чи звуження їхньої семантики, але й унаслідок взаємодії з близькими за значенням словами української мови. У цьому разі запозичення не завжди набуває нових значень чи втрачає їх.

В українській мові функціонують новітні запозичення, значення яких перейнято в мову-реципієнт без змін їхньої структури. Це відбувається, “якщо в мові, яка запозичує, відсутня необхідна номінативна одиниця для певного предмета, явища або поняття, запозичуване слово заповнює цей пробіл мови-реципієнта, залишаючись єдиною назвою цього денотата” (Димитрова, 1984, с. 6). У мові-джерелі такі лексеми є переважно моносемантичними словами. Вони стосуються різних сфер діяльності людини.

Ультрамодний серед молоді новітній англійзм *селфі* (англ. *selfie*) у мові-джерелі означає “різновид фотографій, автопортрет, які зроблено камерою, смартфоном, фотоапаратом або веб-камерою власноруч, і відразу розташовано власниками на своїх сторінках у соціальних мережах”. З тим самим значенням ця лексема потрапила й до української мови, пор.: **Безталанні злодюжки викрали iPad. І, можливо, цей злочин зійшов би їм з рук, якби крадії не вирішили зробити пристроєм кілька селфі. От тільки підлітки не взяли до уваги, що фото автоматично з'являються на сервісі iCloud, стаючи доступним для всіх** (ІЗ, № 5, 05.02.2015, с. 30).

Новітнє запозичення *стилус* (англ. *stylus*) потрапило до української мови разом з приладом, який воно називає. У мові-джерелі це слово має два значення: 1) “пристрій на програвачі з голкою, який поміщається на грампластинку для того, щоб слухати музику”; 2) “спеціальна ручка, яка використовується для введення тексту або малювання зображення на спеціальному екрані комп’ютера” (OALD, p. 1528). В українській мові ця лексема ще не зафіксована відповідними словниками, проте функціонує в засобах масової інформації та розмовному мовленні з двома значеннями: “пристрій оснащений низкою датчиків, які фіксують координати аксесуара в просторі та дають змогу записувати будь-які рухи: письмо та малювання як на папері, так і уявне, у просторі” (ІЗ, № 6, 12.02.2015, с. 30) та “своєрідний олівець або ручка, за допомогою яких людина має повний контроль і керування сенсорним апаратом” (<http://e-ogo.com.ua/yak-pravilno-vibrati-stilus/>). Пор.: *Як приймач сигналів [для стилуса] може використовуватися iPad, або будь-який інший планшет, з’єднаний зі стилусом* (ІЗ, № 6, 12.02.2015, с. 30).

Запозичення *снікерси* (англ. *sneakers* від *sneak*) нещодавно потрапило до української мови завдяки модним тенденціям в одязі та взутті сучасних модників. Наприкінці 1970-тих років з’явилися кеди, які назвали “снікерси”. Вони були дуже зручні як спортсменам, так і тим, хто любив бігати підтюпцем у США. А перетворила снікерси в кросівки на танкетці дизайнер Ізабель Марант. Вона й започаткувала нову течію в моді (<http://vk-podium.in.ua/a144433>).

В українській мові новітній англізм *снікерси* функціонує зі значенням “різновид кросівок з гнучкою гумовою підошвою із шкіряним або текстильним верхом. Застібками здебільшого слугують шнурки або липучки” (<http://women.in.ua/>). Запозичення ще не зафіксоване відповідними українськими словниками, і тому про лексичне значення слова можна міркувати лише з контекстів, напр.: *Зараз навіть під сукню “от кутюр” одягають снікерси (жіночі прогулянкові кросівки)* (М 1, № 3, березень, 2015, с. 4).

Чужомовізм *слоу-фуд* (англ. *slow-food*) – напрям, що розвивається, він формує правильне ставлення до здорової їжі, кулінарних традицій та екогастрономії. Це своєрідна відповідь фаст-фуду, який фактично призводить до зворотних результатів (<http://www.epochtimes.com.ua/health/health/pravylnе-harchuvannja-slow-food-proty-fastfudu-70834.html>). В українській мові ця лексема функціонує з тим самим значенням, напр.: *Тоді, 30 років тому, ніхто навіть не замислювався над органічним чи фермерським господарством, таким популярним сьогодні. Ніхто, крім італійців, яким настільки сподобалась ідея слоу-фуду, що вони не лише потіснили гігантів фаст-фуду, а навіть почали експансію на їхню територію* (http://TN_October_2012.PDF-Foxit Reader 2.3).

У столиці відкрито мережу закладів громадського харчування New York Bagel Cafe, в яких значна частина меню присвячена *бейглам* (М 1, № 3, березень, 2015, с. 28), які користуються шаленою популярністю в українців, бо вони дуже смачні, а ще й мають доволі широкий асортимент, який може задовільнити відвідувача з найвимогливішими смаковими вподобаннями. Новітнє запозичення *бейгл* (англ. *bagel*) в англійській мові це – моносемантична лексема і означає “булочка у формі кола” (OALD, p. 101). Відповідними українськими словниками ця лексема ще не зафіксована, проте активно функціонує в мовленні українців та в українських засобах комунікації у значенні – культовий нью-йоркський хліб, який має досить суперечливу історію (М1, № 3, березень, 2015, с. 28), напр.: *В останні роки, схожий чи то на пончик, чи то на здоровий бублик, бейгл стрімко увірвався в раціон українця, тим самим створивши гідну конкуренцію звичним фаст-фудам* (М 1, № 3, березень, 2015, с. 28).

Четверту групу сформували новітні запозичення, які змінили своє значення.

Зазначимо, що абсолютна зміна значення запозичення не є поширеним явищем. Матеріали нашої картотеки засвідчують, що новітні запозичення, які змінили свою семантику, становлять кількісно обмежену групу.

Дослідники спостерегли, що основними мотивами залучення іншомовних слів до лексичної системи мови-реципієнта є потреба в номінації раніше невідомих предметів і явищ, мовна

економія – тенденція до більш короткого найменування поняття тощо. З іншого боку, у проблемі використання іншомовного елемента важливим є фактор престижу мови-джерела, данини моді, а також прагнення ефемістичності (Архипенко, 2005; Еремина, 1980). Саме ці причини, на нашу думку, є основними при вивченні “явища втрати первинного значення етимону і набуття нової семантики на ґрунті мови-реципієнта” (Битківська, 2008, с. 94).

Так, новітнє англійськомовне запозичення *фейк* (англ. *fake*) у мові-джерелі має чотири значення: 1) “предмети, такі, як твори мистецтва, монети або коштовності, що не є справжніми, але були зроблені в такий спосіб, щоб виглядати так, як ніби вони є справжніми”; 2) “особа, яка прикидається такою, якою вона не є, щоб обманювати людей”; 3) “зробити що-небудь неправильно, щоб обманути когось”; 4) “мати особливе почуття (прикидатися), почуття хвороби, тощо” (OALD, р. 550). До української мови ця лексема потрапила завдяки моді на вживання чужомовних слів у мові засобів масової комунікації і функціонує зі значенням ‘неправда, брехня’. Напр.: “*Не станьте цеглиною у величезній стіні паніки. 99 % постів, які я бачу у фейсбуці, – це погано зіплений російський фейк, основна мета якого – довести вас до істерики, вашу маму до валокордину, сусіда до алкоголізму*”, – наполягає Віктор Ліс (Д, № 179–80, 26–27.09.2014, с. 14).

Українці запозичують модні чужомовні слова, які називають предмети, прилади та різні сучасні хобі. Одним з таких захоплень став *ф’юзинг*.

Лексему *ф’юзинг* (англ. *fusing*) утворено від англійського слова *fuse* – розтоплення, плавлення й у мові-джерелі має значення “техніка спікання скла в печі” (OALD, р. 633). У мові-реципієнті не засвідчено лексикографічних дефініцій цієї англійськомовної лексеми. Проте трапляються контексти, у яких уживання запозичення супроводжується тлумаченням його значення в українській мові, напр.: *Серед численних справ для душі вона [Катерина Новікова – головний експерт відділу психологічних та мистецтвознавчих експертиз ДНДЕКЦ МВС України] особливо захопилась ф’юзингом – дизайнерською технологією виготовлення декоративних елементів на склі чи дзеркалі, рідше – порцеляні* (ІЗ, № 25, 19.06.2014, с. 23).

Новітнє запозичення *плей-лист* (англ. *play-list*) у мові-джерелі зафіксоване словниками зі значенням “перелік пісень та музичних творів, які звучать на радіостанціях та на радіопрограмах” (OALD, р. 1155). В українській мові ця лексема зафіксована з одним значенням – “верстка програми радіостанції музичного формату, список пісень у певній послідовності, який ді-джей ставить в ефір” (Гетьманець, 2009, с. 283), напр.: *Лише в інтернеті користувач може створити плей-лист і йти за ним, тому це актуальна журналістика* (Т, 25.09 – 05.10.2014, с. 17). Наведений приклад свідчить про те, що на новому мовному ґрунті лексичне значення лексеми *плей-лист* змінилося.

Одним з основних критеріїв освоєння чужомовної лексики мовою-реципієнтом є її семантична адаптація. В українському мовознавстві не вироблено єдиної термінології, якою послуговуються в дослідженнях семантичної адаптації та єдиної класифікації семантичних змін у лексичному значенні слова, яка б задовольняла всіх мовознавців. У роботі керуємося такою класифікацією семантичних змін у лексичному значенні новітніх запозичень: розширення, звуження, збереження значення та дерогація лексичної семантики.

На сучасному етапі розвитку української мови продовжується процес семантичної адаптації новітніх запозичень. Аналіз фактичного матеріалу вказує на те, що найбільшу групу сформували запозичення, які звузили семантику. Окрему групу становлять запозичення, які розширили семантичний обсяг. Третя група новітніх запозичень – це чужомовні лексеми, які без змін перенесли до української мови значення, з яким функціонували в мові-джерелі. Четверту групу складають запозичення, які на новому мовному ґрунті докорінно змінили семантику.

Основними чинниками зміни семантики новітніх запозичень є спеціалізація та метафоризація значень і взаємодія з близькими за значенням словами.

Значна кількість новітніх запозичень ще не кодифікована українськими словниками іншомовних слів, що свідчить про початковий рівень адаптації чужомовної лексики

на українськомовному ґрунті. Про достатньо високий рівень адаптації запозиченої лексики свідчить тенденція щодо зміни семантики та набуття нових значень запозичень у мові-реципієнті, кодифікація відповідними українськими словниками.

Перспектива нашої роботи полягає в подальшому дослідженні семантичного освоєння новітніх запозичень на новому мовному ґрунті.

Література

- Аристова, В.М. (1978). *Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке)*. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та.
- Арнольд, И.В. (1966). *Семантическая структура слова в современном английском языке и методика его исследования (на материале имен существительных)*. Ленинград: Просвещение.
- Архипенко, Л.М. (2005). *Иношомвні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англїцизмів у пресі кін. ХХ – поч. ХХІ ст.)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харків.
- Битківська, Я.В. (2008). *Тенденції засвоєння і розвитку семантики англїзмів у сучасній українській мові*. (Дис. канд. філол. наук). Тернопіль.
- Будагов, Р.А. (2003). *Слово и его значение*. Москва: Добросвет-2000.
- Булаховський, Л.А. (1955). *Нариси з загального мовознавства*. Київ: Рад. Школа.
- Гак, В. Г. (1971). К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. *Вопросы описания лексико-семантической системы языка*. 1, 95–98.
- Дергач, Д.В. (2009). Статус деривації в аспекті динаміки медійної змінної парадигми. *Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика*. ХІХ, 193–203.
- Димитрова, Т.Р. (1984). *Семантическое освоение слов, заимствованных русским и болгарским языками из французского*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Москва.
- Еремина, К.Н. (1980). *К проблеме языковых контактов (европеизмы в современном персидском языке)*. Москва: Наука.
- Заботкина, В.И. (1979). *Образование новых предикативных лексико-семантических вариантов существительных в современном английском языке*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Минск.
- Иваницкая, А.А. (1980). *Заимствования иноязычной лексики и ее освоение*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Киев.
- Каминін, І.М. (1994). *Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харків.
- Каминін, І.М. (1994). *Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові*. (Дис. канд. філол. наук). Харків.
- Кислюк, Л.П. (2001). Нові англїйські запозичення і термінологія. *Українська термінологія і сучасність*. IV, 51–53.
- Клименко, Н.Ф., Скибицька Н.В. (1996). Словотвірні можливості англїцизмів у сучасній українській мові. *Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті*. (с. 72–80). Чернівці.
- Клименко, Н.Ф., Карпіловська, Є.А., Кислюк, Л.П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: ВД Дмитра Бураго.
- Коробова, І.О. (2018). *Семантичне та словотвірне освоєння новітніх запозичень в українській мові*. (Дис. канд. філол. наук). Запоріжжя.
- Коробова, І.О. (2015). Розширення семантики новітніх запозичень. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика*. 22, 85–89.
- Малахова, Ю.В. (2007). *Японські лексичні запозичення в контексті міжкультурної комунікації*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.

- Малявін, А.О. (2010). Семантичні зрушення значення умови як мовний засіб концептуалізації знань. *Лінгвістичні студії*. 20, 161–163.
- Мартинек, В.Ю. (1972). *Лексико-семантическая ассимиляция английских заимствований в русском литературном языке советской эпохи*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Днепропетровск.
- Мороховський, О.М. (1984). Деякі питання теорії запозичень. *Мовознавство*. № 1, 16 – 24.
- Муромцева, О.Г. (1985). *Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.* Харків: Вища школа.
- Пауль, Г. (1960). *Принципы истории языка*. Москва: Изд-во иностр. л-ры.
- Плотников, Б.А. (1984). *Основы семантологии*. Минск: Вышэйшая школа.
- Попова, Н.О. (2002). *Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему українській мови кінця XX та початку XXI століття*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харків.
- Попова, Н.О. (2004). *Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.)*. (Дис. канд. філол. наук). Харків.
- Саакян, О.С. (1997). Явище запозичення у статистиці та динаміці. *Проблеми зіставної семантики*. Київ.
- Сенько, Е.В. (2000). *Неологизация в современном русском языке конца XX века : Межуровневый аспект*. (Автореф. дис. докт. філол. наук). Волгоград.
- Стишов, О.А. (2005). *Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів інформації)*. Київ: Пугач.
- Тараненко, А.А. (1989). *Языковая семантика в ее динамических аспектах : основные семантические процессы*. Київ: Наук. думка.
- Фурса, В. М. (2005). *Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен*. (Монографія). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Шкурятяна, Н.Г., Шевчук, С.В. (2000). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Літера.
- Ющук, І.П. (2004). *Українська мова*. Київ: ЛІБІДБ.
- Ullman, S. (1959). *The Principles of Semantics*. Glasgow-Oxford: Basil Blackwell.

Лексикографічні джерела

- Бусел, В.Т. (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн. та CD)*. Київ; Ірпінь: Перун.
- Гетьманець, М.Ф., Михайлина, І.І. (2009). *Сучасний словник літератури і журналістики*. Харків: Прапор.
- Сліпушко, О.М. (2008) *Новий словник інішомовних слів: 20 000 слів*. Київ: Аконіт.
- Пустовіт, Л.О. (2000). *Словник інішомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень*. Київ: Довіра.
- Русанівський, В.М. (2012). *Словник української мови у 20 т.* Київ: Наукова думка. – Т. 1: А–Б.
- Joanna Turnbull (2008). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Д – *День* (щоденна всеукраїнська газета).
- ІЗ – *Іменем закону* (громадсько-правовий тижневик).
- Кіт, О. Ю. (2012). *Нова хвиля для підлітків*. Львів: ЦБС.
- М – *Моменти* (додаток до тижневика МВС України “Іменем Закону”).
- М1 – *Маршрут № 1* (спеціалізований додаток до газети “День”).
- Т – *Телезамок* (газета).
- УМ – *Україна молода* (щоденна інформаційно-політична газета).

References

- Aristova, V.M. (1978). *Anglo-russkie yazykovye kontakty (anglizmy v russkom yazyke)*. Leningrad: Publishing House of the Leningrad University.
- Arnold, I.V. (1966). *Semanticheskaya struktura slova v sovremennom anglijskom yazyke i metodika ego issledovaniya (na materiale imen sushchestvitel'nyh)*. Leningrad: Prosveshchenie.
- Arkhytenko, L.M. (2005). *Inshomovni leksychni zapozychennya v ukrajinskij movi: etapy i stupeni adaptaciyi (na materialy anglicyzmiv u presi kin. XX–poch. XXI st.)*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kharkiv.
- Bytkivska, I.V. (2008). *Tendenciji zasvojennja i rozvytku semantyky anghlizmiv u suchasnij ukrajinsjkij movi*. (Dys. kand. filol. nauk). Ternopil.
- Budagov, R.A. (2003). *Slovo i ego znachenie*. Moskva: Dobrosvet -2000.
- Bulakhovsky, L.A. (1955). *Narysy z zaghaljnogho movoznavstva*. Kyiv: Rad. Shkola.
- Gak, V. G. (1971). K probleme gnoseologicheskikh aspektov semantiki slova. *Voprosy opisaniya leksiko-semanticheskoy sistemy yazyka*. 1, 95–98.
- Derhach, D.V. (2009). Status deryvaciji v aspekti dynamiky medijnoji zminnoji paradyghmy. *Aktualjni problemy ukrajinsjkoi linghivistyky: Teorija i praktyka*. XIX, 193–203.
- Dimitrova, T.R. (1984). *Semanticheskoe osvoenie slov, zaimstvovannyh russkim i bolgarskim yazykami iz francuzskogo*. (Avtoref. diss. kand. filol. nauk). Moskva.
- Eremina, K.N. (1980). *K probleme yazykovyh kontaktov (evropeizmy v sovremennom persidskom yazyke)*. Moskva: Nauka.
- Zabotkina, V.I. (1979). *Obrazovanie novyh predikativnyh leksiko-semanticheskikh variantov sushchestvitel'nyh v sovremennom anglijskom yazyke*. (Avtoref. diss. kand. filol. nauk). Minsk.
- Ivanitskaya, A.A. (1980). *Zaimstvovaniya inoyazychnoj leksiki i ee osvoenie*. (Avtoref. diss. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Kamynin, I.M. (1994). *Strukturno-semantychne osvojennja zapozychenykh sliv u suchasnij ukrajinsjkij literaturnij movi*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kharkiv.
- Kamynin, I.M. (1994). *Strukturno-semantychne osvojennja zapozychenykh sliv u suchasnij ukrajinsjkij literaturnij movi*. (Dys. kand. filol. nauk). Kharkiv.
- Kysliuk, L.P. (2001). Novi anghlidsjki zapozychennja i terminologhija. *Ukrajinsjka terminologhija i suchasnistj*. IV, 51–53.
- Klymenko, N.F., Skybytska, N. V. (1996). Slovtvirni mozhlyvosti anghlicyzmiv u suchasnij ukrajinsjkij movi. *Struktura ta semantyka movnykh odynycj u funkcionaljnomu aspekti*. (c. 72–80). Chernivtsi.
- Klymenko, N.F., Karpilovska, E. A., Kysliuk, L. P. (2008). *Dynamichni procesy v suchasnomu ukrajinsjkomu leksykoni*. Kyiv: VD Dmytra Buraha.
- Korobova, I.O. *Semantychne ta slovtvirne osvojennja novitnikh zapozychenj v ukrajinsjkij movi*. (Dys. kand. filol. nauk). Zaporizhzhia.
- Korobova, I.O. (2015). Rozshyrennja semantyky novitnikh zapozychenj. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serii Filolohiia*. 22, 85–89.
- Malakhova, I.V. (2007). *Japonsjki leksychni zapozychennja v konteksti mizhkuljturnoi komunikaciji*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Maliavin, A.O. (2010). Semantychni zrushennja znachennja umovy jak movnyj zasib konceptualizaciji znanj. *Linghivistychni studiji*. 20, 161–163.
- Martinek, V.Y. (1972). *Leksiko-semanticheskaya assimilyaciya anglijskikh zaimstvovanij v russkom literaturnom yazyke sovetsoj epohi*. (Avtoref. diss. kand. filol. nauk). Dnepropetrovsk.
- Morokhovskij, O.M. (1984). Dejaki pytannja teoriji zapozychenj. *Movoznavstvo*. No. 1, 16 – 24.
- Muromtseva, O.H. (1985). *Rozvytok leksyky ukrajinsjkoi literaturnoi movy v drugij polovyni XIX – na pochatku XX st.* Kharkiv: Vyscha shkola.
- Paul, G. (1960). *Principy istorii yazyka*. Moscow: Foreign Literature Publishing.

- Plotnikov, B.A (1984). *Osnovy semansologii*. Minsk: Vysheyshaya shkola.
- Popova, N.O. (2002). *Zapozychennja z anghlijskoho movy v leksyko-semantychnu systemu ukrajinskoj movy kincja XX ta pochatku XXI stolittja*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kharkiv.
- Popova, N.O. (2004). *Strukturno-semantychni osoblyvosti novitnikh leksychnykh zapozychenij z anghlijskoho v ukrajinsku movu (90-i rr. XX st. – pochatok XXI st.)*. (Dissertation of the candidate of philological sciences). Kharkiv.
- Saakian, O.S. (1997). *Javyshhe zapozychennja u statyci ta dinamici. Problemy zistavnoji semantyky*. Kyiv.
- Senko, E.V. (2000). *Neologizacija v sovremenom russkom yazyke konca XX veka : Mezhurovevnyj aspekt*. (Avtoref. diss. dokt. filol. nauk). Volgograd.
- Styшов, O.A. (2005). *Ukrajinska leksyka kincja KhKh stolittja (na materialy movy zasobiv informaciji)*. Kyiv: Puhach.
- Taranenko, A.A. (1989). *Jazykovaya semantika v ee dinamicheskikh aspektah : osnovne semanticheskie procesy*. Kyiv: Nauk. dumka.
- Fursa, V.M. (2005). *Semantyko-gramatychne ta slovotvirne osvojennja nevidminjuvanykh imen*. (Monograf). Kyiv: Institute of Ukrainian Language, NAS of Ukraine.
- Shkuratiana, N.H., Shevchuk, S. V. (2000). *Suchasna ukrajinska literaturna mova*. Kyiv: Litera.
- Yushchuk, I.P. (2004). *Ukrajinska mova*. Kyiv: LYBID.
- Ullman, S. (1959). *The Principles of Semantic*. Glasgow-Oxford: Basil Blackwell.

УДК 181.161.2

СЕМАНТИКА ДВОЇСТОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ Й ІСТОРИЧНА ДВОЇНА

Лиса Г.І.

кандидат філологічних наук, доцент

Київський національний лінгвістичний університет

hlysa@live.com

Згідно з гіпотезою існування семантичної категорії двоїстості, висловленої дослідниками, у статті розглянуто поняття двоїстості і парності в сучасній українській мові як властивість певних сутностей (явищ, предметів, осіб, дій) складатися з двох однотипних або протиставлених складників (якостей, властивостей, ознак), бути вираженими двома формами. Встановлено зв'язок і спадковість цих понять з історичною категорією двоїни відповідно до її основних виявів у давньоруській мові – в іменниках – назвах парних предметів, зокрема симетричних частин і органів живих істот, та в конструкціях з числівником два. З'ясовано семантико-синтаксичні зрушення в категорії двоїни, які вплинули на її сучасний вияв. Встановлено відмінність значення парності в давній і сучасній українській мові, що відбулося в лексикографічному оформленні назв парних предметів та конструкціях малого квантитативу, накреслено перспективи дослідження семантики парності в традиційних формулах-синтагмах в сучасній українській мові.

Ключові слова: категорія двоїстості, парності, двоїна, вільна двоїна, іменники – позначення парних предметів, зв'язана двоїна, малий квантитатив.

THE VALUE OF DUALITY IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Lysa H.I.

PhD in Linguistics, Associate Professor

Kyiv National Linguistics University

The article discusses the means of expressing the category of duality in the modern Ukrainian language. The purpose of the article is to define the means of expressing the concept of duality and duality in the modern Ukrainian language, its connection with the historical category of dual number.

The ideas about the origin and consolidation of the concept of pairing and duality of well-known linguists are analyzed and taken into account. The connection and differences between the manifestations of these concepts in the old Russian and modern Ukrainian language, their production from the two main representations of the category of dual number – the dual number and the value of pairing in the names of paired objects and in designs with numerical two / both; the peculiarities of the manifestation of the meaning of pairing in the names of paired objects, in particular the organs and body parts of living things and paired objects, which affected their lexicographical design in modern lexicographic works. The numerical value of these items is manifested in the juxtaposition of objects through their dismemberment / non-dismemberment: the plural indicates some, accurate or inaccurate, the number of discrete objects, the only number represents subject as something holistic.

Forms of multiple noun names – the names of paired objects used without numerical, can have the meaning of undismembered and dismembered plurality, and together with numerical – only the value of dismembered plurality, conveying two concepts of plurality (additive and completive plural), expressing two opposing understandings of the part and the whole.

The peculiarities of the manifestation of the category of duality in combinations with numerical two – three, the formation of the structures of the so-called small quantitativa,

the effect on its grammatical design of the ancient dualistic number in such combinations. The residual forms of the ancient dual number in the modern Ukrainian language and their semantic differences from the primary forms are taken into account – a change in the meaning of duality by the meaning of plurality.

Prospects for the study of the semantics of parity, duality in traditional syntagma formulas in the modern Ukrainian language are outlined.

Keywords: dual number, free dual forms, the nouns-names of twin objects, small quantitativa, paired relationship.

Поняття “семантична категорія” було визначене А.В. Бондарком і конкретизоване у працях мовознавців, зокрема Л.Н. Степанова (2012) виділила семантичну категорію двоїстості, яку дослідниця звичайно розглядала як властивість певних сутностей (явищ, предметів, осіб, дій) складатися з двох однотипних або протиставлених складників (якостей, властивостей, ознак), бути вираженими двома формами, і критеріями виділення семантичної категорії двоїстості дослідниця вважає самою природою таких білатеральних утворень, що мають і мовний, і смисловий зміст, їхні категорійні ознаки реалізуються у варіантах мовних значень, проте граматикизованого ядра цієї категорії в сучасній мові немає, але занепад дуалю не означає втрату семантичної категорії двоїстості (с. 57–58). Уявлення про двоїстість, на думку В.Г. Таранця (1999), засвідчене з найдавніших часів, спочатку виявлялося як “найбільш просте одномірне протиставлення, що виявляється в парних предметах, це, наприклад, руки, очі, ноги, права – ліва сторона людини чи тварини; земля і небо, місяць і сонце, зміна дня і ночі, схід і захід сонця і місяця і таке інше... Поняття цілісності й бінарності навколишньої дійсності і її речей та явищ є найдревнішими характерними рисами мислення первісної людини... з одного боку, існування у свідомості людини поняття про цілісність світу, від якого невіддільна людина, і з іншого, усвідомлення нею розчленування цілого, двоїстості реального і уявного світу... Таке розуміння пронизує також все наступне життя людини і досить чітко представлене у древніх пам’ятках багатьох народів...” (с. 26–27).

Найбільш систематизованим мовним вираженням семантичної категорії двоїстості в граматикизованій формі історично була субкатегорія двоїни, наявна в давньоруській та деяких інших давніх і сучасних мовах (Степанова, 2012, с. 58), тобто ментально-мовне розуміння двоїстості щільно пов’язане з поняттям *два* та історичною субкатегорією двоїни (Будунова, 2007, с. 1). Мета статті – встановити засоби вираження поняття двоїстості в сучасній українській мові, з’ясувати спадковість категорії парності і давньої категорії двоїни.

Більшість дослідників історії двоїни пов’язували її походження з позначенням парності, двоїстості одного предмета, єдності предмета в двох його складниках і поступового розвитку в граматику категорію для позначення будь-яких двох предметів; зокрема з числівником “два” (напр., В. Гумбольдт, Б. Дельбрюк, К. Бругман, А. Белич, А. Достал, Л. Теньер, С. Обнорський, А. Йорданський, М. Єрмакова, Й. Дітц, О. Жолобов та ін.). Саме “парносиметричність антропометричного простору” лягли в основу формування розуміння двоїстості, а відтак і категорії двоїни (Д. Будунова, М. Ельсон, О. Жолобов). Дослідження семантичної двоїни цими та іншими вченими показали її зв’язок з двома основними значеннями – парністю та двоїстістю, що, на думку Д.М. Будунової (2007), може розумітися як “цілісність / розділеність”, розчленованість / нерозчленованість, передаючи сутність природної парності, яка лежить в основі концепту “два” (с. 2). Тобто значення парності не було лише кількісним уявленням це була якісна кількість, тому що парні предмети як якісне повторення один одного утворюють єдність сумісним утіленням симетричної просторової конфігурації (Жолобов, 2001, с. 99–100; див. ще: Лиса, 2006, 2019).

У давньоруській мові граматицизмом втіленням семантики парності, двоїстості була субкатегорія двоїни, відображена в двох основних типах граматицизму двоїни – вільної та зв’язаної. Саме

уявлення про парність предмета підтримувало поняття двоїстості, чим і пояснювалася його стійкість (Іванов, 1978, с. 28), “йому відповідають два взаємопов’язані типи граматичної номінації – кількісно-предметна, позначення природних парно-симетричних предметів, і лічильно-кількісна, позначення двох випадково пов’язаних предметів” (Будунова, 2007).

У сучасній українській мові поняття *двоїстий*, *двоїстість* і *парний*, *парність* не збігаються, що засвідчує СУМ: ДВОЇСТИЙ, а, є. 1. Пов’язаний з двома різними якістьми, які часто суперечать одна одній; суперечливий. 2. Який має в собі ознаки або властивості двох різних предметів // Який складається з двох однакових частин: подвійний, двійчастий. ДВОЇСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач., двоїстий 1 (1971, т. 2, с. 222). ПАРНИЙ, а, є. 1. Який становить з іншими пару (див. пара *). Парний чобіт; II Який складається з двох однакових предметів, частин. 2. Яких запрягають разом, в одну упряжку (про коней, волів) // Запряжений парою коней (про екіпаж); // Який править упряжкою з двох коней (про візника). 3. У якому беруть участь двоє // Признач. для користування двома особами. 4. Який ділиться без остачі на два (про числа); кратний двом // Який позначається числом, що ділиться на два. ПАРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до парний 1 (1975, т. 6, с. 72).

Семантика парності в сучасній українській мові передається лексико-семантичною групою іменників – позначень парних предметів, проте й тут це значення виражене досить слабо, хоча деякі назви парних сукупностей мають форми множини, похідні від давньої двоїни (напр., в літературній мові *рукава*, *вуса*, *очі*, *плечі*, *очима*, *плечима*, в діалектах це представлено ширше: *руці*, *брові*, *коліні*, *дві оці*, *бровима*, *ноздрима*, *грудима*, *крилима* тощо (Грунський, Ковальов, 1931, с. 111–112, 127, 162–163). Такі “нерегулярні плоральні форми назв парних предметів, насамперед парних частин тіла, зокрема в російській мові, наприклад, *бока*, *глаза*, *колени*, *плечи*”, вважають відображенням вільної двоїни (Будунова, 2007).

Первісно двоїна назв парних предметів виражала значення єдності предмета у двох його однорідних або симетричних, пов’язаних один з одним складниках, у якій вони не втрачають своєї самостійності і функціональної окремішності (Белиґ, 1932; Йорданский, 1960 та ін.), тобто іменники – назви симетричних органів чуття мали форму двоїни, позначаючи “парний орган зору”, “парний орган слуху”, “парний орган мовлення” тощо, оскільки вказували “на природну симетричну організацію людини, передавали особливості сприйняття антропологічного простору” (Жолобов, 1991, с. 41), і значення парності таких назв було елементом лексичної семантики, що розчинялося у значенні двоїстості (Шульга, 1985, с. 222).

Назви парних предметів становили окремі семантичні групи за певними відтінками парності: 1) пару утворюють два самостійних предмети, не протилежні як щось зовсім відмінне від їх єдності (*роуцѣ* – *роука*, *берега* – *берегѣ* і под.); форма множини таких іменників указувала на невизначену роздільну множинність з необов’язковим розподілом на пари; 2) парність становить єдність, поза якою окремі частини не існують, тобто єдність предмета, що складається з двох частин (напр., назви симетричних органів, що виражають, наприклад, поняття “нутроці” – *ладвиѣ*, *плюшга*); їхня форма множини звичайно дистрибутивна, яка вказує на більше ніж одну парну сукупність предметів (Панфилов, 1977, с. 258); 3) нерозчленована парність, тобто один предмет, складений з двох частин (як правило, назви знарядь та інструментів, напр., *каѣштѣ*, *ножица*, *ножа* тощо), і множина вказувала на деяку кількість таких предметів. Семантичні зрушення зумовили морфологічні зміни граматичного категорійного значення категорії двоїни, що засвідчене найдавнішими старослов’янськими та давньоруськими пам’ятками (Детальніше про це див.: Лиса 2006, 2010).

У сучасній українській мові частина таких назв належать до плуративів, деякі з них, виражаючи значення парності, відзначаються своєрідністю при творенні числових форм, іноді зі зміною семантики, наприклад, словоформа *грудѣ* “грудина” із звичайною флексією -и, історично спільною для двоїни та множини іменників колишніх і-основ, у значенні “жіночі грудѣ” має форму однини *грудѣ* та множини *грудѣ*; іменник з тим самим значенням *пърси*

в сучасній мові утворює форми *перса* і *перси*; іменник *двері* (< **ДВЬРИ**) в ор. мн. усталює колишню форму двоїни *дверима*, іменник *очі* – давня форма двоїни і-основ, що в сучасній мові визначається як форма множини, але у сполученні з числівниками *два*, *три*, *чотири* закріплено форму *ока* (два ока) – закономірна форма множини іменника середнього роду, яка не вживається в цій функції в сучасній українській мові. Зрідка іменники чоловічого роду мають паралельні форми називного множини – на *-а* та на *-и*) (*рукава* – *рукави*, *вуса* – *вуси*, *повода* – *поводи*); деякі іменники, що позначають предмети, складені з двох елементів, виражаючи одиничність, єдність у формі множини, генетично пов'язаної з колишнім дуалем, теж зберігають семантику парноскладеності (форми таких іменників деякі науковці визначають як парний рід (Горпинич, 2004, с. 52)).

Сучасна українська мова має значно ширший інвентар іменників – назв парних предметів, поповнившись питомими і запозиченими лексемами – назвами взуття, одягу, прикрас, спортивних знарядь тощо. Значення кількості в таких іменників визначається їхньою відповідністю кількісному вияву позначуваних ними предметів у позамовній дійсності – розчленована сукупність однотипних предметів і цілісна сукупність: найменування парного органа, частини тіла живого організму або предмета, складеного з двох частин (прикраси, взуття, одяг, інструменти тощо), та певна визначена чи невизначена кількість таких цілісних сукупностей. Назви предметів, які становлять собою нерозкладну єдність – один предмет, складений з двох частин (назви деяких знарядь, одягу і под., які не можна розкласти на окремі незалежні елементи без знищення самого предмета, або іменники т. зв. предметної множинності), у сучасній мові належать до плуративів, тобто мають лише форму множини, яка передає значення і множини, і однини (напр., *уста*, *ножиці*, *обценьки*, *кліці*, *двері*, *штани* і под.).

На відміну від давньоруської мови в сучасній українській мові відбуваються не кількісні зміни значення двоїни до одного з її часткових значень, а якісне зрушення, тобто форми двоїни і форми парності наповнені різним змістом: у сучасному значенні парності актуалізується і морфологічно позначене не поняття про два предмети, як у давній двоїні, а поняття про паристість, парноскладеність, парнозбірність як властивість предметів, незалежну від їх кількості, таким чином, форми двоїни і форми парності, як зазначає М. Шульга (1985), яка аналізувала історію граматичного вираження значення парності в російській мові, враховуючи дані української та білоруської мов та їхніх діалектів, кожні в контексті свого часу наповнені різним змістом, отже, варто говорити про якісно нове граматичне значення; в сучасному значенні парності актуалізоване і морфологічно закріплене не поняття про два предмети, як у давньоруському значенні двоїстості, а поняття про парність складників як властивість предметів, незалежно від їх кількості (с. 218–247). У процесі історичного розвитку ця актуалізація граматичного значення парності виявилася в тенденції до уніфікації форм двоїни назв парних частин тіла, заміні первісних форм дуально деяких іменників аналогічними утвореннями, до того ж, на думку дослідниці, сучасні засоби вираження значення парності не входять до залишків форм двоїни як пережиткових явищ (там само, с. 226).

Числове значення цих назв виявляється у протиставленні предметів за їхньою розчленованістю / нерозчленованістю. Як відомо, множина позначає певну, визначену чи невизначену, кількість дискретних предметів, однина представляє предмет як певну цілісність. Форми множини іменників – назв парних предметів, ужиті без числівників, можуть виражати значення нерозчленованої і розчленованої множини, а разом з числівниками – лише значення розчленованої множини.

Семантична особливість цих назв, неоднозначність їх кількісного вияву, відображена в їх суперечливому лексикографічному опрацюванні сучасними українськими словниками, напр., СУМ за реєстрову форму обирає і однину, і множину, деякі іменники подаються лише в одній формі: або у формі однини (напр., *бік*, *виллиця*, *вуха*, *гомілка*, *губа*, *долоня*, *запонка*,

зап'ясток, зіниця, ікло, каблук, клішню, костур, милиця, крило, крижі, кисть, кулак, лікоть, нарукавник, нирка, онуча, пазуха, плече, підбор, підкова, підметка, підошва, повід, пригорця, п'ясток, п'ятка, рамено, ріг, рука, рукав, рукавиця, скроня, сосок, стопа, стремено, ступня, стулка, устілка, холоша, шпора, целена, щиколотка та інші), або у формі множини (напр., бивні, боти, ботики, ботфорти, бутси, валянки, віжки, вуса, вуси, вусища, гамаші, гетри, калоші, ковзани, кліпси, краги, ланіти, легені, лижі, литаври, наручники, носки, пантофлі, панчохи, посторонки, сандалі, сідниці, тапочки, туфлі, унти, черевики, чоботи, шкарпетки та інші). Можна помітити, що в першій групі переважають назви симетричних частин тіла і органів, а в другій – назви одягу взуття, прикрас тощо, хоча це відображено непослідовно (Про це детальніше див.: Лиса 2007, 2007а, 2013).

Назви парних предметів, на думку Б. Успенського (2004), втілюють дві концепції множинності: 1) адитивна множина – поєднання тотожних складників – принципово відкрита, завжди може бути розширена додаванням нового елемента, тобто має потенціал зростання за рахунок приєднання певної кількості одиничних об'єктів. Так, форма *руки* постає як необмежена сукупність: рука + рука + рука... і т. ін. Значення множини словоформи виявляється, таким чином, як вторинне стосовно до значення однини того самого слова: форма множини утворюється від форми однини відповідного слова; 2) комплетивна множина, усвідомлювана як ціле, з якого можуть бути вилучені його складники (напр., *ковзани, віжки, легені*), тоді множина є первинною стосовно до вичленованих з неї елементів і може позначати окремий, одиничний об'єкт (с. 43). Отже, мова йде про два протилежні розуміння стосунку частини і цілого: перше – ціле утворюється з частин і постає як похідне, друге – частина постає представником цілого і є вихідним поняттям. Однорідність полягає в тому, що будь-яка частина, виокремлювана із цілого, у мові позначається так само, що й ціле; тобто мова йде про якісно однорідні складники, які можуть бути різними за своєю кількістю (там само, с. 43–45). Якщо така єдність постає у вигляді пари відповідних предметів, прийнято говорити: *пара чобіт, пара шкарпеток, пара рук* і т. ін., тоді як вислови *багато чобіт, багато шкарпеток* уживані тоді, коли мають на увазі окремі чоботи чи шкарпетки тощо. Такі іменники досить виразно протиставлені за ознакою неозначена множина / означена множина. Це виявляється насамперед у їх поєднанні з числівниками. Виступаючи потенційно множинними, ці назви разом з числівниками набувають значення реальної однини чи реальної множини (Вихованець, Городенська 2004, с. 95). Однина цих іменників може вказувати на окремий предмет, вилучений з певної сукупності, кількісно не визначеної.

Другий тип “класичної” двоїни – зв'язана двоїна, за визначенням А. Белича, – це двоїна в кількісно-іменних сполученнях з числівниками *дві* / *оба* (Белич, 1932, с. 3–12), використання якої зумовлене узгодженням цих числівників з іншими компонентами сполучення. Переважає думка, що двоїна цих конструкцій вторинна за походженням, її основою стали форми двоїни іменників – назв парних предметів (зокрема, А. Белич, О. Іорданський та ін.), хоча деякі дослідники, напр., А. Мейє, В. Дегтярьов та ін., навпаки, уважали двоїну як завжди вживану стосовно до будь-яких двох предметів. Поява кількісно-іменних конструкцій з числівником *два* завжди зумовлена особливими текстово-мовленнєвими обставинами – входженням у лічильно-кількісний ряд, пов'язаний з концептом числа 2 і утворюваний зіставленням з іншими числівниками (Жолобов, 2001, с. 102; Таранець, 2008, с. 75–77). Первісно цей тип двоїни реалізував лічильну або кількісну функцію і становив, за визначенням О.Ф. Жолобова (1997), дуальний квантитатив (**dъva voza*) (с. 45–46), але в результаті узагальнення був утрачений, “дуальне значення було розчинене в більш загальному значенні малої або обмеженої кількості” (Жолобов, 2004). Заміна двоїни множиною при числівнику *дві* в давньоруській мові засвідчена пам'ятками з XII – XIII ст., водночас фіксуються дуальні форми при числівниках *три, чотири* та складених числівниках з компонентом *дві* (12, 22 тощо), не передаючи значення двоїстості, стосуючись певної кількості предметів (детальніше про це див.: Лиса, 2007).

Форми іменників жіночого та середнього роду, похідні від давньої двоїни, у сполученнях з числівниками два – чотири, засвідчені в багатьох українських говірках усіх трьох наріч (Українська діалектна морфологія с. 114–115; АУМ 2, с. 258, 353; 3, с. 76, 77 та ін.), напр., *дві руці, дві сестрі, три корові, дві відрі, дві селі*; такі форми різняться наголосом, і в сполученні малого квантитативну закріплені в літературній українській мові та багатьох її діалектах форми множини набувають наголосу двоїни, напр., *дві ба́би* – множина *ба́бі*, *три жі́нки* – множина *жі́нкі*, *два бра́ти* – множина *браті́* і т. ін. Крім того, деякі говори в конструкціях з числівниками два – чотири зберігають форми іменників чоловічого роду на -а типу *два стола, два года*, проте уже не з дуальним значенням, а із значенням множинності, конкретної невеликої кількості. Такі форми можна кваліфікувати як результат взаємовпливу форм двоїни та множини, що, очевидно, був найбільш інтенсивним тоді, коли поряд з формами двоїни вживалися форми множини, і ті й інші із зазначенням множинності, в сучасній мові утворюючи синтаксично нерозкладні сполучення, у яких колишні форми двоїни, втративши значення двоїстості, сприймалися як паралельні морфологічні варіанти форм множини (детальніше про це: Лиса, 2007а)

Семантика двоїстості в давньоруській мові виражалася також парними лексичними сполученнями, своєрідними бінарними формулами на взірць *НЕБО И ЗЕМЛЯ, ДЕНЬ И НОЧЬ, ТЬМО И ДОУША, СТРАХЪ И ТРЕПЕТЪ, ДОБРАЯ И НЕДОБРАЯ, КРОТОКЪ И ТИХЪ, ЧЕСТЬ И СЛАВА, РАДОСТЬ И ВЕСЕЛИЕ*, що були концентрованим засобом утворення нового значення як узагальнення часткових значень, супроводжуваним його “сакральною ідеалізацією, виходячи не з поділу єдиного надвое, а відбиваючи первісну двоїстість субстанції, яка зливається в єдність” (Потебня, 1941, с. 217), і стає єдністю семантичних і структурних характеристик, єдністю у парності – значення нерозчленованої парності з родо-видовими, синонімічними або антонімічними відношеннями у двокомпонентній структурі із сурядним зв’язком (Аверина, 2002, с. 17–18; Артамонова, 2005, с. 28–49). Традиційні парні сполучення зазнають досить помітних трансформацій, насамперед посиленням одного з компонентів, з’являються досить неочікувані подвоєння, які виходять за межі традиційних, що виявляється не в лексичних елементах, а в їхньому синтаксичному поєднанні і функції, значно посилюється і розвивається атрибутивність, розширення традиційних атрибутивних сполучень за рахунок означень, що фіксується і давньоруськими, і староукраїнськими текстами (Лиса, 2011). Такі бінарні сполучення в сучасній українській мові та їх стосунок до семантичної категорії двоїстості може стати предметом подальших досліджень, враховуючи їх особливий символізм, давній зв’язок з народно-язичницькою та християнською символікою, здатність виступати додатковим семантичним способом створення художньої образності.

Література

- Аверина, С.А. (2002). Бинарные сочетания в агиографических текстах (на материале псковских житий). *Материалы XXXI Всерос. науч.-метод. конф. преподавателей и аспирантов, 11–16 марта 2002 г.* Санктпетербург. 2.
- Артамонова, М.В. (2005). *Парные именованя в древнерусском тексте* (Дис. канд. филол. наук). Владимир.
- АУМ (1984–2001). *Атлас української мови в 3 томах*. Київ: Наукова думка.
- Белић, А. (1932). *О двојини у славенским језицима*. Београд.
- Будунова, Д.М. (2007). О семантике двойственного числа. *Материалы IX межвузовской научно-практической конференции “Человек, государство, общество: традиционные проблемы и новые аспекты”*. Взято з URL : pandia.ru.
- Вихованець, Р.І., Городенська, К.Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари.
- Горпинич, В.О. (2004). *Морфологія української мови*. Київ: Академія.

- Грунський, М., Ковальов, П. (1931). *Історія форм української мови*. Харків.
- Жолобов, О.Ф. (1997). *Древнерусское двойственное число в общеславянском контексте*. Казань.
- Жолобов, О.Ф. (2004). *К истории малого количественного и форм множественного числа на –а*.
Взято з: <https://cyberleninka.ru/>
- Жолобов, О.Ф. (1993). Сдвоенные именованія в древнерусском языке. *Писемні пам'ятки східнослов'янськими мовами XI – XVIII ст.* (с. 99–102). Київ.
- Жолобов, О.Ф. (2001). Древнеславянские числительные как часть речи. *Вопросы языкознания*, 2, 94–110.
- Иванов, В.В. (1978). *Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем*. Москва: Сов. радио.
- Иорданский, А.М. (1960). *История двойственного числа в русском языке*. Владимир.
- Лиса, Г.І. (2019). Концепт двоїстості: центри мотивації (на матеріалі давньоруських пам'яток XI – XIII ст.). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: КНЛУ, 37, 57–66.
- Лиса, Г.І. (2006). До історії граматичної категорії числа в українській мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: КНЛУ, 12, 95–102.
- Лиса, Г.І. (2007). Зв'язана двоїна в історії української мови. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: КНЛУ, 14, 118–124.
- Лиса, Г.І. (2007). Лексикографічна інтерпретація іменників – позначень парних предметів у сучасній українській мові. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*, 2007, 10(2), 102–107.
- Лиса, Г.І. (2007а). Статус двоїни в сучасній українській мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*, 15, 78–85
- Лиса, Г.І. (2011). Парні формули-матриці в історії української мови. *Проблеми зіставної семантики*. (с. 258–264). Київ: КНЛУ.
- Лиса, Г.І. (2013). Іменники – позначення парних предметів у сучасній українській мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: КНЛУ, 26, 91–99.
- Панфилов, В.З. (1977). *Философские проблемы языкознания*. Москва: Наука.
- Потебня, А.А. (1941). *Из записок по русской грамматике*. (Т. III–IV). Москва.
- Степанова, Л.Н. (2012). О семантической категории двойственности в русском языке. *Уч. Зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации*. 25 25 (64/1(2)), 56–63.
- СУМ – *Словник української мови в 11 томах*. Взято з <http://sum.in.ua>
- Таранець, В.Г. (2008). *Діахронія мови*. Одеса: Друкарський дім.
- Таранець, В.Г. (1999). *Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови)*. Одеса: АстроПринт.
- Українська діалектна морфологія* (1969). Київ.
- Успенський, Б.А. (2004). *Часть и целое в русской грамматике*. Москва: Языки русской культуры.
- Шульга, М.В. (1985). К истории грамматического выражения значения парности в русском языке. *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования*. 1982. (с. 218–247). Москва.

References

- Averina, S.A. (2002). Binarные sochetaniia v agiograficheskikh tekstah (na materiale pskovskikh zhytij). *Materialy XXXI Vseros. nauch.-metod. konf. prepodavatelej i aspirantov, 11–16 marta 2002 g. Sankt-Peterbug*. 2.
- Artamonova, M.V. (2005). *Parnye imenovaniia v drevnerusskom tekste* (Diss. kand. filol. nauk). Vladimir. AUM (1984–2001). *Atlas ukrains'koi movy v 3 tomah*. Kyiv: Naukova dumka.
- Belych, A. (1932). *O dvojini u slavenskim jezicima*. Beograd.
- Budunova, D.M. (2007). O semantike dvojstvennogo chisla. *Materialy IX mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoi konferencii "Chelovek, gosudarstvo, obshchestvo: tradicionnye problemy i novuie aspekty aspektov"*. Vziato z URL : pandia.ru.

- Vykhovanets', I. R., Horodens'ka K.H. (2004). *Teoretuchna morfologija ukrains'koi movy*. Kyiv: Pul'sary.
- Horpynych, V.O. (2004). *Morfologija ukrains'koi movy*. Kyiv: Akademiia.
- Hruns'kyj M., Koval'ov, P. (1931). *Istoriia form ukrains'koi movy*. Kharkiv.
- Zholobov, O.F. (1997). *Drevnerusskoie dvojtvennoie chislo v obshchslavianskom kontekste*. Kazan'.
- Zholobov, O.F. (2004). *K isrorii malogo kvantitativa i form mnozhestvennogo chisla na -a*.
Vziato z <https://cyberleninka.ru/>
- Zholobov, O.F. (1993). *Sdvoiennye imenovaniia v drevnerusskom jazyke. Pysamni pam'jatky skhidnoslov'jans'kyj movamy XI – XVIII st.* (s. 99–102). Kyiv.
- Zholobov, O.F. (2001). *Drevnerusskii chislitel'nyie kak chast' rechi. Voprosy jazykoznanii*, 2, 94–110.
- Ivanov, V.V. (1978). *Chet i nechetem. Asimetriia mosga i znakovyh sistem*. Moskva: Sov. radio.
- Iordanskij, A.M. (1960). *Istoriia dvojtvennogo chisla v russkom jazyke*. Vladimir.
- Lysa, H.I. (2019). *Koncept dvoistosti: centry motyvatsii (na materialy davn'orus'kyh pam'jatok XI – XIII st.)*. *Naukovyj vasnyk kafedry UNESKO KNLU*. Kyiv: VC KNLU, 37, 57–66.
- Lysa, H.I. (2006). *Do istorii hramatychnoii kategorii chysla v ukrains'kij movi*. *Naukovyj vasnyk kafedry UNESKO KNLU*. Kyiv: VC KNLU, 12, 95–102.
- Lysa, H.I. (2007). *Zv'jazana dvoiiina v istorii ukrains'koi movy*. *Naukovyj vasnyk kafedry UNESKO KNLU*. Kyiv: VC KNLU, 14, 118–124.
- Lysa, H.I. (2007). *Leksykografichna interpretaciia imennykiv – poznachen' parnych predmetiv u suchasnij ukrains'kij movi*. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Seriia Filolohiia*. 10 (2), 102–107.
- Lysa, H.I. (2007a). *Status dvoiny v suchasnij ukrains'kij movi*. *Naukovyj vasnyk kafedry UNESKO KNLU*. Kyiv: VC KNLU, 15, 78–85.
- Lysa, H.I. (2011). *Parni formuly-matryci v istorii ukrains'koi movy. Problemi zistavnoi semantiki*. (с. 258–264). Київ: КНЛУ.
- Lysa, H.I. (2013). *Imennyky – poznachenn'a parnych predmetiv u suchasnij ukrains'kij movi*. *Naukovyj vasnyk kafedry UNESKO KNLU*. Kyiv: VC KNLU, 26, 91–99.
- Panfilov, V.Z. (1977). *Filiosofskie problemy jazykoznanii*. Moskva: Nauka.
- Potebnia, A.A. (1941). *Iz zapisok po russkoj grammatike*. (t. III–IV). Moskva.
- Stepanova, L.N. (2012). *O samanticheskoi kategorii dvojtvennogo chisla v russkom jazyke*. *Uch. zap. Tavricheskogo nac. Un-ta im. V.I. Vernadskogo. Seriia : Filolohiia. Social'nye kommunikacii*. 25 (64/1(2)), 56–63.
- SUM – *Slovyk ukrains'koi movy v II tomakh*. Vziato z <http://sum.in.ua>.
- Taranec', V.H. (2008). *Diachroniia movy*. Odesa: Drukars'kyj dim.
- Taranec', V.H. (1999). *Pohodzhennia poniattia chysla i jogo movnoi realizacii (do vyrokiv ibdoievropejs'koi pramovy)*. Odesa: AstroPrynt.
- Ukrains'ka dialektna morfologia* (1969). Kyiv.
- Uspenskij, B.A. (2004). *Chast' i celoie v russkoj grammatike*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.
- Shul'ga, M.V. (1985). *K istorii grammaticheskogo vyrazheniia znacheniia parnosti v russkom jazyke*. *Obshchslavianskij lingvisticheskij atlas: Materialy iissledovaniia. 1982*. (s. 218–247). Moskva.

УДК 81'27

МОВНА ПОЛІТИКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ВИМІР

Макарець Ю.С.

кандидат філологічних наук, доцент

докторант кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

makarets_iuliia@ukr.net

Стаття присвячена з'ясуванню змістового наповнення терміна “мовна політика” та її визначальних категорій. Проаналізована сутність мовної політики як соціолінгвістичного поняття та напряму національної політики. Основний акцент зроблений на дослідженні співвідношення базових понять цієї галузі, таких як мовна політика та мовне планування, мовне будівництво, мовний менеджмент, мовний маркетинг, державна та офіційна мови, мови національних меншин та регіональні або міноритарні мови. Окреслені основні підходи до тлумачення понять у світовій та вітчизняній соціолінгвістичній і правовій практиці.

Ключові слова: мовна політика, мовне планування, державна мова, офіційна мова, мова національної меншини, міноритарна або регіональна мова.

LANGUAGE POLICY: TERMINOLOGICAL AND CATEGORIAL DIMENSION

Makarets I.S.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

National Pedagogical Dragomanov University

The article is devoted to the clarification of the content of the term ‘language policy’ and its defining categories. Language policy is interpreted as a branch of national policy that embodies in the complex of ideological, political, legal, administrative, economic and educational measures, which are aimed at development of a language, expanding its functions, setting the balance between languages, changing or maintaining of language situation, solution of language conflicts etc. In the article the correlation between such concepts as language policy and language planning, language building and language management is defined. Language planning and forecasting, language building, language regulation and language management, language marketing, etc are interpreted as components of language policy. Also its key categories, around which language relations in the state are built, such as state language and minority language are considered. The differences between terms ‘state language’ and ‘official language’ are found out. The analysis showed that these differences have historical and cultural (existence of ethnic groups that live compactly in a certain area) and administrative (federated system or existence of autonomy in a state structure) nature. Analysis of distinction of terms ‘regional or manority language’ and ‘minority language’ in domestic studies showed that it has mostly artificial character and connected with trying to overcome the negative effects of ratification of The European Charter for Regional or Minority Languages. The main argument for such distinction is that the first term concerns the languages that are threatened with extinction. The article shows that European practice does not know such distinction and that confirmation that the Charter relates only to threatened languages is in its text, and not in the content of these terms.

Thus in the article the essence of language policy as a sociolinguistic concept and direction of national policy is analyzed. The main emphasis is on the study of the relation between basic concepts in the field, such as language policy and language planning, language construction, language management, language marketing, state and official languages, languages of national minorities and regional or minority languages. The main approaches to their interpretation in the world and in particular in the national sociolinguistic and legal practice are outlined.

Key words: language policy, language planning, state language, official language, language of national minority, minority or regional language.

Попри те, що сьогодні пересічні громадяни, реалізуючи свої політичні права і свободи, насамперед за все керуються економічними інтересами й вимірюють успішність держави в економічних категоріях, для її процвітання не менш важливим є розв'язання проблем гуманітарних. У ХХІ ст. у світі вже міцно утвердилося переконання, що правомірною підставою для політичного відокремлення певної етнічної групи є її етнокультурна своєрідність, на яку чи не найвиразніше вказує мовна відмінність (Gal, Irvine, 1995). Міжнародний режим мовних прав “визнає та захищає зв'язок будь-якої людини передусім з однією мовою (“рідною”), на підставі якої людей об'єднують у групи” (Кулик, 2010, с. 410), саме тому аксіологічним стало уявлення “одна етнічна група – одна-єдина мова” (Огієнко, 1994). Відсутність власної мови як однієї з найвиразніших етнокультурних ознак може поставити під сумнів правомірність претензій спільноти на національне самовизначення. Саме тому регулювання мовних відносин особливо для молодих держав набуває першочергової ваги і визначає актуальність мовнополітичних студій.

Галузь національної політики держави, що торкається мовних відносин, привертає увагу політологів, правознавців, соціологів, етнологів, лінгвістів та ін. Серед мовознавців-соціолінгвістів як загальнотеоретичних, так і національноспецифічних питань мовної політики окремих держав торкалися Б. Ажнок, Р. Белл, Ю. Бестерс-Ділгер, І. Больман, Л. Булаховський, І. Власенко, В. Григор'єв, О. Данилевська, В. Демченко, Г. Євсєєва, М. Ісаєв, Л-Ж. Калве, Л. Лазаренко, Є. Лакінський, Б. Ларін, Д. Лейтін, М. Лесів, У. Маккі, Л. Масенко, М. Міщенко, І. Огієнко, Д. Пул, М. Сігуан, Т. Скунтабб-Кангас, Феллер, Дж. Фішман, Ю. Хабермас, Ф. Швейцер, М. Штець, Л. Щерба та ін. В Україні протягом останніх десятиліть особливо увагу привертала суміжні проблеми мовної ситуації та мовної екології. Докладні розвідки на цю тему належать С. Ермоленко, Л. Нагорній, Ю. Огульчанському, О. Пономареву, В. Радчуку, О. Тараненку, Н. Ткач, І. Фаріон та ін. Водночас актуальна мовна ситуація в Україні та стан екології української мови свідчать про потребу подальшого розроблення соціолінгвістичного аспекту в дослідженні мови, зокрема питань, що стосуються мовної політики держави.

Метою статті є з'ясування сутності мовної політики як частини національної політики держави та її основного категорійно-поняттєвого апарату.

Попри те, що термін “мовна політика” почав набувати популярності тільки в ХХ столітті, саме явище свідомого втручання в мовну ситуацію в країні було відоме вже давно. Очевидно, що величезні імперії минулого, як наприклад, Персія, Мідія, Ассирія, Римська імперія, об'єднуючи різні етнічні групи, мали забезпечувати донесення владних розпоряджень місцевому населенню, а отже, була потреба перекладу місцевими мовами і визначення та підтримки транскордонних мов. Проте вивчати це явище почали значно пізніше. У ХІХ – ХХ ст. серед мовознавців посилювався інтерес до того, чи можливо впливати на саму мову. Ф. де Соссюр (1977), стверджуючи, що мова є явищем суспільним, водночас уважав, що колектив мовців не може впливати на неї ззовні й не має “влади над жодним словом” (с. 104). Зазначаючи, що “мова – це скарб, який практика мовлення відкладає у всіх, хто належить до одного суспільного колективу, це граматична система, яка віртуально існує в кожного в мозку, точніше кажучи, у цілої сукупності індивідів, бо мова не існує повністю в жодному з них, вона існує повною мірою тільки в колективі” (с. 52), учений зауважував, що “людині не під силу внести навіть найменшу зміну в знак, уже прийнятий певним мовним колективом” (с. 101). І навіть більше: “Не тільки окрема людина не могла б, якби захотіла, ні в чому змінити зроблений уже мовний вибір, але й сам мовний колектив не має влади над жодним словом; суспільство приймає мову такою, якою вона є” (с. 104). Усі зміни, на думку вченого, відбуваються в мові завдяки мовленнєвій практиці, а не через бажання мовця або колективу мовців.

Натомість І.О. Бодуен де Куртене (1963) висловлював думку про “можливість і доцільність організованої свідомої політики щодо мови” (с. 12). Аналізуючи засади лінгвістичної концепції А. Шлейхера, вчений зокрема критикував німецького мовознавця за те, що він “уважав себе тільки суворим наглядцем природного розвитку мови”, заперечував “вплив на мову людської

свідомості” і не допускав “втручання волі людини у суто природний розвиток слова людського” (с. 51). Крім того, говорячи про “боротьбу мов за існування” на прикладі російської і татарської мов, він наголошував, що в природні процеси можливе “свідоме втручання адміністративної влади та інших політичних і суспільних чинників”, які вдаються до запобіжних і примусових заходів, що може відчутно вплинути на кінцевий результат (с. 367).

У вітчизняному мовознавці значну роль у формуванні вчення про мовну (“рідномовну”) політику відіграли праці І.І. Огієнка (1994), який зазначав, що “рідномовна політика – стара, як сам світ, бо повстала вона ще відтоді, коли люди вперше зачали творити організовані громади”. З часом “кожний народ виробляв собі певну реальну практику, щоб найвірніш забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвою”, але наука про мовну політику “чи про рідномовні обов’язки – наука наймолодша, створена головно за останній час” (с. 2–3).

Поступове зростання інтересу до соціального аспекту розвитку мов наприкінці ХІХ і ще помітніше – на початку ХХ ст. пов’язане з інтенсивними соціальними змінами, які відбувалися в цей період. Революції і війни спричинили зміни кордонів на політичній карті Європи, появу нових націй і відродження старих. “Утвердження нових держав за тих років відбувалося паралельно зі зміною статусу мов: мови підкорених народів з досить вузьким функціональним полем після проголошення державної незалежності здобували статус державних” (Данилевська, 2009, с. 16). Йдеться про болгарську, сербську, чеську, хорватську, словенську та інші мови. “Балканізація” (фрагментація) карти Європи відбувалася в умовах розквіту націоналізму, неодмінним складником якого є рідна мова. “Початком політичної консолідації нації скрізь було мовне питання: вимога вибороти рідній мові загальні демократичні права. Від проголошення державної незалежності для більшості народів розпочинається період фактичної деколонізації, тому декларативна зміна статусу рідної мови потребує практичних заходів. Такі заходи передбачають розвиток освіти рідною мовою, створення національних терміносистем, кодифікацію правописних норм, збільшення обсягу книжкової продукції тощо” (Там само, с. 17). Мовна політика Європи почала все більше орієнтуватися на підтримку “малих” мов, які в умовах наростання глобалізації опинялися під все відчутнішою загрозою експансії з боку мов “великих”. Іншим напрямом мовної політики у ХХ ст. була агресивна мовна асиміляція населення, до якої вдавалися в СРСР. На відміну від попередніх періодів, коли держава обмежувалася прямими заборонами або обмеженнями щодо вживання певних мов, радянський адміністративний апарат почав цілеспрямовано втручатися й намагався керувати процесами мовного поступу. Ішлося про заходи, спрямовані на асиміляцію мовної системи через штучне втручання в її літературний стандарт.

Сьогодні інтерес до мовної політики не згасає, а набирає нових обертів. Мовознавці досліджують проблеми мовних зсувів, мовної екології, білінгвізму й багатомовності, виокремлення нових мов та загрози зникнення тих, що існують. Усвідомлення актуальності цих питань вийшло за межі суто наукових студій, про що свідчить чимала кількість міжнародних нормативних актів і рекомендацій (Ради Європи та ООН) у сфері мовних відносин. Це засвідчує, що продумана мовна політика є практичною необхідністю в умовах глобалізаційних і демократизаційних процесів.

У соціолінгвістичних студіях існує неузгодженість не тільки в поглядах на зміст самого поняття “мовна політика”, а й щодо термінологічного його визначення. Як зауважує Є.А. Мацнева (2010), “у Франції був запропонований термін “мовна облаштованість”, у Канаді – “мовне регулювання”, в Іспанії введений у побут термін “мовна нормалізація” (с. 101). Тривалий час у радянській науці поряд із терміном “мовна політика” і навіть частіше в тому самому значенні використовували термін “мовне будівництво”, у західноєвропейській і американській практиці – “мовне планування”, а Т.В. Ковальова (2008) відзначає популярність протягом останніх десятиліть термінів “мовний маркетинг” та “мовний менеджмент” (“мовне управління”).

Щодо термінологічних одиниць “мовне планування” і “мовне будівництво” тривалий час існувала думка про їх тотожність із терміном “мовна політика”, однак згодом ця думка була спростована. Французький дослідник Л-Ж. Калве назвав мовне планування “конкретним впровадженням мовної політики” (Лазаренко, 2002, с. 6), американський лінгвіст Е. Хауген (1975) під “мовним плануванням” розумів “прескриптивну лінгвістику” і називав його одним із різновидів мовної політики, що має займатися “збиранням матеріалу у великих масштабах, розглядом альтернативних планів діяльності, прийняттям рішень та, нарешті, їх упровадженням найрізноманітнішими методами”. Поступово вчений перейшов від розуміння цього терміна як “діяльності з підготовки нормативної орфографії, граматики і словника, якими керуватимуться у своєму письмовому й усному мовленні члени неоднорідних мовних колективів” до витлумачення його як “винесення судження у формі однієї з кількох наявних мовних форм” і визначення її як “оцінки мовної зміни” (Там само). Конкретизуючи свою думку, Е. Хауген зауважив, що до завдань мовного планування не належить заохочення або попередження мовних змін, захист одноманіття чи розмаїття мовлення мовців, протидія або сприяння процесам міжмовних запозичень, підвищення ефективності на шкоду красі чи збереження тієї мови, для якої воно призначене, адже навіть може бути спрямоване на зсув однієї мови в бік іншої. Натомість мовне планування “стосується передеусім офіційних, а не неофіційних мовних стилів, особливо в писемній їх формі. Будь-який вплив офіційного стилю на неофіційний є вторинним, первинна мета – впливати на офіційний стиль за посередництвом змін у письмовій формі його вираження” (Там само). Слідом за Х. Клоссом Дж. Фішман (2009) оперує термінами корпусне і статусне мовне планування. Якщо в першому випадку йдеться про створення писемної системи, офіційного правопису, термінології тощо, то другий, перебуваючи з корпусним плануванням у тісному зв’язку, наближений до сучасного розуміння мовної політики. “Природу і напрям корпусного планування посутньо відбиває й спрямовує середовище статусного планування – суспільні схильності, ідеологій і стосунки, – в якому воно здійснюється” (с. 14). На думку К. Істмена (1983), мовне планування напрацьовує рекомендації для мовної політики щодо успішного врегулювання мовної ситуації в країні. Подекуди під мовним плануванням розуміють також “сукупність конкретних заходів, що здійснюються в рамках мовної політики з метою впливу на мовну комунікацію у співтоваристві, як правило, шляхом вибору напрямку розвитку його мов” (Ковальова, 2008).

Попри певну відмінність наведених визначень очевидно, що мовне планування є тільки одним з етапів мовної політики, а його – завдання доречно визначити загальний напрям мовного розвитку та напрацювати рекомендації щодо конкретних заходів його реалізації.

Термін “мовне будівництво” сьогодні вживають усе рідше і найчастіше зводять до складника мовної політики, здебільшого – до того, що Дж. Фішман (2009) називає “корпусним плануванням”. Л.П. Нагорна (2005), дотримуючись цього погляду, розмежовує терміни за першочерговими цілями: “У фокусі мовної політики перебувають певні політичні цілі, які досягаються шляхом впливу на мовну практику, насамперед забезпечення національної консолідації через розширення сфери впливу державної мови. Мовне будівництво зазвичай розглядається як частина мовної політики і являє собою комплекс конкретних заходів, що здійснюються на державному і регіональному рівнях” (с. 240–241). Натомість А.М. Баранов (2001) вважає мовну політику й мовне будівництво складниками “державного регулювання мови”. Якщо перша, на його думку, зорієнтована на розв’язання політичних питань, то друга – на розроблення навчальних програм і вдосконалення мовного стандарту (с. 208–209).

Поняття “мовний менеджмент” і “мовний маркетинг” є порівняно новими в соціолінгвістиці і з’явилися у відповідь на все глибшу інтеграцію різних галузей наукового знання. Під мовним менеджментом розуміють складник державного регулювання, що “відповідає за здійснення регулятивно-контрольної функції держави у сфері мовних відносин в умовах культурного, етнічного розмаїття, політичного та ідеологічного плюралізму і динаміки розвитку суспільства” і має на меті визначити “конкретні механізми розробки і впровадження мовнополітичних рішень, функції і повноваження центральних і регіональних державних органів у сфері

регулювання мовних відносин і спрямований на досягнення позитивного результату” (Ковальова, 2008). Термін “мовний маркетинг” уживається рідко. Під ним мають на увазі різновид соціального маркетингу, що “пропонує нові ідеї і нові перспективи” (Там само) у сфері регулювання мовних відносин і здійснюється за допомогою методів переконання, стимулювання, збільшення кредиту довіри. П. Іфукор (2011) розуміє під мовним маркетингом “дискурс, націлений на “промування” і “продаж” певних культур та ідеологій у мультикультурних і багатомовних середовищах” (с. 115). Отже, ідеться про маркетингові технології у сфері мовної політики.

Сам термін “мовна політика” сьогодні розуміють по-різному, спектр його тлумачень доволі широкий – від метамовних рефлексій та ідеологічних принципів до конкретної системи заходів, до яких вдається держава чи суспільні інституції з метою регулювати мовні відносини в суспільстві. В.М. Брицин (2004) визначає мовну політику як “сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи” (с. 357). Натомість саме дієвий її характер наголошений у витлумаченні мовної політики як “заходів держави щодо розв’язання питань розвитку мови в соціумі, країні” (Масенко, 2010, с. 93) та “діяльності суб’єктів етнополітики (держави, етноспільнот, політичних партій та ін.), спрямованої на вирішення національно-мовних інтересів, гармонізацію національних відносин та зміцненні стабільності поліетнічного суспільства” (Куць, 2004, с. 7). О.О. Селіванова (2011), поєднуючи рефлексивний і дієвий аспекти, розуміє мовну політику як “концентроване вираження ідеологічних і соціальних принципів, що визначають політичне, теоретичне та практичне ставлення тієї чи іншої державної системи (органів влади) до функціонування, розвитку та взаємодії мов, до їхньої ролі в житті народу чи народів, яке реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі, регіонах, соціумі” (с. 445–446). Таке тлумачення видається найповнішим, адже враховує всі етапи здійснення мовної політики. Значно спрощеним є підхід до неї як “свідомого втручання в будівництво літературної мови з боку держави” (Шайкевич, 1995, с. 179), оскільки обмежує як коло суб’єктів мовної політики, так і її напрямів.

Усі дослідники однакові в тому, що мовна політика є частиною національної політики, спрямованої на врегулювання мовних відносин та розв’язання мовних конфліктів і залежить від “типу держави (мононаціональної чи багатонаціональної, або поліетнічної), розвитку її економіки, ваги у світовій спільноті, від владних структур і особистостей, активності суспільних організацій, міжнародних зв’язків різного типу, прихованих і явних випадків ксенофобії і т. ін.” (Селіванова, 2011, с. 446). Мовна політика має широкий спектр завдань, серед яких можна виділити юридичний, адміністративний, науковий, освітній та економічний напрями. Так, до мовнополітичної сфери належать питання розроблення законодавчої бази щодо визначення статусу мов та встановлення мовних режимів; адміністративне регулювання мововжитку в публічній сфері, освіті, ЗМІ; розроблення писемності для безписемних народів або її вдосконалення; прогнозування та планування мовного поступу, зокрема щодо поширення державної мови, засвоєння населенням мови міжнаціонального спілкування, формування дво- або багатомовності тощо; сприяння розвитку певних мов; удосконалення літературних стандартів, зокрема реформування правопису, стандартизація терміносистем, встановлення контролю за запозиченнями; планування вивчення мов і розроблення навчальних програм та укладання навчальної літератури тощо. Здійснюють мовну політику законодавчі й виконавчі органи державного управління; комітети в справах освіти, преси, масової комунікації, видавничої справи, кіномистецтва; дослідницькі центри, зокрема мовознавчі інститути Академії наук, служби перекладів, культури мови і т. ін.; суспільні організації, політичні партії, асоціації вчителів, науковців, письменників, журналістів тощо (Там само).

Мовна політика тісно пов’язана з поняттями “мовна норма” та “мовний стандарт” як елементами корпусного планування та “державна (офіційна) мова”, “мова національної

меншини”, “міноритарна або регіональна мова”, “міжнародна мова” як компонентами планування статусного. Є.А. Мацнева (2010) слідом за І. Попеску вважає доцільним виділяти ширше коло “офіційно визнаних у різних державах типів статусів мов”: єдина офіційна мова, спільна (співофіційна) офіційна мова, регіональна (коофіційна) офіційна мова регіону, заохочувана мова (не має офіційного статусу, але її використовують у державних установах), терпима мова (не заохочувана, але й не заборонена владою), стримувана мова. Однак така класифікація потребує уточнення, адже політика ігнорування або стримування розвитку певних мов хоч безумовно і трапляється, але, з огляду на сьогоднішню зорієнтованість західної політики на збереження світового мовного розмаїття, офіційно як така не оголошується.

В умовах української дійсності актуальним є з’ясування співвідношення понять “державна” й “офіційна” мови. У роки незалежності України окремі політичні сили маніпулювали цими термінами й пропонували надати статус офіційної російській мові, зберігши, відповідно до Конституції, за українською статус єдиної державної мови. Для того, аби розуміти міру доцільності такої пропозиції, потрібно проаналізувати функціонал цих понять та дослідити світову практику вживання термінів.

Державну мову визначають як “закріплену законодавством мову, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв’язку та інформатики” (Німчук, 2004, с. 135). В українському законодавстві під державною мовою розуміють таку, якій Конституцією “надано статус мови офіційного спілкування посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування під час виконання посадових обов’язків, а також мови діловодства і документації цих органів та посадових осіб” (Термінологія законодавства). Практика законодавчого закріплення статусу державної (офіційної) мови трапляється тільки в багатонаціональних державах. Деякі країни з більш-менш однорідним етнічним складом (Нідерланди, Норвегія, Великобританія) не встановлюють національну мову як державну на рівні законодавства, адже традиційно нею є мова більшості населення. Та сьогодні держави переважно мультинаціональні, а тому регулюють це питання на рівні Конституції і законів. При цьому вони використовують як термін “державна мова”, так і “офіційна мова”. В. Василенко (2016) зазначає, що “терміни “офіційна мова” і “державна мова” є тотожними, оскільки офіційна мова держави не може не бути державною, а державна мова не може не бути офіційною. Не випадково в конституціях європейських держав використовують або термін “офіційна мова”, або термін “державна мова”, але ніколи не вживають обох термінів в одному законодавчому акті” (с. 75). Останнє узагальнення, щоправда, спростовує спостереження Ю.Ф. Прадіда (2006) про те, що обидва поняття (офіційна і державна мови) трапляються в конституціях Швейцарії та Іспанії:

“У Швейцарії поняття державна мова ширше, ніж поняття офіційна мова, бо згідно з Конституцією цієї країни державними мовами є німецька, французька, італійська і ретороманська, хоч остання практично й не використовується в державному та громадському житті, а офіційними – німецька, французька, італійська” (с. 129). В Іспанії ж навпаки: ширшим є поняття офіційної мови. Іспанська Конституція проголошує державною мовою кастильське наріччя, решту наріч – офіційними мовами відповідних регіонів (Там само). В.В. Заблоцький (2007) детальніше дослідив географію терміновживання: “Так, у 201 країні проголошено мов як державних 230, офіційних – 97 (66 держав закріпили дві та більше державні або офіційні мови, переважно народів-автохтонів). Офіційна мова виступає принаймні в двох значеннях: як державна або в спілкуванні різномовних суб’єктів на внутрішньодержавному чи міжнародному рівнях за згодою сторін” (с. 7–8). Отже, обидва терміни (державна мова і офіційна мова) можуть траплятися в одному законодавчому акті, але при цьому перший надають загальнодержавного значення, а другу визнають регіональною або її функціонування обмежують певними сферами. На думку Є.А. Ткаченка (2009), зближення понять “державна мова” та “офіційна мова” пов’язане з тим, що обидва поширюються на офіційне спілкування. На основі аналізу світової практики конституційно-правового регулювання мовних відносин автор робить висновок, що державна

мова є засобом офіційного спілкування на всій території держави, а офіційна – на певній її частині (в автономії, області тощо). Вчений називає 4 критерії розмежування цих понять: 1) офіційна мова не має державотворчої ролі, а державна виконує функцію консолідації, інтегруючи всі національні групи в єдиний народ; 2) державна мова є засобом офіційного спілкування на всій території держави, а офіційна – у певному регіоні; 3) офіційна мова є засобом офіційного спілкування органів влади, а державну мову використовують також в освіті та ЗМІ, тобто вона охоплює всі сфери життя суспільства; 4) статус державної мови встановлює парламент, а суб'єктом надання статусу офіційної є також відповідні адміністративно-територіальні одиниці. Такий підхід до розмежування офіційної і державної мови видається дещо умовним з огляду на те, що офіційна мова все ж перекриває сфери використання державної. Крім того, автор ігнорує історико-культурні й етнопсихологічні чинники, що в контексті мовного питання є неприпустимим.

За спостереженням Г.В. Янковської (2014), існує закономірність у вживанні термінів “офіційна мова” та “державна мова” (в значенні офіційної загальнодержавної мови) в законодавстві різних держав: “На Сході – це переважно державна мова (Україна, Росія, Білорусь, Грузія, Латвія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан та ін.), на Заході – офіційна (Болгарія, Ірландія, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Хорватія, Іспанія, Португалія та ін.)” (с. 124). На думку дослідниці, це пов'язане з тим, що в пострадянських країнах процес державотворення завершився значно пізніше, і одним із важливих гуманітарних кордонів і символів держави стала окрема мова.

Водночас існує підхід, за яким поняття офіційної і державної мови розмежовують, не звужуючи географію офіційної мови до регіональної. Науковці часто знаходять відмінність у дуже важливій, але й дуже абстрактній символічній функції, яку виконує державна мова: “Державна мова” є мовою, що виконує інтеграційну функцію в державі, є її символом... “Офіційна мова” є мовою державного управління, судочинства, законодавства...” (Селванова, 2011, с. 446). Символьному підходу протиставлений суто прагматичний підхід. Наприклад, Л.М. Васильєва (2004) вважає, що статус державної мови часто потрібно надавати не мові етносу, самоназва якого покладена в основу назви геополітичного суб'єкта (і яка, отже, може виконувати символічну функцію), оскільки чисельно цей етнос іноді не переважає, та й не всі його представники можуть обрати рідну мову для використання в офіційних сферах спілкування. На її думку, іноді варто застосовувати суто кількісний критерій визначення державної мови. Видається доречним зауважити, що за такого підходу державна мова втрачає функцію символу національної держави і перетворюється на суто прагматичний інструмент.

Існують також інші погляди на співвідношення аналізованих понять: їх розрізняють тільки на підставі того, що статус державної мови законодавчо закріплений, але при цьому ототожнюють сфери вживання (Забеліна, 2010, с. 38); термін “державна мова” використовують у внутрішньодержавних відносинах, а “офіційна мова” – у міжнародних (Шадже, Маргієв, 2011); державна мова є основним засобом спілкування більшості населення і виконує інтеграційну функцію, а офіційна мова обов'язкова або може використовуватися тільки у визначених законодавством офіційних сферах (Айрапетян, 2013).

Безперечно, пильна увага науковців неодмінно знайде відтінки значень у цих термінологічних одиницях. Однак видається, що коректніше формулювати питання не тільки про те, чи відмінними (і якою мірою) є ці поняття, а й про те, чи доречним є їх розмежування в законодавстві конкретної країни в конкретних мовно-культурних умовах. Конституційний Суд України (КСУ) (1999) уживає ці терміни як тотожні (“під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя”). Крім рішення КСУ “у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)”, термін “офіційна мова” в інших

нормативних актах України не трапляється, що відповідає потребі мовної інтеграції України, якій могло б зашкодити розмежування державної та офіційної мов, ставши підставою для розквіту мовного сепаратизму.

Отже, основними ознаками державної мови є державотворча, символічна й інтеграційна функції. Державна мова є засобом офіційного спілкування та повсякденного спілкування більшості населення, одним із чинників національної безпеки та пріоритетних національних інтересів, їй державою гарантований захист і розвиток, державна мова обов'язкова для вивчення всіма громадянами.

Для вітчизняних мовнополітичних студій важливим є з'ясування пропорційності понять "мови національних меншин" та "регіональні або міноритарні мови", оскільки з ними пов'язані численні маніпуляції положеннями Європейської хартії міноритарних або регіональних мов. В офіційному українському перекладі назва Хартії подана як "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин". Про помилковість цього перекладу, що зумовлює і неправильність трактування, неодноразово писали вітчизняні правознавці і соціолінгвісти. Так, вони зазначають, що в оригіналі вжитий термін "minority languages", який потрібно перекладати як "міноритарна мова" (Масенко, 2012). Хартія (1992) дає визначення базового поняття: "minority language" – це мова, яка "і) традиційно використовується в межах певної території держави її громадянами, які утворюють групу, за своєю чисельністю меншу, ніж інше населення цієї держави; ii) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; до них не належать діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів". Загалом це визначення співзвучне з тлумаченням мови національної меншини, щодо якої О.О. Селіванова (2011) зазначає, що така мова "визначається поняттям етнічної групи, що не є домінуючою, поступаючись кількісно іншим групам у державі, усвідомлює власну етнічну самобутність, демонструє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій і мови" (с. 446). Разом із тим Л.Т. Масенко (2012) все ж зауважує, що "термін "міноритарна мова" вживається щодо малопоширеної мови, а не щодо будь-якої мови національної меншини". Аналіз уживання цього терміна в документах міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, у звітах держав щодо справ національних меншин засвідчує, що термін "minority language" загалом тотожний поняттю "мова національної меншини", і їх розмежування є швидше штучним. Відмінність, про яку говорять дослідники (щодо позначення терміном "міноритарні мови" тільки мов, які перебувають під загрозою зникнення), не закладена в самих термінах. Ідеться про обмеження, яке накладає контекст, адже з преамбули Хартії зрозуміло, що її положення стосуються тільки мов національних меншин, які потребують підтримки, аби не зникнути, а не мов усіх меншин, які проживають на території держав, що ратифікували Хартію. Варто все ж зауважити, що проблема неоднозначного тлумачення цього терміна виникла не тільки в Україні. Як зазначає Ю. Бестерс-Дільгер (2010), проблема, яка виникла, закладена в самій Хартії: "Ці різнотлумачення є наслідком нечітких формулювань Хартії, що у свою чергу спричинені дискусіями і навіть суперечками в процесі розробки цього документа. Кожна держава сама приймає рішення щодо тлумачення відповідних понять і це неминуче справляє враження свавільної чи умисної диференціації при підході до конкретних мов".

Отже, мовна політика – галузь національної політики, що реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративно-економічних, освітніх заходів, спрямованих на розвиток, розширення сфер функціонування, встановлення балансу мов, зміну чи збереження мовної ситуації, розв'язання мовних конфліктів тощо. Як явище мовна політика сягає часів формування перших державних утворень, однак поступово вона набирала все складніших і розмаїтіших форм, розширюючись і її функціональний спектр. Сьогодні складниками мовної політики є мовне планування і прогнозування, мовне будівництво, регулювання й управління (менеджмент), мовний маркетинг тощо. Серед ключових її категорій поняття державної мови та мови національної меншини як базові категорії, навколо яких вибудовуються мовні відносини в країні. Введення в законодавство поряд із терміном "державна мова" терміна "офіційна мова" вимагає детального розмежування цих понять

і відповідних як історико-культурних (наявність етнічних груп, які компактно проживають на певній території), так і адміністративних умов (федеративний устрій держави або наявність у її складі автономій). Розмежування цих понять відбувається в територіальних та функціональних координатах. Саме тому більшість унітарних країн, які законодавчо закріпили певну мову як державну або офіційну, використовують тільки один із цих термінів. В умовах українських реалій у межах мовнополітичних студій відбувається поступове розмежування термінів “регіональна або міноритарна мова” та “мова національної меншини”, що пов’язано з намаганням подолати негативні наслідки ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов національних меншин, обґрунтувавши потребу захисту тільки тих мов, яким необхідна підтримка. Їх розмежування все ж є доволі умовним і не відповідає основним тенденціям західноєвропейської практики терміновживання. Аргументи на підтримку вимоги обмежити коло підтримуваних згідно з положеннями Хартії мов тими, які перебувають під загрозою зникнення, варто віднаходити в самому тексті Хартії, тобто в контексті вживання відповідного терміна, а не в його змісті.

Подальші дослідження варто спрямувати на аналіз можливостей та перспектив використання маркетингових технологій у мовній політиці України.

Література

- Айрапетян, А.С. (2013). *Конституционно-правовые основы использования русского языка в странах Содружества независимых государств*. (Автореф. дис. канд. юр. наук). Саратовская государственная юридическая академия, Саратов.
- Баранов, А. (2001). *Введение в прикладную лингвистику*. Москва: Эдиториал.
- Бестерс-Дільгер, Ю. (2010). Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних мов або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*, 1, 94–99.
- Бодуэн де Куртенэ, И.А. (1963). *Избранные труды по общему языкознанию* (Т.1). Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Брицин, В.М. (2004). Мовна політика. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 357-360). Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана.
- Василенко В. (2016). Юридична регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав. *Право України*, 3, 74–83.
- Васильева, Л.Н. (2004). *Законодательное регулирование использования языков в Российской Федерации*. (Автореф. дис. канд. юр. наук). Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, Москва.
- Данилевська, О. (2009). *Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР*. Київ.
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин* (1992). № 994_014. Страсбург. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
- Забелина, Н.А. (2010). Двужычье: язык как достояние социума. *Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета*, 1, 37–46.
- Заблоцький, В.В. (2007). *Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації* (Автореф. дис. канд. політ. наук). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків.
- Ковальова, Т.В. (2008). Особливості формування категорійно-поняттєвого апарату мовної політики. *Державне будівництво*, 1. Взято з <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>
- Кулик, В. (2010). *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Київ: Критика.
- Куць, О.М. (2004). *Мовна політика в державотворчих процесах України*. Харків.
- Лазаренко, Л. (2002). Досвід мовних політик світу й українська перспектива. *Українська мова*, 4, 3–22.
- Масенко, Л. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ.
- Масенко, Л. (2012, Вересень 6) Європейська хартія як інструмент розколу країни. *День*, 158. Взято з <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropeyska-hartiya-yak-instrument-rozkolu-krayini>

- Мацнева, Є.А. (2010). Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 100–106.
- Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мова політики*. Київ.
- Німчук, В.В. (2004). Державна мова. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 135–138). Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана.
- Огієнко, І. (1994). Наука про рідномовні обов’язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. *Хрестоматія з курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” для студентів факультету іноземних мов (спеціальність “Німецька мова і література”, “Французька мова і література”)*. Взято з <http://194.44.152.155/elib/local/2886.pdf>
- Прадід, Ю.Ф. (2006). Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній науці. *У царині лінгвістики і права* (с. 158–161). Сімферополь: Еліньо.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)*. Справа № 1–6/99. (1999). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
- Селіванова, О.О. (2011). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Доквілля-К.
- Соссюр де Ф. (1977). *Труди по лінгвістичному знанню*. Москва: Прогресс.
- Термінологія законодавства (станом на 26.07.2019). *Верховна Рада України. Законодавство України*. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term>
- Ткаченко, Є.А. (2009). *Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект* (Автореф. дис. канд. юр. наук). Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків.
- Фішман, Дж. (2009). *Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в статуснопланувальній мовній політиці*. Київ: “К.І.С.”.
- Хауген, Э. (1975). Лінгвістика и языковое планирование. *Новое в лінгвістическій науці*. Вып. VII. *Соціолінгвістика*. Москва. Взято з <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-75.htm>
- Шадже, А.М., Маргиев, А.В. (2011). О праве республик в составе Российской Федерации устанавливать свои государственные языки. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*, 2, 226–236.
- Шайкевич, А.Я. (1995). *Введение в соціолінгвістическую науку*. Москва: Росс. открытый ун-т (РОУ).
- Янковська, Г.В. (2014). Державна та/або офіційна мова: ототожнення чи розмежування? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 29 (1), 123–126.
- Eastman, C.M. (1983). *Language planning: An introduction*. San Francisco Cambler and Sharp.
- Gal, S., Irvine, J. (1995). The boundaries of languages and disciplines: How ideologies construct difference. *Social research*, 62(4), 966–1001.
- Ifukor, P. (2011). Linguistic Marketing in a marketplace of ideas: Language choice and intertextuality in a Nigerian virtual community. *Pragmatics and Society*, 2 (1).
- OSCE. Взято з <https://www.osce.org/national-minority-issues>

References

- Airapetian, A.S. (2013). *Konstytutsyonno-pravovyye osnovy yspolzovaniya russkogo yazyka v stranakh Sodruzhestva nezavysymykh hosudarstv*. (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Saratovskaya gosudarstvennaya yurydycheskaya akademiya, Saratov.
- Baranov, A. (2001). *Vvedeniye v prykladnuyu lingvistiku*. Moskva: Edytoryal.
- Besters-Dilher, Yu. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo minorityarnykh mov: zakhidnoievropeyskyi dosvid. *Movoznavstvo*, 1, 94–99.

- Boduэн de Kurtenэ, Y.A. (1963). *Yzbrannye trudy po obshchemu yazykoznaniyu* (T.1). Moskva: Yzdatelstvo Akademiyi nauk SSSR.
- Brytsyn, V.M. (2004). *Movna polityka. Ukrainska mova. Entsyklopediia* (s. 357–360). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana.
- Vasylenko V. (2016). Yurydychna rehlementatsiia statusu ofitsiinoi (derzhavnoi) movy u praktytsti yevropeyskykh derzhav. *Pravo Ukrainy*, 3, 74–83.
- Vasyleva, L.N. (2004). *Zakonodatelnoe rehulyrovanye yspolzovanyia yazykov v Rossyiskoi Federatsyy*. (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Yn-t zakonodatelstva y sravnitelnoho pravovedeniya pry Pravytelstve Rossyiskoi Federatsyy, Moskva.
- Danylevska, O. (2009). *Mova v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: movna polityka Tsentralnoi Rady, Hetmanatu, Dyrektorii UNR*. Kyiv.
- Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn* (1992). № 994_014. Strasburh. Vziato z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
- Zabelyna, N.A. (2010). Dvuiazychye: yazyk kak dostoianye sotsyuma. *Uchenye zapysky. Elektronnyi nauchnyi zhurnal Kurskoho hosudarstvennoho unyversyteta*, 1, 37–46.
- Zablotskyi, V.V. (2007). *Movna polityka v Ukraini: stan ta napriamy optymizatsii* (Avtoref. dys. kand. polit. nauk). Kharkivskiy natsionalnyi unyversytet imeni V.N. Karazina, Kharkiv.
- Kovalova, T.V. (2008). Osoblyvosti formuvannya katehoriino-poniattievoho aparatu movnoi polityky. *Derzhavne budivnytstvo*, 1. Vziato z <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>
- Kulyk, V. (2010). *Dyskurs ukrainskykh medii: identychnosti, ideolohii, vladni stosunky*. Kyiv: Krytyka.
- Kuts, O.M. (2004). *Movna polityka v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy*. Kharkiv.
- Lazarenko, L. (2002). Dosvid movnykh polityk svitu y ukrainska perspektyva. *Ukrainska mova*, 4, 3–22.
- Masenko, L. (2010). *Narysy z sotsiolinhvistyky*. Kyiv.
- Masenko, L. (2012, Veresen 6) Yevropeiska khartiia yak instrument rozkolu krainy. *Den*, 158. Vziato z <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropeyska-hartiya-yak-instrument-rozkolu-krainy>
- Matsnieva, Ye.A. (2010). Movne rehuliuвання u polietnichnomu suspilstvi. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 2, 100–106.
- Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i mova polityky*. Kyiv.
- Nimchuk, V.V. (2004). Derzhavna mova. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (s.135–138). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana.
- Ohiienko, I. (1994). Nauka pro ridnomovni oboviazky: Ridnomovnyi Katekhyzys dlia vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokooho hromadianstva. *Khrestomatiia z kursu “Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam” dlia studentiv fakultetu inozemnykh mov (spetsialnist “Nimetska mova i literatura”, “Frantsuzka mova i literatura”)*. Vziato z <http://194.44.152.155/elib/local/2886.pdf>
- Pradid, Yu.F. (2006). Poniattia derzhavnoi ta ofitsiinoi movy v suchasni yurydychnii nautsi. *U tsaryni linhvistyky i prava* (s.158–161). Simferopol: Elino.
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannya derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannya ta vykorystannya yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannya ukrainskoi movy)*. Sprava № 1–6/99. (1999). Vziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
- Selivanova, O.O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia*. Poltava: Dokvillia-K.
- Sossiu de F. (1977). *Trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Prohress.
- Terminolohiia zakonodavstva (stanom na 26.07.2019). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Vziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term>
- Tkachenko, Ye.A. (2009). *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання movnykh vidnosyn: porivniálny aspekt* (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv.

- Fishman, Dzh. (2009). *Ne kydaite svoiu movu napryzvoliashche: Prykhovani statusni namiry v statusnoplanuvalnii movnii politytsi*. Kyiv: "K.I.S."
- Khauhen, Э. (1975). Lыnhvystyka y yazykovoє planyrovanje. *Novoe v lыnhvystyke*. VII. Sotsyolыnhvystyka. Moskva. Vziato z <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-75.htm>
- Shadzhe, A.M., Marhyev, A.V. (2011). O prave respublyk v sostave Rossyiskoi Fekderatsyy ustanavlyvat svoe gosudarstvennye yazyky. *Vestnyk Adyheiskoho gosudarstvennoho unyversyteta. Seriya 1: Rehyonovedenye: fylosofyia, ystoryia, sotsyolohyia, yurysprudentsyia, polytolohyia, kulturolohya*, 2, 226–236.
- Shaikevych, A.Ia. (1995). *Vvedenye v sotsyolыnhvystyku*. Moskva: Ross. otkryty un-t (ROU).
- Yankovska, H.V. (2014). Derzhavna ta/abo ofitsiina movy: ototozhnennia chy rozmezhuвання? *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho unyversytetu. Seriya PRAVO*. 29 (1), 123–126.

УДК811.161.2

ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

Пашинська Л.М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет
ludmila_7171@ukr.net*

Школа Г.М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет
shkolagal8@gmail.com*

Головна ознака літературної мови – це унормованість, тому у професійному мовленні треба дотримуватися мовних норм і стандартів. Статтю присвячено типовим помилкам і порушенням орфоепічних, акцентологічних та лексичних норм, що знижує культуру мовлення. Володіння літературними нормами свідчить про культуру думки, загальну культуру фахівця, досконале й достатнє володіння мовою в процесі мовленнєвої діяльності, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Ключові слова: мовна норма, культура мови, літературна мова, професійне мовлення.

VIOLATION OF LITERARY NORMS IN PROFESSIONAL SPEECH

Pashynska L.M.

*Candidate of Philology, Associate Professor
Kyiv National Linguistic University*

Shkola H.M.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Kyiv National Linguistic University*

The main feature of literary language is normality, so professional language must adhere to linguistic norms and standards. The article deals with typical mistakes and violations of orthoepic, accentological and lexical norms, which reduces the culture of speech.

Orthoepic rules govern the rules of proper pronunciation of sounds and sounds in the process of speech. Compliance with these norms promotes accurate and unambiguous understanding of what is being said, makes it impossible to distort the content of words. Deviations from the orthoepic norms of modern Ukrainian in professional language are also conditioned by the influence of the Russian language. Accentological norms determine the ability to pronounce words correctly, because the accent in the Ukrainian language plays a sense-distinguishing function, a form-distinguishing role and serves to distinguish grammatical forms of different parts of the language. Violations of the rules of accenting words can also occur under the influence of the Russian language, surzhik, dialects.

The lexical norms provide for the regulation of the clear correspondence of the lexical composition of linguistic means to the general normativity of the Ukrainian language, promote the use of words in their own meanings, which cannot always be observed in professional speech. The most common lexical flaws and errors in language practice are due to certain factors and relate to the following cases: the use of words in a context-less meaning; confusing paronyms - words that are similar in sound but different in spelling and meaning; Abuse of a foreign language, predominantly Anglicism, which has its own correspondences in the Ukrainian language; use

of cripples from the Russian language; use of extra words (pleonism) and repetition (tautology); verbatim translation of foreign language persistent language references, which in Ukrainian have their correspondences, violations of phraseological accuracy; misuse of prepositional constructs, which, according to scientists, arises because of insufficient knowledge of Ukrainian prepositional models.

Knowledge of literary norms testifies to the culture of thought, the general culture of the expert, perfect and sufficient command of the language in the process of speech activity, skillful use of linguistic and expressive means depending on the purpose and circumstances of communication.

Keywords: language norm, language culture, literary language, professional language.

Професійна мова лінгвістів, журналістів, психологів, менеджерів, маркетологів, правників та інших спеціалістів сучасних сфер діяльності в умовах сьогодення має базуватися на законах української мови та її нормах, а також передбачає кваліфіковане володіння словом, розуміння фахової термінології, правильне користування нею, уміле ведення документації тощо. Тому саме мовні норми регулюють чітку відповідність мовних засобів загальній нормативності української мови, чого не завжди спостерігаємо в мовленні фахівців різних професій.

Основними типами норм, які відповідають системі мови, увиразнюють її уточнюють контекст, надають висловлюваному вичерпної інформації, регулюють правила наголошування й вимову слів, сприяють правильному вживанню їхніх граматичних форм та визначенню точних лексичних значень, побудові словосполучень і речень, уживанню мовних засобів згідно з функціональними стилями тощо, виступають орфоепічні, акцентологічні, словотвірні, морфологічні, лексичні, стилістичні, синтаксичні норми, які становлять основу культури мови. А під культурою мови розуміємо 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлення; 2) удосконалення літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови; відповідну мовну політику в державі; 3) самостійну лінгвістичну дисципліну, яка вивчає стан і статус норм літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей (Коваль, 1990). Отже, володіння літературними нормами свідчить про культуру думки, загальну культуру фахівця, досконале й достатнє володіння мовою в процесі мовленнєвої діяльності, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Унаслідок відхилення від літературних норм на різних рівнях мови виникають типові помилки й порушення, що знижують культуру мовлення.

Орфоепічні норми регулюють правила належної вимови звуків і звукосполучень у процесі мовлення. Дотримання цих норм сприяє точному й однозначному розумінню висловлюваного, унеможливує перекручування змісту слів, напр.: *грати* “1) виконувати що-небудь на музичному інструменті (про людину); 2) брати участь у якій-небудь грі; 3) перебувати весь час у русі (про комах, птахів, риб); 4) поводитися з яким-небудь предметом як з іграшкою; забавлятися; 5) іскритися, пінитися, шумувати (про вино, шипучі напої і т. ін.); 6) блищати, відбиваючись у чому-небудь, від чогось (про промені сонця, світла і т. ін.); 7) виступати на сцені зі спектаклями” і *грати* “переплетення металевих (зрідка дерев’яних) прутів, що використовуються для загорожі”; *богатыр* “1) оспіваний у народній творчості герой, хоробрий воїн – людина-велетень із надзвичайною силою і відвагою; 2) перен. про дужу, кремезну, працьовиту, відважну людину” і *багатыр* “той, хто має багатство; багата людина, багатий; протилежне *бідняк*”; *каска* “металевий головний убір у вигляді шолома, що його носять військовослужбовці, пожежники, шахтарі та ін.” і *казка* “1) розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил; 2) те, що не відповідає дійсності; вигадка, байка”.

Відхилення від орфоепічних норм сучасної української мови у професійному мовленні зумовлюються і впливом російської мови, пор.: треба *Харків, чотирма, тюрма, цар* (а не *Харьків, чотирьма, тюрма, царь*), *голуб, любов, верф* (а не *голубь, любовь, верфь*), *гарантує* (а не *гарантує*), *Чилі, Чикаго, чипси* (а не *Чілі, Чіаго, чіпси*), *п'ятдесят* (а не *п'ятьдесять*), *сімдесятий* (а не *семидесятий*), *двох* (а не *двух*), *що, щось* (а не *шо, шось*).

Акцентологічні норми визначають уміння правильно наголошувати слова, адже наголос в українській мові відіграє 1) смислорозрізнавальну функцію (*вИгода* (користь) – *вигОда* (зручність), *Атлас* (карта) – *атлАс* (тканина), *Орган* (частина організму) – *оргАн* (музичний інструмент), *шкОда* (втрата) – *шкодА* (даремно), *шляхОм* (дорогою) – *шляхОм* (методом, способом); 2) форморозрізнавальну роль (*сестрИИ* (Р. в. одн.) – *сЕстри* (Н. в. мн.), *хУстки* (Р. в. одн.) – *хусткИИ* (Н. в. мн.), *кнИжки* (Р. в. одн.) – *книжкИИ* (Н. в. мн.), *Озера* (Р. в. одн.) – *озерА* (Н. в. мн.), *пІсні* (Р. в. одн.) – *піснИ* (Н. в. мн.); 3) служить для розрізнення граматичних форм різних частин мови (*пОтяг* (іменник) – *потЯг* (дієслово), *дорОга* (іменник) – *дорОгА* (прикметник), *тУга* (іменник) – *тугА* (прикметник), *гОри* (іменник) – *горИ* (наказовий спосіб дієслова), *батькІв* (кого? іменник) – *бАтьків* (чий? прикметник), *пЕкло* (іменник) – *пеклО* (дієслово).

Порушення правил наголошування слів можуть виникати і під впливом російської мови, суржику, діалектів, пор.: *спИна, фартУх, посерЕдині, одинАдцять, чотИрнадцять, рукОпис, Олень, дрОва, кУрятина, граблІ, живОпис, рЕшетО, чорнОзем, кухОнний, новИЙ, тонкИЙ, товстИЙ, легкИЙ, оптОвий, одноразОвий, кОсий* (рос. *спинА, фАртух, посередИне, одИнадцать, четЬрнадцать, рУкопись, олЕнь, дровА, курЯтина, грАбли, жИвопись, решетО, чернозЕм, кУхонный, нОвый, тОнкий, тОлстый, лЕгкий, ОптОвый, однорАзовый, косОй*).

Лексичні норми передбачають регулювання чіткої відповідності лексичного складу мовних засобів загальній нормативності української мови, сприяють уживанню слів у властивому для них значеннях, чого не завжди можна спостерігати у професійному мовленні. Найпоширеніші лексичні недоліки й помилки в мовній практиці зумовлені певними чинниками й стосуються таких випадків:

1) уживання слів у невласивому для контексту значенні, напр.: *тиждень тому* (а не *неділю тому*), *протягом дня* (а не *на протязі дня*), *треба покарати за провину* (а не *наказати за провину*), *заважати працювати* (а не *мішати працювати*), *нахабно поводитися* (а не *нагло поводитися*), *непевно почуватися* (а не *дурно почуватися*), *відмовляти в послугі* (а не *відказувати у послугі*), *перекладати текст* (а не *переводити текст*), *примушувати прочитати* (а не *заставляти прочитати*);

2) сплутування паронімів – слів, близьких за звучанням, але відмінних за написанням і значенням, пор.: треба *житловий фонд* (а не *жилий*), *дружна команда* (а не *дружня*), *рекламна кампанія* (а не *компанія*), *домашня адреса* (а не *домашній адрес*), *немає гривень* (а не *гривен*), *документальні свідчення* (а не *документовані*), *правові відносини* (а не *відношення*), *гуманне рішення* (а не *гуманістичне*), *громадянський обов'язок* (а не *громадський*), *терористичний акт* (а не *терористський*), *злочинна діяльність* (а не *злочинниця*), *професійна лексика* (а не *професіональна*), *рекомендований адвокат* (а не *рекомендаційний*), *особиста охорона* (а не *особова*), *військове відомство* (а не *воєнне*), *воєнний злочин* (а не *військовий*), *акціонерне товариство* (а не *акціонерське*), *іноземна валюта* (а не *волюта*), *із сказаного впливає* (а не *витікає*), *травматичний шок* (а не *травматологічний*), *виборча ділянка* (а не *виборна ділянка*), *тонкий дипломат* (а не *дипломант*), *гральний автомат* (а не *ігровий*), *гірничє підприємство* (а не *гірське*), *видатні заслуги* (а не *визначні*);

3) зловживання іншомовною лексикою, переважно англіцизмами, які в українській мові мають свої відповідники, пор.: *бажано чинник* (а не *фактор*), *переважати* (а не *домінувати*), *негайний* (а не *екстрений*), *не брати до уваги* (а не *ігнорувати*), *оскарження* (а не *апеляція*),

відхилення (а не *аномалія*), *бандит* (а не *гангстер*), *вартовий* (а не *конвоїр*), *злочинний* (а не *кримінальний*), *постанова* (а не *декрет*), *передача* (а не *екстрадиція*), *законний* (а не *легітимний*), *вбивця* (а не *кілер*), *приспосовання* (а не *адаптація*), *вибір* (а не *альтернатива*), *байдужість* (а не *апатія*), *доказ* (а не *аргумент*), *обмін* (а не *бартер*), *помста* (а не *вендета*), *заборона* (а не *вето*), *забезпечувати* (а не *гарантувати*), *припущення* (а не *гіпотеза*), *занепадати* (а не *деградувати*), *настанова* (а не *директива*), *однаковий* (а не *ідентичний*), *підроблений* (а не *фіктивний*), *звинувачувати* (а не *інкримінувати*), *наклеп* (а не *інсинуація*), *непорозуміння* (а не *інцидент*), *відшкодування* (а не *компенсація*), *згода* (а не *консенсус*), *переважати* (а не *превалювати*), *перевага*, *право* (а не *прерогатива*), *підтримка* (а не *протекція*), *постійний* (а не *хронічний*). Іншомовні слова в мові – закономірне явище, яке відтворює зв'язки певного народу з іншими, але, мовознавці зауважують, що у фаховому мовленні варто не викорінювати повністю чужомовні запозичення, без яких у культурному мовленні не обійтись, але й не зловживати ними. Запозичення слід уживати тільки тоді, коли вони насправді потрібні, і, безумовно, у властивих для них значеннях. Якщо є дві назви – українська й іншомовна, то перевагу варто віддавати першій, адже вона легше запам'ятовується, зрозуміліша, милозвучніша;

4) уживання калюк із російської мови. Дискусії серед учених останніх років порушують чи не найважливішу проблему сучасного українського термінознавства, а саме – збереження національного духу української термінології, словотвірна структура якої відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської, пор.: треба *запобігти хворобі* (а не *попередити хворобу*), *наступні заходи* (а не *міроприємства*), *наступний, такий* (а не *слідуючий*), *ужити наступні рішення* (а не *прийняти слідуючі рішення*), *колишній директор* (а не *бувчий*), *мати добру репутацію* (а не *бути на хорошому рахунку*), *професійний рівень* (а не *професіональний*), *посідати призові місця* (а не *займати*), *зазнати збитків* (а не *понести збитки*), *вважати за необхідне* (а не *рахувати необхідним*), *служба безпеки* (а не *служба безпеки*), *оскаржити рішення* (а не *обжалувати*), *цей документ* (а не *даний*), *не зважаючи на умови* (а не *дивлячись на умови*), *на виплат* (а не *у розстрочку*), *збіг обставин* (а не *співпадіння*), *порушувати важливе питання* (а не *піднімати*), *гостра потреба* (а не *крайня необхідність*).

5) уживання зайвих слів (плеоназму) та повторів (тавтології), напр.: треба *карикатура* (а не *сатирична карикатура*), *перспектива* (а не *перспектива на майбутнє*), *вакансія* (а не *вільна вакансія*), *обмін, бартер* (а не *обмінний бартер*), *сувеніри* (а не *пам'ятні сувеніри*), *власна думка* (а не *мій власний погляд*), *смерч* (а не *руйнівний смерч*), *індустрія, промисловість* (а не *промислова індустрія*), *на сьогодні* (а не *на сьогоднішній день*), *обслуговування* (а не *сервісне обслуговування*), *колишній президент* (а не *колишній експрезидент*), *наділений індивідуальними рисами* (а не *має свої індивідуальні риси*), *цінник, прейскурант* (а не *прейскурант цін*), *у серпні* (а не *у серпні місяці*), *поширений* (а не *широко поширений*). Тавтологія доречна лише як стилістичний прийом, спрямований на посилення ознаки чи явища, наприклад, у фразеологізмах *криком кричати, поїдом їсти, вольная воля, диво дивне*;

6) дослівний переклад іншомовних стійких зворотів мови, які в українській мові мають свої відповідники, порушення фразеологічної точності, пор.: треба *впадати в очі* (а не *кидатися у вічі*), *ні в сих ні в тих* (а не *не в своїй тарілці*), *просто неба* (а не *під відкритим небом*), *без жодного приводу* (а не *без всякого поводу*), *опанувати себе* (а не *взяти себе в руки*), *мати рацію* (а не *бути правим*), *пішло нанівець* (а не *пішло прахом*), *про вовка промовка* (а не *легкий на помині*), *пошитися в дурні* (а не *залишитися в дурнях*), *спало на думку* (а не *прийшло в голову*), *даруйте на слові* (а не *в обідю сказано*), *незважаючи ні на що* (а не *не дивлячись ні на що*), *справа честі* (а не *питання честі*);

7) помилкове вживання прийменникових конструкцій, яке, на думку вчених, виникає через недостатнє знання українських прийменникових моделей, напр.: треба *до сьогодні* (а не *по даний*)

час), на замовлення (а не по замовленню), довідка телефоном (а не по телефону), допомога з безробіття (а не по бізробіттю), інструкція щодо використання (а не по використанню), комісія у справах молоді (а не по справах молоді), під час виконання службових обов'язків (а не при виконанні), тільки за умови (а не тільки при умові), за аналогією (а не по аналогії), за взаємною згодою (а не по взаємній згоді), за вказівкою (а не по вказівці), за власним бажанням (а не по власному бажанню), тримати про всяк випадок (а не на всяк випадок), за підтримки колег (а не при підтримці колег), за зачиненими дверима (а не при зачинених дверях), за необхідності (а не при необхідності).

Отже, як засвідчив аналізований матеріал, у всіх сферах професійної діяльності варто дотримуватися мовних норм, як шляху до впровадження культури мовлення. Утвердження ролі української мови як самобутньої системи у професійній практиці сприятиме вдосконаленню її мовних засобів, збереженню лексичної та граматичної індивідуальності, створенню національних термінологічних стандартів, а також усуненню проблем неконтрольованого процесу вживання іншомовних запозичень, не властивих українській мові словоформ.

Література

- Вознюк, Г.Л., Булик-Верхола, С.Р., Васишин, І.П., Гнатюк, М.В., Ментинська, І.Б., Шмілик, І.Д. (2016). *Українська мова (за професійним спрямуванням)*. (Навч. посібник-практикум). Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Головащук, С.І. (1989). *Словник-довідник з правопису та слововживання*. К.: Наукова думка.
- Караванський, С. (2001). *Пошук українського слова або Боротьба за національне "я"*. К.
- Коваль, А.П. (1990). *Культура ділового мовлення*. К.
- Микитюк, О.Р. (2014). *Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки*. (Навч. посібник). Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Пономарів, О. (1999). *Культура слова: Мовностилістичні поради*. К.
- Словник української мови: В 11 т.* (1970–1980). К.
- Токарська, А.С., Кочан, І.М. (2003). *Культура фахового мовлення правника*. (Навч. посібник). Львів: Світ.
- Фаріон, І.Д. (2017). *Мовна норма: пошук істини*. (Навч. видання: посібник). Івано-Франківськ: Місто НВ.

References

- Voznyuk, H.L., Bulyk-Verkhola, S.P., Vasylyshyn, I.P., Hnatyuk, M.V., Mentynska, I.B., Shmilyk, I.D. (2016). *Ukrayinska mova (za profesijnym spryamuvannjam)*. (Navch. posibnyk-praktykum). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi politekhniky.
- Holovashchuk, S.I. (1989). *Slovnnyk-dovidnyk z pravopysu ta slovovzhyvannya*. K.: Naukova dumka.
- Karavansky, S. (2001). *Poshuk ukrayinskoho slova abo Borotba za natsionalne "ya"*. K.
- Koval, A. P. (1990). *Kultura dilovoho movlennya*. K.
- Mykytyuk, O.R. (2014). *Kultura movlennya: osoblyvosti, zavdannya, tsikavyuky*. (Navch. posibnyk). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi politekhniky.
- Ponomariv, O. (1999). *Kultura slova: Movnostylistychni porady*. K.
- Slovnnyk ukrayinskoyi movy: V 11 t.* (1970–1980). K.
- Tokarska, A.S., Kochan, I.M. (2003). *Kultura fakhovoho movlennya pravnyka*. (Navch. posibnyk). Lviv: Svit.
- Farion, I.D. (2017). *Movna norma: poshuk istyny*. (Navch. vydannya: posibnyk). Ivano-Frankivsk: Misto NV.

УДК 81'373[811.161.2 + 811.16](045)

ГРЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ КОМПОНЕНТИ У СКЛАДІ БАЛКАНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ КАРПАТ

Пашкова Н.І.

кандидат філологічних наук, доцент

Київський національний лінгвістичний університет

pani@i.ua

У статті проаналізовано давні грецизми в лексиці українських карпатських говорів, поширені разом зі спільною матеріальною культурою балкано-слов'янського етномовного континууму. Доведено, що наявність грецизмів у карпатському ономастиконі та лексиці традиційної матеріальної культури свідчить про архаїчні зв'язки карпатського та балканського мовно-культурних ареалів.

Ключові слова: грецизми, балкано-слов'янський етномовний континуум, лексика матеріальної культури, карпатський діалектний ареал.

THE GREEK LEXICAL COMPONENTS AMONG THE BALKANISMS IN UKRAINIAN CARPATHIAN DIALECTS

Pashkova N.I.

PhD in Philology, Associate Professor

Kyiv National Linguistic University

Introduction. In the article some ancient Greek lexical components in Ukrainian Carpathian dialectal area, which are widespread with the common material culture of the Balkan-Slavic ethnolinguistic continuum are analyzed.

Purpose. The purpose of the article is to study the borrowing group, which consists of lexical Greekisms in Carpathian Ukrainian dialects. **Methodology.** In the article were used different methods of component, lingual geographical and etymological analysis of vocabulary, as well as the method of words and things. **Results.** The investigation demonstrated the most ancient Carpatho-Balkan lexical parallels, as all the researchers point out, are primarily attested in the names associated with the life of mountain shepherds, a kind of cultural type, common throughout the territory of the Carpathian-Balkan continuum. The article analyzes the origin, semantics and location of such dialectal names of traditional folk clothes as *dymka*, *petek*, *hunja* and some geographic names, such as the name of mountains Carpathian, and proved their Greek origin.

Conclusion. As a result of investigation it is proved that the presence of the old Greek components in the Carpathian onomasticon and the vocabulary of the traditional material culture testifies to the archaic connections of the Carpathian and Balkan lingual and cultural areas. Ukrainian dialectal vocabulary contains many ancient unexplored components, both specific and borrowed, the study of which may in a new way cover a number of unresolved problems of the ancient history of Ukrainian people, language, Carpathian dialects, ancient migrations, cultural and lingual contacts and interactions.

Key words: Greek lexical components, Balkan-Slavic ethnolinguistic continuum, Ukrainian Carpathian dialectal area, the lexicon of material culture.

Оскільки український мовний континуум з грецьким безпосередньо не межує, будь-яка взаємодія між цими двома мовами може розглядатися лише як опосередкована з урахуванням дії певних історичних екстралінгвальних чинників. Передусім слід брати до уваги вплив античної давньогрецької культури на подальший розвиток культури всього людства і мови зокрема як її складника.

Проблемі проникнення давньогрецької лексики до складу української мови було присвячено чимало праць вітчизняних авторів, серед яких підсумковою на нинішньому етапі розвитку мовознавчої науки, безперечно, є спеціальний розділ в академічному виданні “Історія української мови. Лексика і фразеологія”, де на основі ґрунтовного вивчення пам’яток староукраїнської мови детально проаналізовано час окремих запозичень і класифіковано лексичні групи української мови, які збагатилися за рахунок давньогрецької лексики (Історія української мови, с. 698–699). Отже, як цілком аргументовано доведено, більшість грецьких елементів загальнонародної літературної української мови потрапила до нас книжним шляхом.

Дослідники південно-західних українських говорів так само, як і мов карпатського ареалу загалом, тривалий час уже вивчають проблему давніх карпато-балканських мовно-етнічних зв’язків. Автори “Карпатського діалектологічного атласу” на чолі з С. Бернштейном, окреслюючи завдання своєї праці, формулюють основні її положення так: “Численні спільні елементи словника південно-західних українських говірок з південно-слов’янськими мовами є спадком тих давніх індоєвропейських мов, які були поширені на величезній території Дакії, Паннонії, Мізії і сусідніх областей. Ці мови пізніше були асимільовані, і прослідки їх нині віддзеркалюються в мовах різних народів від північних Карпат до півдня Балканського півострова. Серед “південнослов’янських” можна зустріти велику групу порівняно пізніх запозичень, що йдуть з боку Балканського півострова. У мовах карпатського ареалу їх слід іменувати балканізмами і чітко диференціювати від карпатизмів.

Метою статті є дослідження походження та поширення групи запозичень, яку становлять лексичні грецизми, що функціонують у карпатських українських говорах і не завжди потрапляють до складу загальнонародної літературної мови. Завданням статті є виявлення грецизмів у складі карпатської діалектної лексики та реконструкція шляхів цих запозичень.

Актуальність статті визначає важливість вивчення походження та цілісності української мови, а також її говорів.

Методи. У статті використано методи компонентного, лінгвогеографічного та етимологічного аналізу лексики, а також метод слів і речей.

Після XIV ст. численні мешканці Балканського півострова переселилися на північ від Дунаю. Особливо інтенсивним цей колонізаційний рух стає в XVII ст. Мають місце серед балканізмів слова новогрецької мови, які набули великого поширення в усіх мовах Балканського півострова (Бернштейн 1967, с. 15, 160).

До найдавніших карпато-балканських паралелей належить, на нашу думку, і сама географічна назва Карпати, і назва однієї з найвищих гір українських Карпат Петрос (гр. *Πέτρος* “камінь”). Сучасні ономасти часто пов’язують назву гір з найменуванням міфічного племені карпів. Проте, на наш погляд, варто уважно вивчити географічні карти Греції з античних часів до сучасності і звернути увагу на острів Карпатос (*Καρπαθίος*), розташований між островами Критом і Родосом, з однойменним населеним пунктом на ньому, Карпатським проливом (*Στενο Καρπαθίου*) і навіть Карпатським морем (*Καρπαθίου Πελάγος*) на захід від згаданого острова. Такі збіги на архаїчному балкано-карпатському топонімічному ареалі навряд чи можуть бути випадковими. Це може свідчити тільки про найдавніше знайомство еллінів з карпатським ареалом.

Найдавніші карпато-балканські лексичні паралелі, як зазначають усі дослідники, засвідчуються передусім у назвах, пов’язаних з побутом гірських пастухів, своєрідним культурним типом так званого гірського вівчарства, поширеним на всій території карпато-балканського мовного континууму незалежно від етнічної та мовної належності. Серед спільної лексики цього мовного шару окрему лексичну групу становлять назви архаїчного народного одягу. Досліджуючи цю лексику, ми вже присвячували окремі розвідки вивченню українських карпатських назв традиційного одягу, які мають паралелі на балканському ареалі і зокрема в грецькій мові.

У нашій статті “Семантичний розвиток грецизму *δύτοσ* в українських говорах” досліджено поширення, семантику та генезис лексеми *димка*, що, як було доведено, поширена на карпато-поліському ареалі в українському мовному континуумі, а далі простягає свою ізоглосу на Балкани. Здійснений аналіз семантики лексеми виявив її багатозначність, уживання на позначення різних локальних видів чоловічого та жіночого поясного одягу, назви яких утворилися внаслідок перенесення на виріб найменування матеріалу. Сама ж вихідна назва тканини, як було встановлено, походить від турецького *dimi* “бумазея, візерунчаста тканина”, запозиченого цією мовою у свою чергу з грецької, де композит *δύτοσ* утворився складанням числівника *δι* “два” та іменника *μιτοσ* “нитка”, подібно до української літературної назви дорогої ошатної тканини *оксамит*, що за походженням є аналогічно утвореним грецьким запозиченням, яке складається з частини *οξα* “вісім” і того самого іменника *μιτοσ* “нитка” (Пашкова, 2005).

Удруге грецьку лексичну паралель у галузі назв давнього народного одягу було виявлено при дослідженні архаїчної полісемантичної української лексеми *гуня*, яка має продовження ізоглоси в усіх без винятку мовах балканського ареалу, пор. зокрема, новогрецьке *γούνα* “шуба”. Здійснений семантичний аналіз дозволив виокремити найдавніше спільне значення слова на всьому карпато-балканському мовному просторі – “верхній одяг пастухів-горян зі спеціально виготовленого ворсистого сукна”. У статті “Лексема *гуня* в українських говорах Карпат” на основі проведеного семантичного та лінгвогеографічного аналізу лексеми було зроблено висновок про те, що “з огляду на поширення і розгалуженість семантики лексеми *гуня* можна долучити до групи найдавніших слів з-поміж аналізованих назв одягу в українських говорах Карпат” (Пашкова, 2004, с. 82–83).

До давніх карпато-балканських паралелей грецького походження, на наш погляд, можна зарахувати й український карпатський ендемізм *петек*, семантично співвідносний з наведеною вище лексемою *гуня*.

Ареалом лексеми *петек*, *петак*, *петик*, *питек*, *петичина*, *петече*, *петича* в її фонетичних, грамагічних і акцентуаційних варіантах на українському південно-західному діалектному масиві є закарпатські, гуцульські та покутські говірки, зрідка – наддністрянські та бойківські, де, зокрема, М. Онишкевичем записано до словникової статті ілюстративну цитату з усної народної творчості: “Шкода, брате, кожушини, шкода петичини, шкода дома ночувати, п’їду до д’їчини” (Пашкова, 2004, с. 58).

Аналіз семантики варіантів лексеми, записаних автором під час діалектологічних експедицій у карпатському регіоні, вказує на те, що лексема *петек* з варіативним ноголосом у більшості інформантів асоціюється з архаїчним карпатським, часто ритуальним видом одягу зі спеціально для нього виготовленого ворсистого сукна, що позначається в деяких інших говірках цього самого ареалу назвами *гуня* та *вуйош*, але при цьому ідентифікується ними за довжиною, матеріалом та зовнішніми особливостями в різних говірках суперечливо. Так, за даними наших польових записів, в окремих закарпатських говірках лексеми *гуня* та *петек* часто виступають синонімами (н. п. Драгово Хустського району, Тур’я Ремета Перечинського району Закарпатської обл), водночас подекуди інформанти вказують на диференціацію *гуні* та *петека* за довжиною, проте знову непослідовно: “*Гуня коротка, петек довгий*” (н. п. Білки Іршавського району Закарпатської обл.), “*гуня довга, петек короткий*” (н. п. Нижній Бистрий Хустського району тієї самої обл.). Назву *петек* на позначення довгого виду одягу засвідчено в наддністрянських говірках в н. пп. Гринівці і Коленці Тлумацького р-ну, Семенівка Городенківського р-ну, В. Ключів Коломийського р-ну, Маркова Богородчанського на Івано-Франківщині, а на позначення короткого – на цьому діалектному масиві в с. Стримба Надвірнянського р-ну, у гуцульській говірці с. Чорна Тиса на Рахівщині (Закарпатська обл.).

У наддністрянських говірках лексема спорадично вживається з ендемічною семантикою на позначення компонента вузьколокального комплексу народного вбрання – ‘вишиваний з короткими рукавами’ (с. Стримба Надвірнянськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.).

Крім того, виявлено, що специфічні суфіксовані деривати із суфіксами одиничності (-ин-) та збірності *петечина, петичин, петече, петечі* в гуцульських та закарпатських говірках часто вживаються на позначення особливого доморобного матеріалу, з якого традиційно й виготовлявся досліджуваний вид одягу: ‘непіхане, неваляне сукно’, ‘сувої неваляного сукна’ (Шухевич, I, с. 106), ‘неступане сукно’ (Gregorowicz, 1881, с. 25), ‘волохате сукно з вівці’ (Гуцульські говірки, (1997, с. 93). Очевидно, назва матеріалу пізніше була метафорично перенесена на виріб з нього, а подальше варіювання семантики відбувалося внаслідок розвитку і змін реалем.

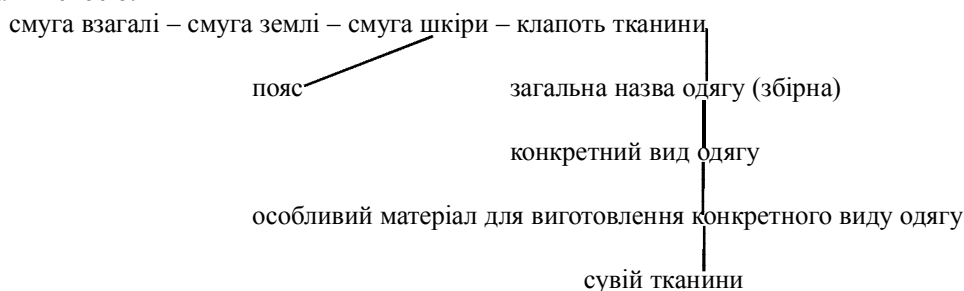
Тільки в гуцульських говірках Верховинського району Івано-Франківщини, які вважаються одими з найбільш архаїчних в усьому ареалі, фонетичний варіант *петик* уживається в ендемічних значеннях ‘сувій сукна’ та ‘мотузка, віршовка’: “*Підвієзаўси петиком, аби вітер ни винеў му під сардак*” (с. Голови). У рукописному “Словнику гуцульських говірок” М. Мосори, матеріали якого зберігаються у відділі словників Інституту суспільних наук НАН України у Львові, фіксується також цілком оригінальна збірна форма слова *петел’а* ‘верхній одяг’ (Мосора, с. 101).

Під час експедицій 1980-х років нами була відзначена сучасна переосмислена внаслідок зміни матеріальної культури семантика лексеми *петек* ‘виплетена з вовни безрукавка’ на Рахівщині (с. Богдан-Луґи) і ‘пальто’ (с. Лісний Хлібичин Коломийськ. р-ну Івано-Франківщини). Подальший розвиток семантики, виникнення нових, ще не засвідчених діалектними словниками значень свідчить про активне вживання лексеми в словнику сучасної розмовної говіркової мови.

У некартографованих матеріалах відповіді на питання 196 питальника “Загальнокарпатського діалектологічного атласу” слово *петек* наводиться також і в таких значеннях, що виходять за межі лексичної групи назв одягу, як ‘ділянка землі’, ‘голе місце в полі’ поряд із значенням ‘вужька смуга’ (ОДА, II, с. 26).

У результаті компонентного аналізу семантики лексеми визначено такі конституенти її семантичної структури: ‘верхній одяг’, ‘верхній одяг з капюшоном’, ‘довгий верхній одяг’, ‘короткий верхній одяг’, ‘одяг з короткими рукавами’, ‘кляпоть’, ‘повивач’, ‘довгий одяг з чорної сивої вовни з рукавами’, ‘стародавній одяг з вовни з начосом’, ‘т. с., що *кожух*’, ‘одяг з баранячої шерсті, волохатий, з рукавами до колін’, ‘вовняна тканина’, ‘одяг з білого ворсистого сукна’, ‘т. с., що *гуня*’, ‘короткий одяг з вовни, з рукавами’, ‘більш кудлатий, ніж *вуйош*’, ‘коротший за *гуню*, з ворсистого вовняного сукна’, ‘стара неволохата *гуня*’, ‘довший за *гуню*’, ‘безрукавка довга’, ‘безрукавка плетена’, ‘ритуальний весільний одяг’.

Таким чином, семантичний розвиток запозичення *петек* у карпатоукраїнських говорах на підставі аналізу всіх виявлених значень видається можливим схематично реконструювати в такий спосіб:

Як уважають українські етимологи, лексема за походженням є східнороманським запозиченням в українську мову (пор. рум. *petic, petica* ‘кляпоть’, ‘латка’, ‘ганчірка’), що бере початок, очевидно, зі старолатинського *pettaciūm* ‘кляпоть тканини’, яке походить від латинського *pittaciūm* ‘кляпоть тканини або пергаменту’, ‘смуґа шкіри’, що у свою чергу зводиться до грецького *pittakion* ‘аркуш, сторінка’, етимологія якого залишається донині дискусійною (ЕСУМ, с. 361).

Як висновок зазначимо, що проаналізовані давні карпато-балканські паралелі грецького походження в складі лексики українських говорів карпатського регіону, звичайно, не вичерпують весь шар подібних слів. Українська діалектна лексика містить ще чимало недосліджених компонентів, як питомих, так і запозичених, вивчення яких може по-новому висвітлити низку нерозв'язаних проблем давньої історії нашого народу, мови, її діалектів, міграцій, контактів і взаємовпливів, що зумовлює перспективи подальших досліджень.

Література

- Бернштейн, С.Б. и др. (1967). *Карпатский диалектологический атлас*. Т. I. Москва: Наука.
Історія української мови. Лексика і фразеологія. (1983). Київ: Наукова думка.
Пашкова, Н.І. (2004). Лексема *гуня* в українських говорах Карпат. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. 4.
Пашкова, Н.І. (2005). Семантичний розвиток грецизму *δύτοσ* в українських говорах. *Проблеми зіставної семантики*. Київ: КНЛУ. 7.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Етимологічний словник української мови*. (ЕСУМ) Т. 4. (2003). Київ: Наукова думка.
Гуцульські говірки. Короткий словник (1997). Львів: Інститут українознавства НАНУ.
Мосора, М. *Словник гуцульських говірок* (рукопис, зберігається в Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ у Львові).
Общекарпатский диалектологический атлас (ОДА) (1989). Кишинев: Штиинца. 1
Онишкевич, М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок*. Т. II. Київ: Наукова думка.
Шухевич, І. (1899–1908). *Гуцульщина*. Т.1-5. Львів.
Gregorowicz, J. (1881). *Przewodnik dla zwiedzajacych Czarnogore polozona w powiecie Kossowskim*. Lwow.

References

- Bernshtein, S. B. i dr. (1967). *Karpatskij dialektologicheskij atlas*. T.I. Moskva: Nauka.
Istorija ukrajinskoji movy. Lexyka i frazeologija (1983). Kyiv: Naukova dumka.
Pashkova, N.I. (2004). Leksema *hunja* v ukrainskih hovorah Karpat. *Problemy semantyky, pragmatyky ta kognityvnoji lingvistyky*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. 4.
Pashkova, N.I. (2005). Semantychnyi rozvytok gretsyizmu *δύτοσ* v ukrajinskyh hovorah. *Problemy zistavnoji semantyky*. Kyiv: KNLU. 7.

Dzerela ilustratyvnoho materialu

- Etymolohichnyj slovnyk ukrajinskoji movy*. T.4 (2003). Kyiv: Naukova dumka.
Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk (1997). Lviv: Instytut ukrajinoznavstva NANU.
Mosora, M. *Slovnyk hutsulskih hovirok* (rukopys, Instytut ukrajinoznavstva NANU, Lviv).
Obshchekarpatskij dialektologicheskij atlas. (1989). Kishinev: Shtiintsya. 1.
Onyshkevych, M. J. (1984). *Slovnyk bojkivskih hovirok*. Т. II. Kyiv: Naukova dumka.
Shuhevych, I. (1899–1908). *Hutsulshchyna*. Т.1–5. Lviv.
Gregorowicz, J. (1881). *Przewodnik dla zwiedzajacych Czarnogore polozona w powiecie Kossowskim*. Lwow.

УДК 81'255.4:82-1:003.2[811.521+811.58+811.111+811.161.2+811.161.1]

КОНЦЕПЦІЯ І МЕТОДИКА ПОЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ З ПОГЛЯДУ СПІВВІДНОШЕННЯ РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ І ДИХОТОМІЧНО ПРОТИЛЕЖНИХ СИСТЕМ ПИСЬМА: ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Пирогов В.Л.

кандидат філологічних наук, доцент

Київський національний лінгвістичний університет

pirogov_ukremb@hotmail.com

Стаття присвячена дослідженню проблеми перекладу і перекладності поетичного тексту з погляду відмінностей між різноструктурними мовами з дихотомічно протилежними системами письма – буквено-фонетичного та ієрогліфічного, якими, зокрема, є, з одного боку, мови індоєвропейського ареалу, а саме, англійська, українська і російська, а з другого, мови Східноазійського регіону – японська і китайська. За основу дослідження взято вірш Роберта Бернса “A Red, Red Rose”, перекладений зазначеними мовами. Переклад, або точніше, інтерпретація ментального коду англійської писемної традиції, і відповідно поезії, засобами японської / китайської мов, вимагає пошуку способу його трансляції в ментальний код японської або китайської поетичної традиції. Отже, в статті пропонується методика трансляції концептів європейської ментальної культури у формат дихотомічно протилежних японської та китайської культур.

Ключові слова: японська мова, китайська мова, англійська мова, українська мова, російська мова, поетичний текст, дихотомія “Схід – Захід”, дихотомічно протилежні системи письма, культурна дихотомія, релігійна дихотомія, опозиція “свій – чужий”, концепт, переклад.

THE CONCEPT AND METHODOLOGY OF POETIC TRANSLATION WITH RESPECT TO RELATIONSHIP BETWEEN GENETICALLY DIFFERENT LANGUAGES AND DICHOTOMICALLY OPPOSED WRITING SYSTEMS: COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ASPECT

Pirogov V.K.

PhD in Linguistics Associate Professor

Kyiv National Linguistics University

The paper focuses on the problem of translation and translatability of poetic texts with regard to genetically different languages that have dichotomically opposed writing systems, particularly alphabetic and character based ones. On the one hand these are the languages that belong to the Indo-European family, namely, English, Ukrainian and Russian and, on the other, the East Asian languages, particularly, Japanese and Chinese. The core of the study is Robert Burns' poem "A Red, Red Rose" translated into the above-mentioned languages. When translating this poem from English (phonetic) into Japanese (character-syllabic), or Chinese (ideographic) languages, an attempt to convey poet's feelings embodied in the original context with the help of characters, the structural and semantic properties of which are dichotomously opposite to the alphabetic graphemes of the English writing, it is necessary to make substantial lexical and grammatical transformations that do not allow to preserve the identity of the original. In a sense, such translation can be viewed as an attempt to use characters as phonetic signs that correspond to certain lexemes of the original. At the same time, replacing words written in the phonemic way (letters) by whole graph-semantic units (characters), leads, on the one hand, to the loss of specific connotations of the original, and on the other, to the emergence of semantic interference due to multiple meanings of the most characters, therefore preventing adequate perception of the original content by native speakers of the Japanese or Chinese

languages. Characters are intended, first of all, to directly fix thoughts as ready-made word forms. Consequently, when translating, or more precisely, interpreting the mental code of the English written tradition, and accordingly poetry, using Japanese / Chinese language, you need to find a way to translate it into the mental code of the Japanese or Chinese poetic tradition. Only by getting more or less successful result one can consider the goal of the adequate translation accomplished. So, this paper suggests an approach to translating a poetic text from a phonetic into a character language on the basis of semantic and linguocultural analysis of the dichotomically opposed cultural concepts.

Key words: genetically different languages, East-West dichotomy, poetical text, dichotomically opposed systems of writing, cultural dichotomy, religious dichotomy, opposition “own-alien”, cultural concept, translation.

Мета статті – розглянути проблему перекладу і перекладності поетичного тексту з погляду системної дихотомії “Схід – Захід”, у якій Схід охоплює Східну Азію (зокрема Японію і Китай), а Захід – Європу, більш конкретно, країни, об’єднані християнською ментальністю.

Актуальність проблеми визначається, по-перше, тим, що вона є малодослідженою у вітчизняному сходознавстві. По-друге, тим, що отримані результати дають можливість виявити нові теоретичні закономірності та визначити шляхи їх практичного застосування в галузі художнього, зокрема поетичного перекладу.

Найбільш близькою до теми нашої роботи є стаття О.М. Городецької (2002) “Поетика ієрогліфа”, у якій автор зазначає, що внаслідок лінгвістичної протилежності “китайської грамоти”, в якій відсутні категорії, властиві європейським мовам, зміст і форма китайської поезії виявляються питаннями різного рівня (с. 17). Співзвучні думки висловлює із цього приводу Е. Паунд (1982), який, зокрема, наголошує, що ідеальний перекладач інтуїтивно вживається в душевний стан автора оригіналу та імпровізує засобами своєї мови його сутнісну подібність (с. 250). А.В. Калашнікова (2012) зауважує, що однією з властивостей ієрогліфа, яка взагалі не відчутна для європейця, є образопороджуюча енергія ієрогліфічного знака, тому при перекладі з європейської мови на китайську або японську, стає необхідним перетворювати звуковий образ на зоровий (с. 125), що видатний японознавець Є.В. Маєвський (2001) позначив терміном “очесловіє” (сл. рес.).

Передусім слід зауважити, що дихотомія “Схід – Захід” складається з таких важливих підсистем, як, по-перше, *культурна дихотомія*, тобто поділ культур Сходу і Заходу з погляду опозицій “духовність – матеріальність”, “природно-орієнтована логіка мислення – формальна логіка мислення” тощо. По-друге, *релігійна дихотомія*, зокрема *християнство* (віра в єдиного бога, образ Ісуса Христа і Матері Марії Богородиці) – *буддизм* (образ Будди, ідея очищення і перетворення на Будду) або *Синтоїзм* (богиня Аматерасу, божества *камі*, духи померлих предків тощо). Для китайської культури це Даосизм і постать Лао-Цзи, а також Конфуціанство, постать та ідеї Конфуція. Нарешті, це *письмова дихотомія* “буквено-фонетичне – ієрогліфічне письмо”.

За переконанням L. Liu (1995), пласти культурних і мовних відмінностей народів, що належать до різних полюсів цивілізаційної парадигми “Схід – Захід”, є нездоланно великими (с. XV).

Тому для того, щоб перекласти культурно специфічний, зокрема поетичний текст, створений мовою, дихотомічно протилежною мові перекладу, потрібно насамперед зрозуміти його ментально-філософське підґрунтя, а для цього необхідно ввійти в середовище іншої культурної реальності й розібратися в її суті. Це вимагає великої та копіткої інтелектуальної роботи перекладача (Пирогов, 2017, с. 135).

Важливо зазначити, що на відміну від носіїв “західного” менталітету, в основі якого є буквено-фонетичний спосіб актуалізації мислення, менталітет представників традиційної східноазіатської культури детермінований рамками операційного ієрогліфічного простору, базисом якого є квадрат (Ієнага, 1972, с. 13).

Іл. 1. Ієрогліф, який у вузькому сенсі позначає лексему “поле”, а в широкому – Всесвіт.

Іл. 2. Гексаграма № 63. Назва: 既濟 (“Вже врівноважено”).

我爱如玫瑰，
六月红蕾姣。
我爱如乐曲，
妙奏声袅袅。

Іл. 6. Уривок вірша Р. Бернза “My Love is like a Red, Red Rose”
в перекладі старокитайською мовою веньянь.

У зв'язку з вищезазначеним виникає питання, яким має бути творчий метод перекладача поезії з, умовно кажучи, європейської, “фонетичної”, на японську “ієрогліфо-силабічну”, або китайську “ієрогліфічну” мови? Якими засобами можна викликати у читача перекладу такі ж почуття, що виникають у носіїв мови оригінального вірша? І чи можливо це взагалі? Головною передумовою, на нашу думку, є розуміння підтексту, який містить систему відповідних реалій і концептів. Отже, завдання перекладача полягає передусім за все у *розкритті суті та прихованого змісту реалій і концептів, що містить оригінал.*

Спробуємо знайти роз'яснення до цих положень у творі видатного японського буддолога, філософа і психолога Тейтаро Судзукі (鈴木 貞太郎) (2003) “Дзен і японська культура” (禅と日本文化), який, зокрема, пише: “... вчення буддизму має свій особливий метод пізнання, який полягає в безпосередньому проникненні до таємниці буття. Тому *дзен* і японське сприйняття мистецтва пов'язані родинними узами. Ця спорідненість виникає з визнання найвищої значущості життя, таємниці якого є в основі справжнього витвору мистецтва” (с. 10).

Розглянемо переклади уривку вірша Р. Бернза “My Love is like a Red, Red Rose” японською, китайською, українською та російською мовами.

O my love's like a red, red rose

(O, my love is like a red, red rose)

Яп. ああ、わたしの愛は赤い、赤い薔薇のように

Ах, моє кохання як червона, червона ружа

Кит. 啊，我爱宛如一朵红红的玫瑰

Моя кохана яскравіша за ружу

Укр. Моя любов – червоний жар

Рос. Любовь, как роза, роза красная,

That's newly sprung in June;

(That is newly sprung in June)

Яп. 六月に咲き誇る
Що палко розцвітає в червні
Кит. 在六月苞放
Що розцвітає в червні
Укр. Троянди у саду.
Рос. (не перекладено)
O my love's like the melodie
(O, my love is like the melody,
Яп. ああ、わたしの愛はメロディのように
Ах, моє кохання як мелодія
Кит. 啊, 我爱宛如那一曲旋律
(Моя кохана легка як мелодія)
Укр. Моя любов – мелодія,
Рос. Любовь моя – как песенка,
That's sweetly play'd in tune.
(That is sweetly played in tune)
Яп. 調和を以ってやさしく奏でる
Солодко ллється в лад
Кит. 甜美地弹唱 (回荡)
Що співучо ллється, зворушливо і барвисто
Укр. Солодка, як в меду.
Рос. С которой в путь иду.

Лл. 5. Уривок вірша Р. Бернса “My Love is like a Red, Red Rose” в перекладі японською, китайською, українською та російською мовами (в дужках наведено переклад вірша сучасною англійською мовою). (Бернс, 1982; Бернз, 2014; ロバート・バーンズ 2002; 罗伯特·柏恩斯, 2009)

Важливою умовою здійснення адекватного перекладу поетичного тексту в системі різноструктурних мов є, на нашу думку, трансляція концептів однієї ментальної культури у формат іншої. Оскільки для свого дослідження ми вибрали всесвітньо відомий вірш Р. Бернза про кохання, в якому шотландський поет-романтик порівнює кохану дівчину з червоною трояндою, почнемо з розгляду концепту *любов-кохання* в досліджуваних нами культурах і мовах.

Структура кожної цивілізації визначає властиву їй концепцію *любов-кохання*. Так, Новозавітна концепція висуває на перший план самопожертву, турботу, дарування. Християнська милосердна любов не є наслідком особистої симпатії чи захоплення іншим; в ній актуалізується передусім доброта людини, що потенційно містилася в ній і до зустрічі з певною конкретною особою (Апресян, 2000, с. 278).

У протестантизмі, одному з напрямів християнства в Шотландії, любов розглядається як саме буття, найголовніша цінність, що, як можна вважати, справило значний вплив на виховання і погляди Роберта Бернза.

У Китаї найбільш очевидними джерелами впливу на концепцію стосунків між чоловіком і жінкою були такі чинники, як соціальна приниженість жінок та інтелектуальна винахідливість чоловіків. Конфуцію ж належить вислів “любов – початок і кінець нашого існування.

Без любові немає життя. Тому любов є те, перед чим схиляється мудра людина”. З іншого боку, відповідно до вчення Дао, головне – безмежно любити Всесвіт і все, що живе в ньому (Конфуцій, ел. ресурс).

В Японії відкритий вияв кохання чоловіка до жінки протягом усієї історії Країни Сходу Сонця сприймався і сприймається як слабкість, яка несумісна із самурайською традицією (Пирогов, 2008, с. 185). Концепція кохання поряд із визначенням у ній статусу жінки доволі яскраво і категорично висвітлена у творі славетного японського поета і буддійського ченця Кенко Хосі: “Чоловік, який не тямить у коханні, був він хай би наймудрішим, насправді є неповноцінним і викликає таке ж почуття, як дорогоцінний кубок без дна” (Кенко Хосі, 1970, с. 46), “<...> за природою всі жінки спотворені. Вони глибоко егоїстичні, надзвичайно жадібні, правильного Шляху не відають і дуже легко піддаються одним лише вадам, а що стосується володіння мистецтвом розмови, то вони не можуть відповісти навіть, коли їх запитують про щось просте. Жінка – це істота нещира і дурна. Надзвичайно прикро, коли хтось, хто, домагаючись прихильності жінки, підкорюється її примхам” (там само, с. 94; 9, 180).

Що стосується концепції кохання в українській філософській традиції, то в ній на особливу увагу заслуговують погляди Григорія Сковороди, який уважав кохання найбільш приемним, солодким і життєдайним почуттям. Водночас він чітко розмежовував любов тіл і “вічну любов вічних душ”, завдяки чому заклав основи поняття “феномен любові” (Сковорода, ел. рес.) .

У російській філософській традиції любов розуміється як такі стосунки між чоловіком і жінкою, за яких: а) між ними відбувається повний і постійний обмін; б) один може цілком втілюватися в іншому; в) їхні стосунки побудовані на взаємодії і спілкуванні; г) зв'язок між ними має неодмінно взаємний характер. Завдяки таким взаєминам, на думку філософа В. Соловйова, створюється нова людина і реалізується істинно людська індивідуальність. Закохані поєднуються в одну абсолютно ідеальну особистість (Скляр, 2015, с. 61).

Усе вище викладене дає підстави вважати, що важливим завданням перекладача при порівнянні культурних концептів слід враховувати розбіжності внутрішньої мотивації однакових за формою, але різних за змістом одиниць. Так, червоний колір за своїми фізичними параметрами однаковий у Шотландії, Японії, Китаї, Україні та Росії, але в кожній культурі він має свої унікальні конотації і підтексти, зрозумілі лише носіям, і тому сприймається ними по-різному.

Так, наприклад, троянда ніколи не мала такого важливого символічного значення на Далекому Сході, як хризантема, лотос або квіти сакури, сливи, бамбуку. Тому переклад фрази “like a red, red rose” японською мовою (赤い赤いバラのようだ / 赤い赤い / 薔薇のようだ) у японців, безперечно, викликає не цілком такі асоціації, як у європейців.

Перше, на що ми звертаємо увагу в наведеному перекладі, це слово “bara” (троянда) записане не ієрогліфами 薔薇, як належить, а складовою абеткою *катакана* バラ. У цьому разі використання абетки є маркером, який указує на лексему не японського походження. Японський читач відразу розуміє, що автором вірша є чужинець (гайдзін), і відповідно налаштовується на сприйняття тексту як такого, що відображає чужу культуру й чужі реалії.

Далі, слід зазначити, що червоний колір у Японії так само, як і в Китаї, поряд з жовтим і золотим, є кольором храмового інтер'єру. Він використовується в різноманітних декорах. Від шкатулок для зберігання жіночих прикрас до божниць буддійських храмів і таке інше.

Що стосується кохання і квітів, що його уособлюють, то яскраво-червоний, а саме це має на увазі у використаному Бернзом рефрені “red-red rose”, не можна вважати цілковито уособленням любовних почуттів у японській культурі, хоча слід визнати, що з погляду лексичної сполучуваності та символіки кольору фраза 赤い赤い 薔薇 akai-akai bara (червона-червона троянда) є цілком зрозумілою і адекватною для носіїв національної японської культури.

У зв'язку із цим важливо зазначити, що, перекладаючи поетичні тексти, які містять метафорично забарвлену лексику, слід звертати увагу на особливості лексичної сполучуваності в різних мовах і відповідно культурах. Так, наприклад, у далекосхідній, сіноцентричній

традиції найбільш шанованими квітами є такі, що асоціюються з особистістю благородної людини (君子, кит. jūnzi, яп. kunshi, кор. gunja), а саме, сливою (梅, ume), бамбуком (竹, take), орхідеєю (蘭, ran/fujibakama) і хризантемою (菊, kiku).

У цьому стосунку, на нашу думку, заслуговує на увагу тривірш відомого японського поета школи Басьо Хатторі Рансецу (服部 嵐雪, 1654–1707) “Гімн коханню”:

我戀よ
目も鼻もなき
花の色

waga koi yo me mo, hana mo naki hana no iro (у моєї коханої немає ні очей, ні носа, вона ніжно-рожевого кольору як пелюстка *сакури*)

У цьому тривіршу поет порівнює свою кохану з традиційною японською лялькою, пофарбованою в ніжно-рожевий колір. У неї немає ні очей, ні носа, ні рота, але вона уособлює кохання. Таким чином, можна вважати, що саме ніжно-рожевий колір пелюсток *сакури* є типовим кольором кохання в Японії.

Отже, постає питання, як транслювати концепт однієї культури в іншу, особливо, коли йдеться про різноструктурні мови й дихотомічно різні писемності. На нашу думку, для того, щоб зробити адекватний переклад вірша Р. Бернса, зокрема японською мовою, потрібно як мінімум зрозуміти змістові відмінності формально однакових, але внутрішньо різних концептів культури.

Водночас слід зазначити, що, оскільки японці сприймають поетичний текст переважно візуально, в японській мові серед засобів особливого емоційного впливу на читача, крім звукових і кольорових, діють асоціації, зумовлені графічними і графо-стилістичними (каліграфічними) особливостями і прийомами.

Летючий дракон
(стандартне написання: 飛龍)

У цьому по суті і полягають відмінності між різноструктурними мовами і писемностями, а відповідно, і способами актуалізації мислення, що визначають специфіку проблеми перекладу. Як усунути ці відмінності й вирішити проблему? І чи можливо це взагалі? Мабуть, в абсолютних вимірах – ні. Зазвичай цю проблему намагаються розв’язувати шляхом дослівного перекладу, що перекручує істину, або манівцями і натяками, при цьому багато, якщо не головне, залишається не перекладеним.

Справа в тому, що фактично переосмисленню і відтворенню несумірного за багатьма параметрами з мовою перекладу тексту оригіналу піддаються винятково універсальні аспекти чужої культури, втім більшість з того, що належить до специфічно реалемних, національно

маркованих понять, залишається за межами можливостей перекладачів. Інакше і бути не може за визначенням. Адже втілити концептуально-параметрично іншу ментальність у формат своєї – місія до кінця нездійсненна. Зрозуміло, можна вдаватися до коментованого перекладу, але тоді це вже буде не переклад, а коментар значною мірою обмежений рамками професійної – мовної та лінгвокультурної – компетенції перекладача.

Хотілося б зауважити, що серед перекладів вірша Бернса “My Love is like a Red, Red Rose” японською мовою немає жодного, який би мав форму, наближену до тривіршів *хайку*, хоча саме вона є класичною і найбільш поширеною в японському віршуванні. Адже в *хайку* акцент робиться на графічну форму, яка сприймається передусім візуально. Усі ж переклади цього вірша Бернса японською мовою є фонетичними, або “фотографічними”, копіями оригіналу, в яких зберігається формат чужої культури і ментальності. Наскільки близький і зрозумілий такий переклад для традиційного японського читача, в основі ментальної культури якого є насамперед зорове сприйняття поетичних образів, залишається під питанням. Хоча заради справедливості слід зазначити, що внаслідок глобалізації, яка триває у світі протягом останніх ста років, і особливо останніх десятиліть, відбувається процес зближення цивілізацій і культур, їх змішення і взаємопроникнення. Це відображається, зокрема, у сфері культури, моральних стереотипів і, звичайно, мови, що, попри консервативність японської культури, певною мірою стосується і країни Сходу Сонця. Для ілюстрації цього положення можна згадати, наприклад, історичний досвід трансформування і пристосування іноземних лексичних запозичень у японській мові, – від *гайрайго* (іноземних запозичень, пристосованих до норм японської фонетики, але часто відмінних від оригіналу за семантичними конотаціями), *васейейго* (неологізмів, побудованих з англійських морфем) до *консюго* (змішаних слів, що містять елементи *гайрайго*, *васейейго* та оригінальні компоненти англійських слів).

У зв'язку із цим варто зазначити, що прагнення зберегти формальні і змістові особливості оригіналу при перекладі японцями іноземних поетичних творів на свою мову є свідченням дії універсального закону японської культури, який суворо розмежовує *своє* і *чуже*, виключаючи перенос чужих реалій до власного етнокультурного середовища та їх заміну на близькі за змістом свої, фактично залишаючи їх не перекладеними, хоча й дещо зміненими формально.

На завершення хотілося б відзначити, що запропонована нами концепція і методика перекладу поетичних текстів у системі концептуально асиметричних культур та різноструктурних мов з дихотомічно протилежними писемностями відкриває, на нашу думку, нові перспективи в галузі теоретичної та практичної компаративістики.

Література

- Апресян, Р.Г., Гусейнов, А.А. (2000). *Этика: энцикл. словарь*. Москва: Гардарики.
- Городецкая, О.М. (2002). Поэтика иероглифа: (размышление переводчика). *Восток: Афро-азиатские общества: история и современность*. 6, 5–24.
- Григорий Сковорода о счастье, любви и смысле жизни (цитаты). Взято из <https://mydinasty.com/.../city-grigoriya-skovorody-o-schaste-lyubvi-i-smysle-zhizni/>
- Изнага, С. (1972). *История японской культуры*: пер. с яп. Б.В. Поспелова. Москва: Прогресс.
- Калашникова, А.В. (2012). Иероглиф как основа художественной структуры стихов Ли Цинчжао: проблемы переклада. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 30, 122–127.
- Конфуций: цитаты, афоризмы, высказывания и беседы. Взято из: <https://azialand.ru/konfucij-city-aforizmy-vyskazyvaniya/>
- Кэнко-хоси (1970). *Записки от скуки (Дурэдзурэгуса)* (пер. с япон., вступ. ст., коммент. и указ. В.Н. Горегляда. Москва: Наука.
- Маевский, Е.В. (2001). Идеография в японском языке. *Окно в Японию: Ассоциация японоведов России*. Москва. Взято из: http://ru-jp.org/yaponovedy_maevskiy_01r.htm

- Паунд, Э. (1982). Поднебесная. Стихи по мотивам классической китайской поэзии: пер. с англ. Кистяковского А., вступ. ст. и прим. Малявина В.В. *Восток – Запад*. Москва. 246–290.
- Пирогов, В.Л. (2008). Віддзеркалення особливостей філософсько-естетичного і мовного синкретизму “ваго-канго” у літературному творі середньовічної Японії “Цуредзурегуса”. *Східний світ*. Київ. 3, 180–188.
- Пирогов, В.Л. (2017). Специфіка перекладу тривіршів хайку з точки зору дихотомії “ієрогліфічне–буквено-фонетичне письмо”: порівняльно-типологічний аспект. *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, *Cathedra Linguisticae Generalis Et Philologiae Classicae*. V (II), 132–144.
- Скляр, А.В. (2016). Любовь как преобразование личности в религиозно-философских воззрениях Владимира Соловьева. *Научно-теоретический альманах “Грани”*. Дніпро: “Грани”. 8 (136), 58–69.
- Судзуки, Д.Т. (2003). *Дзэн и японская культура*; пер. с англ. С.В. Пахомова. Санкт-Петербург: Наука.
- Lidiya, H. Liu (1995). *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity. China, 1900–1932*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Бернс Р. (1982). *Стихотворения*. Сб. Сост. И.М. Левидова. На англ. и русск. яз. Москва: Радуга.
- Бернс Р. (2014). *Моя любовь*. Перекл. з англ. М. Лукаша та В. Мисика. Львів: Піраміда. 『ロバート・バーンズ詩集』 (ロバート・バーンズ研究会編訳) 国文社: 東京、2002 年。 – 539 頁。(Зб. поезій Роберта Бернза /перекл. на яп. мову вик. Асоціацією дослідження творчості Р. Бернза. – Токіо: Кокубунся, 2002. – 539 с.).
- 苏格兰诗人 罗伯特·柏恩斯 诗三首_云鹤_829_新浪博客 Взято з: blog.sina.com.cn/s/blog_5d810dfb0100cdv.html (три вірші шотландського поета Р. Бернза в перекладі на кит. мову; пер. Цюе Шуй Чітан), 2009.

References

- Apresyan, R.G., Guseinov, A.A. (2000). *Etika: entsiklop. slovar'*. Мослмф: Gardariki.
- Gorodetskaya, O.M. (2002). Poetika ieroglifa (razmyshleniya perevodchika). *Vostok: Afro-aziatskiye obshchestva: istoriya i sovremennost'*. Moscow. 6, 5–24.
- Grigori Skovoroda o schastye, lyubvi i smyslye zhizni (tsitaty). Vziato z: <https://mydynasty.com/.../citaty-grigoriya-skovorody-o-schaste-lyubvi-i-smysle-zhizni/>
- Ienaga, S. (1972). *Istoriya yaponskoy kultury*: per. s yap. B.V. Pospelova. Moscow: Progress.
- Kalashnikova, A.V. (2012). Ieroglif yak osnova khudozhnyoji struktury virshiv Li Tsingzhao: problemy perekladu. *Naukovi pratsi Kamyanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universytetu imeni Ivana Ogiyenka. Filologichni nauky*, 30, 122–127.
- Konfutsij: tsytaty, aforyzmy, vyskazyvaniya i besyedy. Vziato z: <https://azialand.ru/konfucij-citaty-aforyzmy-vyskazyvaniya/>
- Kenko Hoshi (1970). *Zapiski ot skuki (Tsurezuregusa)* / per. s yap., vstup. st., comment. i ukaz. V.N. Goryeglyada. Moskva: Nauka
- Mayevskiy, E.V. (2001). *Ideografiya v yaponskom yazykye*. Moskva, 2001. Vziato z: http://ru-jp.org/yaponovedy_maeveskiy_01r.htm
- Pound, E. (1982). Podnebesnaya. Stikhi po motivam klassicheskoy kitaiskoy poezii: per. s angl. Kistyakovskogo A., vstup. st. i prim. Malyavina V.V. *Vostok – Zapad*. Moskva, 245–290.
- Pirogov, V.L. (2000). Filosofiya paradigm poeticheskoy ryechi (po motivam yaponskoy liriki VII–XVIII st.). *Nauk. visn. kaf. UNESCO Kyiv. Derzh. Lingvist. un-tu. Ser.: Filologiya. Pedagogika. Psykhologiya*. Kyiv. 2, 209–212.
- Pirogov, V.L. (2009). Viddzerkalennya filosofsk'ko-estetychnogo i mownogo synkretyzmu “vago-kango” v literaturnomu tvorі serednyovichnoi Yaponii Tsurezuregusa. *Shidnyi Svit*. Kyiv. 3, 180–188.

- Pirogov, V.L. (2017). Spetsifika perekladu tryvirshiv haiku z tochky zoru dykhotomiji "iheroglifichne-bukveno-fonetychne pys'mo: porivnyal'no-typologichnyj aspect. *Studia Linguistica: zb. nauk. pr.* Kyivs'kyi natsional'nyi universytet im. T. Shevchenka, Cathedra Linguisticae Generalis Et Philologiae Classicae. V (II), 132-144.
- Sklyar, A.V. (2016). Lyubov' kak preobrazheniye lichnosti v religiozno-filosofskikh vozzreniakh Vladimira Solov'yeva. *Naukovo-teoretychnyj al'manakh "Grani"*. Kyiv: Dnipro. 8 (136), 58–69.
- Suzuki, D.T. (2003). *Zen i yaponskaya kul'tura*; per. s angl. S.V. Pakhomova. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Lidiya, H. Liu (1995). *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity. China, 1900-1932*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Dzherela iliustratynoho materialu

- Burns, R. (1982). *Stikhotvoreniya*. Sb. Sost. I.M. Levidova. Na angl. i russk. yazykakh. Moskva: Raduga.
- Burns, R. (2014). *Moya lyubov*. Per. z angl. M. Lukasha ta V. Mysyka. L'viv: Piramida.
- ロバート・バーンズ詩集』(ロバート・バーンズ研究会編訳) 国文社: 東京、2002年。 – 539頁。(36. поезій Роберта Бернза /перекл. на яп. мову вик. Асоціацією дослідження творчості Р. Бернза. – Токіо: Кокубунся, 2002.).
- 苏格兰诗人 罗伯特·柏恩斯 诗三首_云鹤. _829_新浪博客 Vziato z: blog.sina.com.cn/s/blog_5d810dfb0100cdbv.html (три вірші шотландського поета Р. Бернза в перекладі китайською мовою; пер. Цюе Шуй Чітан, 2009).

УДК 81'37

ДО ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПРОЦЕС”

Сулима О.П.

кандидат філологічних наук, доцент

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

olesiasulyma@gmail.com

Статтю присвячено питанню тлумачення поняття “процес”, а також пов’язаного з ним поняття “процесуальний”. Розглянуто специфіку дефініції процесу в різних сферах, зокрема у філософській, соціологічній, логічній, психологічній, технічній та лінгвістичній; виділено диференційні та інтегральні ознаки визначень; встановлено особливості сприйняття поняття “процес” у мовців шляхом анкетування охочих різного віку та відокремлення його від понять “дія” та “стан”, а також семантику лексичних поширювачів дієслів цих класів; уточнено трактування поняття “процес” у лінгвістиці.

Ключові слова: процес, процесуальність, семантика, дієслово, предикат.

TO THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF ‘THE PROCESS’

Sulyma O.S.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

National Pedagogical Dragomanov University

The concept of the “process” as well as “procedural” are interpreted differently in different scientific fields, depending is the object of study of a particular science. There are some common elements of interpretation, but most of all says this is a general outline of the process as a phenomenon. The most recent definition is linguistics. However, the concept of the “process” is identified with a broader number of meanings than implied, which makes the current study relevant. It is especially important to look more closely at the concept of the process and processability in the aspect of verbal semantics, since most scholars believe that the verb a priori expresses the semantics of the process. However, in spite of the considerable achievements of various sciences in this field, there is still no clear and convincing definition of the concept of the “process”, which made the current research relevant.

Purpose. The purpose of the article is to outline the main approaches to the interpretation of the concept of the “process” in the current scientific literature, to give a more detailed definition of these concepts. The purpose of the work led to the following tasks: to identify the specific interpretations of the analyzed concepts in the philosophical, sociological, logical, psychological, technical and linguistic literature; outline the differential and integral features of definitions; to establish a basic interpretation of process and procedural in linguistics.

Methods. The study used the following methods: descriptive (to establish definitions of the concept of the “process” in various scientific fields), component (to determine the elementary meaning units of the concept); deduction (to formulate the most complete definition of the term “process”) and statistical analysis (to correlate between different interpretations of the concept of the “process”).

Results. There are significant developments in the scientific literature of various fields in terms of interpreting the term “process”, in some of them the main features of the process have been identified, but the linguistic concept needed clarification. Process is a consistent change of objects and phenomena that occurs naturally (ie all natural processes), and a set of series of sequential actions aimed at achieving a certain result (social, industrial and technological), characterized by gravity, binding result, positive and negative; reversibility and irreversibility. The proposed definition considers not only the semantics itself but also the possible extensions of the verbs with the meaning of the process in the structure of syntactic construction.

Key words: process, procedural, semantics, verb, predicate.

Поняття “процес”, а також “процесуальний” по-різному трактують у різних наукових сферах – залежно від того, що є об’єктом дослідження тієї чи тієї науки. Окремі спільні елементи тлумачень є, однак переважно це найзагальніше окреслення процесу як явища. Саме останньою дефініцією послуговується лінгвістика. Як виявили опитування респондентів, поняття “процес” ототожнюване з ширшою кількістю смислів, ніж у нього вкладають, що й зумовлює актуальність пропонуваного дослідження. Особливо важливо докладніше розглянути поняття процесу та процесуальності в аспекті дієслівної семантики, оскільки більшість учених дотримуються думки, що дієслово апріорі виражає семантику процесу.

Процес – поняття, часто вживане в науковій літературі. Передусім його розглядали, хоча й не докладно, у філософії (Г. Гегель, К. Поппер, Ж. Піаже, М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Натоп, А. Вайтхед, Г. Хакен, І. Пригожин та ін.). Пізніше поняття “процес” почали досліджувати в соціології в аспекті соціальних процесів (П. Бергер, П. Сорокін, Н. Гялева, Н. Черниш та ін.) та логіці (З. Гуссерль, А. Ішмуратов, П. Копнін та ін.). На процес сформувалися підходи і в лінгвістиці, де дієслово визначається як процесуальна частина мови (А. Грищенко, І. Мещанінов, Н. Шведова, Т. Матвеева та ін.). Поняття “процес” розглядають у юриспруденції, де сформувалися окремі напрями процесуального права, процесуальної форми тощо (В. Комаров, Р. Миронюк, О. Сидоренко, Х. Приходько та ін.). Наразі цей термін широко використовується в інформатиці (А. Вудхалл, Е. Таненбаум та ін.). Однак, незважаючи на значні напрацювання різних наук у цьому напрямку, досі немає однозначного та переконливого визначення поняття “процес”, що й зумовило актуальність пропонуваного дослідження.

Мета статті – окреслити основні підходи до тлумачення поняття “процес” у сучасній науковій літературі, подати докладнішу його дефініцію. Мета роботи зумовила виконання таких завдань: виявити специфіку тлумачень аналізованих понять у філософській, соціологічній, логічній, психологічній, технічній та лінгвістичній літературі; окреслити диференційні й інтегральні риси дефініцій; встановити основне тлумачення процесу та процесуальності в лінгвістиці. У дослідженні використано такі методи: описовий (з метою встановлення дефініцій поняття “процес” у різних наукових напрямках), компонентний (для визначення елементарних змістових одиниць поняття); дедукції (для формулювання найповнішої дефініції поняття “процес”) та статистичного аналізу (для встановлення співвідношення між різними тлумаченнями поняття “процес”).

В античних філософських дослідженнях про процес ішлося побіжно, в аспекті міркувань про буття; докладніше процеси почали вивчати лише в європейській науці Нового часу. У XIX – XX стст. процеси почали диференціювати за різними ознаками та напрямками. У такий спосіб виділили процеси, що характеризують окремі наукові явища: процес мислення, процес пізнання тощо. Власне поняття “процес” особливо докладно не розглядали. У філософському словнику В. Шинкарука про процес як філософську категорію немає жодної згадки (Філософський енциклопедичний словник, 2002). У Сучасному філософському словнику процесом називають “послідовність станів природних та штучних систем, зв’язність стадій їх зміни та розвитку, перебіг людської сукупної діяльності, що породжує різні – очікувані та неочікувані результати” (Кемеров, 1998). Головні ознаки процесу – спрямованість зміни об’єктів та їх тимчасовість. Автори розрізняють процес у людській діяльності, характеризований підпорядкованістю часовому розгортанню, орієнтованості на досягнення мети та результату, та процес в аспекті загальних характеристик буття, конкретизований поняттями рух, зміна, становлення, розвиток, відтворення (Кемеров, 1998). Крім того, аналізуючи процеси, можна здійснити облік, дослідження, освоєння різноманіття буття. Тобто, на думку філософів, розуміння поняття “процес” дозволяє вивчати будь-які напрямки життя людини.

У XXI ст. процес почали трактувати трохи ширше. Наприклад, у філософській енциклопедії (Нова філософська енциклопедія, 2010) запропоновано таке визначення: “процес – категорія

філософського дискурсу, що характеризує сукупність незворотних, взаємопов’язаних, тривалих змін, як спонтанних, так і керованих, як самоорганізованих, так і організованих, результатом яких є якась новація або нововведення (нові морфологічні форми організмів, нові різновиди, соціальні, наукові, культурні та інші інновації)”. Відповідно до цієї дефініції основними ознаками будь-якого процесу є тяглість, незворотність, наявність або відсутність впливу та результат. У пізніших працях це визначення було частково трансформовано, зокрема зауважено, що процес може бути також зворотним та характеризованим різною тяглістю – від нетривалості до тривалого часу (Касавін, 2012). У такий спосіб явища, охоплені цим поняттям, значно розширилися. В окремих філософських дослідженнях процес розглядають так само, як і в неспеціалізованих джерелах: “сукупність подій, станів, змін, яка має певну цілісність та спрямованість” (Філософія. Словник..., 2010). Однак це визначення вузьке та не враховує результативність і тяглість процесу.

У Філософському словнику соціальних термінів виокремлено поняття соціального процесу (на протиположності природному), що характеризує “особливості життєдіяльності людей” (Філософський словник соціальних термінів, 2005). Усі соціальні процеси розподілено за трьома напрямками: 1) енергетично-речовинні (виробництво, структури, соціальні утворення); 2) комунікативно-інформаційні (свідомість та форми її існування); 3) духовні (цінності, менталітет, уподобання, норми, вірування) (Філософський словник соціальних термінів, 2005). Соціальні процеси завжди спрямовані на результат та залежні від волі суб’єкта. Природними процесами називають рух, зміни природи, які можуть бути “фізичними, хімічними, біологічними чи комплексними” (Добровольський, 2005). Природні процеси часто характеризовані циклічністю, тривалістю і відсутністю передбачуваного результату (Тас само). Сутність процесів соціального та природного розкрито через наявність / відсутність суб’єкта.

В. Рязанцев (2016) визначає процес як: 1) “у матеріальному світі – послідовна зміна будь-яких явищ, станів і стадій розвитку матеріального світу (систем), в яких виражені певні об’єктивні закономірності...; 2) виробничий – сукупність послідовних організаційних дій і технологічних операцій у виробництві матеріальних благ; 3) технологічний – частина виробничого процесу, що містить дії з послідовної зміни початкового матеріалу, сировини або напівфабрикатів до отримання потрібної продукції виробництва, що має загаданими властивості, структуру, розміри, форму, зовнішній вигляд тощо” (с. 379). Це визначення охоплює винятково соціальні процесита процеси людської життєдіяльності. Однак надзвичайно важливим є те, що в ньому розрізнено основні й часткові процеси, а це дозволяє залучити цю ідею в лінгвістику, особливо зважаючи на те, що існує велика кількість досліджень процесуальної термінології в аспекті творення процесуальних девербативів, хоча окремо вчені не розглядають лексико-семантичного поля процесу.

Широко потрактовано поняття “процес” у психологічних дослідженнях. Очевидно, це пов’язано з тим, що “абстрактна характеристика поняття отримує, у такий спосіб, обґрунтування в знаннях і уявленнях про певні процес, і поняття “процес” по суті заміщене поняттям “процеси” (Кемеров, 1998). У дослідженнях із психології використовують саме термін “процеси”. Наприклад, у Короткому тлумачному психолого-психіатричному словнику (Ігшев, 2008) процес пояснюють так: “Зміст – це те, що робиться, а процес – те, як це робиться. Те, що ви говорите, зміст, а як ви це говорите – процес”. Однак у такому разі процесом можна називати будь-яку дію, навіть ту, що не має процесуальних ознак, зокрема тяглості та результативності. В Оксфордському тлумачному словнику з психології (Ребер, 2013) автор указує на те, що процес – це завжди якийсь перетворення, причому перетворювана форма чи структура є пасивною, а процес перетворення – активний. У Сучасному тлумачному психологічному словнику виділено одразу кілька процесів, причому деякі з них не є прямими номінаціями процесів: “процес вторинний” – це когнітивно-перцептивні навички (тобто потенційна здатність до реалізації); “когнітивний” – спосіб, за допомогою якого ми здобуємо,

трансформуємо та зберігаємо інформацію; “нервовий” – властивість психіки; “первинний” – задоволення інстинктивної потреби у фантазії; “збереження, мотиваційні, рухового відтворення” – компоненти навчання різними шляхами; “уваги” – характерні риси поведінки тощо (Шапар, 2007, с. 377–379). Отже, у психології поняття “процес” охоплює не безпосередньо зміни, рух, а передусім здатність, потенційно можливу діяльність, що може і не відбуватися.

У лінгвістичних, зокрема в тлумачних словниках та в словниках іншомовних слів, запропоновано однакові визначення поняття “процес”. Наприклад, у Словнику української мови (1977, с. 343) подано таке тлумачення: “1. Послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь // Сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку. 2. Активний розвиток хвороби. 3. Розгляд судової справи; сама судова справа”. Таке саме визначення запропоноване й у Великому тлумачному словнику (Бусел, 2005, с. 1179). У Сучасному словнику іншомовних слів окремо виділено спрямовані та неспрямовані процеси: “1. Послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. 2. Сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. 3. Визначений законом порядок діяльності слідчих і судових органів при розслідування та розгляді кримінальних, а також інших справ; сам розгляд справи судом. 4. Активний розвиток хвороби” (Нечволод, 2009, с. 564). У Словнику іншомовних слів також розрізнено спрямовані та неспрямовані процеси. Прикладами закономірних процесів є *творчий* та *росту*, а спрямованих – *виробничий*, *переговорний* (Бибик, 2012, с.451). У лінгвістичних словниках виокремлено й поняття “процесуальний”, проте їх тлумачать лише в аспекті судової справи: *процесуальне право*, *процесуальні норми* тощо.

У словнику сполучуваності (Бірюк) іменник *процес* переважно сполучається з фазовими дієсловами, що вказує на основний аспект цього поняття – тяглість: *виграти*, *завершити* / *завершитися*, *початися*, *зупинити*, *піти*, *тривати*, *пройти*, *здійснити* тощо або спрямованість: *контролювати*, *розвиватися*, *супроводжуватися*, *керувати*, *спроцувати*, *прискорювати* тощо (Бірюк). Залежними компонентами визначено прикметники *судовий* та *зворотний*, останній прикметник теж вказує на одну з ознак процесу: *зворотність* / *незворотність*.

Поняття “процесуальність” у лінгвістичних словниках не розглядають, хоча в аспекті семантики дієслова важливо було встановити значення і цього поняття. Є окремі спроби визначити процесуальність: наприклад, Г. Кутня (2004) термін “процесуальний” уживає на позначення “грамми недоконаного виду або всієї сукупності дієслів” (с. 7). Проте не всі дієслова мають процесуальну семантику, особливо ті, що здатні десемантизуватися або метафоризуватися. У таких конструкціях дієслівне значення більшою мірою пов’язане з характеристикою, станом (але не зі зміною стану, оскільки інхотивні дієслова динамічні) чи навіть з вираженням винятково граматичних категорій. Тому поняття “процесуальний” як лінгвістичний термін так само потребує уточнення.

Також для дослідження було проведено анкетування, в якому респондентам, крім інших завдань, потрібно було пояснити поняття “дія”, “процес” та “стан”. Більшість опитаних процесом назвала повторювану або тривалу дію (понад 68 %), причому тривалість її може бути визначена або невизначена. По 4 % запропонували тлумачення поняття “процесу” як повторюваної дії та системи послідовних дій. Одиначо “процес” визначили як “хід розвитку”, “сукупність дій для досягнення мети”, “зміну чогось”, “послідовну зміну стану в часі”, “явище, що відбувається в житті, суспільстві, природі”, “виконання чогось”, “якісно-кількісна зміна об’єкта”, “абстрактна дія, що може не вказувати ні на об’єкт, ні на суб’єкт цієї дії”. На протипагу поняттю “процес” “дію” респонденти визначили як однократну (переважно із суфіксом *-ну-*) або як учинювану спрямовану. В окремих випадках опитані визначили дію як здійснювану суб’єктом, при цьому обов’язково спрямовану на результат. Важливим є також те, що більшість респондентів не асоціювала тлумачення поняття “стан” з дією, переважно у відповідях вказано на якість,

сукупність рис, характеристику, фізичну чи психічну властивість когось або чогось, відчуття та почуття; на абстрактне поняття, яке ми фізично не сприймаємо, а лише відчуваємо; на фіксацію свідомістю людини на певний час інтегрального відчуття; умови, обставини тощо (збережено мову оригіналу – *О.С.*). Розподіляючи дієслова та тлумачачи поняття “процес” і “дія”, респонденти диференціювали терміни за ознакою спрямованості / неспрямованості, тягlosti, результативності та наявності / відсутності суб’єкта дії. Навіть інтуїтивно, без належної підготовки мовці не визначили дієслово як процесуальну частину мови, оскільки в деяких тлумаченнях процес не визначено як дію, стан узагалі маніфестували лише як елемент психічної або фізичної сфери, не пов’язаної з діяльністю.

Ураховуючи всі можливі тлумачення, у лінгвістичних дослідженнях лексичної семантики дієслова слід використовувати таке визначення: *процес* – це послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірно (тобто всі природні процеси), та сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату (соціальні, виробничі та технологічні), що характеризовані тягlostю, обов’язковим результатом, позитивним і негативним, зворотністю та незворотністю. Відповідно термін “процесуальний” слід уживати лише щодо дієслів, які вказують на природні, соціальні, виробничі процеси.

Отже, в науковій літературі різних напрямів є значні напрацювання в аспекті тлумачення терміна “процес”, у частині з них виділено основні ознаки процесу, проте лінгвістичне поняття потребувало уточнення. Запропонована дефініція враховує не лише власне семантику, а й можливі поширювачі дієслів зі значенням процесу у структурі синтаксичної конструкції, а також дозволяє продовжити дослідження в напрямку виділення конкретних лексико-семантичних груп лексико-семантичного поля процесу.

Література

- Бирик, С., Сютя, Г. (2012). *Словник інішомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків: Фоліо.
- Бирюк, О., Гусев, В., Калинина, Е. *Словарь глагольной сочетаемости непредметных имен русского языка*. Москва. Узято з http://dict.ruslang.ru/abstr_noun.php?act=search&noun=%EF%F0%EE%F6%E5%F1%F1&adj=&verb=&base=&semclass=&subclass=&mood=&phase=&good=&size=&neg=&order=
- Бусел, В. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
- Добровольський, В. (2005). *Екологічні знання: навч. посіб.* Київ: Професіонал. Узято з http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003356
- Игишев, К. (ред.). (2008). *Краткий толковый психолого-психиатрический словарь*. Москва. Узято з <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psycho-psychiatric/fc/slovar-207.htm#zag-586>
- Касавин, И. (2012). *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва. Узято з <http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/epistemology/articles/781/process.htm>
- Кемеров, В. (ред.). (1998). *Современный философский словарь*. Лондон; Франкфурт-на-Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ. Узято з https://encyclopedia_philosophy.academic.ru/303/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A1
- Кутня, Г. (2004). *Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові*. (Автореф. канд. філол. наук). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
- Нечволод, Л. (2009). *Сучасний словник інішомовних слів*. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
- Новая философская энциклопедия*. (2010). Москва: Мысль. Узято з <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH011d9ed4664e9ab0a7a95b1d>

- Ребер, А. (ред.). (2002). *Оксфордський толковий словарь по психологии*. Москва: Вече. Узято з <https://www.psyoffice.ru/6-487-proces.htm>
- Рязанцев, В. (2016). *Большая политехническая энциклопедия*. Москва: Мир и Образование.
- Словник української мови*. (1977). (Т. 8). Київ: Наукова думка.
- Філософський словник соціальних термінів* (2005). Харків: "Р.И.Ф."
- Шапар, В. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор.
- Шинкарук, В. (ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис. Узято з http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf

References

- Bybyk, S., Siuta, H. (2012). *Slovyk inshomovnykh sliv: tлумachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia*. Kharkiv: Folio.
- Byriuk, O., Husev, V., Kalynyna, E. *Slovar hlaholnoi sochetaemosty nepredmetnykh ymen russkoho yazyka*. Moskva. Uziato z http://dict.ruslang.ru/abstr_noun.php?act=search&noun=%EF%F0%E%F6%E5%F1%F1&adj=&verb=&base=&semclass=&subclass=&mood=&phase=&good=&size=&neg=&order=
- Busel, V. (red.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin: Perun.
- Dobrovolskyi, V. (2005). *Ekolohichni znannia: navch. posib*. Kyiv: Profesional. Uziato z http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003356
- Yhyshev, K. (red.). (2008). *Kratkyi tolkovyi psyholoho-psykhyatrycheskyi slovar*. Moskva. Vziato z <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psycho-psychiatric/fc/slovar-207.htm#zag-586>
- Kasavyn, Y. (2012). *Entsyklopedyia epistemologii y fylosofy nauky*. Moskva. Uziato z <http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/epistemology/articles/781/process.htm>
- Kemerov, V. (red.). (1998). *Sovremennyi fylosofskyi slovar*. London; Frankfurt-na-Maine; Paryzh; Liuksemburh; Moskva; Mynsk: PANPRYNT. Uziato z https://encyclopedia_philosophy.academic.ru/303/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A1
- Kutnia, H. (2004). *Strukturno-semantychna i funktsionalna kharakterystyka predykatyv protsesu v suchasni ukrainskii movi*. (Avtoref. kand. filol. nauk). Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv.
- Nechvolod, L. (2009). *Suchasnyi slovyk inshomovnykh sliv*. Kharkiv: TORSINH PLIuS.
- Novaia fylosofskaia entsyklopedyia*. (2010). Moskva: Мысл. Uziato z <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH011d9ed4664e9ab0a7a95b1d>
- Reber, A. (red.). (2002). *Oksfordskyi tolkovyi slovar po psykhologii*. Moskva: Vече. Uziato z <https://www.psyoffice.ru/6-487-proces.htm>
- Riazantsev, V. (2016). *Bolshaia politekhnicheskaiia entsyklopedyia*. Moskva: Myr y Obrazovanye.
- Slovyk ukrainskoi movy*. (1977). (Т. 8). Kyiv: Naukova dumka.
- Filosofskyi slovyk sotsialnykh terminiv* (2005). Kharkiv: «R.Y.F.».
- Shapar, V. (2007). *Suchasnyi tлумachnyi psyholohichni slovyk*. Kharkiv: Prapor.
- Shynkaruk, V. (red.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovyk*. Kyiv: Abrys. Uziato z http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf

УДК 81'367.622.22

ФУНКЦІ ТА СЕМАНТИКА ДЕМІНУТИВІВ У ПОЛЬСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННЄВОМУ ДИСКУРСІ

Стахнюк Н. О.

кандидат філологічних наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

nataliasta2306@gmail.com

У статті представлено короткий аналіз демінутивів, які функціонують у польській та українській мовах, порівняльний аналіз словотвірних процесів лексем зменшувально-пестливого забарвлення. Досліджено сфери, у яких наявність зменшувально-пестливих форм найбільш помітна. Демінутиви порівняно з погляду їхньої деривації, частоти використання, функцій та значень у мовній комунікації, а також соціолінгвістичного контексту, характерного для використання зменшувально-пестливих форм. Виявлено, що в повсякденному житті демінутиви виконують кілька функцій та набувають різних значень залежно від контексту (мовна інфантилізація, іронія, бажання уникнути офіційності). Крім того, у статті зіставлено демінутиви, широко використані в рекламних текстах обох мов. Установлено, що тенденцію до надмірного вживання демінутивів представлено в мовленні жінок та молоді.

Ключові слова: демінутиви, конотація, значення, функції, деривація.

FUNCTIONS AND SEMANTICS OF DEMINUTIVES IN POLAND AND THE UKRAINIAN MODERN DISCOURSE

Stakhniuk N. O.

Candidate of Philology, Senior Lecture

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

The article presents a brief analysis of deminutives that function in Polish and Ukrainian, a comparative analysis of word-forming processes of words of diminutive-tingling color. Areas in which the presence of diminutive-caustic forms are most noticeable are investigated. Deminutives are compared in terms of their derivation, frequency of use, functions and meanings in linguistic communication, as well as the sociolinguistic context specific to the use of diminutive and delusional forms. It is revealed that in everyday life, deminutives perform several functions and acquire different meanings, depending on the context (linguistic infantilisation, irony, desire to avoid formality). In addition, the article is relatively deminutives that are widely used in advertising texts in both languages. It has been found that the tendency towards overuse of deminutives is presented in the language of women and youth.

Deminutives are linguistic means that literally or metaphorically express the denotative value of an objective object size. However, they also have a connotative meaning that expresses positive or negative emotions. A detailed analysis of deminutives covers many fields of linguistics – from morphology, semantics, pragmatics, sociolinguistics, translation studies to intercultural studies. The aim of the article is to explore the deminutives in all their aspects, with particular emphasis on the differences between Polish and Ukrainian. In particular, attention is paid to ways of expressing emotions in Polish and Ukrainian. In both Polish and Ukrainian, deminutives are compared in terms of their derivation, frequency of use, functions and meanings in language communication, as well as the sociolinguistic context characteristic of the use of diminutive forms. One of the main points of the article is that the culture in which speakers of a given language live has a significant impact on what linguistic means they use. More often than Poles, Ukrainians express their emotions using language. Diminutive forms are used in different social contexts, expressing the speaker's attitude to the issues that he raises. Regardless of language, deminutives

have many meanings, sometimes even contradictory ones. It is important to take into account the many meanings given to deminutives, as they are used not only to express the small size of a particular object, person or phenomenon, but above all to reflect the positive or negative attitude of the speaker towards the addressee, but to correctly interpret the meaning of the diminutive form. depends on the context of the individual statements. Deminutives function in the texts of Polish and Ukrainian advertisements. The phenomenon of deminutivization in contemporary discourse is inherent in another group – young people, who are willing to synthesize new diminishing forms.

Key words: deminutives, connotation, values, functions, derivation.

Демінутиви – це мовні засоби, що буквально чи метафорично позначають денотативне значення об'єктивного розміру предмета. Однак вони також мають конотативне значення, що виражає позитивні чи негативні емоції. Докладний аналіз демінутивів охоплює багато галузей мовознавства – від морфології, семантики, прагматики, соціолінгвістики, перекладознавства до міжкультурних досліджень. Природу демінутивів можна повністю зрозуміти лише за умови врахування всіх граматичних і прагматичних аспектів та взаємодій між ними. Тут слід наголосити на кореляції між семантикою, яка аналізує значення демінутивів поза контекстом, та прагматикою, яка враховує використання та функцію демінутивів у контексті. Як показує аналіз літературних текстів польською та українською мовами, індивідуальні значення демінутивів залежать від обставин їх використання в мовленнєвому акті. Тому можна констатувати, що прагматика відіграє важливішу роль у дослідженні демінутивів, оскільки слід зрозуміти, як співрозмовники використовують їх у своїй мові. Сучасний стан досліджень свідчить про необхідність проведення комплексного аналізу питань, пов'язаних із демінутивами, зокрема щодо впливу культури на наявність цих елементів у мові. Хоча багато авторів обговорювали морфологічні процеси деривації демінутивів (Руда, 2013; Малюга, 2018; Юрашко, 2011; Grzegorzczkowska, 1984; Dobrzyński, 1988), менше уваги приділялося проблемам еквівалентності перекладу демінутивів або прагматичним аспектам їхнього використання в розмові.

Стаття має на меті дослідити демінутиви у всіх їх аспектах, роблячи особливий акцент на відмінності між ними польською та українською мовами. Зокрема, звернено увагу на способи вираження емоцій польською та українською мовами. Як у польській, так і в українській мові демінутиви порівнюються з погляду їхньої деривації, частоти використання, функцій і значень у мовній комунікації, а також соціолінгвістичного контексту, характерного для використання зменшувально-пестливих форм. Демінутиви майже ніколи не виражають лише своє основне денотативне значення “малого розміру”, оскільки їх здебільшого супроводжує емоційно-оцінне забарвлення (Wierzbicka, 1999). Кожна галузь мовознавства наголошує на тому, що демінутиви не віддільні від позитивних чи негативних емоцій мовця. Автор прагне висловити своє ставлення до реальності або чогось досягти. До зменшувальних форм належать також експресивні мовні засоби, які зазвичай використовуються в розмовному мовленні. І. Карпонець-Хажинська (2007, с. 149) додає, що зменшувальні форми також допомагають мовцю оцінити конкретні явища і сигналізують про певний спосіб мовлення та тип особистості, що можна спостерігати, наприклад, у стихійних висловленнях або в повсякденних розмовах батьків із дітьми від 2 до 10 років.

Однією з головних тез статті є те, що культура, в якій живуть носії певної мови, має істотний вплив на те, якими мовними засобами вони користуються.

Щодо культури поляків і українців та її вплив на наявність демінутивів у польській та українській мовах, варто зазначити, що порівняно з українською польська мова на сучасному етапі свого розвитку характеризується значно більшим використанням демінутивів як у літературі, так і в повсякденних розмовах (Wierzbicka, 1985). Це явище може відображати той факт, що польська культура, хоча і зараз набуває рис, характерних для індивідуалістичної культури, усе ще сприймається більшістю дослідників як колективістська культура.

Поляки частіше, ніж українці, висловлюють свої емоції, використовуючи мову. Зменшувально-пестливі форми вживаються в різних соціальних контекстах, виражаючи ставлення мовця до питань, які він порушує. Незалежно від мови, демінутиви є виразниками багатьох значень, часом навіть суперечливих. Важливо брати до уваги безліч смислів, якими наділені демінутиви, адже вони використовуються не лише для вираження малого розміру певного предмета, людини чи явища, але насамперед для відображення позитивного чи негативного ставлення мовця до адресата, а правильна інтерпретація значення певної зменшувальної форми залежить від контексту окремих висловлень. Негативні конотації зумовлені семантикою твірного слова чи ситуацією мовлення. Діапазон пейоративного забарвлення лексем із демінутивними компонентами досить широкий (іронія, фамільярність, несхвалення, осуд, зневага, презирство). М. Пастухова зазначає: “Демінутивність – це не лише словотвірна категорія, а насамперед семантична; морфологічні показники зменшеності часто є формальним (морфологічним) підтвердженням смислового значення, яке впливає з характеру основи (наприклад, *pieścidelko*), або залежить від прагматичних факторів (*brodzik*). З одного боку, багатофункціональність суфіксів унеможливує трактування їхньої наявності як єдиного критерію категоріальної належності, а з другого боку, безліч семантичних елементів, які можна вважати “варіантами демінутивності” (наприклад, експресія), не дозволяють чітко визначити межі певного класу” (Pastuchowa, 2008, с. 311).

Демінутиви в обох мовах є найбільш продуктивною словотвірною категорією іменників, адже можуть творитися від усіх іменників, що позначають предмети, яким притаманні категоріальні ознаки величини, а також прикметників. Набір формантів, які застосовуються в обох мовах для творення зменшувально-пестливих форм, давно усталений. Так, наприклад, поряд із демінутивами з продуктивними українськими суфіксами *-оньк-* (*зіронька*), *-еньк-* (*серденько*), *-к-* (*шафка*), *-ок-* (*лісок*), *-ик-* (*коник*), *-ус'-* (*матуся*) тощо в польській мові можемо спостерігати схожі за структурою та функціями форманти *-ek-* (*domek*), *-ik-* (*konik*), *-ka-* (*szafka*), *-ko* (*oczko*).

Назви осіб за доміантною ознакою, властивістю. У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси *-оньк-*, *-еньк-*, *-к-*, *-очк-*, *-ичк-*. Звертаємо увагу на значну частку похідних, утворених від одиниць-носіїв негативної семантики.

В обох мовах зменшувальні форми зазвичай уживаються для вираження кількох типів значень. Перший з них – денотативні значення (значення розміру певного об'єкта (*okienko*); схожість об'єкта в зменшувальній формі до десигната (*szczyrczyki*); часткове значення (*trawka*); значення віку (*dziewczynka*); масштаб (*mala salka*); коротка тривалість (*chwilka*); зменшена сила (*cichutko*); зменшена інтенсивність (*zółtawa koszula*). До конотативних значень належать: наближення (*Jeszcze tomencik*), інтенсифікація (*nowiuteńki garnitur*), ніжність (*Kochany chłopczyzna!*), довірливість та доброзичливість (*Dzięki, Ewuniu*) тощо.

Однак, варто зазначити, що іноді слова з формальними ознаками демінутивності як у польській, так і в українській мовах насправді не містять у собі значення зменшувальності чи пестливості. Відбувається це внаслідок процесу нейтралізації експресивної демінутивної форми та занепаду її початкової функції. Наприклад: *склянка – szklanka*, *лавка – lawka*, *запальничка – zapalniczka*, *книжка – książka*.

Розглядаючи демінутивність як смислову категорію, варто уважніше розглянути такі конструкції, в яких можна виокремити формант, що в поєднанні з основою іменника утворює демінутив. Ідеться про суфікс *-ок-* в українській мові та відповідник *-ek-* у польській. Як він поводить, коли приєднується до основи дієслова? Питання викликає та група, в якій ми можемо говорити про якусь ознаку зменшувальності, що не є доміантною смисловою ознакою. І в цьому разі найбільш влучною видається концепція супутньої демінутивності (Pastuchowa, 2008, с. 313).

У словотвірних описах цей тип належить до категорії найменування фрагмента від цілого. У межах категорії спостерігаємо такі конструкції:

- польські: *kawalek, odłamek, urywek, dopisek*;
- українські: *иматок, уривок* тощо.

З одного боку, важко однозначно залучити їх до демінутивів, а з другого, – можна чітко вказати у визначенні ознаку “малого розміру”: щось маленьке, що виникло в результаті деяких дій – вирізання, додавання, ламання тощо. Похідні цього типу, імовірно, підтверджують тезу про демінутивність як семантичну категорію.

Знання про позамовні реалії дозволяє включити в певне визначення елемент “малий”: мається на увазі тут до більшого об’єкта, з якого ми виокремлюємо фрагмент, який з очевидних причин є більший, ніж виокремлений.

В обох мовах демінутиви дуже часто вживають на позначення продуктів харчування та інших товарів. Їх можна почути на ринках, базарах, у магазинах, супермаркетах, кіосках тощо, де продавці заохочують клієнтів купувати “*dobre jabluszka, tanie śliweczki, słodkie truskaweczki*” або ж покупці звертаються із запитанням “*Чи є свіжий хлібчик?*”. Щодо визначення ціни, теж рідко хто скаже “*pieniądze*”, радше “*pieniążki, złotóweczka, grosik*” тощо. Зменшувально-пестливі форми масово вживаються в кав’ярнях, барах і ресторанах, зокрема і в меню: “*kawka, kawusia z mleczkiem, piwko, kluseczki*”. В українській мові – “*пляшечка вина, тортик, картопелька*” тощо.

Досі не проводилися порівняльні статистичні дослідження частоти вживання зменшувально-пестливих форм в українській і польській мовах. Імовірно, що в цій галузі незначну перевагу досі мала українська мова. Про це свідчить порівняно більша кількість та різноманітність зменшувальних форм другого ступеня, утворених за допомогою складених формантів, наприклад: *рука – ручка – рученька, нога – ніжка – ніженька, ліс – лісок – лісочок, кінь – коник – коничок – кониченько* і т. ін. Натомість у польській мові подібні форми характеризуються вищим ступенем демінутивності. Однак останнім часом саме на ґрунті польської мови спостерігається певна тенденція, що свідчить про підвищення частотності вживання демінутивів, особливо в деяких галузях та стилях мови.

Розгляньмо особливості функціонування демінутивів у текстах польських та українських реклам останніх років. Реклама надзвичайно поширена в сучасних реаліях, вона стала важливим складником повсякденного життя. Крім того, реклама є одним з елементів суспільної комунікації, тому вона все частіше набуває міждисциплінарного характеру, становить предмет зацікавлення психологів, культурознавців, соціологів та мовознавців. Єжи Бральчик стверджує, що “реклама створює медійний і культурний світ” (Bralczyk, 2004, с. 135) З огляду на багатство мовних та стилістичних засобів, наявних у текстах реклами, їх можна трактувати як джерело для вивчення окремих лексичних одиниць, зокрема й демінутивів.

Перший тип реклам, де часто трапляються зменшувально-пестливі форми – це, звісно, реклама продуктів та засобів для дітей, оскільки переважання демінутивів характерне саме для дитячої мови. Наприклад: українські: “*З лану до столика*” (“Чумак”, 2018), “*Пшик до носика, сопельки з носика*” (“Пшик” 2018), “*Пробіотик для маленького животика*”; польські: “*Smaczne obiady i deserki*” (Gerber, 2019), “*... dwa kubeczki mleka*” (“Nestle”, 2019), “*Kochamy mocno naszą mamusię – ja i mój mały braciszek*” (“Pudliszki”, 2011). У наведених фрагментах реклам демінутиви застосовано цілком мотивовано, з метою “інфантилізації” мови для кращої комунікації з цільовою аудиторією.

Наступна група реклам відображає тенденцію до вживання демінутивів у мовленні жінок, що пояснюється бажанням виглядати молодше, гламурніше та миліше: українська – “*Останній нігтик*” (Alex Credit, 2018); польська – “*Berecik Ci się przekrzywił*” (“Biedronka”, 2010), “*Cofniesz się sprzed ekraniku?*” (Berlinki, 2016). Інфантилізація мови зазвичай виявляється як манера

вживати зменшувальні слова майже в кожній ситуації спілкування. Це може бути пов'язано з різними факторами, наприклад, прагнення пом'якшити зміст повідомлення, але це також може бути сигналом фамільярності висловлення, бажання уникати жорсткого офіційного тону (особливо в магазині чи ресторані). Учасники комунікативного акту по-різному трактують цю насиченість тексту зменшувально-пестливими лексемами, наприклад, як "підсолоджування", вираження ніжності, як жарт тощо.

Загалом останні дослідження показують, що жінки більш схильні до надмірного вживання демінутивів не тільки у своїй щоденній мові, але й виконуючи професійні обов'язки.

У деяких випадках демінутиви виконують стилістичну функцію, підкреслюючи контраст: "Маленьке зернятко твердої пшениці..." ("Чумак", 2015), "1000 перемог у чистеньких сорочечках" ("Gala", 2018); або сигналізуючи неважливість описуваної дії: "... *podlatem roślinki*" (Ford Eco Sport, 2018), "Сані – таблетки з собою в доріжку" (Аброл, 2018).

Іноді автори реклам удаються до надзвичайно цікавих експериментів із мовою, створюючи за допомогою дериваційних ресурсів неологізми: "... *не сосиски, а м'ясняшки*" (М'ясна гільдія, 2017), "Маленький кашлик – не іграшка" (АЦЦ, 2018).

Досить часто демінутиви в рекламному дискурсі виступають у складі сталих словосполучень і фразеологічних одиниць. Наприклад: "Згортай лавочку!" (Алло, 2019), "Gruchają sobie jak gotówki" (Biedronka, 2009), "Znaleźć swoją drugą połówkę" (Biedronka, 2009), "A może ciepła posadka w ziupie byłaby?" (Biedronka, 2009) тощо.

Окремо варто згадати реклами, де демінутиви слугують для створення певної гри словами: "Так от чому я солоденький?!" (M&M's) Пор. польську рекламу польської мобільної мережі Neuh, у якій героями є кримінальні елементи, шантажисти, які досить специфічно ведуть діалог, що пересипаний демінутивами:

- Gdzie resztunia?
- Kłopoty były.
- Kłopoty to dopiero będą, jak do jutra ta walizeczka nie będzie pełnia. Jaśniutkie?
- Jak słoneczko.
- Jutro punkcik szósta pod mosteczkiem.
- Palantunio.

Очевидно, що кількість демінутивів тут перевищує звичайну, пересічну, більш типову для щоденного акту мовлення. Крім того, деякі форми викривають здивування (*palantunio*), але такою є їхня функція – привернути увагу потенційного клієнта. Реклама набуває сенсу, якщо звернути увагу на слоган Neuh "Zdrabniamy jak nikt. 68 grosików poza sieciami" – автори реклами влучно поєднали різні поняття: "Zdrabniać" – уживати здрібнілі, тобто зменшувальні форми, та "drobne" – у значенні дрібні гроші, низька ціна за послуги.

До основних функцій демінутивів, які вони виконують в окремих мовленнєвих актах, належать твердження, директиви, комісивні, експресивні конструкції або висловлення у формі кличного відмінка. С. Грабіас (Grabias, 1988, с. 38) вважає, що, як і у разі з іншими експресивними елементами мови, зменшувально-пестливі форми є соціально зумовленими. Важлива не тільки ситуація, у якій перебуває мовець, але і його співрозмовник. Загалом демінутиви найчастіше вживаються в конкретних соціолінгвістичних контекстах. Вони передбачають рівність статусу співрозмовників (наприклад, сімейні чи дружні стосунки) та нерівність статусу співрозмовників (наприклад, відносини між керівником і підлеглим тощо). Способи перекладу таких демінутивів із польської на українську та з української на польську мови спричинені культурою та мовою. Перекладачі здебільшого не мають проблем із переданням усіх смислів і контекстів демінутивів польської мови та способів їхнього творення (наприклад, у випадку кількох зменшувальних – в українській мові *матінка, матуся, матусенька, матуненька, матенька, матінонька, матюнька, матюночка, ненічко, ненька*, у польській – *tatcia, tatusia, tatunia, tatuśka*,

mateńka, mateczka. “Строкатість оформлення модифікаційних структур із конотативним значенням віддзеркалює ставлення до матері, розуміння її функції в сім’ї рости й виховувати дітей із турботою та любов’ю. Уважаємо, що демінутивність доречно розглядати з позиції прагматики й антропоцентризму” (Малюга, 2018), адже в обох мовах демінутиви зазвичай творяться синтетично, а їхнє значення та прагматичні функції в повсякденних розмовах схожі. Як показує аналіз літературних текстів, демінутивні форми використовуються у всіх іллокуційних мовленнєвих актах та майже у всіх соціолінгвістичних контекстах. Явище характерне для польської культури і обговорюване багатьма лінгвістами.

Явище демінутивізації в сучасному дискурсі притаманне ще одній групі – молоді, яка охоче синтезує нові зменшувальні форми від уже наявних конструкцій, наприклад: *Narka (Na razie uniwersytet)*, *Wrocek (Wroclaw)*, *фотка (фотографія)* тощо.

Можна зробити висновок, що лексеми із забарвленням зменшувальності, пестливості наявні в конкретних актах спілкування як їх важливий елемент. Єдиною відмінністю між польськими та українськими демінутивами є те, що сфера використання польських форм дещо ширша. Однак, це зумовлено культурно, оскільки вживання демінутивів відображає особливі культурні цінності та моделі поведінки. На думку В. Виноградової (2010), “... оцінки навколишнього світу, виражені в словотвірних елементах мови разом з їхнім лексичним наповненням, можуть багато сказати про ставлення суспільства в його різноманітних соціальних різновидах до соціальних явищ <...> та їх історичних змін, про ставлення суспільства до засобів вираження й позначення цього світу, за умови врахування поліфункціональності подібних оцінок та залежності їх від учасників мовленнєвого акту й умов його перебігу” (с. 66).

Література

- Виноградова, В.Н. (2010). Словообразование и аксиология. *Відображення історії та культури народу в словотворенні*: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов’янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів (с. 60–66). Київ.
- Малюга, Н.М. (2018). Про козаченьків і воріженьків: семантичні аспекти деривації. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 17, 68–90.
- Руда, Н. (2013). Категорія демінутивності в українській мові (формальносемантичний аспект). *Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 24, 41–43.
- Юрашко, Л.В. (2011). Демінутиви як об’єкт лінгвістичного дослідження. *Мова і культура*, 14 (4), 141–147.
- Bralczyk, J. (2004). *Język na sprzedaż*. Gdańsk.
- Grabias, S. (1988). Socjolingwistyczne perspektywy badań nad ekspresywnością języka. *Socjolingwistyka*, 8 (1), 35–43.
- Grzegorzczkowska, R. (1984). *Zarys słowotwórstwa polskiego: słowotwórstwo opisowe*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dobrzyński, W. (1988). *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaproń-Charzyńska, I. (2007). Pragmatyczna funkcja formantów w opisie derywatów. [W:] *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 63:1:147-156.
- Pastuchowa, M. (2008). *Polskie deminutywa o genezie werbalnej*. Взято з <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/402/Patuchowa.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Wierzbicka, A. (1999). *Język – umysł – kultura*. Warszawa, 592 s.

References

- Vynogradova, V.N. (2010). Slovoobrazovanie i aksiologija. *Vidobrazhennia istorii ta kultury narodu v slovotvorenni*: Dopovidi KhII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Komisii zi slovianskoho slovotvorennia pry Mizhnarodnomu komiteti slavistiv (s. 60–66. Kyiv.

- Maliuha, N.M. (2018). Pro kozachenkiv i vorizhenkiv: semantychni aspekty deryvatsii. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 17, 68–90.
- Ruda, N. (2013). Katehoriia deminutyvnosti v ukrainskii movi (formalnosemantychnyi aspekt). *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. 24, 41–43.
- Yurashko, L.V. (2011). Deminutyvy yak obiekt linhvistychnoho doslidzhennia. *Mova i kultura*. 14 (4), 141–147.

УДК 811.161.2'27'367.625

НАЗВИ ХВОРОБ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІ XIX – XX СТОЛІТЬ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ботвин Т.М.

*аспірант кафедри української мови
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка
tanyaosades@gmail.com
éóúúá*

Стаття присвячена дослідженню тематичної групи “назви хвороб” в українських перекладах Біблії XIX – XX століть (П. Морачевського, П. Куліша–І. Пулюя–І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка). Розглянуто в зіставному аспекті семантичні, стилістичні, культурологічні особливості цих назв, які свідчать про їхню неусталеність в українській мові XIX – XX століття, підтвердженням цього є синоніміїні (квазісиноніміїні) ряди і не завжди точне відтворення їх у біблійних текстах. Проаналізовано такі назви хвороб: *сухоти, водянка, пропасниця, запалення, гарячка, біснуватість, розслабленість, божевільність, лунатизм, кровотіч, помір, лишай, проказа, моровиця, чума, короста, розслабленість (параліч), гангрена*.

Родове поняття *хвороба* характеризується великим синоніміїним рядом, особливо ж у XIX столітті: *бóлість, недóга, сла́бість, нéміч, нéмоці, бóліці, нездужання, слабу́вання, хору́вання*. В українських перекладах XX століття розглядуване слово активно функціонує поряд із синонімами *недуг, неміч, болячка*. Деякі з назв хвороб розглядаються як синоніми (*біснуватий* ‘одержимий демоном’ та *божевільний* ‘психічно хворий’), хоча це найменування різних хвороб. Так само не є синонімами лексики *гарячка, пропасниця*, як це подає Словник української мови. Це й підтверджує текст оригіналу, досліджений за допомогою конкордансу Стронга. У деяких лексикографічних джерелах слова *чума, моровиця* теж подаються як синоніми, хоча останнє не є назвою хвороби, а позначає ‘пошесну смерть’, ‘пошесть’, ‘епідемію, що спричинює велику смертність’. Спостережено невідповідність у перекладах назв хвороб чи їхніх симптомів, особливо промовистим є епізод із Книги Повторення Закону (розділ 28, вірш 27), у якому у всіх аналізованих українських версіях Біблії ці найменування перекладені неправильно.

Ключові слова: Біблія, семантика, тематична група, переклад, синонім.

DISEASE NAMES IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE BIBLE OF THE 19th – 20th CENTURIES: LINGUOCULTURAL ASPECT

Botvyn T.M.

*Student of the Department of the Ukrainian Language
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych
Postgraduate*

The article deals with the research of the thematic group “names of diseases” in the Ukrainian translations of the Bible of the nineteenth and twentieth centuries (by P. Morachevskyi, P. Kulish–I. Puliuy–I. Nechuy–Levytskyi, I. Ohiyenko, I. Khomenko, R. Turkoniak). The author has studied in a comparative aspect semantic, stylistic and cultural peculiarities of these names, which show their unsteadiness in the Ukrainian language of the nineteenth and twentieth centuries; and the synonymic (quasi-synonymic) rows and their not always accurate reproduction in biblical texts confirm this. The following names of diseases have been analysed: tuberculosis, dropsy, fever, inflammation, frenzy, relaxation, madness, sleepwalking, bleeding, epidemic diseases, lichen, leprosy, pestilence, plague, scabies, paralysis, gangrene.

The generic concept of illness is characterised by a big synonymic row, especially in the nineteenth century: *bolyist*, *neduha*, *slabist*, *nemich*, *nemoshchi*, *bolyishchi*, *nezduzhannia*, *slabuvannia*, *khoruvannia* (morbidly, ailment, weakness, infirmity, pain, malaise, weakening). In the Ukrainian translations of the twentieth century the studied word functions actively alongside synonyms like *neduh*, *nemich*, *boliachka* (ailment, infirmity and sores). Some of the names of diseases are considered synonyms (*bisnuvatyi* 'oderzhymyi demonom' and *bozhevilnyi* 'psykhichnokhvoryi') (raging 'possessed of an evil spirit' and crazy 'mentally ill'), although these are the names of different illnesses. Lexemes *hariachka*, *propasnytsia* (fever) are not synonymous either, as the Dictionary of the Ukrainian language says. The text of the original, researched with the help of Strong's concordance, confirms it. In some lexicographic sources, the word *chuma*, *morovytsia* (plague, pestilence) are also used as synonyms, although the latter is not a disease name, but denotes an 'accidental death', an 'epidemic disease', an 'epidemic causing a high mortality'. The author has observed inconsistency in the translations of disease names or their symptoms; the episode in the Book of Deuteronomy (chapter 28, verse 27) is especially telling, where in all analysed Ukrainian Bible versions these names are translated incorrectly.

Keywords: Bible, semantics, thematic group, translation, synonym.

У сучасному мовознавстві спостерігається значне зацікавлення дослідженням сакральної сфери, у якій відображено мовно-ментальні та культурно-духовні процеси людства загалом, окремого етносу зокрема. Визначальне місце в дослідженнях релігійного стилю належить Біблії. Попри значну кількість публікацій, у яких простежено особливості семантики біблійного тексту, на особливу увагу заслуговують окремі, майже не вивчені тематичні групи лексики Святого Письма, зокрема й тематична група "назви хвороб". Аналіз мовних одиниць у нашій розвідці проводитимемо на основі виокремлення тематичних груп, у яких спостережено семантичні, стилістичні, культурологічні особливості. Під поняттям "тематична група" ми розуміємо сукупність слів, що позначають предмети або поняття, об'єднані на основі позамовної спільності. Підставою для виділення тематичної групи є сукупність предметів або явищ зовнішнього світу, об'єднаних за певною ознакою і виражених різними словами. Оскільки в тематичні групи організуються цілі "відрізки дійсності", в мові існує величезна кількість тематичних рядів. Такі сегменти є частинами національно забарвленої мовної картини світу, на основі яких можна зчитувати культурну інформацію

Лексика перекладів книг Святого Письма в контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття перебуває в полі зору таких дослідників, як: В. Німчук, Т. Мороз, П. Мацьків, Г. Тимошик, О. Решетняк, Н. Бабиц, О. Дзера та ін.

С. Лук'янчук (2013), досліджуючи епітет у конфесійному стилі сучасної української мови на основі порівняльного аналізу епітетної системи двох найвідоміших і найбільш визнаних на сьогодні в Україні біблійних перекладів (І. Огієнка та І. Хоменка), визначає основні відмінності епітетного слововживання в цих текстах і доводить, що переклад о. І. Хоменка тяжіє до традиційного використання старослов'янських форм, йому властивий також вищий ступінь прикметникової епітетизації; переклад І. Огієнка натомість спрямований переважно на використання власне українських мовних засобів (с. 13–15).

Біблійні символи (символеми з онімним компонентом) у лінгвокультурологічному аспекті розглядає у своїй праці О. Решетняк (2013) з'ясовуючи лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символів, образні еталони, що характеризують мовні номінації, специфіку семантичних процесів, що зумовлюють формування біблійних символем.

У монографії О. Дзери (2017) висвітлено, систематизовано й класифіковано основні актуалізації біблійного інтертексту у внутрішньобіблійному та позабіблійному просторах. Проаналізовано специфіку формування національних біблійних концептосфер унаслідок дев'ятиці давньогрецького та грецького першоджерел. Уточнено і розширено метамову дослідження

біблійної інтертекстуальності, зосібна обгрунтовано лінгвістичне трактування терміна *біблеїзм* та запропоновано термін *біблема* для позначення неідіоматичних біблійних інтертекстом авторського мовлення.

У статтях Г. Тимошик (2013; 2014) предметом наукових студій є гетерогенні антропоформули новозавітного антропонімікону, давньоримські біблісантропоніми в новочасних українських перекладах Святого Письма.

Мета статті – здійснити семантичний аналіз тематичної групи “назви хвороб” в українських перекладах Біблії XIX – XX століть (П. Морачевського, П. Куліша–І. Пулюя–І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка), простежити їхній культурологічний складник.

Смерть людини, а отже, й *хвороби*, є наслідком первородного гріха (Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш (Бут. 2:17). Гріх – творіння сатани, який є його своєрідним розпорядником (Лк. 13:16). Між гріхом та *хворобою* немає безпосередньої кореляції. У Євангелії від Івана ми натрапляємо на епізод, коли учні запитують Ісуса Христа про причину сліпоти перехожого, не сумніваючись у тому, що цією причиною є гріховність, щоправда, вони не впевнені, чи це наслідок його гріха, чи його батьків. Ісус їм відповідає: ... Не згрішив ані він, ні батьки його, а щоб діла Божі з'явилися на ньому (Іван. 9:3). Однак і Бог карає людину *хворобами*, стихіями (Ударить Господь тебе *сухотами*, і *пропасницею*, і *запаленням*, і *гарячкою*, і *мечем*, і посухою, і *іржею*, і вони будуть гнати тебе, аж поки ти не загинеш (Повт. 28:22).

В українських перекладах Біблії XIX століття лексема *хвороба* відсутня, замість якої вживаються відповідно *недуг* (ЄМ), *недуг*, *боліть* (БК), хоча лексикографічні праці, які відображають цей період, фіксують це слово (Грінч. IV, 394; Желех. II, 1036), деякі подають при цьому синонімічний ряд: *боліть*, *недуга*, *хвороба*, *хороба*, *слабіть*, *неміч*, *немоці*, *боліці*, *нездужання*, *слабування*, *хорування* (М. Уманець і А. Спілка). В українських перекладах XX століття розглядуване слово активно функціонує поряд із синонімом *недуг*, *неміч*, *болячка* (Пор. БТ: І тут же припинилася її кровотеча і відчула в тілі, що вилікувалася від *хвороби*; БО: І висохло хвилі тієї джерело кровотечі її, і тілом відчула вона, що видужала від *недуги*!; БХ: І зараз кров у неї спинилася, і вона почула в тілі, що одужала від своєї *немочи* (Марк. 5: 29).

В українських перекладах Біблії згадуються такі назви хворіб: *сухоти*, *водянка*, *пропасниця*, *запалення*, *гарячка*, *біснуватість*, *розслабленість*, *божевільність*, *лунатизм*, *кровотіч*, *помір*, *лишай*, *проказа*, *моровиця*, *чума*, *короста*, *розслабленість* (*параліч*), *гангерена*. Ми розглядатимемо лише ті, які характеризуються семантичними особливостями, вступають у синонімічні відношення.

Лексема *біснуватість* уживається в значенні ‘одержимість демонами’, відповідно слово *біснуватий* – людину, яка хворіє цією недугою. Згадані слова характерні для біблійних текстів XIX століття: ЄМ: І як переплив Він на той бік, в землю Гергесинську, то зустріли Його два *біснуватих*, що вийшли з гробовищ, такі люті, що ніхто не важивсь проходити тією дорогою (Матв. 8:28); БК: Як же вони виходили, ось приведено до Него німого чоловіка *біснуватого* (Матв. 9:32). Твірною основою для слова *біснуватий* є біс праслов'янського походження (Пор.: ст.-слов. бѣсъ, болг. бесѣт, сербохорв. бѣјес “лютість”, словен. bês “злий дух”, чеш. bês, польск. Bies, лит. baisà “страх”, baisùs “жахливий, жалюгідний”, лат. foedus “гидкий”, грецьк. λίθηκος “мавпа” (ЕСУМ, I, 201). Така етимологія вказує однозначно на походження цієї хвороби і її “координатора”, що й підтверджує біблійний текст: І, як прибув Він на той бік, до землі Гадаринської, перестріли Його два *біснувати*, що вийшли з могильних печер, дуже люті, так що ніхто не міг переходити тією дорогою...І просилися демони, кажучи: Коли виженеш нас, то пошли нас у той гурт свиней (Матв. 8:28–32). У Біблії П. Куліша це слово іноді передається описовою конструкцією (евфемізмом): Як *той, хто з засідки мече огонь, стріли й смерть* (Пр. 26:28). Тут перекладач стилізує цю конструкцію під народне вірування,

за яким існувала настанова не згадувати злих надприродних сил, щоб не накликати їх. На полях Святого Письма така табуїзація не є зовсім вдалою. І П. Куліш, і П. Морачевський послуговуються лише згаданою лексемою, натомість автори перекладів XX століття використовують на позначення людини, хворої на психічну недугу, лексему *божевільний*, на позначення ж людини одержимої демонами, слово *біснுவатий*: БО: Ударить тебе Господь *божевіллям*, і сліпотою, і туподумством (Повт. 26:28), Тоді привели до Нього німого сліпця, що був *біснுவатий*, і Він уздоровив його, так що німий став говорити та бачити. (Матв. 12:22); БТ: Розповіли ж їм очевидці, що сталося з *біснуватим*, і про свиней (Мар. 5:16), Бо коли захочу хвалитися, то не стану *божевільним*, оскільки скажу правду; але стримаюся (2Кор. 12:6); БХ: А як вони виходили, приведено до нього німого, що був *біснуватий* (Матв. 9:32). Господь поб'є тебе шалом, сліпотою й *божевіллям* (Повт. 26:28). П. Куліш замість лексеми *божевілля* використовує описову конструкцію *одеревіння серця*: Побивати ме тебе Господь шаленням і сліпотою і *одеревінням серця* (Повт. 26:28); дієслово *скрутишся*: І скрутишся ти од видовища, що побачать очі твої. (Повт. 26:34); субстантив *безумний*: Він же промовив до неї: Ти плещеш таке, як яка *безумна*. Приймали ми добре од Господа, а лихого б то й не приймати? У всьому тому не провинив Йов устами своїми (Йов. 2:10); субстантив *несамовитий*: Господь поставив тебе намість сьвященника Йодая, щоб ти в Господньому домі наглядав за кожним *несамовитим* та віщуючим, і щоб такого саджав у темницю та в колоду (Єр. 29:26). Відсутність лексеми *божевільний* в українських перекладах XIX століття складно пояснити, позаяк лексикографічні джерела, що віддзеркалюють цей період, подають її (Желех. I, 37; Грінч.). Лексема *божевільний* 'виразник божої волі' власне український композит, утворений від словосполучки божа воля (ЕСУМ, I, 222). Найавторитетніше тлумачне джерело подає такі значення лексеми *біснуватий*, заст. Психічно хворий, божевільний; // у знач. ім. біснуватий, того, чол.; біснувата, тої, жін. Про божевільну людину; // розм. Лютий, роздратований, розгніваний; несамовитий (СУМ, I, 190). Викликають застереження щодо першого значення цього слова. Проблемною видається не тільки ремарка *застаріле*, але й саме тлумачення: по-перше, слова *біснуватий*, *божевільний* не є синонімами, по-друге, як уже згадувалося, лексема *біснуватий* має значення 'одержимий демоном', наведене ж у словнику значення стосується слова *божевільний*.

Лексема *гарячка* є назвою хвороби, що супроводжується високою температурою тіла. У розглядуваних перекладах спостерігаємо синонімію назв *гарячка* та *пропасниця*: БО: І Він доторкнувся руки її, і *гарячка* покинула ту... І встала вона, та й Йому прислужувала!; БК: І приторкнувся до руки її, й покинула *пропасниця* її, й вставши вона, послужувала їм (Матв. 8:15). Хоча така синонімія не відображена послідовно. Переконалим прикладом тут є епізод Книги Повторення Закону. Зацитуємо його з аналізованих перекладів, які дадуть змогу окреслити рельєфніше специфіку перекладу цих назв (Пор. БО: Ударить Господь тебе *сухотами*, і *пропасницею*, і *запаленням*, і *гарячкою*, і *мечем*, і *посухою*, і *іржею*, і вони будуть гнати тебе, аж поки ти не загинеш; БК: Побивати ме тебе Господь *сухотою* і *трясцею*, і *спекою* і *пожарами*, і *посухою* і *снітійом* і *споловілим колосом*; і все те буде непокоїти тебе, поки не згинеш; БХ: Господь поб'є тебе *сухотами* і *пропасницею*, *запаленням* і *жаром*, *посухою* й *сажкою та зоною*, і все те вчепиться тебе, поки не згинеш; БТ: Нехай Господь вразить тебе *нуждою*, *гарячкою*, *холодом*, *збентеженням*, *душогубством*, *задухою* і *блідістю*, і вони переслідуватимуть тебе, аж доки не вигублять тебе (Повт. 28:22). На основі єврейського лексикону Стронга спробуємо наблизитися до оригіналу цього уривка Біблії щодо назв хвороб передовсім. Перелік назв хворіб матиме такий вигляд: *сухоти*, *гарячка*, *лихоманка* (*пропасниця*), *запалення*, *іржа* (*зона*, *сажка*, *снітій*). Як бачимо, переклад І. Огієнка точно відтворює оригінал. Близьким до оригіналу є переклад І. Хоменка, у якому замість назви *гарячка* вжито синонім *жар*. Синонім підібрано не зовсім вдало, позаяк лексема *жар* в українській мові в наведеному значенні вживається в розмовному мовленні, більш поширеним є її функціонування в складі фразеологізмів. У синонімії відношення згадане слово вступає зі знаковим утвореннями *вогневиця*, яке

розглядається як застаріле (СУМ). І. Хоменко, мабуть, помилково використовує синонімії назви хвороб хлібних злаків – *зона*, *сажка*. У Біблії П. Куліша пропущено назву хвороби (*гарячка*), натомість ужито замість лексеми *пропасниця* її синонім *трясця*, який для ХІХ століття є нормативним поряд з іншими (*лихомánка*, *трясо[а]віця*, *трясу́чка*, (*веснянка*) *весну́ха*, *погáнка*, *хíндя*). Найменш вдалим є переклад цього рядка Р. Турконяком, позаяк пропущено всі назви хвороб (крім однієї), замість яких подано ознаки хвороб (*збентеження*, *задуха*, *блідість*). Зроблений семантичний аналіз назв хвороб – *гарячка*, *пропасниця* показує, що це найменування різних хвороб, а не лексичні дублети, як це подає Словник української мови (СУМ, II, 37).

Лексема *течивий* номінує особу, хвору на недуг, що супроводжується гнійними виділеннями з чоловічого сечовивідного каналу (Лев. 15:1–15). У досліджуваних перекладах масмо словотвірні варіанти цієї назви: *течивий* (БО, БХ), *течивний* (БК). Р. Турконяк використовує описову конструкцію *хто має виділення сімені*: Кожне ліжко, на яке ляже той, *хто має виділення сімені*, буде нечистим, і кожна річ, на яку сяде той, *хто має виділення сімені*, буде нечиста (Лев. 15:4). Ця назва стосувалася не тільки запалення чоловічого сечовивідного каналу (уретрит), але й венеричного захворювання (*гонорея*). Такі хворі вважалися нечистими (Лев. 14:8). Нечистими також уважали осіб, хворих на *проказу*. Після перебігу цієї недуги хворим давали сім днів на своє очищення: А очищений випере одягу свою й поголить усе волосся своє, і обмиється в воді, стане чистий. А потому ввійде до табору, і буде жити поза наметом своїм сім день (Лев. 15:13). На восьмий день він повинен був принести жертву очищення (Лев. 14:10). Нечистими особами вважалися також ті, хто торкався якоїсь нечистої речі, або ”падла звірини нечистої, або падла худоби нечистої, або падла нечистого плазуючого, і буде це незнане їй, то вона нечиста й завинить; або коли доторкнеться нечистоти людини, всякої нечистоти її, що нею стане нечиста...” (Лев. 5:2–3). У перекладі епізоду з Книги Левитів П. Куліш послуговується гіперонієм *болячка* замість гіпоніма *проказа*, зафіксованому в усіх інших українських перекладах: Коли буде під шкірою на тілі чоловіка напухлина, чи струп чи пляма, і буде на шкірі тіла його *болячка*, так мусять привести його до Арона, сьвященника, або до которого з синів його, сьвященників (Лев. 13:2). У наведеному рядку йдеться про симптоми цієї хвороби: *напухлина*, *струп*, *пляма*, які в українських перекладах дещо відрізняються (Пор.: БХ: *опух*, *прищ*, *біла пляма*; БТ: *блискучий рубець*, *пляма*, БО: *напухлина*, *лишай*, *біла пляма*). Як бачимо, І. Огієнко, серед ознак хвороби називає й *лишай*, хоча згадана лексема є назвою окремої хвороби, а не симптомом прокази.

Особа, хвора на недуг, який супроводжується розладом свідомості в українських перекладах, передається різними лексемами: *місячник* (БК), *причинний* (БХ), *сновида* (БТ), а також описовими конструкціями: *на молодика біснується* (ЄМ), *біснується у новомісяччі* (БО). Етимологія цих назв свідчить про певний зв’язок хвороби з одержимістю демонами, вплив на її перебіг фаз Місяця (Матв. 17:15). За даними грецького лексикону Стронга слово *уелзніджефб* є полісеміним, об’єктивуючи значення ‘бути лунатиком’; ‘хворіти епілепсією’ (ГЛС). *Epilepsia* – хронічна нервова хвороба, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжуються загальними корчами (СУМ, II, 483). Тепер повернімося до згаданих лексем, що виступають відповідником наведеного грецького референта в Євангелії від Матвія (17:15): і сказав: Господи, змилиуйсь над сином моїм, що *біснується у новомісяччі*, і мучиться тяжко, бо почасти падає він ув огонь, і почасти в воду (БО); каже: Господи, помилуй мого сина, бо він *сновида* і тяжко терпить: часто кидається у вогонь, часто й у воду (БТ). Контекст дозволяє нам припустити, що тут йдеться про епілептиків. Отже, близьким до оригіналу цього слова є переклад І. Огієнка та П. Морачевського. Натомість лексеми *місячник*, *сновида* експонують особу, хвору на *лунатизм*, а не *епілепсію*. І. Хоменко переклав це слово як *причинний*, що не відповідає жодному із значень розглядуваної лексеми, адже вжите ним знакове утворення є лексичним дублетом іншої назви – божевільного ‘який має психічний розлад; психічно хворий’ (СУМ, I, 211).

У Книзі Левитів, 26 розділі, 5 вірші згадується про ще одну хворобу, яка в українських перекладах передається лексемами: *морова* (БК), *моровиця* (БО), *чума* (БХ), *смерть* (БТ). За даними єврейського лексикону Стронга це слово в оригіналі тексту багатозначне: *моровиця*, *чума* (ЄЛС). Грецький лексикон Стронга подає й інші відповідники: *смерть*, *моровиця* (ГЛС). Лексема *смерть*, яку використовує Р. Турконяк у цьому розділі, на наш погляд, дещо віддалена від змістової лінії наведеного контексту.

З контексту не зрозуміло, чи тут йдеться про якусь окрему хворобу, чи хворобу загалом, що викликає епідемію (Пор.: БХ: Я наведу на вас меч, що помститься за зламаний союз. Ви позбираєтесь у ваших містах, а я впущу посеред вас *чуму*, і ви впадете ворогові до рук; БО: І приведу на вас меча, що помстить пімсту за заповіта, і ви будете зібрані до ваших міст, і Я пошлю *моровицю* на вас, і ви будете віддані в руку ворога (Лев. 26: 25). В українських текстах Біблії збережено ці гіперо-гіпонімні відношення. Як відомо, *чума* поширюється часто у формі епідемій. Власне в деяких лексикографічних джерелах слова *чума*, *моровиця* подаються як синоніми, хоча останнє не є назвою хвороби, а позначає 'пошесну смерть', 'пошесть', 'епідемію, що спричинює велику смертність' (СУМ, IV, 803). Синонімом до слова *моравиця* в аналізованих перекладах є слово *помір*, *пошесть*: БО: І будуть землетруси великі та голод, та *помір* місяцями, і страшні та великі ознаки на небі (Лук. 21:11), БХ: Та й наведе на тебе всі єгипетські *пошесті*, яких ти так боїшся; і вони причепляться до тебе (Повт. 28:60). У цитованому рядку замість виділеного слова І. Огієнко послуговується лексемою *біль*, Р. Турконяк – *мука*, хоча жоден з авторів не передає первісний текст, адже за даними Єврейського лексикону Стронга гебраїске огод українською мовоюперекладається словом *хвороба*. У книзі Аваакума (3:5) натрапляємо й на інший синонім цього слова – *зараза*: Перед ним іде *зараза*, а поза ним виходить *трясця* (БХ). Звертаємо увагу на другу частину цього вірша у перекладі І. Хоменка. Його переклад далекий від оригіналу (Пор. БК: Перед ним йшла *зараза*, поза ним – *палючий вітер*; БО: Перед обличчям Його *моровиця* іде, а по стопах Його пнеться *полум'я*. І зовсім незрозумілим є переклад цього рядка І. Турконяком: Перед Його обличчям піде *слово*, і вийде, *Його ноги у взутті*).

Звертаємо увагу на різнобій у перекладах назв хвороб чи їхніх симптомів, особливо промовистим є епізод з Книги Повторення Закону (розділ 28, вірш 27): Побивати ме тебе Господь Єгипетськими *болячками*, і *вередями* і *коростою* і *струпом*, що не здолиєшвилічитись від них (БК); Ударить тебе Господь *єгипетським гнояком*, *гудзами*, *лишайми*, *струпами* такими, що не зможеш їхвилікувати (БО); Господь поб'є тебе *єгипетською болячкою*, *вередями*, *коростою* і *паршами*, й ти не здолаєшвилікуватися з них (БХ), Нехай Господь вразить тебе *єгипетським чиряком на сідницях*, *злякисною коростою* та *сверблячкою*, так, щоб ти не мігвилікуватися (БТ). Тоді як за даними Єврейського лексикону Стронга в цьому рядку згадується з назв хвороб *короста*, а серед симптомів – *гнійні рани*.

Лексема *розслаблений* позначає осіб, хворих на недуг, що позбавляє який-небудь орган або органи здатності нормально діяти. На полях Святого Письма спостерігаємо послідовне її використання в перекладах XIX століття, натомість, у перекладах XX століття маємо, крім названої лексеми, назви *спаралізований* (Р. Турконяк), *паралітик* (І. Хоменко): Знайшов же він там чоловіка одного, на ймення Еней, що на ліжку лежав вісім років, він *розслаблений* був (БО). Там він знайшов одного чоловіка, на ім'я Еней, що лежав на ліжку вісім років і був *паралітик* (БХ). Знайшов там одного чоловіка на ім'я Еней, що вісім років лежав на ліжку, бо був *спаралізований* (БТ) (Дії.9:33). Найменування *розслаблений* не фіксують з розглядуваним значенням жодні лексикографічні джерела XIV – XX століття.

Родове поняття *хвороба* характеризується великим синоніміїним рядом, особливо ж у XIX столітті: *болість*, *недуга*, *слабість*, *неміч*, *немоці*, *боліці*, *нездужання*, *слабування*, *хорування*. В українських перекладах XX століття розглядуване слово активно функціонує поряд із синонімами *недуг*, *неміч*, *болячка*.

Лексеми *біснуватий*, *божевільний* не є синонімами, лексема *біснуватий* має значення ‘одержимий демоном’, лексема *божевільний* – ‘психічно хворий’. У Біблії П. Куліша це слово іноді передається описовою конструкцією (евфемізмом): *Як той, хто з засідки мече огонь, стріли й смерть* (Пр. 26:28). П. Куліш замість лексеми *божевілля* використовує описову конструкцію *одеревіння серця*; субстантиви *безумний*, *несамовитий*. В українських перекладах спостерігаємо синонімію назв *гарячка* та *пропасниця*. Втім семантичний аналіз назв хвороб *гарячка*, *пропасниця* показує, що це найменування різних хвороб, а не лексичні дублети, як це подає Словник української мови. Це підтверджує й текст оригіналу, досліджений за допомогою конкордансу Стронга. Недуг, який супроводжується розладом свідомості в українських перекладах, передається різними лексемами: *місячник* (БК), *причинний* (БХ), *сновида* (БТ), а також описовими конструкціями: *на молодика біснується* (ЄМ), *біснується у новомісяччі* (БО). Лексема *розслабений* позначає осіб, хворих на недуг, що позбавляє який-небудь орган або органи здатності нормально діяти, яка послідовно використовується в перекладах XIX століття, натомість, у перекладах XX століття маємо, крім згаданої, назви *спаралізований* (БТ), *паралітик* (БХ).

Проаналізовані назви хвороб свідчать про їхню неусталеність в українській мові XIX – XX століття, підтвердженням цього є синонімічний ряд таких назв і не завжди точне відтворення їх у біблійних текстах.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні семантичних особливостей назв інших тематичних груп в українських версіях Біблії.

Література

- Дзера, О. (2017). *Біблійна інтертекстуальність і переклад : англо-український контекст*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка
- Лук'янчук, С.В. (2008). *Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Решетняк, О.О. (2013). Особливості внутрішньої форми біблійних символем з топонімом Єгипет. *Лінгвістика*. Луганськ. 1, 80–87.
- Тимошик, Г. (2013) Гетерогенні антропоформули новозавітного антропонімікону в новочасних українських перекладах Святого Письма. *Мова. Культура. Взаєморозуміння*: зб. наук. праць / відп. ред. Т.А. Космеда; Дрогобицький державний університет імені Івана Франка. 3. 248–253.
- Тимошик, Г. (2014). Давньоримські біблієантропоніми в українських перекладах Святого Письма XIX – XX століть (на матеріалі найменувань, що містять в своїй структурі назви посад, професій). *Слов'янський збірник*. Чернівці. 18, 89–98.

Лексикографічні джерела

- Грінч. – Грінченко Борис (1958). *Словарь української мови у 4-х т.*, Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Київ: В-во АН УРСР.
- Желех. – Желеховський Є., Недільський С. (1982). *Малоруско-німецький словар* у II-х т., Мюнхен. ГЛС – *Греческий лексикон Стронга* (с) Bob Jones University. Взято з <http://www.rststrong.pdb>.
- ЄЛС – *Еврейский лексикон Стронга* (с) Bob Jones University. Взято з <http://www.rststrong.pdb>.
- СУМ – *Словник української мови в 11-ти т.* (1970 – 1980), за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка.

Джерела ілюстративного матеріалу

- БТ – *Біблія (четвертий повний переклад з давньогрецької мови)* (2011). Переклад ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка). Київ: Українське Біблійне Товариство.
- БО – *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* (2012). [пер. проф. І. Огієнка]. Київ: Українське Біблійне Товариство.

БХ – *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* (1990). Переклад. І. Хоменка. Ватикан: Editorial Verbo Divino.

БК – *Святе Письмо Старого і Нового Завіту* (2003). Пер. П. Куліша, І. Левицького і І. Пулюя. Київ: Українське Біблійне Товариство.

ЄМ – *Євангеліє (1863)*. Переклад Пилипа Морачевського. Взято з <http://www.parafia.org.ua>.

References

Dzera, O. (2017). *Bibliina intertekstualnist i pereklad: anhlo-ukrainskyi kontekst*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.

Lukianchuk, S.V. (2008). *Epitet u konfesiinomu styli suchasnoi ukrainskoi movy (funktsionalno-semantychnyi aspekt)*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv.

Reshetniak, O.O. (2013). Osoblyvosti vnutrishnoi formy bibliinykh symvolem z toponimom Yehypet. *Linhvistyka*. Luhansk. 1, 80–87.

Tymoshyk, H. (2013). Heterohenni antropofornuly novozavitnoho antroponimikonu v novochasnykh ukrainskykh perekladakh Sviatoho Pysma. *Mova. Kultura. Vzaiemorozuminnia: zb. nauk. prats / vidp. red. T.A. Kosmeda; Drohobytskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka*. 3, 248–253.

Tymoshyk, H. (2014). Davnorymski bibliieantroponimy v ukrainskykh perekladakh Sviatoho Pysma XIX – XX stolit (na materiali naimenuvan, sheho mistiat v svoii strukturi nazvy posad, profesii). *Slovianskyi zbirnyk*. Chernivtsi. 18, 89–98.

Leksykohrafichni dzherela

Hrinch. – Hrinchenko Borys (1958). *Slovar ukrainskoi movy u 4-kh t.*, Upor. z dodatkom vlasnoho materialu B. Hrinchenko: V-vo AN URSR, Kyiv.

Zhelekh. – Zhelekhovskiy Yevhen, Nedilskiy Sofron(1982). *Malorusko-nimetskyi slovar u II-kh t.*, Miunkhen.

HLS – *Hrecheskyyi leksykon Stronha (s)* Bob Jones University. Vziato z <http://www.rststrong.pdb>.

YeLS – *Evreiskyyi leksykon Stronha (s)* Bob Jones University. Vziato z <http://www.rststrong.pdb>.

SUM – *Slovnyyk ukrainskoi movy.: v 11-ty t.* (1970 – 1980), za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka.

Dzherela iliustratyvnoho materialu

BT – *Bibliia (chetvertyi povnyi pereklad z davnohretskoi movy)* (2011). Pereklad iieromonakha o. Rafaila (Romana Turkoniaka). Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo.

BO – *Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu* (2012). [per. prof. Ivana Ohienka]. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo.

BKh – *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1990). Pereklad. I. Khomenka. Vatykan: Editorial Verbo Divino.

БК – *Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu* (2003). Per. P. Kulisha, I. Levytskoho i I. Puliuia. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo..

YeM – *Yevanheliie* (1863). Pereklad Pylypa Morachevskoho. Vziato z <http://www.parafia.org.ua>.

УДК 81'23

REPERE HUMBOLDTIENE ÎN STUDIUL RELAȚIEI LIMBĂ-MENTALITATE

Dănilă V.

doctorandă

Universitatea de Stat "Alecru Russo" din Bălți,

Republica Moldova

ocin.violina@mail.ru

Мова і ментальність є тісно пов'язаними концептами. Сучасні дослідження, що стосуються походження мови і ментальності, все частіше виходять з їх взаємозв'язку. Вільгельм фон Гумбольдт вважає, що мова виражає і звертає увагу на специфіку національного духу, маніфестує власне бачення світу, а різноманітність мов ілюструє різноманітність менталітетів, оскільки різні мови – це не різні позначення одного й того ж явища, а їх власне бачення цього явища.

Ключові слова: мова, ментальність, ідентичність, інтелектуальна діяльність, мислення, національний характер.

W. VON HUMBOLDT'S CONCEPTION IN LANGUAGE – MENTALITY STUDY

Danila V.

Ph. D. student

Alecru Russo State University of Bălți

Introduction. As opposed to his present-day and preceding researchers, Humboldt was the first one who paid a major attention to language theory problems. His linguistic concepts have been acted upon Kant's linguistic construct. Accounting for Kant's construct, Humboldt presents the connection between the language and its people's spirit as an illegible mystery. Humboldt's vision about linguistics is determined by people's spirit, which reflects the spiritual peculiarities of a nation. Only the language expresses and outlines the national spirit, manifests the proper vision about the world, as the diversity of languages equals the diversity of mentalities.

Purpose. The research has the aim to point out Humboldt's visions over the language and mentality study. Also, it has to present the genetic meaning of the language, the report between language and speech and the connection between language and mentality.

Methods. The applied methodology depended on the research aim, objectives and all problems we were looking for research. Thus, we have used the descriptive method, which was applied to present the researcher's concepts that refer to language and mentality study. The observation was also applied to result ascertainties and notices for the researched problem. The analysis and synthesis allowed the generalization to obtain results.

Results. While researching, we observed that Humboldt defines the genetic aspect of language, as it isn't a static phenomenon. The language expresses and focuses the national type, but the diversity of languages illustrates the variety of mentalities, different languages present different designations of the same object, while different visions about the world.

Conclusions. Humboldt's theory articulates the language-mentality interdependence, as the language has to model the spiritual character of its people. D. Irimia underlines Humboldt has a major importance "in establishing a coherence to language sovereignty": "The language is not a simple way of communication, but the spiritual expression and concepts about the world".

Key words: language, mentality, identity, intellectual activity, thinking, national character.

Wilhelm von Humboldt, spre deosebire de contemporanii și predecesorii săi, a fost primul lingvist care a acordat problemelor referitoare la teoria limbii o atenție majoră. Concepțiile lingvistice ale lui Humboldt s-au format sub influența filosofilor clasici germani, în special sub influența concepțiilor filosofice ale lui Kant. Ținând cont de concepțiile lui Kant, Humboldt prezintă legătura dintre limbă și “spiritul poporului” ca o taină indescifrabilă. Viziunea lingvistică a lui Humboldt este determinată de “spiritul poporului”. După Humboldt, în fiecare limbă se concentrează o anumită viziune, care reflectă particularitățile spirituale ale poporului respectiv. Anume limba exprimă și conturează sufletul național, ea manifestă viziunea proprie asupra lumii înconjurătoare, iar diversitatea limbilor reprezintă, de fapt, și diversitatea mentalităților.

Această cercetare are drept scop relevarea viziunii humboldtene asupra raportului dintre limbă și mentalitate. De asemenea, vom prezenta definiția genetică a limbii, raportul dintre limbă și limbaj, dar și legătura indistructibilă dintre limbă și mentalitate.

Metodele aplicată a fost determinate de scopul și obiectivele propuse, dar și de specificul problematicii examinate. Astfel, am utilizat metoda descriptivă, care a fost aplicată la prezentarea concepțiilor lingvistului cu privire la relația dintre limbă și mentalitate. Am recurs, după cum era firesc, și la metoda observației, eficientă în a examina, a face constatări și concluzii referitoare la aspectele problemei cercetate, iar generalizarea rezultatelor obținute a fost posibilă datorită analizei și sintezei.

Wilhelm von Humboldt (poet, filolog, clasic, filozof, estetician, antropolog și traducător) reprezintă o figură importantă a culturii germane. Cele mai importante idei ale lui Humboldt au fost preluate și dezvoltate de savanți precum E. Sapir, B.L. Whorf, B. Croce, N. Chomsky, dar, mai ales, de E. Coșeriu. În primul rând, este de remarcat faptul că învățatul german a emis afirmația precum că “omul este om doar prin limbaj” și a accentuat latura dinamică și creatoare a limbii, lăsând într-un con de umbră latura statică a acesteia. De asemenea, trebuie să menționăm meritul de a-i acorda o importanță sporită formei interne a limbii, căci, conform opiniilor lui W. von Humboldt, fiecare limbă are un principiu de ordonare intern, specific, făcând-o unică printre celelalte limbi ale lumii.

Pornind de la afirmația lui Eugeniu Coșeriu, precum că: “în formă corectă nu există limbă, ci numai acte lingvistice de expresie și comunicare, diferite de la un individ la altul și diferite, de asemenea, la același individ în funcție de circumstanțe. Niciun semn lingvistic nu are exact aceeași formă și aceeași valoare (semnificat) la toți indivizii care îl utilizează și în toate momentele când este folosit” (Coșeriu, 1995, pag. 26), trebuie să remarcăm faptul că, actul lingvistic, ca aspect fundamental, a fost valorificat, în primul rând de W. von Humboldt, considerat, pe bună dreptate, “fondatorul lingvisticii generale” (Coșeriu, 1995, pag. 27). Eugeniu Coșeriu a fost un descoperitor al studiilor humboldtene, iar “lingvistica sa integrală este traversată de un recognoscibil fir roșu humboldtian, vizibil încă de la începuturi” (Munteanu, 2008, pag. 192). Anulând definițiile limbii ca un fenomen static, W. von Humboldt, în studiul său “*Despre diversitatea structurală a limbilor și influența acesteia asupra dezvoltării spirituale a umanității*”, menționează: “Considerată în esența sa reală, limba este ceva trecător în mod continuu și în fiecare clipă. Chiar și conservarea ei prin scriere este întotdeauna doar o păstrare incompletă și mumificată, care reclamă mereu, la rândul ei, ca rostirea vie să fie făcută sensibilă. Limba însăși nu este un act (ergon), ci o activitate (energeia). De aceea, adevărata definiție a limbii nu poate fi decât una genetică. Limba este, cu alte cuvinte, efortul veșnic reluat al spiritului de a face sunetul articulat capabil să exprime ideea. Într-o accepție strictă și nemijlocită, aceasta este definiția acutului individual de vorbire; într-o accepție adevărată și esențială, putem considera limba, ca să spunem așa, drept exclusiv totalitatea actelor de vorbire. Căci în haosul dispersat de cuvinte și reguli pe care obișnuim să le numim limbă, ceea ce există cu adevărat este doar elementul particular produs prin vorbire (subl. n.), iar acesta nu este niciodată complet, necesitând și el o nouă prelucrare pentru a reflecta natura actului viu al vorbirii și pentru a da o imagine adevărată a limbii vii” (Humboldt, 2008, pag. 83).

Înainte de a prezenta concepția lui von Humboldt despre limbă și mentalitate, ar fi necesară prezentarea raportului dintre limbă și limbaj, menționând faptul că elementul de bază, în concepția sa, este spiritul: limbajul implicând creație, pe când limba survenind numai prin refacere: “Limbajul este adânc implicat în dezvoltarea spirituală a umanității, o însoțește pe fiecare treaptă a progresului sau a regresului local și fiecare stadiu cultural, din fiecare epocă, este recunoscut și în limbaj... Limbajul izvorăște într-adevăr dintr-un adânc al umanității atât de misterios, încât ne împiedică să-l tratăm ca pe o operă veritabilă și ca pe o creație a popoarelor. El posedă un fel de spontaneitate care, deși inexplicabilă în esența ei, ni se dezvăluie în mod evident și nu este, din acest punct de vedere, un produs al activității, ci o emanație involuntară a spiritului, nu o operă a națiunilor, ci un dat care le revine acestora grație propriului destin” (Humboldt, 2008, pag. 57–58).

Fiind definită din perspectivă genetică, limba, conform opiniei lui W. von Humboldt, nu mai este un obiect pe care îl descoperim sau pe care îl inventăm, ci este o “energie” la care participă fiecare individ din cadrul unei colectivități. Limba nu mai este privită ca un mediu în care se reflectă gândirea, ci ca un factor important, formator al gândirii: “Limba este organul formator al gândului. Integral spirituală, integral interioară, trecând oarecum fără să lase urme, activitatea intelectuală se exteriorizează în vorbire prin intermediul sunetului și devine astfel perceptibilă pentru simțuri. Activitatea intelectuală și limba constituie o unitate și sunt inseparabile. Chiar și privită în sine, activitatea intelectuală este legată de necesitatea de a intra în relație cu sunetele verbale, căci altfel nici gândirea nu ar putea să obțină claritate, nici reprezentarea nu ar putea deveni concept. Legătura indestructibilă care unește gândirea, organele vocale și auzul cu limba rezidă irevocabil în alcătuirea originară, cu neputință de explicat altfel, a naturii umane. Concordanța dintre sunet și idee este, așadar, evidentă” (Humboldt, 2008, pag. 89).

Humboldt este cercetătorul care a văzut în varietatea limbilor vorbite reflectarea unei diversități spirituale, iar pluralitatea limbilor și a viziunilor lingvistice asupra lumii ar fi, prin urmare, și o consecință a pluralității caracterelor popoarelor. Limba este cea care concentrează configurarea unei națiuni, limba reprezintă o activitate a spiritului poporului, ea fiind cea “configurare a națiunii”: “A defini limbile ca activitate a spiritului este absolut corect și adecvat, deoarece existența spiritului nu poate fi gândită decât în activitate și ca activitate. Indispensabilă pentru studierea lor, descompunerea analitică a structurii limbilor ne obligă să vedem în ele un proces care înaintează către anumite scopuri, cu anumite mijloace, și de aceea trebuie să le privim drept configurații ale națiunilor” (Humboldt, 2008, pag. 85).

Caracterul unui popor se reflectă în toate aspectele vieții sale sociale: limbă, cultură, mentalitate, căci el aparține “atât unei clase de vorbitori, unei națiuni sau unei epoci” (Chabrolle-Cerretini, 2008, pag. 30). Legătura strânsă dintre limbă și mentalitate este prezentă în actul de transpunere a lumii în idei, fapt ce se răsfrânge în toate părțile componente ale limbii: “După cum anumiți indivizi, prin forța specificității lor, imprimă spiritului uman un nou impuls într-o direcție rămasă până la ei neexplorată, tot așa pot face și națiunile în configurarea limbajului. Între structura limbii și reușita tuturor celorlalte feluri de activitate intelectuală există însă o legătură de netăgăduit. Această legătură consistă în primul rând – și noi o tratăm aici sub acest unic aspect – în duhul însuflețitor pe care forța configuratoare a limbajului îl revarsă asupra limbii în actul de convertire a lumii în idei, în a?a fel încât acest duh se răspândește în chip armonios în toate părțile componente ale limbii” (Humboldt, 2008, pag. 78–79).

Cuvintele unei limbi capătă înțelesuri în actele de vorbire, ele concentrează viziunea poporului asupra lumii, dar și viziunea poporului asupra lumii, la rândul ei, este sedimentată în limbă. Limba are rolul de a conserva mentalitatea poporului. Mentalitatea poporului este reflectată, mai apoi, în opere de artă, deși ele se întrepătrund în mod simultan “în creațiile spirituale, activitatea națiunii și cea a indivizilor”. Legătura indestructibilă dintre aceste concepte (limbă și mentalitate) este descrisă de W. von Humboldt în următorul fragment: “Dacă gândim ca posibil faptul că o limbă se naște în sânul unei națiuni în același fel în care cuvântul se dezvoltă încărcat de înțeles și de expresivitate din viziunea asupra lumii, pentru a reprezenta la rândul ei acea viziune asupra lumii cu cea mai mare puritate

și pentru a se configura ea însăși în așa fel încât să poată pătrunde cât mai ușor și cât mai corporal în orice articulație a ideilor, atunci o asemenea limbă, atâta timp cât principiul său vital se conservă, ar trebui să suscite în fiecare individ aceeași forță, îndreptată cu un succes egal în aceeași direcție. [...] Dacă trebuie să le privim ca pe niște culmi în formarea limbajului, limbile noi sunt, pe de altă parte, treapta inițială a unei configurări spirituale bogate în sentimente și pline de fantezie, și în acest sens este absolut legitim să considerăm că opera națiunilor trebuie să preceadă operele indivizilor, chiar dacă cele spuse până acum dovedesc incontestabil cât de mult se întrepătrund în mod simultan, în creațiile spirituale, activitatea națiunii și cea a indivizilor” (Humboldt, 2008, pag. 78–79).

W. von Humboldt observă sincronizarea celor două elemente pe parcursul evoluțiilor lor, dar și faptul că ele se contopesc în facultatea intelectuală a indivizilor vorbitori ai limbii respective. Limba ca și literatura, ca formă în care se depozitează mentalitatea unui popor, urmează aceeași cale, ambele concepte fiind legate indisolubil una de alta: “Limbile cresc supunându-se acelorași condiții ca și forța spirituală, pentru care ele constituie deopotrivă principiul vital și stimulator. Amândouă însă, limba și forța spirituală, nu progresează succesiv și separat una de cealaltă, ci sunt mai degrabă unul și același act, absolut indivizibil, al facultății intelectuale. Dacă un popor acționează în interiorul său în așa fel încât limba sa, instrument al oricărei activități umane, să se poată dezvolta liber, putem spune că acel popor caută și obține în același timp lucrul însuși, adică ceva diferit și mai elevat; iar când reușește aceasta pe calea creației poetice și a intuiției meditative, acțiunea sa se repercutează simultan și asupra limbii înseși. Când desemnăm cu numele de literatură primele încercări ale efortului intelectual, chiar dacă acestea sunt rudimentare și necizelate, înțelegem deopotrivă că limba urmează aceeași cale ca literatura și că ele sunt legate indisolubil una de cealaltă” (Humboldt, 2008, pag. 79).

Mentalitatea unui popor, sau spiritul său, așa cum îl numește W. von Humboldt și limba sa sunt contopite și se regăsesc una în cealaltă, având funcții complementare, dar niciodată identice: “Specificitatea spiritului și configurația limbii sunt atât de contopite la un popor, încât, dacă una dintre ele ar fi dată, cealaltă ar trebui să fie dedusă în întregime din prima. Specificitatea intelectuală și limba permit și favorizează numai forme care-și corespund. Limba este, într-un fel, manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba lor este spiritul lor, iar spiritul lor este limba lor. Oricât am vrea, nu le putem gândi niciodată îndeajuns de identice” (Humboldt, 2008, pag. 79).

W. von Humboldt încearcă să găsească o explicație a diversității mentalităților existente, menționând căci, chiar dacă “modul în care limba și spiritul popoarelor izvorăsc într-adevăr din una și aceeași fântână, inaccesibilă înțelegerii noastre, el ne rămâne ascuns și inexplicabil” (Humboldt, 2008, pag. 80). Cercetătorii trebuie să ia în considerare cauza diversității viziunilor asupra lumii, căci ea i se oferă autonomă, iar limba doar se conformează acestei autonomii: “Fără să dorim să decidem însă prioritatea uneia sau a alteia, în forța spirituală a națiunilor trebuie să vedem totuși principiul explicativ real și adevărata cauză care determină diversitatea limbilor, pentru că doar ea ni se oferă privirilor vie și autonomă, pe când limba doar i se conformează” (Humboldt, 2008, pag. 80).

Dihotomia caracterul limbii – spiritul și caracterul poporului care vorbește limba respectivă este determinată de o relație de interdependență, căci, așa cum caracterul poporului este reflectat în limbă, și limba, la rândul ei, influențează caracterul poporului, definindu-i originea: “Dintre toate manifestările prin care spiritul și caracterul se fac cunoscute, limba este singura în stare să le exprime pe amândouă în mișcările și în cutele lor cele mai ascunse. Dacă vedem deci în limbi un principiu explicativ al dezvoltării spirituale succesive, este necesar totuși să considerăm că ele au apărut datorită specificității intelectuale și să căutăm tipul acestei specificități intelectuale exclusiv în structura internă a fiecărei limbi; așa încât, dacă distincțiile pe care le-am introdus până aici trebuie completate și unificate, avem datoria să pătrundem mai adânc în natura limbilor și în posibilele repercusiuni pe care le pot avea diferențele dintre limbi, pentru ca în acest mod studiul comparat al limbilor să se pună în mișcare pornind de la punctul său de referință ultim și cel mai înalt.” (Humboldt, 2008, pag. 80).

În urma cercetării, am observat că W.von Humboldt definește limba din perspectivă genetică, anulând existența limbii ca fenomen static. Limba exprimă și concentrează caracterul național, determinând viziunea proprie asupra lumii, iar diversitatea limbilor ilustrează diversitatea mentalităților, pentru că limbile diferite nu reprezintă desemnări diferite ale aceluiași obiect, dar diferite viziuni asupra lumii: “structura limbilor speciei umane este diversă, deoarece și în măsura în care specificitatea spirituală a națiunilor este ea însăși diversă” (Humboldt, 2008, pag. 79-80). Prin urmare, pe de o parte, limbile sunt diverse, pentru că mentalitățile sunt diverse, iar, pe de altă parte, mentalitățile și viziunile popoarelor asupra lumii sunt guvernate “de forța supremă” sau de “geniul limbii” (Meriacre, 2010, pag. 121).

Principalele teorii ale lui W. von Humboldt se referă la determinarea raportului dintre limbă și mentalitate, dar și la prezentarea coeziunii dintre aceste două concepte. Or, viziunea unui popor se răsfrânge asupra limbii, iar limba are rolul de a cultiva caracterul spiritual al poporului. Prin urmare, pluralitatea limbilor este determinată de pluritatea mentalităților existente, care determină, la rândul lor, modul de desemnare a realităților. D. Irimia menționează că meritul lui Humboldt a fost să scoată “lingvistica de sub suveranitatea absolută a logicii, printr-o mai complexă înțelegere a funcției și structurii limbii: “Limba nu este un simplu mijloc de comunicare, ci și expresia spiritului și a concepției asupra lumii” (Irimia, 2011, pag. 67).

Bibliografie

- Chabrolle-Cerretini, A-M. (2008). *La vision du monde de Wilhelm von Humboldt: Histoire d'un concept linguistique*, Lyon: ENS éditions.
- Coșeriu, E. (1995). *Introducere în lingvistică*, Cluj: Editura Echinoc.
- Humboldt, W. von (2008). *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității* (traducere, introducere, note de Eugen Munteanu). București: Humanitas.
- Irimia, D. (2011). *Curs de lingvistică generală*, Editura Universității, “Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Meriacre, A. (2010). Corelația limbă-viziune în accepția diferitor lingviști străini. *Studia Universitatis: Seria Științe Umanistice*. Chișinău: CEP USM.
- Munteanu, C. (2008). Un eveniment cultural: Wilhelm von Humboldt în românește. *Limba Română*. 7–8, XVIII.

УДК 811.161.1

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ОПРЕДЕЛЕНИЕМ МЕСТА НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ОБЩЕЙ СИСТЕМЕ ОДНОСОСТАВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Кулиева И.Р.

преподаватель

Бакинский славянский университет (Баку, Азербайджан)

a-yashar@rambler.ru

Стаття присвячена визначенню місця і статусу односкладних номінативних речень у загальній системі простого речення в російській мові, зокрема в системі односкладних речень, їх відмінності від односкладних дієслівних речень. Наголошено на важливості актуалізаційної характеристики односкладних номінативних речень, що визначає відсутність у них парадигматичної системи. Обґрунтовані критерії відокремлення називних речень від інших типів односкладних речень, їх відмінності від неповних та еліптичних речень. Підтверджено відсутність номінативних речень у сфері паремійних одиниць. Наведена характеристика неповних речень, які не мають власної окремої структурної схеми та еліптичних речень, у яких пропущено лише присудок із значення “перебування” у формі теперішнього часу. З’ясовані форми реалізації односкладних номінативних речень.

Ключові слова: односкладні речення, номінативні речення, неповні речення, дієслівні односкладні речення, іменні односкладні речення.

SOME THEORETICAL CONDITIONS, RELATED WITH THE DETERMINING THE NOMINATIVE SENTENCES LOCATION IN THE COMMON SYSTEM OF SINGLE-COMPONENT SENTENCES

Quliyeva I.R.

University lecturer

Baku Slavic University (Baku, Azerbaijan)

In this article, an attempt is made to highlight the reasons for the emergence and existence of a sufficiently diverse interpretation of the syntactic-semantic essence of single-component nominative sentences in the Russian language. Our observations allow us to consider the situation connected with the unbiasedness of the parameters of the actual and constructive syntax, the logical foundations of the categories of being (active and passive), as well as the unconditional influence on the functioning of nominative sentences of varieties of speech genres. It seems that only a strict account of all the mentioned properties and parameters in their typological representation can serve as a firm criterion for determining the location of the SNS in the system of single-component sentences and the basis for their systemic classification.

The article is devoted to determining the place and status of non-native sentences in the general system of simple sentences of the Russian language, and in particular, in the system of single-composite sentences, their opposition to the group of verb sentences. The importance of actualizing the characteristics of single-composite nominative proposals is emphasized, which determines their lack of a paradigmatic system. The criteria for demarcating non-native proposals on other types of single-composite proposals, their differences from incomplete and elliptical proposals, the absence of nominative proposals in the field of parimyological units are substantiated. The characterization of incomplete sentences that do not possess their own separate structural scheme and elliptical proposals, which omitted only the said value of being in the form of the present. The forms of implementation of single-composite nominee proposals have been defined.

Key words: the mononuclear sentences, the nominative sentences, incomplete sentences, verbal nominative sentences, subjective nominative sentences.

Место номинативных предложений среди односоставных предложений определяется прежде всего противопоставленностью группы именных предложений (номинативных, генитивных, вокативных) группе глагольных (определенно-личных, неопределенно-личных, обобщенно-личных, безличных и инфинитивных). Такое разграничение является одним из общепринятых положений при классификации односоставных предложений русского языка (Валгина, 1978, с. 164–205; Лекант, 1986, с. 75–120; Бабайцева, 1968, с. 28–150 и др.).

Однако следует отметить, что при установлении так называемой “парадигматики номинативных предложений” утверждается якобы имплицитность (невывраженность) глагольного элемента в номинативных предложениях: *Весна. Была весна. Будет весна.* Такая трансформация номинативных предложений в абсолютном большинстве случаев оказывается искусственной, поскольку множество односоставных номинативных предложений (ОНП) не допускают парадигматических трансформ ни по времени, ни по модальности (Лекант, 1986, с. 97).

Актуальность статьи обусловлена необходимостью определения места и статуса ОНП общей системе простого предложения русского языка, и в частности в системе других односоставных предложений, их отграничения от неполных и эллиптических. Целью статьи является обоснование семантико-грамматической отличности односоставных номинативных предложений от других типов односоставных предложений, неполных и эллиптических предложений, определение актуализационных характеристик и классификации форм реализации односоставных номинативных предложений в русском языке.

Как справедливо отмечает П.А. Лекант (1986), форма настоящего времени, характерная для ОНП, это особое настоящее время, оно не соотносится с прошедшим или будущим временем. Поэтому “введение глагола в прошедшем или будущем времени коренным образом меняет синтаксическую позицию существительного и способствует выражению бытийности лексическим путем”, т. е. описательно (*Была полночь; Снегу-то было!*) (с. 97).

Мы вполне солидарны с отмеченным утверждением П.А. Леканта. Действительно, настоящее время номинативных предложений не нуждается в морфологических выразителях и не может быть представлен глагольной связкой; это, как еще в свое время указал К.С. Аксаков, время, когда говорящий не “вспоминает” и не “воображает” что-то, – это время, когда говорящий “называет вещи, предметы своим именем” в пределах того отрезка времени, в котором сам находится, свидетелем чего является сам (Виноградов, 1958, с. 245). С другой стороны, отсутствие парадигмы у таких предложений, как “*Весна. Талые снега*” и т. п. нельзя объяснять лишь с точки зрения возможности / невозможности употребления глагольного слова *быть*. Здесь существенную роль, на наш взгляд, играет актуализационная характеристика ОНП: они представляют рему высказывания и потому не могут иметь полнокровную парадигматическую систему, которая бывает только у конструкций, представляющих нормальные, тема-рематически расчлененные высказывания (*Наступила тяжелая тишина; Была глубокая ночь*).

То, что ОНП представляют рематические элементы (т. е. они “заряжены” только рематически), подтверждается также тем, что они не могут иметь отрицательных форм: *Ночь – Не ночь; Мороз – Не мороз*. Их отрицательные формы выводят их из сферы ОНП. Получается либо односоставное безличное предложение (Мороза не было), либо генитивное предложение (*Ни единой души!*).

Как видно, по отмеченным двум линиям (отсутствия временной парадигмы и невключения в систему утверждение / отрицание) ОНП, во-первых, противопоставляются как другим односоставным именным предложениям, так и глагольным односоставным предложениям. Что касается актуализационной квалификации (Гамидов, Фарзалиева, 2014, с. 28), то она выводит группу глагольных односоставных предложений из сферы конструктивного синтаксиса (т. е. группу односоставных предложений, имеющих тема-рематическую членность, тема-рематическую модель) и отграничивает группу односоставных предложений, построенных

на базе только ремы: инфинитивные (*Не курить; Стоять!*), номинативные (*Пожар!; Какая красота!*), генитивные (*Ни звука!, Снегу-то!*), вокативные (*Ну мама! – со значением упрёка*).

Отмеченный критерий первичного деления односоставных предложений поддерживается также следующим общеязыковым фактом. В сфере паремиологических единиц (пословиц и поговорок) нет односоставных номинативных предложений. Причину этого мы видим именно в актуализационной отмеченности (маркированности) ОНП. Пословицы, поговорки представляют полноценные суждения, обладающие смысловой самостоятельностью: Они самодостаточны (в абсолютном большинстве случаев) вне контекста, в своем словарном виде: *Без огня дыма не бывает; Зимой у него снега не выпросишь; Спать – не молотить (спина не болит), Ни кола, ни двора* и т. п.

Конструктивная устроенность отмеченных пословиц и поговорок свидетельствует об их системно-языковом строении: они однословных вариантов не имеют. Их сентенционность (“рассудительная специфика”) определяет их структуру: их составные элементы выражают различные типы отношений, исходящих не от говорящего субъекта. Номинативные предложения всецело зависят от единства а) говорящего, б) сиюминутной его реакции на пространственно-временную реальность факта действительности. “Другие значения, – пишет П.А. Лекант (1986), – для номинативного предложения несущественны: они являются либо следствием осложнения структуры (*Осень! – Вот осень! – Вот и осень! – Какая осень!*), либо возникают в синтаксическом окружении как функциональные” (с. 106). Отмеченные свойства и признаки, как нам представляется, являются достаточно твердой базой для противопоставления ОНП не только другим типам односоставных предложений (например, глагольным), но и тем односоставным предложениям, которые могут быть морфологически выражены одним словом – инфинитивным, генитивным, вокативным, даже слова-предложениям (*Ладно; Порядок*), а также эллиптическим и неполным предложениям.

На вопрос о том, чем отличаются ОНП от односоставных инфинитивных, отвечать нетрудно вследствие их лексико-грамматической противопоставленности: ОНП всегда выражены именной, субстантивной частью речи в форме именительного падежа. Именительный падеж у них сохраняется и в случаях распространенности ОНП – *Тихая гавань; Множество парусников*. А инфинитивные ОП формируются либо как “изолированный инфинитив” (*Не шуметь!*), либо как инфинитивный состав (*Окурки на пол не бросать!; Подумать только!*).

Что касается разграничения ОНП и неполных предложений, то этот вопрос достаточно широко освещается практически во многих учебниках и академических изданиях. Хороший образец разграничения ОНП и неполных предложений дан Е.М. Галкиной-Федорук, которая опирается на опыт классификации типов неполных предложений А.А. Шахматова: недостаточные предложения (с опущенным подлежащим), нарушенные предложения (с опущенным сказуемым) и дефектные (в которых опущена часть предикативного центра) (Галкина-Федорук, 1958, с. 236–246).

Итак, неполные предложения отличаются от ОНП: а) в неполных предложениях могут быть опущены любые “конструктивно необходимые” элементы, которые восполняются из контекста и ситуации: *Потерял семью. Ну ладно. Нет, так на тебе – кисет* (т. е. потерял и кисет). ОНП не характеризуются свойством опущения строевых элементов – они либо однословны (с главным членом предложения), либо распространенные (распространяется этот главный член предложения (*Господи, какие злые глаза!*)). В ОНП невозможно определить, какой из элементов опущен. Ср.: *Какие глаза!; Ну и взгляд; Какой острый взгляд!* и т. п.

Неполные предложения семантически и структурно “дефектные”, для самостоятельного существования они обязательно должны быть “достроены”. Для ясного понимания неполного предложения “*Молва себе – молвой*” необходим контекст, в котором данное “предложение”

находит структурную поддержку: *Правда остается правдой, а молва себе – молвой* (А. Твардовский. Василий Теркин). На фоне семантико-структурного параллелизма вторая часть сложносочиненного предложения получает смысловую цельность.

Таким образом, неполные предложения не имеют собственной, отдельной структурной схемы. Они в каждом отдельном случае представляют одну из существующих моделей односоставных или двусоставных предложений. Неполные предложения – результат контекстуальных модификаций существующих синтаксических единиц предикативного строения (подробнее об этом см.8, с.133–137).

Особенно актуальна дифференциация ОНП и так называемых эллиптических предложений типа “*Во дворе злая собака*”, “*Аптека – за углом*” и т. п.

Эллиптические предложения отличаются одним постоянным свойством: в них опущению подвергается только сказуемое (Во дворе находится злая собака), только со значением наличия, нахождения и только в форме настоящего времени. В них, таким образом, позиция этого сказуемого-глагола с одним и тем же значением в одной и той же форме времени оказывается “фразеологизированной”, как отмечает А.В. Фарзалиева (2002, с. 31–34). Следовательно, эллиптические предложения семантически самодостаточны, не нуждаются ни в контексте, ни в восстановлении отсутствующего глагола-сказуемого. Об опущении данного постоянного элемента сигнализируют также обстоятельственные слова “за углом”, “во дворе”, “там”, “езде” и т. п.

Обобщая сказанное выше, можно заключить: ОНП – это особая разновидность односоставных именных предложений, главный член которых, как правило, выражается или “изолированным” именем существительным в именительном падеже или именным сочетанием, эквивалентным с этим существительным. Основное лексико-грамматическое значение ОНП – бытийность, т. е. констатация наличия наблюдаемого факта и выражение обязательного отношения говорящего субъекта к факту собственной речи в “эгоцентрическом времени”, не соотносящегося с формами прошедшего или будущего времен. Идею бытия, как считает К.С. Валгина (1978), ОНП выражают как “статическое бытие предмета” в противовес “динамическому бытию” (с. 186).

Это значение бытия (или констатации бытия) отличается в ОНП тем, что оно всегда сопряжено с грамматическим значением номинативного предложения – предикативностью. “Этим предложениям свойственно предикативное в целом, причем таким предикативным бытие предмета, – отмечает И.П. Распопов, – не конкретизируется, а только указывается как бытие, существование вообще. Это так называемое простое общее предикативное. Оно осуществляется преимущественно средствами интонации” (Распопов, 1958, с.75–76). В двусоставных и односоставных предложениях конструктивного строя интонация играет в первую очередь актуализирующую роль расчленения высказывания на тему и рему. В ОНП же интонация является главным средством организации предикативности, отнесения содержания этих предложений к реальной действительности. Правда, механизм такого отнесения функциональной сути предложения к реальной действительности в разных видах ОНП различается типовым содержанием ОНП той или иной формы. В данном случае мы исходим из существующего реального разнообразия ОНП в расширительном их понимании.

Исходя из принятого нами рабочего определения ОНП, номинативными будем считать следующие формы их реализации: 1. Однословные выражения – *Сумерки. Прохлада*; 2. Распространенные: *Спящая тайга. Вечная мерзлота* (В. Ажаев. Далеко от Москвы, ч. 21); 3. Экспрессивно окрашенные: *Молодчина! Экий подлец!* 4. Выражения типа *Пожар!, Бомба! Танки!* 5. Конструкции, представляющие элемент сложноподчиненного предложения: *Женщина, которая поет; мгновение, которое стоило жизни* и т. д. Это не классификация ОНП, а круг форм их реализации.

Что касается вопроса о значении экзистенциальности и категории бытийности в ОНП, то следует отметить следующее.

Вопрос этот основополагающий для теоретического осмысления семантической структуры предмета нашего внимания. Как мы уже убедились ОНП любой формы и структуры определяются с опорой на эту категорию – категорию бытийности (иначе – экзистенциальности). В синтаксической литературе отмечается формирование отдельной синтактико-семантической теории предложения, именуемой ономазиологической теорией предложения. Данная теория исходит из того понимания, что любое предложение (со значением наличия / отсутствия чего-либо, со значением констатации актуальности или виртуальности и т. д.) “не просто называет нечто, но и констатирует, что это нечто существует или, наоборот, не существует” (Ломтев, 1994, с. 33).

Если исходить из теории ономазиологии предложения, то значение бытия, которое считается определяющим, базовым для ОНП, теряет свою существенность. Этот признак становится всеобщим, недифференцирующим. Им обладают слова, словосочетания и предложения. “Слово, выражая мысль, в ее форме и содержании, как мысль бытия и о бытии, тем самым изобличается как сущность бытия” – пишет С. Булгаков (2008, с. 190).

Поверхностное признание данной теории, таким образом, лишает ОНП семантической базы смысловой специфики. Однако дело обстоит несколько иначе. Дело в том, что общая теория номинации исходит из глубинного, сущностного понимания наименования бытия, обозначенного словом или предложением, т. е. и слово и предложение, если что-то и называют (в смысле того, что что-то существует или не существует), то называют своей глубинной структурой – называют некоторые обобщенные понятия или констатируемую ситуацию.

Что касается номинативных предложений, то их значение экзистенциальности (бытийности) лежит, если можно так сказать, на поверхности. Это – предикативное значение самого главного члена предложения, формируемое с опорой на психологическое восприятие объекта, факта самим говорящим субъектом в одно и то же время в одном и том же пространственном измерении: Ты не в постели? *Вот чудо!* – сказала она, скинула башлык, и пошла дальше (Л. Толстой. Анна Каренина, ч. 2, гл. IX).

Номинативность как категориальное значение предложения вообще (по ономазиологической теории предложения) извлекается из отвлеченного, абстрактного понимания структуры ситуации, названной предложением. Так, номинативность предложения “*Я хочу прочитать эту книгу*” выражается в формуле “субъект испытывает некоторое состояние относительно объекта” или “субъект и его отношение к объекту”. Это – значение модели предложения. И оно в теории квалифицируется как пропозитивный концепт предложения (Ломтев. 1994, с.36).

В номинативных предложениях, таким образом, значение бытийности совпадает как на уровне значения модели, так и на уровне значения конкретного высказывания речи. Это положение еще раз подтверждает специфику синтаксической природы ОНП, а именно то, что ОНП – это комплекс речевых единиц, значение которых обусловлено конкретным пространственно-временным восприятием фактов действительности в призме оценки, квалификации говорящего субъекта.

Сказанного, на наш взгляд, достаточно для теоретического освещения синтаксической сути ОНП, для определения места этих единиц в общей системе простого предложения русского языка и, в частности, в системе односоставных предложений. Этой теоретической трактовки достаточно, видимо, и для построения типологической системной классификации ОНП, которая должна исходить, помимо отмеченного, из ряда противопоставленных параметров квалификации ОНП с позиций актуального / конструктивного синтаксиса, с позиции системы речевых актов, а также с позиции частеречного представления главного члена предложения.

Построение общей классификации ОНП является перспективным направлением исследования этих единиц как заключительная картина теоретического обобщения, что будет представлено в нашей дальнейшей работе.

Литература

- Бабайцева, В.В. (1968). *Односоставные предложения в современном русском языке*. Москва: Просвещение.
- Булгаков, С.Н. (2008). *Философия имени*. СанктПетербург: Наука.
- Валгина, Н.С. (1978). *Синтаксис современного русского языка*. Москва.
- Виноградов, В.В. (1958). *Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потемби и Фортунатова)*. Москва: Изд. МГУ.
- Галкина-Федорук, Е.М., Горшкова, К.В., Шанский, Н.М. (1958). *Современный русский язык. Синтаксис*. Москва: Учпедгиз.
- Гамидов, И.Г., Фарзалиева, А.В. (2014). К теоретическим основаниям классификации односоставных предложений. *Ученые записки Бакинского славянского университета*, 1, 24–32.
- Гамидов, И.Г., Фарзалиева, А.В. (2002). К вопросу о фразеологизации синтаксической позиции в односоставных предложениях. *Тагиевские чтения*. Баку, 31–34.
- Лебедева, Л.В. (1967). *Субстантивные эмоционально-оценочные предложения в современном русском языке*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Москва.
- Лекант, П.А. (1986). *Синтаксис простого предложения в современном русском языке*. Москва: Высшая школа.
- Ломов, А.М. (1994). *Типология русского предложения*. Воронеж: Изд. ВГУ.
- Распопов, И.П. (1958). К вопросу о предикативности. *Вопросы языкознания*. Москва. 5, 70–77.
- Шведова, Н.Ю. (1975). Об основных синтаксических единицах и аспектах их изучения. *Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков*. Ленинград: Наука, с. 123–129.

References

- Babajtseva, V.V. (1968). *Odnosostavnyie predlozhenia v sovremennom russkom jazyke*. Moskva: Prosveshcheniie.
- Bulgakov, S.N. (2008). *Filosofia imeni*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Valgina, N.S. (1978). *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva.
- Vinogradov, V.V. (1958). *Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потемби и Фортунатова)*. Moskva: Izd-vo MGU.
- Galkina-Fedoruk, E.M., Gorshkova, K.V., Shanskij, N.M. (1958). *Sovremennyj russkij jazyk. Sintaksis*. Moskva: Uchpedgiz.
- Gamidov, I.G., Farzaliieva, A.V. (2014). K teoreticheskim osnovaniiam klassifikacii odnosostavnych predlozhenij. *Uchenyie zapiski Bakinskogo slavianskogo universiteta*. 1, 24–32.
- Gamidov, I.G., Farzaliieva, A.V. (2002). K voprosu o frazeologizacii sintaksicheskoi pozicii v odnosostavnych predlozheniiah. *Tagiievskiiie chteniia*. Baku. 31–34.
- Lebedeva, L.V. (1967). *Substantivnyia tmoisional'no-otsenochnyie predlozheniia v sovremennom russkom jazyke* (Avroref. diss. kand. filol. nauk). Moskva.
- Lekant, P.A. (1986). *Sintaksis prostogo predlozheniia v sovremennom russkom jazyke*. Moskva: Vysshiaia shkola.
- Lomov, A.M. (1994). *Tipologia russkogo predlozheniia*. Voronezh: Izd. VGU.
- Raspopov, I.P. (1958). K voprosu o predicativnosti. *Voprosy jazykoznaniiia*. Moskva. 5, 70–77.
- Shvedova, N.Ju. (1975). Ob osnovnych sintaksicheskich jedinicach i aspektach ich izucheniia. *Teoreticheskiie problemy sintaksisa sovremennyh indoevropijskikh jazykov*. Leningrad: Nauka, 123–129.

УДК 81.4 - 111

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ДЕЙКСИСА

Махмудова Ш.

Докторант

(Баку, Азербайджан)

a-yashar@rambler.ru

У статті розглянуто стосунки між емоційним дейксисом і емотивними висловленнями. Визначено розуміння дейксису, його ролі в переході мовного матеріалу до мовленнєвого. Схарактеризовано способи дейктичного позначення у структурі мовленнєвого висловлення. Пояснено існування кількох різновидів емоційного дискурсу за сталості утримання емоційної інтенції екстралінгвальними чинниками. Спостережено стійку залежність емоційного дискурсу англійської мовної особистості від факторів статусної подібності комуні кантів та характеру впливу мовленнєвої дії мовця на негативний чи позитивний образ учасників спілкування. Особливу увагу приділено емотивам-індексам, які дейктичне значення можуть передавати як самостійно, поза контекстом, так і виявляти його конкретними синтаксичними конструкціями. Ми дійшли висновку, що емоційний дейксис відіграє важливу роль у синтаксичній організації емотивних висловлень.

Ключові слова: дейксис, емоційний дейксис, емотивне висловлення, емотиви-індекси, дослідження.

THE MEANS OF EXPRESSION OF THE EMOTION DEIXIS

Mahmudova Sh.

PhD Student (Baku, Azerbaijan)

In this article the relation between emotional deixis and emotive speech is cleared, that is why some interesting information about emotional deixis and emotive speech is used. Here as a result we can see that in English the roles of emotional deixis in the study of emotive speech are of great importance. Therefore, some informative information about emotional deixis and emotional expression is used. It is determined to understand deixis, his role in the transition of language material to speech.

The methods of deictic notation are characterized in the narration expression structure. The analysis of the broad extralingual context has shown that an explanation of the existence of several types of emotional discourse for the sustainability of emotional intention content can serve as extralingual factors. A steady dependence of the emotional discourse of the English language personality from the factors of the statutory similarity of is located and the nature of the influence of speech action of the speaker on a negative or positive image of the participants of communication is observed.

It was found that defining for emotional discourse factors could be divided into two groups: out-of-situational, related to national-cultural specifics emotions and their an expression of, and situational, more numerous and diverse, including interactive competence, status of is located of the cants, emotional and other types of relations (gender, age of the subject of speech and interlocutor, etc.). Particular attention is given to the emotional indexes, which the deictic values can transmit by themselves, out of context, and demonstrate its specific syntax designs. The central place in the system of parameters of emotional discourse occupies the emotional intention. The main functions of the emotional discourse are the regulation of the emotional speech behavior of the linguistic personality and the determination of the form of expression in the conditions of a emotional communicative situation.

We have concluded that emotional deixis has an important role in the syntactic organization emotional expressions. A promising study is given to the interaction of various emotional deixis. As a pragmatic task for the nearest time we consider and study the influence of emotional discourse of the address in the formation and dynamics of emotional discourse addressee and inverse reaction.

Key words: deixis, emotional deixis, emotive speech, research.

Термин “дейксис” получает широкое толкование: под дейксисом мы понимаем не просто классы специальных слов, в семантику которых входит указание на лицо, место и время. Дейксису принадлежит ведущая роль в переходе языкового материала к речевому: ведь ни одно высказывание не может быть произнесено вне указания на лицо, пространство и время.

Сфера “дейксис” включает: указание на участников речевого акта – говорящего и адресата, выражается различными видами местоимений (1-е и 2-е лицо: “I”, “you”, “my”, “your”); указание на предмет речи (местоимения 3-го лица); указание на степень отдаленности объекта высказывания, выражается указательными местоимениями и частицами (this – that, here – there); указание на временную и пространственную локализацию сообщаемого факта.

Есть синтетический и аналитический способы дейктического обозначения в структуре речевого высказывания в разных языках. Аналитический способ дейктического обозначения подразумевает использование слов-дейктиков, указывающих на лицо, время и место, совершения активности в основное значение языкового средства. Интерактивный характер дейктического обозначения лица, времени и места плодотворно влияет на разработку теоретических и методологических основ исследования интерактивного характера речевой коммуникации в целом, что и определяет актуальность этой статьи..

Выражение эмоций или эмоциональная разрядка является одним из средств обеспечения регуляторного воздействия на общее самочувствие индивида, а также на содержательную и динамическую стороны выполняемой им деятельности..

В современных исследованиях по теории эмотивности неоднократно подчеркивался тот факт, что обширный фонд эмотивных средств языка и речи является свидетельством важности той роли, которую играют эмоции жизни и деятельности человека. Кроме того, широкое понимание “эмотивности” предполагает существование эмотивного аспекта практически в любом высказывании (Бюлер, 1993; Крылов, 1984; Человеческий фактор в языке, 1992).

В связи с этим встаёт вопрос о том, что же именно определяет и упорядочивает эмоциональное речевое поведение языковой личности (далее – ЯЛ). По нашему мнению, дифференциация, а также описание эмоций неизбежно сопряжены с их параметризацией.

Цель статьи. При переходе на уровень высказывания встаёт вопрос о неоднородности и сложности эмоций, а следовательно, о необходимости выработки специфических приемов их исследования. Поступки изучения отдельных аспектов эмотивности высказываний уже приводили к созданию специфических моделей, включающих необходимые параметры такого исследования.

Изучение английских эмотивных высказываний, целью создания которых явилось эмоциональное воздействие на адресата, с точки зрения эмоционального дейксиса (далее – ЭД) субъекта речи, оказалось наиболее показательным, так как оно дало возможность проследить изменения в вербалике не только в случае различных интенций, но и при наличии одной и той же интенции. Анализ широкого экстралингвального контекста показал, что объяснением существования нескольких разновидностей ЭД при неизменности удержания эмотивной интенции могут служить экстралингвальные факторы. Наблюдается устойчивая зависимость ЭД английской языковой личности от фактора статусной соотносённости коммуникантов, а также характера влияния, которое оказывают речевые действия говорящего на “негативное” или “позитивное” лицо участников общения.

Прежде чем приступить к разработке понятия *эмоциональный дейксис*, совершим экскурс в историю проблемы дейксиса. Начало её обсуждению было положено Ф. Вегенером, К. Бругманом и К. Бюлером, в центре внимания у которых находилось указательное поле языка. В настоящее время понятие *дейксис* в наиболее общем виде может быть сформулировано как указание, связанное с определением некоторой точки отсчёта, относительно которой оно (указание) осуществляется (Кравченко, 1992, с. 89).

Заслугой современных исследований является определение статуса дейксиса (он относится к речевой) деятельности и описание различных его видов: личного дейксиса, пространственного дейксиса, временного дейксиса нормального состояния и оценки дейктических форм вежливости текстового дейксиса (анафорического и катафорического) (Рахимов, 1896, с.67–68).

Способ концептуализации понятия *эмоциональный дейксис* станет более наглядным, если обратиться к пониманию дейксиса, разработанному А.В. Кравченко. Он считает, что о дейксисе в современном языке можно говорить в терминах способа, которым социо-пространственно-темпоральная привязка коммуникативного акта мотивирует форму и дает материал для интерпретизации высказывания, в котором проявляется этот факт, и в терминах грамматической и лексической систем в языке, которые служат для сигнализации или отражения такой привязки. Характерный “репертуар” используемых эмотивных высказываний, в которых объективируются определенные виды эмоционального дейксиса, свидетельствует о существовании некоторых факторов, определяющих его как эмоциональный в каждом конкретном случае (Кравченко, 1992).

Все факторы, определяющие ЭД, могут быть разделены на две группы: надситуативные и ситуативные.

К числу первых мы относим факторы, связанные с национально-культурной спецификой эмоции и их проявления.

Факторы, входящие во вторую группу, более многочисленны и разнообразны. Среди них можно назвать интерактивную компетенцию, а также статус коммуникантов, эмоциональные и прочие виды отношений. Между ними: пол, возраст субъекта речи и его речевого партнера, эмоциональный тренд, а также опыт говорящего и т. д.

Национально-культурная специфика эмоций, как один из факторов, определяющих ЭД, проявляется не только в особых разновидностях эмоциональных явлений, но также и в характере ситуаций, в которых они могут возникать (т. е. различиях и прототипических ситуациях).

Выражение эмоций и чувств важно и необходимо для языка хотя бы потому, что они “мотивируют”, организуют и направляют восприятие мышление и действия. Выделяют несколько компонентов эмотивности: языковые, праязыковые и неязыковые. Такие дейктики интерпретируют высказывание как эмотивно-дейктическое, но сами этой характеристикой не владеют. В статье нас интересуют эмотивы-индексы. Эту группу отличает то, что дейктическое значение они могут выражать как самостоятельно, вне контекста, так и приобретать его в конкретной синтаксической конструкции. Такими указателями среди прочих являются глаголы с определенным значением. Как особенность данных указателей можно отметить то, что они часто рассматриваются вместе с другой важной дейктической единицей, которой в этом случае является местоимение “I”.

Глаголы-индексы изначально обладают некой эмоциональной насыщенностью, т. к. это их основное лексическое значение. Это глаголы выражения чувств: *to love, to hate, to feel, to be glad, to like*.

В синтаксической конструкции они подчеркиваются местоимением первого лица единственного числа, что усиливает эмотивно-дейктический характер: “I love, I hate, I feel” и др.

Эмотивный дейксис представлен глаголами с семантикой эмоции или чувств, которые выступают вместе с фактором усилительности, коим служит местоимение “I”.

Эмотивный дейксис заключен в глаголах с пустым семантическим содержанием. Первые используются с усилительной единицей – местоимением “I”, что подчеркивает эмоциональность и указательность.

“Пустые” глаголы с эмоциональной окраской характерны для разговорной и жаргонной речи.

Изучение эмоций и их проявлений в различных сферах человеческой деятельности требует решения и ряда лингвистических проблем. К их числу относятся: проблема соотношения эмоции

и когниции, проблема дифференциальных эмоций путем их параметризации и выявления для них прототипических ситуаций, а также определения значимости как самих эмоций, так и их проявления.

Взаимодействие эмоции и когниции находит отражение в факте обязательного наличия когнитивной оценки, лежащей в основе возникновения любой эмоции.

Эмоции оказывают разностороннее влияние не только на самого субъекта речи, но и на непосредственных свидетелей его эмоциональных проявлений, взаимодействия либо с позитивным, либо с негативным символом коммуникантов. Анализ современных концепций эмоций и их влияния на речевую деятельность английской ЯЛ позволил установить, что параметрическими характеристиками, регулирующими процессы трансляции и выражения эмоций в речи, необходимо считать их модальность, направленность и тональность, взаимодействие которых приводит к формированию определенной эмотивной интенции. Все названные характеристики представляют собой переменные, актуальные значения которых и формируют в каждом конкретном случае систему параметров ЭД. Центральное место в ней занимает эмотивная интенция. Основными функциями ЭД являются регуляция эмоционального речевого поведения ЯЛ и детерминация формы ее речевыражения в условиях эмоциональной коммуникативной ситуации (Рахимов, 1986).

Рассмотрение факторов, определяющих эмоциональную речевую деятельность английской ЯЛ, показало, что они могут носить как надситуативный, так и ситуативный характер. Надситуативные факторы связаны с национально-культурной спецификой эмоции, а ситуативные определяются конкретными условиями протекания коммуникации.

В результате проведения анализа экстралингвального контекста эмотивных высказываний было установлено, что ЭД английской ЯЛ оказался наиболее чувствительным к фактору статусной соотносительности коммуникантов и фактору уважения / неуважения потребностей "лица" адресанта или адресата.

Изучение английских эмотивных высказываний, целью создания которых являлось эмоциональное воздействие на адресата с точки зрения ЭД субъекта речи, оказалось наиболее показательным, так как оно дало возможность проследить изменения в вербалике не только в случае различных интенций, но и при наличии одной и той же интенции (Longman, 1972). Анализ широкого экстралингвального контекста показал, что объяснением существования нескольких разновидностей ЭД при неизменности содержания эмотивной интенции могут служить экстралингвальные факторы. Наблюдается устойчивая зависимость ЭД английской языковой личности от фактора статусной соотносительности коммуникантов, а также характера влияния, которое оказывают речевые действия говорящего на "негативное" или "позитивное" лицо участников общения (Падучева, Крылов, 1984; Longman, 1972).

Результаты проведенного нами количественного анализа являются свидетельством того, что некоторые эмоции (например, неодобрение, осуждение, презрение, отвращение, возмущение, отчаяние, удивление) с большой регулярностью вербализуются в эмотивных высказываниях, что позволило нам классифицировать данные виды как речевые эмоции (Cross-Linguistic studies, 1982).

Полагаем, однако, что данный список не является окончательным и может быть расширен в ходе детального изучения высказываний, характеризующих ЭД самовыражения.

Изучение эмотивности на уровне высказывания с точки зрения ЭД субъекта речи открывает широкие горизонты для последующего изучения смежных проблем. К числу перспектив исследования можно отнести в частности изучение взаимодействия различных эмоциональных дейксисов, ведь известно, что один и тот же эмотивный стимул может вызывать различные реакции. К числу прагматических задач, ждущих своего решения в ближайшем, будущем относится и рассмотрение того, как ЭД адресанта влияет на формирование и динамику ЭД

адресата и обратное воздействие. Таковы некоторые направления дальнейших исследований, связанных с ролью эмоционального дейксиса, в изучении эмотивных высказываний в английском языке. Решение комплекса всех вышеперечисленных проблем должно оказаться полезным, как для развития лингвистической теории эмоций, так и для практики преподавания иностранного языка, для адекватного понимания эмоционального аспекта художественных текстов и его интерпретации, а также для повседневного общения.

Литература

- Бюлер, К. (1993). *Теория языка*. Москва: Прогресс.
- Кибрик, А.А. (1983). Об анафоре, дейксисе и их соотношении. *Разработка и применение лингвистических процессов*. Новосибирск. 56–70.
- Кравченко, А.В. (1992). *Вопросы теории указательности. Эгоцентричность. Дейктичность. Индексальность*. Иркутск: Изд. Иркутск. ун-та.
- Крылов, С.А. (1984). К типологии дейктических систем. *Лингвистические исследования*. Москва. 4.1, 34–43.
- Падучева, Е.В., Крылов, С.А. (1984). Дейксис: общетеоретические и прагматические аспекты. *Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики*. Москва: Инион. 25–96.
- Рахимов, С. (1986). Проблема дейксиса как категории сопоставительной грамматики. *Филологические науки*. 3, 62–69.
- Человеческий фактор в языке. Коммуникация. Модальность. Дейксис* (1992). Москва: Наука.
- Cross-Linguistic studies on deixes and demonstrative* (1982). Amsterdam; Philadelphia.
- Longman (1978). *Dictionary of Contemporary English*. P. Procter (Ed.) Harlow: Longman.

References

- Buler, K. (1993). *Teoriia jazyka*. Moskva: Progress.
- Kibrik, A.A. (1983). Ob anafore, dejksise i ih sootnoshenii. *Razrabotka i primeneniie lingvisticheskikh processov*. Novosibirsk. 56–70.
- Krylov, S.A. (1984). K tipologii dejkticheskikh sistem. *Lingvisticheskie issledovaniia*. Moskva. 4.1, 34–43.
- Kravchenko, A.V. (1992). *Voprosy teorii ukazatel'nosti. Egocentrichnost'. Dejktichnost'. Indeksal'nost'*. Irkutsk Izd. Irkutsk. Un-ta.
- Paducheva, E.V., Krylov, S.A. (1984). Dejksis: o,shcheteoreticheskie i pragmaticheskie aspekty. *Jazykovaia deiatel'nost' d' aspekte lingvisticheskoi pragmatiki*. Moskva: INION. 25–96.
- Rahimov, S. (1986). Problema dejksisa kak kategorii sopostavitel'noj grammatiki. *Filologicheskie nauki*. 3, 62–69.
- Chelovecheskij faktor v jazyke. Kommunikaciia. Modal'nost' . Dejksis* (1992). Moskva: Nauka.
- Cross-Linguistic studies on deixes and demonstrative* (1982). Amsterdam; Philadelphia.
- Longman (1978). *Dictionary of Contemporary English*. P. Procter (Ed.) Harlow: Longman.

УДК 811.161.2'42

АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИХ ТАКТИК ВПЛИВУ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ФОРМИ ЧИ ЗМІСТУ ВПЛИВУ В НОВІТНЬОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Семеншин О.І.

аспірант

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

danka1000@ukr.net

У статті проведено аналіз аудіовізуального інструментарію в організації прагмалінгвістичних тактик впливу в політичному дискурсі. Схарактеризовано особливості функціонування та компоненти побудови ефективної аудіовізуальної організації впливу. Виявлено новітні засоби прагмалінгвістичної побудови невербалізованого впливу та описано специфіку їх психологічного програмування для перцепції електорату. Розглянуто процес девербалізації політичних ідейних складників, який відбувається за допомогою створення впізнаваного образу або ж розкрученого бренду.

Ключові слова: аудіовізуальний інструментарій, психологічне програмування, прагмалінгвістика, тактики, мовленнєвий вплив, невербалізований вплив, лінгвістичний образ, політичний імідж.

AUDIO-VISUAL INSTRUMENT FOR THE ORGANIZATION OF PRAGMALINGUISTIC INFLUENCE'S TACTICS: EFFICIENCY OF THE FORM OR CONTENT OF INFLUENCE IN THE NEW POLITICAL DISCUSSION

Semenyshyn O.I.

Postgraduate Student

National Pedagogical Drahomanov University

Introduction. Among all the variety of communication tools, the most interesting and effective are the means of influence that allow you to achieve the goal and ultimately to manage the electorate in a holistic way. Influence is the basic parameter by which all human behavior is set or directed. All communication studies, especially applied ones, are based on the use of a particular influence model. Visualization is one of the most important natural channels of communication. This channel not only creates long-lasting communication messages, but also enhances the impact of any message.

The purpose is an analysis of the interaction of verbal and audio-visual components of influence on voters in the construction of political technology companies.

Methods. The paper grounds on conceptual analysis, textual analysis, modelling the imaginary space, and narrative analysis.

Results. Information technology has a strong influence on the production of the latest political discourse. Conscious and sensible manipulation in the organization of influence tactics puts emphasis on appealing to the subconscious and the sensual, partly qualitatively deverbalizing the load of its ideological components by creating a recognizable image or untwisted brand. This is not only a specific feature of the Ukrainian political discourse, it is a globalized tendency aimed at spreading the influence of political ideas to potential voters.

Conclusion. The microdichrony of political texts shows that the effectiveness of influence by creating a verbal architecture of choice for citizens is diminishing. This shift also occurs in channels of information influence. The use of information technology in political discourse, such as visualization and audio content, has changed not only ways of influencing voters but also allowing them to be hidden.

Key words: audio-visual toolkit, psychological programming, pragmalinguistics, tactics, speech influence, non-verbalized influence, linguistic image, political image.

Засади політичної комунікації почали формуватися ще в античній Греції та Римській імперії, але нині політичний дискурс набув особливої значущості. Серед усього різноманіття комунікативних засобів у ньому найцікавішими і найдієвішими є засоби впливу, які дають змогу досягати мети, а в підсумку здійснювати цілісне управління електоратом. Вплив є базовим параметром, за допомогою якого задають чи скеровують усю людську поведінку. Всі дослідження комунікативного спрямування, особливо прикладні, ґрунтовані на використанні тієї чи тієї моделі впливу. Вони багато в чому можуть відрізнитися, але статус впливу в них зберігається. Наприклад, якщо американські інформаційні операції прагнуть змінити відношення до об'єкта, як це робить реклама чи PR-технології, натомість британські інформаційні операції не експлуатують цей апробований комерційний підхід, вони бачать свою мету в зміні поведінки об'єкта (Почепцов, 2018, с. 437). Мікродіахронія політичних текстів показує, що ефективність впливу створенням вербальної архітектури вибору для громадян знижується. Таке зміщення відбувається і в каналах інформаційного впливу, на думку Н. де ла Пени, абсолютною журналістикою у XXI столітті є аудіо та віртуальна реальність (Реса, 2016). Відомий теоретик комунікації М. Маклюен уважав візуальний канал провідним ще у XX ст., адже його побудова базується на легких у сприйманні архетипах, для яких функціонує спрощений процес декодування – візуальне спостереження, що й зумовлює власне лінгвальне навантаження самого повідомлення (Маклюен, 2003).

Крім фізичного та інформаційного просторів, є ще візуальний простір, який працював більше з стратегічним, аніж з тактичним продуктом (Почепцов, 2018, с. 88). Дослідник D. Berlo (1960) у праці “The Procter of Communications: An Introduction to Theory Android Practice” наголошує на тому, що одним з найважливіших природних каналів комунікації є саме візуалізація. Цей канал дає змогу не лише створити довготривалі комунікативні повідомлення, а й підвищити ефективність впливу будь-якого повідомлення.

Нові наукові дослідження звертаються до розгляду й аналізу відеовербального та візуально залежного тексту (А. Бернарнацька, L. Bardin, Н. Коломієць, В. Костомаров, А. Сонін, Є. Тарасова, Т. Рейзенкінд). Застосування інформаційних технологій у політичному дискурсі, зокрема візуалізація та аудіоконтент, змінили не лише способи впливу на виборців, а й дали змогу приховано впливати. Лінгвістичні дослідження візуально навантажених політичних акцентів досі розглядають лише з позицій пропагандистських настанов. Однак вплив – це базове поняття, оскільки він може здійснюватися навіть за допомогою невербалізованих засобів. Якщо будувати політичний дискурс за принципом пропаганди, то ефективність його залежатиме від тоталітарної політики держави. Саме проблема відсутності в українському мовознавстві аналізу аудіовізуального інструментарію в організації прагмалінгвістичних тактик впливу в політичному дискурсі зумовлює актуальність теми.

Метою дослідження є аналіз взаємодії вербальних і аудіовізуальних компонентів впливу на виборців у побудові політтехнологічних компаній, що передбачає реалізацію таких завдань: 1) з'ясувати особливості функціонування та компоненти побудови ефективної аудіовізуальної організації впливу; 2) розкрити новітні засоби прагмалінгвістичної побудови невербалізованого впливу та описати специфіку їх психологічного програмування для перцепції електорату.

Імперії знищують не на полі бою – вони руйнуються насамперед у нашій свідомості. Але побудова імперії та її функціонування – це безпосередній вплив на перцепцію майбутніх громадян. Сучасна організація прагмалінгвістичного впливу зазвичай імпліцитна щодо політичної тематики, ефективність дії якої підвищена. Нейролінгвістичні дослідження останніх років указують, що найрезультативніший вплив можна здійснити лише за умови його розчинення в розважальному аудіовізуальному контенті. Це передумова досягнення потрібного ефекту. Функціонування людського мозку більш латентне до засвоєння інформації під час розважальних програм, коли раціональний компонент його діяльності мінімізовано. Реалізація

такого механізму вимагає більше часових затрат, але здатна впливати на величезні маси споживачів. Використання аудіовізуальних настанов не є новітнім відкриттям, воно було ще до популярності інтернет-мереж. Так, свою ключову роль воно зіграло у формуванні свідомості радянської людини. Розважальний аудіовізуальний контент повинен мати чітко сформовану стратегію й ідеологію, масові символи, легкість і ненав'язливість у сприйманні. Зараз це надбання радянської пропаганди має оновлений інструментарій, який відповідає модернізації людського життя. Засоби масового поширення ідей, такі, як преса, радіомовлення, телебачення, крім ширшого охоплення порівняно з попередніми формами пропаганди, набули нових ознак: вони перетворилися в товар (Леонтьєва, 2004, с. 21).

1. *Відеоконтент*. Телевізор за останні двадцять років, по суті, обмежив розвиток суспільства. За обсягом витраченого на комунікацію з ним часу він займає абсолютно перше місце серед 500 занять в усіх сферах нашого життя, поступаючись тільки сну. Кожна людина старше чотирічного віку дивиться "ящик для очей" приблизно чотири години на добу (Почепцов, 2018, с. 371), тому телебачення стає ефективним каналом для здійснення впливу. У певному сенсі дитя телебачення становить соціально небезпечний тип, бо прихід такої особистості в політику та культуру не обіцяє суспільної користі: ані об'єктивності, ані раціоналізму, ані гуманності (Леонтьєва, 2004, с. 53).

Аналіз виборчої компанії 2019 р. – це розгляд насамперед відеоконтенту, який побудовано за традиційними механізмами впливу на свідомість виборців. Блоги, ролики та челенджі запропоновані Зе! командою спираються на створення співвідносної кореляції у свідомості іміджу їхнього кандидата із серіалом "Слуга народу". Чесний, справедливий і головне абсолютно новий кандидат – основні аспекти попередньо сформованого образу Голобородька. Візуальний вплив на психо-фізіологічний стан людини підвищується завдяки вдало створеному образу, який викликає в реципієнтів схильність до емпатії. Найкращий спосіб привабити глядача – це дати їм ілюзії насолоди життя, яка була б надзвичайно привабливою порівняно з дійсністю, яка притягала б знову і знову, щоб помріяти ще декілька годин. Ця технологія вже давно апробована в американській політичній компанії Трампа MAKE AMERICA GREAT AGAIN!, саундтрек якої запозичено з бойовика "The Dark Knight Rises".

Ефективність організації форми впливу підтверджена результатами першого туру виборів, коли поєднання стратегії ідентифікації та імунізації створили вдалий образ для сприйняття українцями. Політик усе частіше сприймається виборцем як власне його дзеркальне відображення, так звана проекція архетипу. Однак потрапляння політика в менталітет виборця є необхідною умовою перемоги (Кошелюк, 2004, с. 29). Тривале перебування України в колоніальній залежності, нечисленність громадянських організацій та їх незначний вплив на формування суспільно-політичних відносин, відсутність розвинутого громадянського суспільства зумовили активізацію міфу про сутність вищої державної влади: "Добрий цар, президент, який прийде і вирішить усі проблеми, допоможе простому народові". На цій підставі вибирали президентів Л. Кравчука, Л. Кучму (Леонтьєва, 2004, с. 234). Навіть аргументація віддання голосу команді Зе! здійснюється у вигляді формулювання: "Яка програма? Він буде як Голобородько!"

Відеоконтент як інструмент організації прагматичної тактики впливу тяжіє до девербалізації, заміни слова образом, що зумовлює негативні, деструктивні наслідки для соціальної політичної діяльності, оскільки остання втрачає раціональність, передбачуваність, тобто з чинника соціального управління перетворюється в чинник маніпулювання (Леонтьєва, 2004, с. 52). Аудіовізуальний інструментарій організації стратегії ідентифікації та імунізації команди штабу Зе! обрав найефективнішу форму впливу, однак відсутність змістового наповнення та використання високої патетики, яка формується в основному гіперболами, протиставленнями та вишуканими епітетами, дає змогу опонентам застосувати вплив на електорат за допомогою стратегії дискредитації змістового наповнення. Яскравим прикладом

цього є відеозвернення Святослава Вакарчука: *“Йде постійне змагання кольорів і слоганів. Пафос проти гумору. Білборди проти Інстаграму. Молебень проти серіалу ... Дорогі виборці, не дайте підмінити зміст – формою. Вимагайте в кандидатів в Президенти конкретні відповіді на запитання, якою вони бачать Україну через 5 років? І якими є конкретні шляхи реалізації цього бачення”*.

Організація прагмалінгвістичних тактик впливу за допомогою інструментацію відеоконтенту актуалізує не лише проблему вибору форми чи змісту, лінгвальної чи екстралінгвальної акцентації комунікативного повідомлення для здійснення відповідного ефекту на реципієнта, але й порушує проблему, яка досі розглядається в українській науці лише крізь призму літературознавства і філософії: масовості й елітарності. Однак зараз розгляд проблеми еліт необхідний у мовознавчому плані, оскільки вдала комунікація, яка передбачає програмування впливу на особисті політичні переконання, здійсниться лише за умови правильного підбору матеріалу, його граматичної і семантичної цілісності (теорія компетенції) та його реалізації, де орієнтування на реципієнта – це основний інструмент. Не можна вдало сформуванати ні лінгвальний, ні віртуальний, ні інформаційний політичний образ впливу без співвіднесення з транзакцією. Певні життєві течії мають передбачуваний результат, якщо дозволити їм розвиватися так, як є; але щоб встановити правильну мотивацію для результату, необхідний конкретний діалог, вибудований із певних слів, сказаних у певному порядку. І в театрі, й у реальному житті ці репліки треба запам’ятовувати та вимовляти лише так, а не інакше, тоді інші люди реагуватимуть у той спосіб, що виправдовуватиме і розвиватиме дію (Берн, 2018, с. 45). Розрахунок політичної кампанії на підтримку кандидата на посаду президента – це насамперед обрання потенційної ставки на масовість чи елітарність побудови його спітчів. Орієнтованість людини XXI ст. на масову культуру дає потенційно легшу можливість для впливу на неї. Дослідник психології впливу масами Р. Чалдині підкреслює, що психологічний протокол поведінки формується за принципом: якщо щось робить маса людей – це правильно. Як й інші знаряддя впливу, цей принцип забезпечує людей корисними раціональними методами визначення лінії поведінки, водночас робить тих, хто ці раціональні методи застосовує, іграшками в руках “психологічних спекулянтів” (Чалдині, 2018, с. 141). Ось чому не виправдала себе політична кампанія на підтримку кандидата П. Порошенка і перемогла кампанія команди Зе!. Якщо проаналізувати лінгвальний складник відеоконтенту звернень до українців, то використання сленгу, мінімалізм уживанні складної термінології, прості синтаксичні конструкції зорієнтовані на масове сприйняття команди Зе!, для побудови ефективного впливу, де акцент зроблено на екстралінгвальні засоби (монтажність, кадрування, інтонаційний акцент), на протигагу кампанії П. Порошенка, де зміст переважає формальний аспект представлення, мова його спітчів орієнтована на інтелектуальну еліту – це наповнення метафоричним матеріалом, формування лінгвальними засобами концептуально важливих для його політики питань (армія, мова, віра), професійна термінологічність та складні синтаксичні конструкції. Наприклад, відеозвернення щодо дебатів: *Звертаюся до Петра Порошенка. Ви звете мене на дебати. Мріяли, що я втечу, “відморозжусь”, сховаюсь. Ні... Я приймаю виклик (В. Зеленський). Виборча кампанія – це подія, яка визначає майбутнє країни, нації на роки і десятиліття вперед. Тут не до жартів. Бути президентом і Верховним Головнокомандувачем – це не гра, це не бажання сподобатися... дебати робляться не заради видовища на стадіоні. Дебати – це серйозна дискусія про стратегію розвитку країни, про цінності, про історичний вектор, про пріоритети, країна не просто обирає, вона довіряє свою долю (П. Порошенко)*.

Аналогічно коментування зустрічі з Макроном: *Дуже класна, тепла атмосфера, дуже зустріч була конструктивною, я побачив перед собою дійсно лідера об’єднаної Європи (В. Зеленський). Мирний процес передбачає – і це також було домовлено з лідерами Європи на моїх сьогоднішніх зустрічах, щоб передусім реалізовувався безпековий компонент. Безпековий*

компонент: це і виведення іноземних військ, і виведення військової техніки і артилерії, і побажання України, до якого, я твердо переконаний, прислухаються наші партнери, контроль, у тому числі і через миротворчі операції, неконтрольованої ділянки українсько-російського кордону (П. Порошенко).

2. *Соціальні мережі.* Сьогодні Фейсбук не тільки став джерелом новин для нового покоління, яке відкинуло газети та телебачення, тепер на його базі створюють чіткі психологічні й політичні портрети користувачів (Почепцов, 2018, с. 452). Мережа стала зручним полем для маніпуляцій громадською думкою напередодні виборів.

Почасти мову соціальних мереж тлумачать як псевдогендерну, однак модернізація життя зруйнувала цей науковий стереотип. Соціальні мережі створюють сприятливі умови до комунікативної взаємодії. Аналіз контенту соціальної мережі дає можливість не лише залучити новий інструментарій для впливу на потенційний електорат, а й оцінку вербалізованих уявлень реципієнтів. Соціальна мережа – це можливість створення вдалого лінгвального образу впливу.

Метою аудіовізуального впливу за допомогою соціальних мереж є насамперед не переконати досвідчених користувачів у цінності власної ідеологічної компанії, а знайти й використати в політичних промовах той політичний афектив, який стане хайпом (агресивна і нав'язлива реклама) і фактично запустить флешмоб на підтримку певного кандидата. Наприклад, соціальна мережа Instagram наповнена політичними афективами, де основний акцент на повторенні хайпового ідеологічного тезису: *?#ШОТУТДУМАТЬ, #ДЕБАТИЧЕЛЕДЖ, #мійПрезидентНеХамло.*

3. *Реклама.* Мова рекламних текстів має виконувати функції, зумовлені специфічними завданнями цієї галузі. Кожен мовний знак, кожен риторичний прийом повинен бути ретельно продуманий, адже якість рекламного тексту визначають не художні зображення і словесні форми, а точність, яскравість і доступність рекламного образу, різноманітність і спрямованість асоціативних зв'язків, не витончена композиція, а така, що максимально працює на комунікацію (Сердобинцева, 2010). Вдалою в комунікативному плані рекламою є її вміння мовно впливати на реципієнта, створюючи ефект самостійного вибору. Тому політичний рекламний дискурс зорієнтований на провокування емоційного складника повідомлень: візуалізувати образ ворога, актуалізувати соціальну проблему, використавши ту саму стратегію ідентифікації і апелювати до ментально ціннісних настанов реципієнта.

4. *Мемі.* Сучасним візуальним інструментом політичного впливу стає мем. Цей знак здатний позначати слова, образи, звуки, запахи або об'єкти і може ставати семіотичним елементом лише за умови надання йому відповідного значення. Полімодальність мема та можливість до трансформації на зразок фразеологічної структури зумовлює його здатність до культурної переадресації. Ця одиниця імітації має колосальну здатність до розповсюдження

й не тільки сприяє ефективності імпліцитного впливу, але й здатна викликати в реципієнта нові конотативні значення. На думку Р. Печа (1931), мем можна розглядати як потік інформації, як стимул, що входить у нейронну систему, там він кодується, опрацьовується, побіжно формуючи свій вплив, та потім складається.

Отже, інформаційні технології інтенсивно впливають на продукування новітнього політичного дискурсу. Свідома й розумна маніпуляція в організації тактик впливу робить акцент на зверненні до підсвідомого і чуттєвого, почасти якісно девербалізуючи навантаження своїх ідейних складників за допомогою створення впізнаваного образу або ж розкрученого бренду. Це не є специфікою лише власне українського політичного дискурсу, це глобалізована тенденція, орієнтована на поширення впливу політичних ідей для потенційних виборців. Так званий постмодерний політичний дискурс тяжіє до різноманітних формотворчих аудіовізуальних інструментів впливу, оскільки може привернути увагу маси, хоч і забезпечить лише короткотривалий ефект впливу.

Література

- Berlo, D. (1960). *The process of communications: an introduction to theory and practice*. Retrieved from <http://www.shkaminski.com>
- Берн, Е. (2018). *Що ти кажеш після привітання? Психологія людської долі*. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного дозвілля".
- Кошелюк, М.Е. (2004). *Технологии политических выборов*. (2-ге вид.). Санктпетербург: Питер.
- Леонтьева, Л.С. (2004). *Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів*. Київ; Львів.
- Маклюэн, Г.М. (2003). *Понимание Медиа: Внешние расширения человека*. "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле".
- Nonny de la Peña. (2016, January 25). Virtual reality pioneer Nonny de la Peña charts the future of VR journalism (interview with the journalist Nonny de la Peña by Adi Robertson). Retrieved from <https://www.theverge.com>
- Peirce, Ch.S. (1931–58). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vol. 2). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Почепцов, Г.Г. (2018). *Пропаганда 2.0*. Харків: Фоліо.

- Сердобинцева, Е.Н. (2010). *Структура и язык рекламных текстов*: учеб. пособие. Москва: Флинта: Наука.
- Чалдині, Р. (2018). *Психологія впливу*. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного дозвілля”.

References

- Berlo, D. (1960). *The process of communications: an introduction to theory and practice*. Retrieved from <http://www.shkaminski.com>
- Bern, E. (2018). *Shcho ty kazhesh pislya pryvitannya? Psykholohiya lyuds'koyi doli*. Kharkiv: Knyzhkovyj Klub “Klub Simeynoho dozvillya”.
- Koshelyuk, M.E. (2004). *Tekhnolohyy polytycheskykh vyborov*. (2-he vyd.). Sanktpeterburg: Pyter.
- Leont'yeva, L.YE. (2004). *Propohanda yak informatsiyno-psykholohichnyy skladnyk politychnykh protsesiv*. Kyiv. – L'viv.
- Maklyuén, H.M. (2003). *Ponymanye Medya: Vneshnye rasshyrenyya cheloveka*. “KANON-press-TS”, “Kuchkovo pole”.
- Nonny de la Peca. (2016, January 25). Virtual reality pioneer Nonny de la Peca charts the future of VR journalism (interview with the journalist Nonny de la Peca by Adi Robertson). Retrieved from <https://www.theverge.com>
- Peirce, Ch.S. (1931–58). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vol. 2). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pocheptsov, H.H. (2018). *Propahanda 2.0*. Kharkiv: Folio.
- Serdobyntseva, E.N. (2010). *Struktura y yazyk reklamnykh tekstov : ucheb. posobye*. Moskva: Flynta: Nauka.
- Chaldyni, R. (2018). *Psykholohiya vplyvu*. Kharkiv: Knyzhkovyy Klub “Klub Simeynoho dozvillya”.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111(73) – 3.09 (045)

ЖАНРОВЫЕ ПРИЗНАКИ РОМАНА ВОСПИТАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ С. СИСНЕРОС “ДОМ НА МАНГО-СТРИТ” И ДЖ. АЛЬВАРЕС “ВРЕМЯ БАБОЧЕК”: ОПЫТ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА

Копытко Н.В.

кандидат филологических наук

Минский государственный лингвистический университет

natalia-koliadko@tut.by

Вступ. У глобалізованому світі кінця ХХ – почала ХХІ віків особливо гостро проблема формування цілісної особи стоїть перед представниками національного та культурного пограниччя. Щоб досліджувати їх неоднозначний досвід, письменники сучасності звертаються до традицій роману виховання. Сучасні літературознавці глибоко зацікавлені у вивченні способів зображення проблем культурного пограниччя в художніх творах.

Мета. Статтю присвячено порівняльному аналізу засобів художньої актуалізації жанрових ознак роману виховання в умовах “двоїстості” культурної свідомості головних героїнь творів “Будинок на Манго-стрит” С. Сиснерос та “Час метеликів” Дж. Альварес.

Методи. У роботі використано такі методи літературознавчого аналізу, як метод системного аналізу художнього твору, культурно-історичний та порівняльний методи.

Результати. Дослідження підтверджує популярність роману виховання як жанру, що характеризується увагою до стадій духовного розвитку особистості головного героя в соціальному і культурно-історичному контексті, автобіографічності, хронологічною послідовністю оповідання. На прикладі аналізу творів С. Сиснерос та Дж. Альварес були вивчені і систематизовані жанрові ознаки роману виховання, використовувані для зображення проблем культурного пограниччя. У статті були виявлені та проілюстровані модифікації жанрового канону, обумовлені специфікою формування особи головних героїнь в умовах пограниччя, що підтверджується особливим конотативним потенціалом, який виявляють імена героїнь, що мають символічне значення. У дослідженні представлені основна схожість і відмінності у функціях жанрових ознак роману виховання в аналізованих творах.

Висновок. С. Сиснерос та Дж. Альварес широко використовують художньо-естетичний потенціал жанрових домінант роману виховання в творах, щоб підкреслити складність проблем, з якими стикаються головні героїні на шляху до дорослішання та надбання себе в умовах пограниччя. Відмінності в національному досвіді С. Сиснерос та Дж. Альварес знаходять відображення в різних ситуаціях, де героїні по-різному проявляють свої особові якості: Есперансе Кордеро з “Будинку на Манго-стрит” доводиться постійно шукати спосіб гармонізації свого мексиканського минулого та американського сьогодення з тим, щоб добитися свободи самореалізації в майбутньому, тоді як сестри Мірабаль з роману Дж. Альварес залучені в активну боротьбу, в якій вони бачать єдиний спосіб вирішити основне завдання – добитися свободи своєї Батьківщини. У статті відзначається важливість жанрових ознак роману виховання для художнього осмислення унікального досвіду становлення особи Есперансы Кордеро та сестер Мірабаль з їх загальним прагненням мінятися, змінюючи світ навкруги.

Ключові слова: роман виховання, жанрова специфіка, жанрові ознаки, культурне пограниччя, “двоїстість” свідомості, соціокультурний контекст, становлення особи, автобіографічність, символізм.

GENRE CHARACTERISTICS OF A BILDUNGSROMAN IN THE NOVELS “THE HOUSE ON MANGO STREET” BY S. CISNEROS AND “IN THE TIME OF BUTTERFLIES” BY J. ALVAREZ: A COMPARATIVE ANALYSIS

Kopytko N.V.

Ph.D. in Philology

Minsk State Linguistic University

Introduction. In the globalized world of the early 21st century the problem of identity is quite urgent for the representatives of national and cultural borderlands. In order to explore the challenging nature of their experience modern writers resort to a Bildungsroman. Modern literary scholars are much interested in the way the borderland cultural consciousness is represented in literature.

Purpose. The paper focuses on the comparative analysis of the way the Bildungsroman functions in the novels “The House on Mango Street” by S. Cisneros and “In the Time of Butterflies” by J. Alvarez that raise the problems of borderland cultural consciousness.

Methods. The paper makes use of the following methods of literary research: comparative, textual, cultural and historical methods.

Results. The paper reveals the popularity of a Bildungsroman with such features as the concentration on the stages of the protagonist’s psychological development in the social, historical and cultural context, autobiographical mode, straightforward chronological narrative. The genre characteristics of a Bildungsroman as represented in the borderland cultural experiences of the protagonists are examined. Certain modifications of a conventional genre paradigm caused by their “double” cultural consciousness are considered. Special connotations of symbolic names and images are described. The significant differences and similarities between the two novels are established.

Conclusion. S. Cisneros and J. Alvarez make ample use of the genre elements of a Bildungsroman to represent the hardships faced by the protagonists on their way to maturity. The differences in the national backgrounds of the writers are reflected in the different coming-of-age experiences their characters have: Esperanza Cordero from “The House on Mango Street” has to develop a specific cultural identity that will allow her to harmonize her Mexican past and American present to succeed as an independent woman in future, while the Mirabal sisters are involved in the active struggle to achieve their major goal that is the independence of their Motherland. The paper illustrates the importance of a Bildungsroman for representing the unique experiences of the protagonists who share the common aspiration to change themselves and the world around.

Key words: Bildungsroman, genre specificity, genre characteristics, cultural borderland, “double” consciousness, sociocultural context, personal development, autobiographical mode, symbolism.

Проблема восприятия мира и формирования человека под воздействием окружающей его действительности всегда оказывалась в центре внимания художников слова. Неслучайно роман воспитания как жанровая разновидность возникает в эпоху Просвещения, когда особую актуальность приобрели проблемы всеобщего образования, когда путешествие становилось неотъемлемой частью формирования образованной, гуманной и всесторонне развитой личности.

Роман воспитания не утратил своей актуальности и в конце XX века. В современном поликультурном мире по-прежнему существует необходимость формирования личности, способной усвоить уроки прошлого и адаптироваться к окружающей среде, личности, познавшей определенные условия существования в коллективе, не утратив при этом своего целостного индивидуального облика. В условиях глобализации особенно остро проблема формирования целостной личности стоит перед представителями национального и культурного “пограничья” (Поликарпов, 2005). Таким образом, актуальность настоящей статьи заключается в изучении характерных черт романа воспитания в контексте становления личности героя в условиях пограничных культур.

Цель статьи – сопоставить способы художественного воплощения характерных черт романа воспитания в условиях “двойственности” общества в произведениях мексикано-американской писательницы Сандры Сиснерос “Дом на Манго-стрит” (*The House on Mango Street*, 1984) и американской писательницы доминиканского происхождения Джулии Альварес “Время бабочек” (*In the Time of Butterflies*, 1994). В задачи статьи входит: определить характерные черты романа воспитания в литературе; рассмотреть и сопоставить особенности актуализации жанровых признаков романа воспитания в произведениях С. Сиснерос “Дом на Манго-стрит” и Дж. Альварес “Время бабочек”.

Роман воспитания (нем. Bildungsroman) как жанр возник и сформировался в эпоху Просвещения. Он представляет собой разновидность жанра романа, “в центре которого внутренняя жизнь героя, постепенное формирование и самоопределение его как личности, поиски возможности самореализации в обществе” (Рымарь, 2008, с. 218). Первым романом воспитания принято считать “Вильгельма Мейстера” И. В. фон Гете (*Wilhelm Meister*, 1793). Среди выдающихся образцов жанра в литературе XIX века следует назвать романы Ч. Диккенса “Дэвид Копперфильд” (*David Copperfield*, 1850) и Г. Флобера “Воспитание чувств” (*Sentimental Education*, 1869).

Исходя из концепции М. М. Бахтина о том, что роман – это “становящийся жанр” (Бахтин, 1986, с. 392), который “не дает стабилизироваться ни одной из собственных разновидностей” (Бахтин, 1986, с. 395), можно объяснить тот факт, что роман воспитания не поддается однозначному определению, а сам термин не отличается конкретностью.

Существуют различные подходы к определению романа воспитания. Так, одни исследователи указывают на обязательное наличие в произведении момента становления героя, в то время как другие считают необходимым концентрацию всего сюжета на процессе воспитания героя. Одни романы имеют биографический и автобиографический характер, другие – нет; в одних организующим началом является идея воспитания человека, в других она особо не акцентируется; одни построены в строго хронологическом плане, последовательно раскрывают этапы развития главного героя и почти лишены сюжета в его традиционном понимании, другие, напротив, обладают сложным и разветвленным сюжетом.

Российская исследовательница А. В. Диалектова дает следующее определение романа воспитания: “Произведение, доминантой построения сюжета которого является процесс воспитания героя: жизнь для героя становится школой, а не ареной борьбы, как это было в приключенческом романе” (Диалектова, 1972, с. 36). Однако литературовед с самого начала оговаривает проблематичность точного определения жанра Bildungsroman, поскольку он, как и все виды и жанры, находится в процессе постоянного изменения и развития. М. М. Бахтин справедливо подчеркивает, что роман воспитания был подготовлен развитием романа странствий, романа испытания и биографического романа, в силу чего носит синтетический характер. В нем представлен образ становящегося человека, поэтому здесь “впервые появляется подлинный хронотоп, “времяпространство” (Бахтин, 1979, с. 198).

Отсутствие точного определения жанровой специфики романа воспитания позволяет говорить только о системе его признаков, типичное сочетание которых позволяет отнести к этой жанровой разновидности то или иное произведение. Сюжетной доминантой произведения является процесс воспитания героя. Главный герой не думает о последствиях своих поступков, но ищет себя самого. В связи с этим он важен сам по себе, интересен динамикой своего внутреннего мира, которая проявляется во взаимоотношениях с другими персонажами и обнаруживается в контактах с внешним миром. Автор описывает события окружающей действительности с учетом этого внутреннего психологического развития героя. Центральный персонаж романа воспитания стремится к активной деятельности, направленной на установление справедливости и гармонии в человеческих отношениях, а поиски смысла жизни становятся неотъемлемой чертой этой деятельности.

Признаки романа воспитания можно найти в произведениях любой национальной литературы. Историко-национальная специфика имеет большое значение, поскольку обуславливает традиции этого жанра в зависимости от особого социокультурного контекста, в котором представлены ключевые этапы эволюции личности: утрата цельности, ее поиски и обретение. Утрата цельности – разрушение наивного детского мировосприятия в результате столкновения с реальностью – приводит к отрицанию навязываемой герою социальной роли, поискам гармонии чувств и разума, внутреннего и внешнего мира, своего истинного “я” и места в жизни. В анализируемых произведениях С. Сиснерос и Дж. Альварес “данные процессы приобретают особо конфликтный характер” (Day, 2003, с. XII).

В центре романа С. Сиснерос “Дом на Манго-стрит” находится одна героиня, процесс становления которой является доминантой сюжетного построения произведения, в то время как в романе Дж. Альварес “Время бабочек” в центре внимания оказываются судьбы и личностное развитие четырех героинь – членов одной семьи.

Развитие личности главных героинь в условиях культурного пограничья отличает данные произведения от других образцов романа воспитания. Наиболее отчетливо черты феномена пограничья находят свое отражение в романе С. Сиснерос “Дом на Манго-стрит”. Его главную героиню Эсперансу Кордеро, от лица которой ведется повествование, можно назвать типичной героиней романа воспитания. Находясь в постоянном поиске своей этнической принадлежности, героиня проходит все стадии личностного становления и в итоге приходит к полному осознанию целей своей жизни. Она понимает, что в силах изменить судьбу и преодолеть укоренившиеся в сознании мексикано-американцев стереотипы, касающиеся положения женщины и ее отношений с мужчиной.

Вместе с тем процесс становления личности Эсперансы осложняется ее постоянным стремлением отождествить себя с той или иной культурой. Ей приходится пройти через этап крушения своих романтических иллюзий и согласовать свои представления о любви и отношениях с противоположным полом с опытом разочарования, растерянности и страдания: *“They all lied. All the books and magazines, everything that told it wrong. Only his dirty fingernails against my skin, only his sour smell again”* (Cisneros, 1984, с. 100). В результате она понимает, что “личная свобода и отношения с мужчиной – это два взаимоисключающих понятия” (Veras, 2011, с. 230). После того, как героиня становится невольной жертвой насилия со стороны группы англо-американских подростков, она чувствует себя сломленной и беззащитной. Эсперанса рассматривает этот болезненный и унижительный эпизод своей юности как предательство по отношению ко всем женщинам, которые создали и продолжают разделять романтический миф о любви, абсолютно не совместимый с реальностью. Однако нельзя недооценивать важность этого момента для процесса становления личности героини, ведь он еще более усиливает ее желание покинуть Манго-стрит, стать независимой и самореализоваться.

Наряду с этим следует отметить стремление героини сохранить свою культурную и этническую самобытность. Приверженность к сохранению традиций исконной культуры является отличительной особенностью ценностной системы представителей пограничья, ведь воспоминания органично вплетены в личностную парадигму Эсперансы: *“One day I will pack my bags of books and papers. One day I will say goodbye to Mango. I am too strong for her to keep me here forever. One day I will go away”* (Cisneros, 1984, с. 110).

Персонификация Манго-стрит здесь неслучайна, поскольку это не просто одна из улиц Чикаго, где живут выходцы из Мексики и Пуэрто-Рико, но символ всего феномена пограничья, говоря словами мексиканско-американской писательницы Глории Ансальдуа, – места, “где третий и первый мир трутся друг о друга и постоянно кровоточат, пока не родится нечто новое” (Тлостанова, 2012, с. 74). Эта улица, как и сама культура чиканос, совмещает в себе

множество понятий и является уникальным “временпространством”, по М. М. Бахтину (1979), где происходит столкновение двух противоположных культур. Таким образом, в условиях подобной полицентричности и конфронтации становление личности героини значительно осложняется и приобретает особый драматизм.

Значимо, что С. Сиснерос идентифицирует Эсперансу не только с улицей, где проходят ее детство и юность, но и с деревьями – символизм дерева указывает на связь с семьей и родной землей (Ferber, 2007, с. 219), – что еще раз подчеркивает ее отчужденность, желание найти свое место и почувствовать себя органичной частью окружающего мира. В подобных условиях героиня находит в себе душевные силы преодолеть потерянную и отверженную и найти свой путь, обретая надежду – в переводе с испанского имя героини *Esperanza* означает *надежда* (Galván, Teschner, 1995, с. 45) – и даря ее обитателям Манго-стрит.

В этой связи следует обратить внимание и на смысловую наполненность фамилии Эсперансы Кордеро. В испанском языке слово *cordero* имеет два значения: прямое – *ягненок, молодой барашек, ярка*, в словосочетании *Cordero de Dios* – *Агнец Божий, Иисус Христос*, и переносное – *кроткий человек, тихоня, кроткая овечка* (Galván, Teschner, 1995, с. 23). Анализ семантической структуры имени и фамилии главной героини позволяют понять ее жизненную позицию: это и тихая надежда на освобождение, и искупительная жертвенность, на которую героиня готова ради изменения заведенного порядка.

Как и Эсперанса, героини романа Дж. Альварес “Время бабочек”, сестры Мирабаль, проходят свой путь личностного становления, полный страданий, лишений и невзгод. Однако в отличие от спокойной жертвенности Эсперансы, они выбирают путь активного противостояния диктаторскому режиму Рафаэля Трухильо. Жизненное кредо сестер становится нравственно-этическим стержнем, обеспечивающим цельность их натуры. “*When you die for your country, you do not die in vain!*” (Alvarez, 1994) – это девиз, объединяющий и воодушевляющий героинь, их соратников и последователей – всех борцов за свободу своего народа в тяжелые времена, осененные крыльями символов свободы и надежды (Ferber, 2007, с. 38), – крыльями непокоренных Бабочек, или *Mariposas*, как их называют в подполье. Значимо, что в контексте романа актуализируется не только это значение испанского слова, но и такие его значения, как *лампада, ночная лампа* и *мексиканская орхидея*. Символизм света, который несут сестры Мирабаль в мир, очевиден, особенно если принять во внимание тот факт, что многие важные события в романе происходят в ночное время – время бабочек. *Орхидея* в свою очередь символизирует плодородие, весну и является талисманом против бессилия.

Таким образом, героини обоих романов бросают вызов установившимся моральным ценностям, однако делают это по-разному. Каждая из сестер Мирабаль из “Времени бабочек” приходит к идее активного сопротивления деспотичному режиму своим путем. Однако если Патрия, Мария Тереза и Деде нуждаются в неких решающих моментах духовного прозрения, то для их сестры Минервы такие моменты – лишь эпизоды, когда она в полной мере может проявить свою непокорность и независимость, которые всегда были чертами ее характера. Девушка не верит в традиционный патриархальный уклад в семье, предписывающий женщине второстепенную роль и пассивность. Она мечтает стать юристом и, подобно Эсперансе из романа С. Сиснерос, планомерно идет к достижению своей цели.

Как типичный герой романа воспитания Минерва стремится к активной деятельности, направленной на установление справедливости. Дж. Альварес подробно описывает все стадии формирования ее личности. Именно Минерве принадлежит ключевое место в романе, поскольку она является тем связующим и одновременно начальным звеном, с которого начинается борьба с диктаторским режимом в Доминиканской Республике. “*Women had to come out of the dark ages*” (Alvarez, 1994), – вот те слова героини, которые позволяют нам понять, что решимость этой девушки непоколебима.

Общим жанровым признаком обоих романов является ярко выраженная автобиографичность. С. Сиснерос и Дж. Альварес творчески переосмысливают свой жизненный опыт, создавая героинь, схожих с ними самими. Это позволяет читателю услышать голос автора и в полной мере увидеть все происходящее через призму мировоззрения самих писательниц.

Герой классического романа воспитания интересен своим внутренним миром, который проявляется во взаимоотношениях с другими персонажами и обнаруживается в общении с внешним миром. Заключительные фразы романа “Дом на Манго-стрит” свидетельствуют о завершении процесса формирования героини, обретающей основополагающий ценностный ориентир: “*Friends and neighbors will say, What happened to that Esperanza? Where did she go with all those books and papers? Why did she march so far away? They will not know I have gone away to come back. For the ones I left behind. For the ones who cannot out*” (Cisneros, 1984, с. 110). Значимо, что в высказываниях Эсперансы и Минервы из романа Дж. Альварес преобладают глаголы движения: *happen, go, march, go away, leave behind, cannot out, come out*, что подчеркивает их активную жизненную позицию, открытость и готовность изменяться и менять мир вокруг.

Роман “Дом на Манго-стрит” является талантливым художественным воплощением процесса становления сознания Эсперансы, по завершении которого она предстает перед читателем гармонично развитой личностью, обогащенной духовным и физическим опытом жизни в непростых условиях культурного пограничья – жизни на Манго-стрит.

Таким образом, произведения “Дом на Манго-стрит” С. Сиснерос и “Время бабочек” Дж. Альварес являются яркими образцами романа воспитания конца XX века. В качестве их жанровой доминанты выступает развитие личности в условиях пограничья, где каждый этап становится более болезненным, а герой – более уязвимым. Однако такой сложный опыт значительно обогащает героев, позволяет им видеть вещи в перспективе, делает их более чуткими к людям и восприимчивыми к окружающему миру.

Литература

- Бахтин, М. М. (1986). *Литературно-критические статьи*. Москва: Художественная литература.
- Бахтин, М. М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.
- Диалектова, А. В. (1972). *Воспитательный роман в немецкой литературе эпохи Просвещения*. Саранск.
- Поликарпов, В. С. (2005) *Лекции по культурологии*. Таганрог: Издательство ТРТУ. Взято из http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Polikar/24.php/
- Рымарь, Н. Т. (2008). *Роман воспитания*. В Н. Тамарченко (Ред.), *Поэтика. Словарь актуальных терминов и понятий*. (с. 218–219). Москва: Intrada.
- Тлостанова, М. В. (2012). *Исследования пограничья/vs пограничное (со)знание, мышление, творчество*. В Ю. М. Резник и М. В. Тлостанова (Ред.), *Вопросы социальной теории* (Том VI, с. 63–80). Москва: Издательство Независимого института гражданского общества.
- Day, F. A. (2003). *Latina and Latino Voices in Literature: Lives and Works*. New York: Greenwood Press.
- Veras, A. F. (2011). Language and Identity in Sandra Cisneros’s “The House on Mango Street”. *Antares* 5, 228–242.

Лексикографические источники

- Ferber, M. (2007). *A Dictionary of Literary Symbols*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press.
- Galván, R. A., & Teschner R. V. (Comp.). (1995). *Dictionary of Chicano Spanish*. Lincolnwood, Illinois: National Textbook Co Trade.

Источники иллюстративного материала

- Alvarez, J. (1994). *In the Time of Butterflies*. Taken from <http://www.filestube.com/i/in+the+time+of+the+butterflies+alvarez+julia/>
- Cisneros, S. (1984). *The House on Mango Street*. New York: Vintage Books, Inc.

References

- Bakhtyn, M. M. (1986). *Lyteraturno-krytycheskiye statyi*. Moskva: Khudozhestvennaya lyteratura.
- Bakhtyn, M. M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Yskusstvo.
- Dyalektova, A. V. (1972). *Vospitatelnyj roman v nemetskoj lyterature epokhy Prosveschenya*. Saransk.
- Polykarpov, V. S. (2005) *Lektsyi po kulturolohiyi*. Tahanroh: Yzdatelstvo TRTU. Vzyato yz http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Polikar/24.php/
- Rymar', N. T. (2008). *Roman vospytanya*. V N. Tamarchenko (Red.), *Poetyka. Slovar' aktualnykh terminov y ponyatyj*. (s. 218–219). Moskva: Intrada.
- Tlostanova, M. V. (2012). *Yssledovanya pohranychya/vs pohranychnoe (so)znanye, myshlenye, tvorchestvo*. V Yu. M. Rezyk y M. V. Tlostanova (Red.), *Voprosy sotsyalnoj teoryi* (Tom VI, s. 63–80). Moskva: Yzdatelstvo Nezavysymoho ynstytuta hrazhdanskoho obschestva.
- Day, F. A. (2003). *Latina and Latino Voices in Literature: Lives and Works*. New York: Greenwood Press.
- Veras, A. F. (2011). Language and Identity in Sandra Cisneros's “The House on Mango Street”. *Antares* 5, 228–242.

Leksykograficheskie istochniki

- Ferber, M. (2007). *A Dictionary of Literary Symbols*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press.
- Galván, R. A., & Teschner R. V. (Comp.). (1995). *Dictionary of Chicano Spanish*. Lincolnwood, Illinois: National Textbook Co Trade.

Istochniki illiustrativnogo materiala

- Alvarez, J. (1994). *In the Time of Butterflies*. Taken from <http://www.filestube.com/i/in+the+time+of+the+butterflies+alvarez+julia/>
- Cisneros, S. (1984). *The House on Mango Street*. New York: Vintage Books, Inc.

УДК 821 (470+430)

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ЛІТЕРАТУРА ПРО ЛІТЕРАТУРУ

Чонка Т.

кандидат філологічних наук, доцент,

Закарпатський угорський інститут

імені Ференца Ракоці II, Україна

tchonka14@gmail.com

Об'єктом цієї наукової розвідки є інтерпретація рецепції сучасного літературного процесу в Україні у творах сучасних українських письменників, зокрема таких різних її представників, як класик української літератури Ліна Костенко (у її першому прозовому романі "Записки українського самашедшого") та постмодерний письменник Юрій Андрухович (у книзі есеїв "Тут похований Фантомас").

Мета статті: аналіз та інтерпретація рецепції сучасного українського літературного простору у цих текстах.

У результаті окреслено досліджено проблеми в ТСН-ках Юрія Андруховича та в романі Ліни Костенко; здійснено цілісний аналіз рецепції стану літератури в сучасному суспільстві, представленого авторами в опрацьованих творах.

У висновках вказано на необхідність збільшення кількості годин у навчальних шкільних програмах для вивчення сучасної української літератури, адже якість літератури й літературної освіти є каталізаторами духовного й інтелектуального рівня суспільства.

Ключові слова: сучасний український літературний процес, Ліна Костенко, Юрій Андрухович.

PROBLEMS OF THE PRESENT THROUGH THE PRISM OF LITERARY INTERPRETATION: LITERATURE ABOUT LITERATURE

Chonka T.

candidate of philological sciences, associate professor,

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Introduction. In the post-Soviet period, new names of writers, the number of which is increasing every year with a powerful wave have joined the Ukrainian literature. It is becoming increasingly difficult for the reader to navigate in this maelstrom of experiments on different subjects, styles, genres, languages, etc. As a result, there are a lot of feedback and reviews. However, this whole process is somewhat chaotic: even a skilled philologist (not that an unprepared reader) has trouble determining the quality of this literature and even more predicting how it will affect people, particularly young people.

The object of this scientific research is to interpret the reception of the contemporary literary process in Ukraine in the works by contemporary Ukrainian writers, in particular, among its various representatives as classics of Ukrainian literature Lina Kostenko (in her first prose novel "The Notes of a Ukrainian Madman") and postmodern writer Yuri Andrukhovych (in the collection of essays "Here was buried Fantomas").

The actuality is primarily due to the subject of the research (literary works by contemporary writers) and object, because contemporary Ukrainian literature helps us to comprehend our present in all its dimensions.

Purpose. The aim of the article is to analyze and interpret the reception of contemporary Ukrainian literature's space in these investigated literary texts.

Results. Conclusions outline the problems in Yuri Andrukhovych's TSN's and Lina Kostenko's novel; a comprehensive analysis is carried out on the reception of literature's condition in the modern society, presented by the authors in the investigated literary works.

Conclusion. The findings indicate that it is necessary to increase the number of hours in school curriculum for teaching the contemporary Ukrainian literature: a society that neglects books and writers risks losing the right and proper education, the possibility of qualitative coexistence, and, ultimately, its own independence – it is much easier to manage human beings which have not moral, cultural, ethical values because by their spirituality and inaction they have already condemned themselves to slavery.

It is proved that the quality of literature and literary education are the catalysts of the spiritual and intellectual level of society.

Key words: modern Ukrainian literary process Lina Kostenko, Yuri Andrukhovych.

По-моєму, гуманітарна катастрофа тепер всесвітня. Мертві тіла валяються не повсюдно, але скрізь повно мертвих душ. І якийсь глобальний Чіков торгується з глобальним Собакевичем за “золотий мільярд”.

Ліна Костенко “Записки українського самашедшого”

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена тим, що сучасна українська література допомагає досягнути наше сьогодення у всіх його вимірах. На особливу увагу заслуговує оцінка митцями сучасного українського літературного простору, адже якість літератури, на нашу думку, є каталізатором духовного й інтелектуального рівня суспільства.

У пострадянський період в українську літературу потужною хвилею влилися нові імена, кількість яких щороку все більше зростає. Читачеві все важче зорієнтуватися в цьому вирі експериментів на рівні тематики, стилів, жанру, мови тощо. Як наслідок – величезна кількість відгуків та рецензій. Проте весь цей процес має дещо хаотичний характер: навіть фахівцю-філологу (не те, що непідготовленому читачеві) проблемно визначити якість цієї літератури й тим більше передбачити, як вона вплине на свідомість людей, зокрема молоді.

Демократичність і свобода слова в цій ситуації – палиця на два кінці: свобода – це невід’ємна основа будь-якої творчості, але лише доти, поки вона не переходить у безвідповідальність: *“Це ж треба так скористатися свободою, щоб напродукувати стільки сміття! Потрібен якийсь літературознавчий Фройд, щоб поставив діагноз цій шизофренічній продукції. Література зробилася, як блошиний ринок – хто що має, несе на продаж. Хоч зі смітника витягне, а виставить на загальний показ. ...Це вже навіть не епатажна література, а блювотна”* (Костенко, 2011, с. 106).

Сучасна критика неодноразово наголошує на відсутності морально-етичного виховного елементу у творчості сучасних українських письменників. Зокрема, у Вікіпедії читаємо: *“Для сучасної української літератури характерне зниження патріотичного та морального пафосу, типового для соцреалізму. Якщо для класичної та радянської літератури були характерні політична заангажованість та визнання за літературою певної виховної суспільної ролі, то завдяки здобуттю Україною незалежності й зникненню цензури, необхідність у цих функціях суспільного опору значно впала. Література вступила в постколоніальну стадію саморефлексії, ставши тільки видом мистецтва”* (1) (Даниленко, 2008, с. 7; Гнатюк, 2005, с. 105).

Проте аналіз видань сучасних авторів останніх років свідчить про те, що проблеми моралі, духовності, культурного й освітнього рівня суспільства посідають у них одне з чільних місць.

Об'єктом дослідження цієї наукової розвідки є інтерпретація рецепції сучасного літературного процесу в Україні у творах сучасних українських письменників, зокрема в таких різних її представників, як класик української літератури Ліна Костенко (у її першому прозовому романі “Записки українського самашедшого”) та постмодерний письменник Юрій Андрухович (у книзі есеїв “Тут похований Фантомас”).

Ліна Костенко – шістдесятниця, витончений естет, класика і традиція української літератури і Юрій Андрухович, постмодерний “бубабіст”, який починав свою літературну кар’єру з епатажу. На перший погляд, що може об’єднувати такі різні постаті? Насамперед те, що вони – наші сучасники, хоча і репрезентують різні літературні покоління. Цікавий факт: Ю. Андрухович народився 13 березня 1960 року, а Ліна Костенко – 19 березня 1930. Їх об’єднало ХХІ століття, літописцями якого вони стали волею долі – жити в Україні сьогодні й не мати змоги залишатися байдужими до того, що тут відбувається (не дивно, що хтось заговорив прозою, а хтось і нецензурною лексикою).

Багато літературознавців досить скептично сприйняли роман Ліни Костенко, зауваживши, що вони не вірять її герою, бо відчувається, що наратором є сама авторка, а не чоловік, та ще й програміст (2). На нашу думку, не має значення, хто є оповідачем, головне – про що йдеться: якщо Ліна Костенко – неперевершена поетеса – перейшла на прозу, для цього були вагомні причини. У випадку з романом “Записки українського самашедшого” – це біль за Україну і українців, сором і страх за людину і людськість, які сліпо котяться в прірву. Недаремно письменниця обрала форму блогу (3) (нагадаємо, що “блог” (англ. blog, від web log – “мережевий журнал чи щоденник подій”) – це веб-сайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються).

Юрій Андрухович під час презентації книги теж наголосив, що його ТСН-ки – це меседжі до читача (меседж (4) (також месидж, з англ. Message) – повідомлення, завуальоване повідомлення, іронія, звернення, попередження, сигнал, короткий зміст чогось, послання. Меседжем може бути і якась думка чи ідея, виражена вербальним або невербальним (у вигляді сигналу, знака) способом, якщо вкладений у неї зміст (через подальше розгортання та осмислення або контекстуально як асоціація чи алюзія) забезпечує усвідомлювану взаємозалежність між учасниками комунікативної взаємодії як аспекту соціальних відносин на основі притаманних їй усталених історичних, духовно-ментальних, соціокультурних форм. Фахівці з політичної комунікативістики під меседжем розуміють таку інформацію в політичних комунікаціях, яка містить певний прихований смисл, що дає реципієнтові додаткові відомості про справжні наміри комунікатора. Меседж має нести певний інформаційний енергетичний імпульс).

Можемо констатувати, що, обравши саме таку форму спілкування зі своїми читачами, письменники прагнуть, щоб принаймні читаючі люди, які презентують справжню еліту України, сприйняли ці меседжі й почали вголос говорити про нагальні проблеми свого суспільства.

Підтвердженням нашої думки є той факт, що Ліна Костенко під час презентації книжки в Харкові (5) наголосила, що настав час обговорювати все разом, бо політикам байдуже і до літератури, зокрема й до її творчості, і до проблем українського суспільства загалом.

Таким чином Ліна Василівна пропонує своєрідний літопис перших чотирьох років ХХІ (з 2000 по 2004 роки) століття у вигляді щоденника 35-річного програміста, а Юрій Андрухович у збірці есеїв подає власні меседжі до українського суспільства з рецепцією на події 2010 – 2014 років, зіставлення яких видається надзвичайно важливим, адже Ліна Костенко завершує свій роман оптимістичними сподіваннями змін на краще, які були б природним ходом розвитку подій після Майдану, а Юрій Андрухович констатує події, якими жила Україна через десять років потому.

Мета статті – аналіз та інтерпретація рецепції сучасного українського літературного простору в аналізованих текстах.

Простежимо, як саме були сприйняті ці “меседжі” першими реципієнтами-критиками. Олег Коцарев визначив роман Ліни Костенко як діагноз інтелігенції, яка вміє тільки плакати: “Уважно і засмучено головний герой виписує проблеми України: політичне зрадництво, хронічні поразки, екологічні катастрофи, занепад культури, мови і мовної культури... А от що менш очікуване – то цитування, наприклад, одного давнішого вірша Юрія Андруховича зі знаменитими рядками про хворобу: нею можна пишатись, вона психічна” (6).

Як зазначає одна з читачок ТСН-ок Ю. Андруховича у своїй рецензії (7): “Ця книга – зріз історії України останніх років. Це штрихові замальовки “битовухи” нашого життя, яку ми вже не помічаємо. Бо в ній народжуємося, у ній живемо і сприймаємо це, як належне. Ми звикли, що заробляти – тільки в Італії, що “касиршам” на вокзалах не обов’язково бути привітними, але все добре, поки по телевізору крутять “нормаліни”, поки можна дискутувати про долар та політику. “У нашому суспільстві не існує ні емігрантів, ні безробітних, ні бідних”. У 2011 з екранів, як мантру, повторювали “Толовне, щоб не було війни”, а далі – сюжети з обличчями політиків та обіцянок прав, гарантій, реформ. ...Майдан минув, а суспільство знову затягується в ту ж трясовину. І насправді не так багато змінилося”.

Як наголошує літературознавець Д. Дроздовський (2015), “автор недаремно обирає жанр есеїв, адже есеї за визначенням – те, що має спонукати людину до мислення, провокуючи залучати в поле рефлексії найгостріші суспільно-політичні питання, які часто перебувають “під табу”. Загалом, Андрухович вірить у людину і пропонує цю книжку читачеві тому, що вірить у можливість “позитивного переродження”.

Об’єктом дослідження є актуальні проблеми українського суспільства, зокрема рівня сучасної української літератури, порушені Ліною Костенко в романі “Записки українського самашедшого” та книзі есеїв Юрія Андруховича “Тут похований Фантомас”, які так уперто ігнорують наші сучасники, а тому й залишаються нерозв’язаними.

Нашими завданнями є:

– виокремити та окреслити досліджувані проблеми в ТСН-ках Ю. Андруховича та в романі Ліни Костенко;

– дати цілісний аналіз рецепції стану літератури в сучасному суспільстві, представленого авторами в цих творах.

У процесі дослідження збірки Юрія Андруховича ми виокремили три основні проблемно-тематичні групи: за кількістю ТСН-ок найбільше присвячено проблемам музики (“Бенкетні канти злих часів”, “Ковток Дилана”, “ФМ і fm”, “За ґратами”, “Кримінальні хроніки”, “Із різдвом Давидовим”, “Соло для барабанів”, “Поля Атенрай”, “Зорн і радість”, “Концерт із ведмедем”), літературі (“Ліжко його українське”, “Холод”, “Від перекладача”, “Перший національний порнограф”, “Як здобути свободу?”) і кіноматографу (“Улюблена французька фраза”, “Спецоперація “К”, “Ковток Дилана”, “Тагу і табу”, “Тут похований Фантомас”).

Почнемо з назви, сенс якої розкрито в однойменній ТСН-ці “Тут похований Фантомас” (Андрухович, 2015, с. 74–76).

“А що тепер? Що вони дивляться свої профілі в гуглях, тим і живуть. А це? Невже ту саму нечисть, що й їхні батьки в телевізорах?” (Андрухович, 2015, с. 76).

Важко не погодитися з автором, адже сучасна молодь “виховується” насамперед засобами телебачення, яке не вимагає жодних інтелектуальних зусиль, забуло, що таке катарсис і справжня краса. І так буде продовжуватися, допоки батьки не схаменуться і не втратять свою терпимість і до українського телебачення, і до своїх дітей.

Літературі присвячено відносно невелику кількість ТСН-ок, проте в них влучно окреслено проблеми взаємин книжки і читача, книги, письменника і суспільства в сучасній Україні:

- письменник та його місце в суспільстві;
- література в житті молодих людей;
- втрата цінності книги через захоплення Інтернетом;
- вплив літератури на формування свідомого громадянина.

“Ліжко його українське” (Андрухович, 2015, с. 30–32).

“Найкращий поет – мертвий поет”, – за таким принципом оцінюють поетів у нашій країні її чиновники та президенти. Зрештою, чи тільки вони? Найвища форма вшанування поета – це поховати його. У виняткових випадках – це й перепоховати... поет Назар Гончар...

і за життя був серед найкращих... А тепер навіть міністерство освіти вже має повне право публікувати його твори в навчальних програмах... має принаймні повне право не вилучати їх з відти", якщо "...Назарові твори видадуться йому підозрілими, безідейними або ще, чого доброго, націоналістичними" (Андрухович, 2015, с. 30).

"Любити слово – не штука. Спробуй у слові штуку вилюбити. Усі сенси, нонсенси й нюанси вдало донести. Донесеш вдало – такий вірш доносом назовуть. Або м'якше – донесенням. Такий поет називається доносієм. Або донором. Є серед поетів усякі. Віршомази є. Віршиорізи. Віршиолази. Віршиолами. Віршиоловів не вистачає. Бо вірші не пишуться – ловляться" (Андрухович, 2015, с. 31).

"Такої дивовижної здатності вслухатись у слово, у сполучення слів, руйнувати банальні й зачовгані містки між ними і вмить зводити нові, абсолютно свіжі й чисті, я ніде більше не зустрічав... Назар Гончар був арлекіном Львова і арлекіном мови, української. Із його участю вона робилася геніальною та універсальною, ніби закон усесвітнього мерехтіння... Нині його б чимраз частіше затримували на вулицях наших міст за чудернацький вигляд. Ознакою невірної та злої країни є те, що чудувати в ній небезпечно – за тебе візьмуться як не бандюгани, то міліція. Ознакою невірної та злої країни є також те, що бандюгани і міліція нічим навізаєм не відрізняються" (Андрухович, 2015, с. 32).

"Я прошу вас хоча б найближчими днями послухати й почитати його. Він же насправді є, нікуди він не зникав. Спілкуймося з ним – і всім стане краще, я певен" (Андрухович, 2015, с. 31).

"Від перекладача" (Андрухович, 2015, с. 134–136).

"От у Франківську, схоже, доживають віку останні пристойні книгарні. Книжок у мене майже не купують", – розповідає власник однієї з них, мій давній знайомий. "Це просто депресія... Люди наче прибиті якісь... тепер нікому й нічого вже не треба" – "І що, навіть студентам?"... "І їм теж... А що? Усі реферати й так в Інтернеті" (Андрухович, 2015, с. 135).

"Як здобути свободу?" (Андрухович, 2015, с. 162–164).

"В Болгарії «один із трендів – виходити на мітинги, тримаючи перед собою в руках книжки, самі вже назви яких натякають на ситуацію й перегукуються з порядком денним протестів. Тисячі активних читачів демонструють громадянську позицію назвами творів та іменами авторів..." (Андрухович, 2015, с. 163).

З вище процитованого можемо зробити висновок: суспільство, у якому нехтують книгою й письменниками, ризикує втратити право й на належну освіту, можливість якісного співмешкання та й, зрештою, власну незалежність, адже людьми, у яких відсутні моральні, культурні, етичні цінності, набагато легше керувати, бо вони своєю бездуховністю й бездіяльністю вже прирекли себе на рабство.

Ігор Котик у своїй рецензії "Записки..." Ліни Костенко у двох ракурсах: суспільно-політичному та літературно-критичному (8) "звинувачує" головного героя роману ("з-голосом-Ліни-Костенко") у негативному, зневажливому ставленні до сучасної української літератури: "І тут, власне, проситься слово про згадану літературну дискусію й естетичні смаки, про які буцімто не сперечаються. Незважаючи на те, що книжок наш оповідач (любитель Петрарки!) майже не читає, йому дуже свербить поставити діагноз усій сучасній літературі. Ось як він її називає: "сміття", "шизофренічна продукція", "блювотна література" (с. 106), "заслинене матюками плюгавство" (с. 153). З погляду програміста-з-голосом-Ліни-Костенко, літератури тепер в Україні нема, тож жодних прізвищ вона (він) не згадує. ...І цілком можливо, що майбутні українські читачі ставитимуться до книжки Ліни Костенко так, як ставиться її герой до сучасної літератури. Тут не йдеться про якусь помсту – мова про те, що можуть бути проблеми зі сприйняттям шістдесятницької високопарно-поетичної риторики, публіцистичних тирад, моралізаторства й необов'язкового подієвого баласту".

Проаналізуємо, наскільки правомірним є таке “звинувачення”. Під час презентації роману в Харкові в 1911 році Ліна Костенко в переповненій слухачами залі театру зауважила: “Говорять, що українська література нікому не потрібна, що молодь не читає, але ж тираж роману і кількість слухачів у залах доводять, що зовсім ні – якщо якісно, то читають і без епатажу”.

На питання “Що таке сучасний літературний процес?” Ліна Костенко відповіла: “Кожен, що хоче, те й лопоче”: “Не в річці Геракліта... еліта укрусчліта тонула в матюках”. Зі щирою симпатією Ліна Василівна говорить про Сергія Жадана та Юрія Андруховича, вважаючи їх справді талановитими. Не подобається Лесь Подерв’янський через перенасичення його текстів нецензурною лексикою: “Наша література перейняла “воровську феню”... А чому? ...Це не сміливість – жлобське суспільство!”

Однією з найважливіших причин нелюбові до української літератури чимало людей вважають шкільну програму. На цю репліку слухачької аудиторії письменниця відповіла, як завжди, лаконічно й вищерпно: “Говорять, що діти в школі не люблять української літератури, – читати її треба по-людськи – от і полюблять”. Отже, любов до літератури, на думку письменниці, насамперед починається зі шкільного вчителя.

Звернемося безпосередньо до тексту роману (який можемо назвати літописом проблем сучасного суспільства, й не тільки українського), екстраполюючи свою увагу на питаннях літератури, висвітлених у ньому.

Справді, зустрічаємо досить категоричні висловлення-характеристики сучасного літературного процесу, зокрема:

“Шизоїдний селъ свідомості заливає суспільство. Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культу й культики. Речники порожнечі приколюються в епатаж. Увійшли в моду ялові молодички, що описують секс. Шибздики й симулякри викаблужуються в цинізмі. Той убрався в пір’я, рекламує презервативи. Той просторікує про оральний секс, той заповзявся писати виключно матом. А всі разом хочуть насясти на великих, витерти ноги об попередників, проголосивши у тональності язикатої Хвеськи: “Літератури у нас нема”.

А якщо у вас нема літератури, і нема культури, і нема історії, – то чого ж я тут мучуся, ідти ви під три чорти!” (Костенко, 2011, с. 105).

“Тутешній постмодернізм – це капітуляція... Все post і post. ...Двадцять років мали до диспозиції, творили нову літературу, і що ж? ...Підхопили постмодернізм, як вітрянку, розчухали до крові, ну, і яке ж тепер обличчя літератури?” (Костенко, 2011, с. 106).

“...А що, читати теперішніх пофігістів? Ту письменчку, приміром, що назвала свою матір фригідною, а мужчин своєї нації... Гидую повторити, як вона назвала мужчин своєї нації. Чи тих биндюжників слова, що допінгують свою нездарність цинізмом? Чи тих потасканих німфеток, що все вивертають свій “тілесний низ”?” (Костенко, 2011, с. 115).

Конкретних імен нема, проте читач, ознайомлений з творами сучасних письменників, добре розуміє, про кого йдеться, зокрема й перифраз про Оксану Забужко з її скандалним романом “Польові дослідження з українського сексу”.

Проблема сучасної літератури не лише у виборі низькопробної тематики й матерній мові, розрахованій на посереднього читача, а й у відсутності висококваліфікованої критики й особистої авторської цензури:

“Сьогодні День свободи преси. ...Свобода справді є. Пиши що хочеш. В тюрму не посадять, у психушку не запроторять. Але можуть убити.

Цензури немає. Натомість є її єзуїтський різновид – темники. Тобто інструкції зверху, списки рекомендованих тем. Щось навіть гірше, ніж заборона. Інтоксикація слова, внутрішньовенне вливання брехні.

А от кому тепер на правду свобода – то це бульварній пресі і жовтій. Тиражі великі, поліграфія супер. [...] Культивується порно, приблатняк, матерщина. У нас тепер така свобода, наче

сміттєпровід прорвало. Свобода хамства, свобода невігластва, свобода ненависті до України. Все, що є нищого й зловорожого, вигрівається під сонцем нашої демократії. Україною правлять люди, які її не люблять і яка їм чужа” (Костенко, 2011, с. 129–130); “Краще б такої України взагалі не було. Мріяли б про неї, боролися б. Підросли б нові покоління, ладні за неї життя віддати. Література була б – хай заборонена, хай самвидавська, але ж література, а не це заслинене матюками плюгавство” (Костенко, 2011, с. 153).

Співзвучними до думок Андруховича є й роздуми про моду на читання, вартість книжок, потреба у книгарнях: “Підручників не вистачає. Книжки шалено дорогі. Та тепер вже й не модно читати. Тепер модно ловити кайф. Хто тепер читає Флобера, Байрона чи Шекспіра? [...] Тепер час просунутих. Час рімейків, сиквелів і адаптацій. Кажу батькові: – Скоро література взагалі не буде потрібна. Що ж ти перекладаєш класику? Хто буде читати великих?” (Костенко, 2011, с. 192); “...Щось вичерпується у людства. Людство й не помітило, що перестало створювати казки, і навіть розповідати їх дітям на ніч. Є в нього і Ейнштейн, і Гейтс, і глобальна мережа, і космічні станції. Є Міккі Маус і Гаррі Поттер. Але немає Андерсена. Як помер понад століття тому, так більше й не з’являвся” (Костенко, 2011, с. 195); “Приміщення вихоплюють з-під редакцій. З-під академічних інститутів. Оце вчора стояв газетний кіоск, сьогодні там лахи розвісили. Щойно була книгарня, а вже – бутік. Бар. “Еротичний клуб” (Костенко, 2011, с. 294); “Коли я останній раз от просто так полежав і подивився у стелю? Коли прочитав якусь книжку? Уже й не пам’ятаю. Ще мемуари, документалістику, наукову брошуру, а література не йде. Може, така література, чи такий я?

– Це література перехідного періоду, – каже мій батько. – Прийде наступне покоління і створить справжню.

То вже ж прийшло. І створило” (Костенко, 2011, с. 307).

Оповідач у фіналі робить невтішні висновки: “Свобода, рівність і блядство! – такий парафраз охлократії. Естетика нуворішів. Диктат грошових мішків. Моральний ексгібіціонізм придурків. На цьому постане література нового часу. На цьому розквітне шоу-бізнес. На цьому нові покоління втрачатимуть сенс життя” (Костенко, 2011, с. 285), підтверджені ще й відмовою друкувати його “Записки...”: “Видавництво й справді не взяло. І їх можна зрозуміти. Вони вже були прогоріли на українській літературі, і тепер їм потрібні гарантії, що видання не буде збиткове. А хто ж їм такі гарантії дасть? Тим більше, під невідомого автора. От якби я сам спонсорував це видання і сам закупив тираж, тоді інша річ. А так вони покрутили дискетку в руках і навіть з деяким жалем віддали. Порадили підсилити інтригу, підкинути сексу, сублімувати інформацію в детектив. І неодмінно щоб хтось подбав про розкрутку” (Костенко, 2011, с. 311).

Отже, засобами іронії, яка доходить до нищівного сарказму, автори наголошують, що за такого ставлення до літератури неважко втратити свою національну ідентичність і людську гідність, адже література є виявом моральності й культури нації або їх цілковитої відсутності. Письменники акцентують на тому, що зневажливе або байдуже ставлення до неї призводить до деградації суспільства: держава, в якій не помічають цих проблем, приречена.

Прикро, що в шкільних програмах відведено занадто мало часу для вивчення сучасної літератури: за навчальною програмою загальноосвітніх навчальних закладів (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826) (9), в 11 класі (рівень стандарту, академічний рівень) для вивчення сучасної літератури відведено 2 уроки, тобто 90 хвилин, на яких пропонують вивчити, цитуємо: “Історико-культурна картина літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. (на шляху до нового відродження). Літературні угруповання (Бу-Ба-Бу, “Нова дегенерація”, “Пропапа грамота”, “ЛуГоСад” та ін.). Творчість Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука та ін. Утворення АУП (Асоціації українських письменників). Література елітна і масова. Постмодернізм як один із художніх напрямів мистецтва 1990-х років,

його риси. Сучасні часописи та альманахи”. Для профільного рівня – 3 уроки і 2 для огляду російськомовної української поезії. Результатом такого поверхового ознайомлення нерідко є думка молоді про відсутність сучасного літературного процесу, тому вважаємо, що ця проблема вимагає нагального її перегляду: збільшення годин і введення до програми нових імен та творів для вивчення. Безумовно, для уникнення певних казусних випадків (як це сталося з уведенням до підручника з української літератури для 8 класу казки на новий лад про Червону Шапочку Євгена Дударя та уривків із повісті “Льох” В. Медвіда до шкільної хрестоматії (Сучасна українська література..., 2006)) необхідно вкрай обережно обирати тексти для вивчення. Мусимо пам'ятати, що завдання викладача (учителя) шляхом вивчення творчості сучасних авторів вплинути на формування життєвих ідеалів та пріоритетів молоді.

Завдання філолога – донести до учнівської молоді думку про те, що суспільство, у якому нехтують книгою й письменниками, ризикує втратити право й на належну освіту, можливість якісного співмешкання та й, зрештою, власну незалежність – людьми, у яких відсутні моральні, культурні, етичні цінності, набагато легше керувати, бо вони своєю бездуховністю й бездіяльністю вже прирекли себе на рабство; довести, що якість літератури й літературної освіти є катализаторами духовного й інтелектуального рівня суспільства.

У своїй статті ми не претендували на вичерпне висвітлення досліджуваної теми, адже добре усвідомлюємо її масштабність. Проте, обравши предметом аналіз творчого доробку авторів-сучасників, маємо на меті довести необхідність популяризації текстів сучасних українських авторів серед молоді для її долучення до обговорення важливих проблем нашого сьогодення і усвідомлення нею відповідальності за власну долю, долю свого народу й людства загалом.

Примітки

1. <https://uk.m.wikipedia.org> – 07.07.2019.
2. <https://www.livelib.ru/book/1000458052-zapiski-ukrayinskogo-samashedshogo-lina-kostenko> – 07.07.2019.
3. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Блог> – 07.07.2019.
4. <http://myslovo.com/?dictionary> – 07.07.2019.
5. <http://life.pravda.com.ua/culture/2011/02/15/72990/> – 08.07.2019.
6. texty.org.ua/pg/article/kulch/read/26462/ – 08.07.2019.
7. <http://volyn.tabloyid.com/art/tut-pohovanyy-fantomas-abo-knyga-pro-pokaranyh-poganoyu-muzykoju> – 09.07.2019.
8. bukvoid.com.ua 2011 /02/10.
9. <http://mon.gov.ua/content/> - 07. 07. 2019.

Література

- Андрухович, Ю.І. (2015). *Тут похований Фантомас*. Брустурів: Дискурсус.
- Гнатюк, О. (2005). *Процання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика.
- Даниленко, В.Г. (2008). *Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес*. Київ: Академвидав.
- Дроздовський, Д.І. (2015). *Юрій Андрухович: чому Україна любить шабаш?* Взято з <https://dt.ua/CULTURE/yuriy-andruhovich-chomu-ukrayina-lyubit-shabash-.html>
- Сучасна українська література кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.* (2006): [Для ст. шк. віку]: / Упорядкув. текстів, передм., підготовка навч.-метод. матеріалів І.М. Андрусяка. Київ: Школа.
- Яцута, Е. (2015). *“Тут похований фантомас” або книга “про покараних поганою музикою”*. Взято з <http://volyn.tabloyid.com/art/tut-pohovanyy-fantomas-abo-knyga-pro-pokaranyh-poganoyu-muzykoju>

References

- Andrukhovych, Yu. (2015). *Tut pochovanyj Fantomas*. Brusturiv: Dyskursus.

- Hnatiuk, O. (2005). *Proshchannia z imperiyeiu. Ukrains'ki dyskusii pro identychnist'*. Kyiv: Krytyka.
- Danylenko, V.G. (2008). *Lisorub u pusteli: pys'mennyk I literaturnyj process*. Kyiv: Akademydav.
- Drozdovs'kyi, D. (2015). *Yurij Andrukhovych: chomu Ukrayina liubyt'shabash?* Vziato z <https://dt.ua/CULTURE/yuriy-andruhovich-chomu-ukrayina-lyubit-shabash-.html>
- Kostenko, L.V. (2011). *Zapysky ukrains'koho samashedshoho*. Kyiv: "A-ba-ba-ha-la-ma-ha".
- Suchasna ukrains'ka literature kintsia XX st. – pochatku XXI st.* (2006): [Dlia st. shk. viku]: / Uporiadkuv. tekstiv, peredm., pidhotovra navch.-matod. materialiv I.M. Andrusiaka. Kyiv: Shkola.
- Yatsuta, E. (2015). *"Tut pokhovanyj fantomas" abo knyha "pro pokaranykh pohanoiu muzykoiu"*. Vziato z <http://volyn.tabloyid.com/art/tut-pohovanyy-fantomas-abo-knyga-pro-pokaranyh-poganoiu-muzykoyu>

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

УДК811.161.2: 81'232

ВИКОРИСТАННЯ ДВОМОВНИХ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ТА УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ СЛОВНИКІВ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ЗАСОБУ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Барань Є.

*доктор філософії у філологічних науках, доцент
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца
Ракоці II (м. Берегово, Україна) – Ніредьгазький
університет (м. Ніредьгаза, Угорщина)
barany.erszsebet75@gmail.com*

Для успішного вивчення української мови, як і будь-якої іншої, необхідно застосовувати різноманітні засоби навчання, серед яких особливе місце посідають словники як джерела інформації. Учні шкіл з угорською мовою навчання до початку 90-их років вивчали російську мову, української мови серед навчальних дисциплін не було. Після введення української мови до переліку навчальних дисциплін постала нагальна потреба у створенні відповідних підручників, посібників, словників тощо. На початку 90-их років виявилось, що виданий 1961 року в Ужгороді “Угорсько-український словник”, укладачами якого були Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак, та 1963 року в Будапешті “Українсько-угорський словник” за редакцією Лоранта Катони застаріли, не відповідають вимогам сучасності. Лише 1997 року в Ужгороді світ побачив “Угорсько-український, українсько-угорський словничок” Іштвана Палко та Дюлі Палко. Із 1992 року над створенням сучасного словника почали працювати співробітники кафедри української та русинської філології Ніредьгазького інституту. Іштван Удварі опублікував “Базу даних українсько-угорського словника” (Ніредьгаза, 2000-2003).

Мета статті – представити та проаналізувати основні українсько-угорські, угорсько-українські словники, які стають у пригоді учням шкіл з угорською мовою навчання у процесі вивчення української мови як державної. Укладено бібліографію основних двомовних українсько-угорських та угорсько-українських словників, якими користуються учні в навчальному процесі. Виявлено, що використання двомовних українсько-угорських та угорсько-українських словників як джерел інформації в навчальному процесі допомагають учням засвоювати та сприймати нову інформацію, осмислювати суспільні процеси сьогодення, застосовувати набуті знання, розв’язувати різноманітні життєві виклики. Маємо надію, що в майбутньому з’являться українсько-угорські та угорсько-українські онлайн-словники.

Ключові слова: українсько-угорські, угорсько-українські словники, державна мова, школи з мовами національних меншин, вивчення української мови.

THE USE OF BILINGUAL UKRAINIAN-HUNGARIAN AND HUNGARIAN-UKRAINIAN DICTIONARIES AS EFFECTIVE TOOLS OF LEARNING THE STATE LANGUAGE

Baran I.

Ph.D in Philology

*Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehovo –
University of Nyiregyháza, Nyiregyháza*

Introduction. For successful learning of the Ukrainian language, as well as any language, it is necessary to use a variety of teaching tools, among which dictionaries occupy a special place as a source of information. Pupils of the schools with the Hungarian language of instruction until the beginning of the 1990s studied Russian language, and there was no Ukrainian language among the educational disciplines. After the introduction of the Ukrainian language into the list of educational disciplines, there was an urgent need to develop appropriate textbooks, handbooks, dictionaries, etc. In the early 90's it turned out that the Hungarian-Ukrainian dictionary published in 1961 in Uzhgorod, the compilers of which were Pavlo Chuchka, Alexander Roth, Yuriy Sak and the Ukrainian-Hungarian Dictionary, edited by Lórant Katona in 1963 in Budapest are out of date and do not meet the requirements of modern times. Only in 1997 in Uzhgorod the world saw the "Hungarian-Ukrainian, Ukrainian-Hungarian dictionary" by István Palkó and Gyula Palkó. Since 1992, the staff of the Department of Ukrainian and Ruthenian Philology of the University of Nyíregyháza began work on creating a new vocabulary. István Udvari published "The database of the Ukrainian-Hungarian Dictionary" (Nyíregyháza, 2000-2003).

Purpose. The aim of the article is to present and analyze the main Ukrainian-Hungarian, Hungarian-Ukrainian dictionaries, which are useful for pupils in the process of learning the Ukrainian language as a state language in the schools with the Hungarian language of instruction. A descriptive method of analysis of intelligence information are applied.

Results. A bibliography of the bilingual Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian dictionaries used by pupils in the educational process has been compiled.

Conclusion. It is revealed that the use of bilingual Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian dictionaries as sources of information in the educational process help students to learn and perceive new information, to comprehend social processes of the present, to use acquired knowledge, to solve various life challenges. We hope that Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian online dictionaries will appear in the future.

Keywords: Ukrainian-Hungarian, Hungarian-Ukrainian dictionaries, state language, the schools with instruction in the languages of national minorities, learning the Ukrainian language.

Вивчення державної мови в школах із мовами національних меншин стало обов'язковим після проголошення незалежності України. Для успішного вивчення української мови, як і будь-якої іншої, необхідно застосовувати різноманітні засоби навчання, серед яких особливе місце посідають словники як джерела інформації. Словник, будучи незамінним доповненням до підручника, допомагає сприймати, усвідомлювати, оперувати, аналізувати та засвоювати значний обсяг інформації (Кирикилиця, 2018. с. 89).

Учні шкіл з угорською мовою навчання до початку 90-их років вивчали російську мову, української мови серед навчальних дисциплін не було. Після введення української мови до переліку навчальних дисциплін постала нагальна потреба у створенні відповідних підручників, посібників, словників тощо. На початку 90-их років виявилось, що виданий 1961 року в Ужгороді "Угорсько-український словник", укладачами якого були Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак, та 1963 року в Будапешті "Українсько-угорський словник" за редакцією Лоранта Катони застаріли, не відповідають вимогам сучасності. Хоч загальновідомо, що свого часу вони були лексикографічними виданнями високої якості, до того ж перший був удосконаленою та найбільш повною лексикографічною працею того часу і попередніх періодів історії угорсько-українського словникарства, містив коротку характеристику угорської мови, а другий – найповнішим українсько-угорським словником за всю історію українсько-угорського словникарства, у який включено опис особливостей української мови (детальну характеристику цих словників подано у статті Барань, 2018, с. 29–31).

Аналіз найновіших українсько-угорських та угорсько-українських словників представлено у статті Єлизавети Барань та Вільмоша Газдага (Bárány, Gazdag, 2017, с. 42–64).

Мета статті – представити та проаналізувати основні українсько-угорські, угорсько-українські словники, які стають у пригоді учням шкіл з угорською мовою навчання у процесі вивчення української мови як державної.

Через 40 років після появи словника Чучки – Рота – Сака та Катони Україна здобула незалежність, проте умови для виходу сучасного лексикографічного видання так і не склалися. 1997 року в Ужгороді світ побачив “Угорсько-український, українсько-угорський словничок” Іштвана Палко та Дюлі Палко. Його так звану компенсуючу роль підтверджує і той факт, що Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти рекомендував видання до використання в школах. Словничок (в угорсько-українській та українсько-угорській частинах нараховується близько 10 тисяч слів), як читаємо в передмові, “готувався для тих, хто знайомиться з українською мовою”. Пізніше словничок видавався ще двічі (Ужгород, 2012 та Львів, 2015) з аналогічним до видання 1997 року словниковим складом.

Із 1992 року над створенням сучасного словника почали працювати співробітники кафедри української та русинської філології Ніредьгазького інституту. Іштван Удварі опублікував “Базу даних українсько-угорського словника” (2000-2003) (1), у якій число реєстрових слів сягає 92 тисяч, що, як дізнаємося з передмови до виданого пізніше “Угорсько-українського словника”, “можна назвати бібліографічною рідкістю”. Вихід у світ цього словника був важливою подією, оскільки з 1963 року не з’являлося нічого подібного. У передмові до останнього тому (а щодо часу видання – першого) головний редактор І. Удварі зазначив таке: “На початку 1998 року я вирішив збагатити українську славістичну літературу українсько-угорським словником. Як дослідник та викладач-практик, я відчув нагальну потребу створення такого словника” (Udvari, 2000, с. 5). До шеститомної бази даних з’явилося видання “Словозміна української мови”, автором якого є Олександр Тараненко (2003). Було вирішено додати до словника таблиці відмінювання та дієвідмінювання відповідно до традицій угорської лексикографії “з метою якомога повнішої характеристики особливостей відмінювання та дієвідмінювання слів української мови” (див. розділ “Словозміна української мови”. Проект обговорення та лексикографічної апробації, 2003, с. 11). Типи відмінювання побудовані з урахуванням флексійних, морфологічних та акцентних підтипів. Олександр Тараненко подає навіть окремі зразки відмінювання, а також варіанти відмінювання слів. Розподіл іменників за особливостями словозміни здійснено на основі їх групування за чотирма типами відмінювання, а в межах першої та другої відмін також за належністю до твердої, м’якої та мішаної груп відмінювання. Наступні лінії розподілу іменників здійснено за належністю до категорій істот – неістот; за особливостями непрямих відмінків (насамперед родового, кличного та місцевого), морфологічних змін та переміщення наголосу при відмінюванні. Парадигми прикметників розглянуто за характером кінцевого приголосного основи (тверду і м’яку групу відмінювання), окремо виділено прикметники на *-лиций*. Парадигми дієслів визначено за характером особових закінчень в однині і множині теперішнього або майбутнього часу (дієслова I дієвідміни поділяються на 8 структурних класів, а дієслова II дієвідміни – на чотири класи), окремо виділено атематичні дієслова.

У словнику в межах словникової статті наводиться традиційно прийнята для слів різних частин мови граматична парадигма. Укладачі мали на меті до кожного заголовного слова додати цифровий або цифрово-літерний індекс, що відсилає користувача до певної таблиці. Однак відповідний індекс наведено лише до заголовних слів першого тому (А–Б). До прикладу, при заголовному слові *аустол*, *-а* індекс відсилає нас до таблиці 19 “Словозміни”, де вміщено зразок відмінювання іменників чоловічого роду назв істот II відміни твердої групи з кінцевим приголосним у називному відмінку із закінченням *-e* в кличному відмінку на прикладі іменника *студент*; при заголовному слові *багнистий* індекс відсилає нас до таблиці 58 “Словозміни”, де подано зразок відмінювання прикметників твердої групи чоловічого, жіночого і середнього

родів на прикладі прикметника *старий*; при заголовному слові *благати* індекс відсилає до таблиці 81, де вміщено зразок дієвідмінювання дієслів I дієвідміни із суфіксом *-a-* (графічно також *-я-*) в інфінітиві і *[-aj- (-aj-)]у* тепершньому та майбутньому часі на прикладі дієслова *пускати*.

Як продовження завдяки старанням Іштвана Удварі і його співробітників побачив світ сучасний двотомний “Угорсько-український словник” (2005: I. A–Ly, 2006: II. M–Zs). Цільовою аудиторією цього лексикону є угорськомовні особи, які ставлять за мету вивчити українську мову на базовому, середньому чи вищому рівнях. При цьому принцип будови угорських заголовних слів такий, що добре прислужиться і тим користувачам, для яких українська є рідною. Загальна кількість реєстрових слів у двох томах перевищує 71 тисячу. До сьогодні це найоб’ємніший та найповніший угорсько-український словник (детальніше: Bárány, 2006; 2007).

Можемо стверджувати, що при укладанні редактованих Іштваном Удварі “Бази даних українсько-угорського словника” та “Угорсько-українського словника” була здійснена величезна робота. Продовжуючи кращі традиції Ласлова Чопея, науковець разом із колегами створив словники світового рівня, що збагатили культурну спадщину народів, які живуть поруч у Карпатському регіоні. Серія редактованих Іштваном Удварі українсько-угорських та угорсько-українських словників є серйозною допомогою для угорців під час вивчення української мови, а також прислужиться і українцям при вивченні угорської.

В Ужгороді 2001 року “Угорсько-український словник” словник видано директором Центру гунгарології УжНУ професором Петром Лизанцем. Для людини, рідною мовою якої є угорська, він допомагає на початковій фазі (кількість слів становить 20 тисяч) вивчення української мови. Укладач залучив до реєстру найбільш уживані фразеологічні звороти.

Невеличкий за обсягом словничок (3500 реєстрових слів) укладений методистом Берегівської філії Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти Світланою Ньорбою (2003). Укладач уважала за необхідне умістити переклад загальноновживаних виразів, серед них і етикетні вислови, назви чисел, часових понять, кольорів, якостей та властивостей людини, питання відмінкових форм іменників та приклади торгової лексики. До іменників подано закінчення родового відмінка однини, до множинних іменників – закінчення родового відмінка множини. Крім угорського відповідника, до більшості українських усталених виразів наведено значення українською мовою. Словник став у пригоді учням шкіл з угорською мовою навчання, які ознайомлювалися з державною мовою в школі під час уроків.

Працівниками Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II було укладено “Угорсько-український словничок” (2006) та “Українсько-угорський словничок” (2008 і 2015²), аби надати допомогу учням шкіл з угорською мовою навчання. У реєстрі словника міститься двадцять тисяч заголовних слів, серед яких знаходимо і нові та найновіші слова технічної термінології (Gazdag, 2009, с. 6). Після реєстрових слів українсько-угорського словника зазначена їх граматична структура: до іменників та числівників подається закінчення родового відмінка, для прикладу: *горизонт (-ту)*, *грамотність (-ності)*, *льотчик (-ка)*, *мільярд, п’ять (-ти, -тьох)*, *тисяча (-чі)*; до реєстрових дієслів подано закінчення першої та другої особи однини, для прикладу: *готуватися (-туюся, -туєшся)*, *мовчати (-чу, -чиш)*.

Поява 2009 року сучасного угорсько-українського та українсько-угорського словника усталених виразів – важливий крок у розвитку українсько-угорської лексикографії (Лизанець, 2009а; б). У підготовці їх до видання, крім укладача Петра Лизанця, взяли участь Елеонора Берта, Кріштоф Шереш та Маріанна Яцкович. Реєстр угорсько-українського словника містить близько 9 тисяч найбільш уживаних угорських усталених словосполучень та виразів і 16 тисяч їхніх українських відповідників та синонімів. Така сама кількість усталених виразів та їх відповідників нараховується і в українсько-угорському словнику. Укладач Петро Лизанець у передмові до словника наголошує на важливості створення єдиного корпусу угорсько-

української та українсько-угорської бази фразеологізмів. Пропонований словник є першим такого типу в українському та угорському мовознавстві. Укладачі обґрунтовують необхідність його створення тим, що на Закарпатті діє понад сто шкіл з угорською мовою навчання, із 1963 року в Ужгородському національному університеті є угорське відділення, у місті Берегове функціонує вищий навчальний заклад, відомий під назвою Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II з угорською мовою навчання та низка угорських груп у різних навчальних закладах Закарпаття (цей перелік доповнимо Центром угорської мови Київського національного лінгвістичного університету). У передмові наголошено на тому, що укладання двомовного словника сталих словосполучень і виразів української та угорської мов, які типологічно є різними, – справа надзвичайно відповідальна, адже дослівний переклад сталих словосполучень з однієї мови на іншу не завжди можливий, зазвичай слід шукати найкращий відповідник. Словник призначений для допомоги учням та вчителям, а також працівникам ЗМІ.

Варто зазначити, що укладачі влучно підбирають до українських стійких зворотів угорські відповідники, до прикладу: *зуби з їсти / проїсти на чому-н., в чому-н. – kitanulja valaminek csínját-bínját; kisujjában van a dolog; valaminek a mestere; nagy mester valamiben; своя рука у кого-небудь, де-небудь – számíthat valakire; van egy megbízható embere valahol; Dunába hordja a vizet – у Тулу зі своїм самоваром не їздять.*

Цінно й те, що до одного усталеного словосполучення підібрано кілька синонімічних фразеологізмів з іншої мови, для прикладу: *що є цилу – teljes/minden erejéből; ahogy csak bír; ahogy csak erejéből telik/bírja/futja; minden erejét megfeszítve/összeszedve (506); яка муха його вкусила? – mi ütött belé? mi lelte? mi az ördög van vele? mi a baja? bal lábbal kelt fel? mi a szósz van vele? mi bántja? (524); egy szalmaszálát sem tesz arrébb/odébb – пльцем не ворухнути / не поворухнути / не рушити / не кивнути; (і) за холодну воду не брутися (не взятися); ні однієї соломинки не поставить дали (146). Маємо надію, що цей словник стане в нагоді випускникам шкіл з угорською мовою навчання, які беруть участь у зовнішньому незалежному оцінюванні з української мови та літератури, адже завдання містять і питання, що вимагають розуміння фразеологізмів.*

“Українсько-угорський словник прислівників” за редакцією Єлизавети Барань та Юрія Онуфера (Берегово, 2014) наразі доступний лише в електронній формі (2). Мета його створення – допомогти кращому засвоєнню української мови угорцями. Ідея створення українсько-угорського словника прислівників виникла з практичних потреб. Прислівники української мови утворюють складну систему. Правильна (літературна) вимова (в українській мові наголос може падати на будь-який склад), правопис прислівників як “наймолодшої” частини мови часто не прив’язується до правил. Крім цього, частина прислівників, поширених у закарпатських говорах, не вживається в літературному мовленні, і навпаки, – серед прислівників, які належать до літературної форми мови, є й такі, що не вживаються в закарпатських українських говорах. Це ускладнює засвоєння цієї частини мови угорцями. Виходячи з указанного вище, укладачі поставили перед собою мету – надати допомогу, насамперед учням загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання, які на уроках вивчають систему прислівників української мови або ж готуються до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови.

До реєстру залучено найбільш уживані прислівники української мови (близько 5 тисяч реєстрових слів) та їх угорські відповідники. Уміщено і вживані в розмовному стилі мовлення прислівники. Поставлено наголоси, для багатозначних слів показано їх найпоширеніші значення. Наведемо кілька прикладів: *анітрóхи – egy cseppet sem, egyáltalán nem, legkevésbé sem; бажано – predkívánatos, szükséges; басом – mélyhangon, basszusban, basszus hangon; átv дивитися в поглядати басом – mogorva v savanyú képet vág; криво – 1. görbén, ferdén; криво дивитися на кого, що – a) görbeszemelnézkire; b) gyanakodvanézkire, vmire; 2. hamisan; криво свідчити – hamistanúvallomásttesz; криво усміхатися – a) hamisanmosolyogvelmosolyodik,*

b) gúnyosanelmosolyodik; *lágidno* – nép 1. szelíden, jámborul; 2. puhán, lágyan, kellemesen; 3. *átv* enyhén; 4. nyugodtan, csendben, békésen; *нанівець* – 1. végleg, teljesen; *зводитинанівець* – a) tönkre tesz; b) nullára csökkent; *нішло всенанівець* – füstbe megy; *сходитинанівець* – a) fokozatosan eltűnik, elvész; b) jelentőségét veszti; 2. egészen; *укуні* – 1. együtt, közösen, együttesen, társasan; *жити з кимукуні* – együttélvvel; 2. ssze(-), egybe(-).

Як бачимо, використання двомовних українсько-угорських та угорсько-українських словників як джерел інформації в навчальному процесі допомагають учням засвоювати та сприймати нову інформацію, осмислювати суспільні процеси сьогодення, застосовувати набуті знання, розв'язувати різноманітні життєві виклики. Маємо надію, що в майбутньому з'являться українсько-угорські та угорсько-українські онлайн-словники.

Примітки:

1. Характеристика “Бази даних українсько-угорського словника” та “Угорсько-українського словника” за редакцією Іштвана Удварі вийшла друком окремою статтею (Барань1, 2018. с. 181–188).

2. <http://genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/magyar-nyelvu-oktatasi-jegyzetek-es-magyar-nyelvu-szaknyelvi-szotarak-keszítése-a-nyertesek-dokumentumai-725/sztrteljesanyaga-1.pdf> – 09.07.2019.

Література

- Барань, С. (20181). “База даних українсько-угорського словника” та “Угорсько-український словник” за редакцією Іштвана Удварі як цінні лексикографічні праці. *Acta Hungarica*. Ужгород – Ungvár: Autdor – Shark. 23, 181–188.
- Барань, С. (20182). *Новий етап у розвитку українсько-угорського та угорсько-українського словникарства (з середини ХХ століття до наших днів)*. Kocsis Mihály (ред.), Hungaro-Ruthenica VIII. Szeged. 29–41.
- Кирикилиця, В.В. (2015). Формування іншомовних знань і навичок студентів немовних спеціальностей у процесі роботи зі словниками. *Наукові записки. Серія: педагогічна* (1), 88–94.
- Тараненко О.О. (2003). *Словозміна української мови. Ige- és névszóragozás az ukrán nyelvben*. GlossariumUkrainicum 8. Ниредьгаза– Nyíregyháza.
- Bárány, E. (2006). *Udvari István Magyar-ukrán szótár 1. A–Ly*. 2005. Magyar Nyelv, 102. 108–110.
- Bárány, E. (2007). *Udvari István Magyar-ukrán szótár 2. M–Zs*. 2006. Magyar Nyelv, 103. 502–504.
- Bárány E. Gazdag V. (2017). *Magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak a 21. században*. Fábrián Z. (szerk.). *A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 42–64. (Lexikográfiai füzetek 8.).
- Gazdag, V. (2009). *Az államnyelv elsajátítását segíti. Megjelent az ukrán–magyar kisszótár*. KárpátInfo, (21 січня) 6.

Лексикографічні джерела

- Барань, С., Онуфер, Ю. (2014). *Українсько-угорський словник прислівників. Ukrán–magyar határozószók szótára*. Берегово.
- Katona, L. (1963). *Ukrán–magyar szótár. Українсько-угорський словник*. Будапешт–Ужгород: Видавництво Угорської академії Наук–Закарпатське обласне видавництво.
- Лизанець, П. (2001). *Magyar–ukrán szótár. Угорсько-український словник*. Ужгород: ІВА.
- Лизанець, П. (2005; 20082). *Ukrán–magyar szótár. Українсько-угорський словник*. Ужгород: ІВА.
- Лизанець, П. (2009a). *Magyar–ukrán állandósult kifejezések szótára. Угорсько-український словник сталих словосполучень та виразів*. Ужгород: Карпати.

- Лизанець, П. (2009б). *Ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára. Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів*. Ужгород: Карпати.
- Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український словничок* (2006). (Fxszerk. Kytyuk I., szerk. Bárány E., Csernicskó I., Dzsanda G., Híres K., Márku A.). Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Ньорба, С. (2003). *Водограй. Українсько–угорський словник. Угорсько-український словник. Фразеологічний словник*. Ужгород: Гражда.
- Palkó, I., Palkó, G. (1997). *Magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótár iskolásoknak és másoknak. Угорсько-український, українсько-угорський малий словник*. Ungvár: Tárogató Könyvek.
- Palkó, I. (2012). *Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український малий словник. Ukrán–magyar kisszótár. Українсько-угорський малий словник*. Ужгород: Без видавництва.
- Palkó, I. (2015). *Magyar–ukrán, ukrán–magyar szótár. Угорсько-український, українсько-угорський словник*. Львів: Світ.
- Udvari, I. (2005–2006). *Magyar–ukrán szótár I–II. Glossarium Ucrainicum 8. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.*
- Udvari, I. (2000–2003). *Ukrán–magyar szótári adatbázis I–VI. Glossarium Ucrainicum 2–7. Nyíregyháza.*
- Ukrán–magyar kisszótár* (2008; 20152). *Українсько–угорський словничок*. Bárány E., Dzsanda G. Kótyuk I. Libák N. Margitics K. Csernicskó I. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Чучка, П., Рот, О., Сак, Ю. (1961). *Угорсько-український словник*. Будапешт–Ужгород: Видавництво Угорської академії наук–Закарпатське обласне видавництво.

References

- Baran, Ie. (20181). “Baza danych ukrajinsko-uhorskocho slovnyka” ta “Uhorsko-ukrajinskyj slovnyk za redakciieju Istvana Udvari jak cinni leksyografichni. *Acta Hungarica*. Uzghorod: Autdor – Shark, 23, 181–188.
- Baran, Ie. (20182). *Novyj etap u rozvytku ukrajinsko-uhorskocho tauhorsko-ukrajinskocho slovnykarstva (z seredyny XX stolittia do nasych dniv)*. Kocsis M. (red.). Hungaro-Ruthenica VIII. Szeged. 29–41.
- Kyrykylucia, V. V. (2015). Formuvannia inshomovnykh znan i navychok studentiv nemovnykh specialnostej u procesi roboty zi slovnykamy. *Naukovi zapysky. Seria: pedagogichna* (1), 88–94.
- Taranenko, O. O. (2003). *Slovozmína ukrajinskoji movy*. GlossariumUcrainicum 8. Nyíregyháza.
- Bárány, E. (2006). *Udvari István Magyar–ukrán szótár 1. A–Ly*. 2005. Magyar Nyelv, 102. 108–110.
- Bárány, E. (2007). *Udvari István Magyar–ukrán szótár 2. M–Zs*. 2006. Magyar Nyelv, 103. 502–504.
- Bárány, E., Gazdag V. (2017). *Magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak a 21. században*. Fábíán Z. (szerk.). *A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 42–64. (Lexikográfiai füzetek 8.).
- Gazdag, V. (2009). *Az államnyelv elsajátítását segíti. Megjelent az ukrán–magyar kisszótár*. KárpátInfo, (21 січня) 6.

УДК 81'25 – 051:331.5

СУЧАСНИЙ СТАН ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ: ВИКЛИКИ, ПРОПОЗИЦІЇ, РЕКОМЕНДАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Борщовецька В.Д.

кандидат педагогічних наук, доцент

Білоцерківський національний аграрний університет

borschchovetska@gmail.com

Публікація аналізує соціальну сутність перекладу, сучасний ринок перекладацьких послуг. Розглянуто виклики та пропозиції ринку перекладачів, визначено посади, які можуть обіймати сучасні перекладачі. Окреслено вимоги до підготовки майбутніх фахівців з перекладу відповідно до державного Стандарту вищої освіти бакалавра філології. Розкрито компетентності, які мають бути сформовані в майбутніх перекладачів у процесі здійснення ними як усного, так і письмового перекладу з погляду схарактеризованих особливостей цих різновидів перекладу. Проаналізовано джерела перекладацької роботи, з'ясовано їхні переваги і недоліки. Здійснено компаративний аналіз двох типів перекладачів. Запропоновано методичні рекомендації для майбутніх перекладачів з метою працевлаштування та окреслено перспективи для подальших досліджень у галузі перекладу.

Ключові слова: перекладач, компетентності, стандарти, ринок праці, принципи перекладацької діяльності.

CURRENT STATE OF THE TRANSLATION LABOR MARKET: CHALLENGES, PROPOSALS, RECOMMENDATIONS, PROSPECTS

Borshchovetska V.D.

PhD in Linguistics Associate Professor

Bila Tserkva National Agrarian University

The article deals with the modern challenges to the training of translators as well interpreters. Translation/Interpretation nowadays is a means of cross-cultural understanding and multilingual communication between people in different spheres of their activities. The process of translation/interpretation envisages the appearance of the target text, maintaining the relation of communicative equivalency with the origin text and it is simultaneously accepted in the target culture.

The modern political, economic and educational development of the world society determine the new requirements to training the translators/interpreters for the professional activity. In this respect the great importance is given to their competences which involves both, translating and interpreting. In translation they differentiate between equivalent (full) and heterovalent (shortened) kinds. During equivalent translation the translator has to translate the intention of the original text author, while during the heterovalent translation he or she has to use the original text as the source for target text with the different intention due to the necessary needs.

Interpreting can be of three kinds: successive, glance translation and synchronic. Anyway, for doing translation, the future specialist has to possess the translation/interpretation competence. The last includes the knowledge about the main theories and concepts in the field of humanities, ethics and law norms, modern, modern methods of linguistic research, sociolinguistic peculiarities, the main categories and types of translation.

The National standard Guides for Translating/Interpreting determines the next competences for the future translators/interpreters: integral. Common and special (professional).

In terms of this publication we will focus on the professional one, as we consider it accumulates the skills of the two previously mentioned ones, namely: integral and common and it definitely is a priority in the job market.

The modern translator/interpreter can have in-house or free lance. status. The advantages and disadvantage of both of them are analysed in details in this publication. In both cases the translator/interpreter has to be an expert in the native language knowledge, to know the subject of translation, its terminology to have a high level of literacy and editing skills.

The main principles of the professional activity of the translators/interpreters are highlighted in the article. Some methodological recommendations have been developed for the future specialists in the field of translation.

It has been established that the research in the field of PMAT, forming the translation memory will be of great interest for the scholars in the nearest future.

Key words: translator/interpreter, competences, standards, job market, principles of the translation/interpretation activity.

Актуальність дослідження має подвійне значення: по-перше, це висвітлення вимог перекладацького ринку праці, зокрема до формування компетентностей перекладача; по-друге, це порушення питання, що стосується передусім переорієнтації підготовки фахівців з перекладу відповідно до викликів сучасного ринку праці, з одного боку, та Стандарту вищої освіти бакалавра філології, з другого боку.

Проблемі перекладу присвячено низку праць, у яких досліджувалися теоретичні й психологічні аспекти процесу перекладу (І.О. Зимня, А.Ф. Ширяєв), проблеми теорії усного послідовного і синхронного перекладу (Р.К. Міньяр-Белоручев), компоненти перекладацької компетентності (W. Kutz, RASTE group), взаємозв'язок навчання аудіювання й говоріння в межах професійної перекладацької діяльності (Н.Н. Гавриленко), розкрито специфіку перекладацького читання в процесі письмового перекладу (Я.Г. Фабрична). Однак недостатньо уваги приділено аналізу сучасного перекладацького ринку щодо підготовки майбутніх фахівців з перекладу з огляду на виклики сучасної перекладацької індустрії.

Мета цієї розвідки полягає в аналізі вимог до підготовки майбутніх вітчизняних перекладачів відповідно до державного Стандарту вищої освіти бакалавра філології та викликів сучасного перекладацького ринку праці,

Переклад у сучасних умовах є засобом двомовної та багатомовної комунікації між людьми, у різних галузях їхньої діяльності, від побутових до науково-технічних текстів в усній чи письмовій формі. Процес перекладу передбачає процес породження тексту перекладу, що зберігає відношення комунікативної еквівалентності з текстом оригіналу, будучи одночасно прийнятним у цільовій культурі.

Розвиток вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень з перекладознавчої науки свідчить про попит суспільства на фахівців з перекладу. Такий попит зумовлений інтеграційними процесами України з навколишньою міжнародною спільнотою в усіх секторах національної економіки. Перекладач виступає медіатором мультикультур, носієм етичних норм соціуму, провідником інноваційних підходів, ідей в умовах глобалізації.

У цьому контексті завданням майбутнього перекладача є забезпечення міжмовної та міжкультурної усної та письмової комунікації, міжмовного і міжкультурного обміну інформацією в різних галузях шляхом перекладу різноманітних за змістом та жанром текстів іноземною (іноземними) та українською мовою.

Стрімкий політичний, економічний та освітній розвиток суспільства і світової спільноти загалом зумовлює нові вимоги до підготовки майбутніх перекладачів для професійної діяльності. Останні знаходять своє відображення у зарубіжних та вітчизняних документах, зокрема: *National Standard Guide for Community Interpreting* (Toronto, 2010) та *Проект Стандарту вищої освіти України* (Київ, 2016).

Фахівець з перекладу компетентний у здійсненні письмового перекладу та усного перекладу на професійному рівні; здійсненні перекладу науково-технічної літератури на професійному

рівні; наданні професійної консультації з питань перекладу; редагуванні перекладу; викладанні іноземної мови в загальноосвітній школі та в дошкільних закладах (за умови проходження психолого-педагогічного циклу дисциплін).

Компетентності майбутнього перекладача – це характеристики, якості особистості, які зумовлюють її здатність виконувати перекладацьку діяльність на основі набутих знань і сформованих на їх основі навичок та розвинутих умінь.

Компетентності фахівця з перекладу визначають цілі освітньої і професійної підготовки випускника вищого мовного навчального закладу, його складники, інші соціально важливі якості, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації, а також місце випускника у структурі освітньої галузі держави та основні вимоги до нього.

Компетентності перекладача охоплюють письмовий та усний види перекладу.

У письмовому перекладі розрізняють еквівалентний (повний) та гетеровалентний (скорочений – анотація, реферат тощо) його види. В еквівалентному перекладі перекладач має інтерпретувати інтенцію автора тексту оригіналу, а в гетеровалентному – використати текст оригіналу як джерело для відбору інформації, необхідної для створення тексту перекладу іншою інтенцією, відповідно до замовлення чи власної ініціативи.

Усний переклад поділяється на три основні види: послідовний, з аркуша та синхронний. Послідовний також іноді поділяють на абзацно-фразовий і просто послідовний, а також одното двосторонній. Переклад з аркуша відбувається в умовах, коли перекладач може лише переглянути текст перед перекладом, внаслідок чого доперекладацький етап значно скорочується. Переклад з аркуша має деякі спільні ознаки із синхронним перекладом, а саме: в обох випадках перекладач має одночасно сприймати текст оригіналу, перекладати і промовляти текст перекладу. З іншого боку, на відміну від синхронного, під час перекладу з аркуша перекладач має зоровий контакт з текстом.

Відповідно до зазначеного вище, письмовий перекладач здійснює письмовий переклад суспільно-політичних, науково-технічних, ділових, інформаційних, а також художніх текстів з іноземної мови на рідну і навпаки.

Усний перекладач сприймає і перекладає інформацію в усній формі і вирізняється оригінальністю, гнучкістю висловлень, широкими фоновими знаннями про предмет повідомлення.

Для здійснення цих видів мовленнєвої діяльності, а саме – письмового / усного перекладу, майбутній перекладач має оволодіти перекладацькою компетентністю. Виділення специфічної професійної компетентності перекладача окремо від інших пояснюється тим, що низка вчених вважає переклад п'ятим видом мовленнєвої діяльності та на доказі того, що для якісного виконання перекладу недостатнім є володіння мовою оригіналу і мовою перекладу, оскільки переклад передбачає передачу смислового змісту мовлення, тобто становить вид медіації (мовного посередництва).

До цієї компетентності залучають знання про основні світоглядні теорії та концепції у галузі гуманітарних і соціально-економічних наук; етичні та правові норми, які регулюють стосунки між людьми, ставлення людини до навколишнього середовища; сучасні наукові методи філологічних досліджень; розуміння сутності мови як суспільного явища, її зв'язок з мисленням, культурою та суспільним розвитком народу; принципів зв'язок мови і світу; походження та розвиток мови, її рівні; основні одиниці мови і мовлення; функціональні властивості мови (Кушніна, 2016), лінгвосоціокультурні особливості; основні категорії та види перекладу; особливості перекладацької діяльності; особливості формування навичок та вмінь при навчанні іноземної мови; психолінгвістичну характеристику основних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) на різних етапах навчання; особливості методики навчання іноземних мов у дошкільних та середніх навчальних закладах (за умови проходження педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі).

Єдиний європейський стандарт якості перекладацьких послуг зумовлює переорієнтацію української перекладознавчої вищої школи на нові вимоги ринку праці перекладачів Черноватий, 2013). У зв'язку із цим, Проект Стандарту вищої освіти України визначає такі компетентності майбутніх фахівців з перекладу: інтегральну, загальну та спеціальну (фахову) компетентності. У межах цієї публікації ми зупинимося на останній, оскільки вона, на нашу думку, акумулює вміння двох попередніх і є пріоритетною під час працевлаштування на ринку праці. Майбутній конкурентоспроможний перекладач повинен якісно усно та письмово транслювати інформацію мови оригіналу мовою перекладу і, навпаки, володіти спеціальною термінологією з обраної для перекладу галузі та вміти ефективно, без суттєвих затрат часу, користуватися перекладацьким інструментарієм.

Майбутній перекладач може обіймати такі посади: перекладач, консультанта, інокореспондент; посади інженерно-технічного персоналу в галузі забезпечення двомовної комунікації та інформації, а саме: інженера-перекладача, секретаря-референта, консультанта, співробітника зі зв'язку з громадськістю в управлінських організаціях, виробничих, комерційних підприємствах та фірмах, в інформаційних та рекламних агентствах тощо. В окремих випадках він може також обіймати посади низового керівного персоналу в перелічених вище організаціях та установах, пов'язаних з комунікативно-інформаційною діяльністю, а також викладати іноземну мову в початкових класах загальноосвітньої школи та дошкільних закладах за умови проходження психолого-педагогічного циклу дисциплін та педагогічної практики (вчитель середнього навчального-виховного закладу; вчитель початкового навчально-виховного закладу).

У процесі професійної діяльності перекладач повинен уміти науково та раціонально організувати свою діяльність; критично оцінювати набутий досвід з позицій останніх досягнень філологічної науки та соціальної практики; виділяти основні проблеми своєї дисципліни, що визначають конкретну галузь його діяльності; володіти чотирма видами мовленнєвої діяльності на базі сформованих фонетичних, граматичних, лексичних навичок на рівні B2–C1, володіти лінгвосоціокультурною та навчально-стратегічною компетентностями в межах своєї професійної перекладацької діяльності; на професійному рівні, виконувати всі види письмового перекладу (еквівалентний / гетеровалентний) державною та іноземною мовами різножанрових текстів; на достатньо професійному рівні виконувати всі види усного перекладу (послідовний / з аркуша / синхронний) державною та іноземною мовами різножанрових текстів; використовувати у процесі перекладу сучасні електронні ресурси / засоби, довідкову літературу, різноманітні словники; творчо підходити до перекладу в різних ситуаціях; застосовувати прийоми забезпечення якості перекладу (вичитування, критичне оцінювання, редагування, зворотний переклад); зокрема редагувати переклади державною та іноземною мовами різножанрових текстів; враховувати системні міжмовні розбіжності в практиці перекладу; аналізувати процес змісту письмового / усного перекладу однією мовою з іншої; застосовувати прийоми адаптації тексту перекладу до особливостей цільової культури, включаючи особливості мовної комунікації; застосовувати знання стилістичних реєстрів (архаїчний, урочистий, офіційний, розмовний, неофіційний, інтимний) та способів їх переносу з однієї мови на іншу; встановлювати значення лексичних та фразеологічних значень мовних одиниць різними способами; самоорганізовуватися й закінчувати роботу до встановленого терміну; організувати процес наукових досліджень; спілкуватися із замовником та володіти технікою міжособистісного спілкування; складати перекладацькі примітки та застосовувати їх; брати участь у міжмовному діалозі; постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію; співвідносити свою перекладацьку діяльність із принципами професії перекладача та його ролі; використовувати у практичній роботі надбання та досвід вітчизняної та зарубіжної перекладацьких шкіл.

Підприємства, установи, організації, навчальні заклади забезпечують необхідні умови для використання фахівців за здобутими ними у вищому закладі освіти кваліфікаціями та спеціальністю згідно з чинним законодавством.

Розглянемо пропозиції ринку праці для перекладача. Сучасний перекладач може мати статус *in-house* or *freelance* translator. *In-house* translator – це працевлаштований штатний працівник, який є штатним працівником у перекладацькій компанії чи бюро. *Freelance* translator – вільний, позаштатний перекладач, який працює індивідуально.

Основними джерелами перекладацької роботи є юридичні компанії, нотаріальні контори, державні, промислові та комерційні установи, великі організації, різні видавництва, IT компанії з локалізацією програмного забезпечення. Коротко проаналізуємо їхні *pros and cons*. Державні установи не ставлять високих вимог до якості перекладу. І хоча заробітна платня є стабільною, проте вона є низькою й іноді несвоечасною. Великі організації пропонують великі обсяги роботи, заробітна платня – висока, натомість висувають суворі критерії відбору перекладачів. Видавництва пропонують великі обсяги роботи, розраховані на довгий період час і невисоку оплату.

Свої пропозиції надають і перекладацькі портали, найвідомішими з яких є www.proz.com та www.translationcentral.com. Проте їхніми недоліками є висока конкуренція і можливість проблем з оплатою. До переваг можна віднести необмежений обсяг роботи та велику базу даних з пошуком виконавця, а також відсутність посередників.

Який шлях обрати майбутньому перекладачу? *In-house* or *freelance* translator? Коротко розглянемо переваги і недоліки *in-house* translator. Для нього характерним є стабільний дохід, соціальний пакет (щорічна відпустка, лікарняний, пенсійне забезпечення), фіксований робочий день, робота в команді, що передбачає можливість консультування, відсутність витрат на навчання та технології. До недоліків ми відносимо відсутність вільного графіка, відсутність свободи у виборі завдань, конкуренцію в одній галузі, ймовірну (галузеву) монотонність роботи, виконання додаткового обсягу роботи, наприклад, секретар-референт, гід тощо. Проаналізуємо *pros and cons* *freelance* translator. До *pros* ми відносимо більш високий заробіток порівняно з *in-house* translator, можливість відмовитися від роботи, відносно вільний графік роботи, можливість працювати з дому і розраховувати власний менеджмент часу. З-поміж *cons* найтипівішими є нестабільність доходу, відсутність соціального та фінансового захисту, ненормований робочий день, психологічний дискомфорт (ізоляція), витрати на навчання та технології. *Freelance* translator, як і *in-house* translator, повинен мати лінгвістичну освіту, а також володіти основами маркетингу та бухгалтерської справи. Важливими фінансовими питаннями для перекладача є статус, кількість символів (1800?1860 з пробілами), рядок, кількість слів на сторінку (250). Стандартом ефективного перекладу вважається 2000 слів на день. Факторами впливу на оцінювання роботи також є напрямок роботи (з мови / на мову), складність тексту та термін виконання. Термін оплати перекладацьких послуг (30 / 45/ 60 / 90 / 120) днів.

Який би шлях не обрав майбутній перекладач, окрім професійної компетентності, він має володіти такими лінгвістичними аспектами, як знання рідної мови, знання тематики (з обраного фаху), термінології, мати високий ступінь грамотності та високий рівень розвинутих умінь редагування.

Таким чином, основними принципами професійної діяльності перекладача є забезпечення міжмовної та міжкультурної усної і письмової комунікації та міжмовного і міжкультурного обміну інформацією шляхом перекладу; необхідність збереження конфіденційності інформації, до якої перекладач мав доступ у процесі перекладу; неупередженість, чесність та професійність; відповідальність за об'єктивність інформації; врахування сподівань та пріоритетів замовника шляхом підтримання постійного зв'язку з ним, особливо в разі

виникнення сумнівів та ускладнень; перевірка і редагування перекладу до його отримання замовником; якісне виконання перекладу в зазначений термін; внесення змін до змісту виконання завдання, якщо останній змінюється; реальна оцінка власних фахових знань та умінь згідно з рівнем завдання; важливість широкого діапазону фонових знань спеціальної термінології; особиста відповідальність перекладача за постійне вдосконалення своєї професійної компетентності; корпоративна солідарність; поважання етичних принципів професії перекладача і принципів діяльності осіб інших професій.

З огляду на викладене вище, наводимо методичні рекомендації для майбутніх перекладачів з метою працевлаштування.

1. Репутація перекладача настільки висока, наскільки якісно Ви виконали останню роботу замовника.

2. Існує дві фази перекладу в професійній діяльності, яку здійснюють *translator* (перекладач, який виконує роботу) і *revisor* (філолог, який перевіряє готовий продукт на грамотність і релевантність).

3. Існують різні типи помилок, які виявляють під час другої фази перекладу, а саме: *minor, major and critical*. Останні є неприпустимими, оскільки існує загроза втрати не лише оплати, а й розірвання контракту з роботодавцем. Наявність *minor and major mistakes* передбачає *corrective measures*, коли перекладач пояснює замовникові допущені огріхи та недоліки в перекладі.

4. Ринок праці для майбутнього випускника-перекладача має широкий спектр, а саме: перекладач, редактор перекладів, менеджер з перекладів, локалізатор (технічні аспекти перекладу, наприклад, ІТ технології), спеціаліст з якості перекладу, копірайтер, транскреатор (рекламний бізнес), термінолог.

5. При працевлаштуванні у своєму CV не забувайте вказати пари мов, з якими Ви працюєте і можливі обсяги текстового матеріалу.

6. Наявність Вашої оригінальності в Cover Letter надасть Вам перевагу.

Перспективними є дослідження PMAT (Post Machine Adapting Translation), формування Translation Memory, які потребують подальших наукових досліджень, як зарубіжних так і вітчизняних, зокрема.

Література

Кушнина, Л.В. (2016). Языковая личность переводчика в свете современных научных парадигм.

Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 4, 75–85.

Черноватий, Л.М. (2013). *Методика навчання перекладу як спеціальності*. Вінниця: Нова книга.

References

Kushnina, L.V. (2016). Jazykovaia lichnost' perevodchika v svete sovremennyh nauchnyh paradigm.

Vestnik PNIPIU. Problemy jazykoznaniiia I pedagogiki. 4, 75?85.

Chernovatyj, L.M. (2013). *Metodyka navchannia perekladu jak special'nosti*. Vinnycia.

УДК 14.25.07

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Имамгулиева Г.Ф.

*докторант кафедры методики преподавания английского языка
Азербайджанский университет языков (Азербайджан, Баку)
a-yashar@rambler.ru*

Статтю присвячено розглядові особливостей впровадження в систему шкільної освіти Азербайджанської Республіки курикулярної моделі навчання. Відзначено, що реалізація освітніх стандартів, передбачених курикулом освітніх стандартів, вимагає перегляду традиційних стандартів навчання предметів шкільного курсу, зокрема іноземних мов. Визначено питання, які охоплюють стратегії навчання в межах нових предметів курикулярної моделі мовної освіти. Встановлені характерні особливості активних методів навчання іноземних мов за цією моделлю. Описані технології навчання і ті форми, методи і техніки, якими послуговується вчитель у процесі навчання іноземних мов. Наголошено, що найбільш ефективним є застосування терміна "технологія навчання" передбачає опис навчального процесу, заснованого на курикулярній концепції навчання. Доведено, що за активного навчання іноземних мов увага приділяється насамперед забезпеченню цілісності педагогічного процесу. Із застосуванням активних методів навчання забезпечується єдність відповідних знань, навичок і цінностей з певного предмета.

Ключові слова: курикулум, освітні технології, форма навчання, іноземні мови.

LINGUODIDACTIC BASICS OF USING ACTIVE LEARNING IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Imamgulieva G.F.

Ph. D. student

Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan (Azerbaijan, Baku)

The implementation of educational standards stipulated by the curriculum of instruction requires a revision of the traditional technologies of teaching subjects of the school course, including foreign languages. Learning technologies cover the forms, methods and techniques used by the teacher in the process of learning foreign languages. A more effective use of the term "learning technology" in organizing the study of foreign languages implies, above all, a description of the learning process based on the curricular concept of learning. The article is devoted to the consideration of the peculiarities of the introduction of a curricular model of education into the school system of the Republic of Azerbaijan. It is noted that education should be seen not only as a result or simply as a process, but as a concept with a broader semantic field with subtle semantic hues. Curriculum learning requires a review of traditional strategies for teaching school subjects, including foreign languages. It is shown that the strategies of learning within the new subject curricular model of language education cover the following issues: 1) the principles of the organization of the pedagogical process, 2) educational planning in school subjects, 3) forms and ways, used in the organization of training. The characteristic features of active methods of learning foreign languages, in particular in curricular learning of foreign languages can be applied such active methods of collaboration: brain attack, HSV (know / want to know / learned), method auction, role-playing games, round table method, Insert method, work noise, discussion, debate, cluster, Venna diagram, verbal association. Learning technologies cover the forms, techniques and techniques used by the teacher in the process of learning foreign languages. A more effective use of the term "learning technology" in the organization of foreign language learning involves,

first of all, a description of the learning process based on the curricular concept of learning. It has been proved that the active teaching of foreign languages, first of all, focuses on ensuring the integrity of the pedagogical process. Active learning methods ensure the unity of relevant knowledge, skills and values in the subject.

Key words: curriculum, educational technology, form of education, foreign languages.

Ныне в систему школьного образования Азербайджанской Республики внедряется куррикулярная модель обучения. Реализация новых образовательных стандартов, предусмотренных куррикулом, требует пересмотра традиционных технологий обучения предметам школьного курса, в том числе иностранным языкам. Это определяет актуальность статьи. Новые технологии обучения охватывают формы, методы и техники, используемые учителем в процессе обучения.

Целью статьи является анализ организации активного обучения, предполагающего прежде всего описание учебного процесса, основанного на куррикулярной концепции обучения. Образование следует рассматривать не только как результат или просто как процесс, а как понятие с более широким семантическим полем, обладающее тонкими смысловыми оттенками. Так, например, только лично ориентированный, результативный и культуросообразный характер образования уже позволяет охарактеризовать его с разных позиций: Образование – это ценность, образование – это система, образование – это процесс, образование – это результат.

Действительно, образование охватывает такие ценности, как язык, менталитет, национальные традиции и обычаи и т. д. Формирование этих ценностей как конечная цель образования предусматривает реализацию таких принципов, как культуросообразность, коллективизм, системность, целостность и ориентация на личность.

Образование как своеобразная и динамичная система состоит из различных ступеней и этапов, каждый из которых является относительно замкнутой подсистемой. Ожидаемые результаты обучения и достижения учащихся, проникая во все поры учебного процесса и вытекая из задач каждого этапа, в совокупности составляют единую систему образования. При этом главными принципами, реализация которых делает образование единой системой, выступают демократизация, гуманизация, дифференциация, индивидуализация, вариативность и инклюзивность.

Образование следует рассматривать и как процесс, поскольку образование есть сложный многогранный процесс формирования у обучаемых общечеловеческих и национальных ценностей. Именно благодаря образованию формируется активная умственная (речевая, познавательная, психомоторная) деятельность человека. В этом процессе задействованы такие принципы, как соответствие природе, практичность, поэтапность, непрерывность, ориентированность.

Образование как симбиоз, органическое сочетание учебной деятельности учащихся и педагогической деятельности учителя выступает логическим итогом целенаправленных действий учащихся, учителя, государства и общества (Государственный образовательный стандарт по русскому языку..., 2003; Материалы по разработке национального стандарта..., 2004).

Образование в этом смысле есть результат поэтапного и целостного процесса.

Стратегии обучения в рамках новых предметных куррикулярной модели языкового образования охватывают следующие вопросы:

- 1) принципы организации педагогического процесса,
- 2) учебное планирование по отдельным предметам,
- 3) формы и способы, используемые в организации обучения.

Соответствие потребностям и интересам учащегося, школы и общества, а также вероятность реализации стандартов содержания, отражающих ожидаемые результаты, которые учащийся предположительно продемонстрирует в конце учебной деятельности, являются важными условиями.

Активное обучение – это новый подход к организации современного педагогического процесса. При таком подходе обучение направлено не на механическое пополнение памяти ребёнка новой информацией, а на обогащение интеллектуального запаса учащихся новыми знаниями, развитие мышления и выработку у них самых необходимых навыков и умений.

Именно при таком обучении учащиеся получают возможность задавать вопросы, изучать проблемы, исследовать, обсуждать их. В процессе активного усвоения учебных материалов учащиеся учатся определять причинно-следственные отношения явлений и фактов, делать выводы и обобщать. Таким образом, учащиеся вовлекаются в коллективное и индивидуальное решение дидактических и социальных проблем, пользуются различными источниками информации, занимаются самостоятельно обогащением своих знаний.

Активные методы обучения иностранным языкам имеют следующие характерные особенности:

1. главное внимание в первую очередь направлено на формирование личности учащегося;
2. учитель выступает координатором учебной деятельности, советником и помощником учащихся;
3. в ходе решения проблемы учащиеся выступают активным исследователем;
4. знания, умения и навыки приобретаются учащимися самостоятельно;
5. отношения “учитель – учащийся”, “учащийся – учащийся” создают условия для сотрудничества;
6. уроки строятся на интегративной основе;
7. широко применяются нестандартные уроки.

В активном обучении иностранным языкам основными формами работы учащихся могут быть: индивидуальная работа; работа в парах (развиваются чувства коллективизма, умение согласовывать свои действия, прислушиваться к чужому мнению); групповая работа (совместная деятельность определяет ответственность за положительный исход общего дела, совершенствуются чувство коллективизма и т. д.) (Материалы по разработке национального стандарта..., 2004).

В куррикулярном обучении иностранным языкам могут быть применены следующие активные методы совместной работы: мозговая атака, ЗХЗВ (знаю / хочу знать / выучил), метод аукциона, ролевые игры, метод круглого стола, метод Инсерт, рабочий шум, дискуссия, дебаты, кластер, диаграмма Венна, словесная ассоциация.

Мозговая атака. В результате применения этого метода учащиеся знакомятся со способами решения проблемы и анализируют эти способы, а также демонстрируют свою способность самостоятельно мыслить. Это оказывает положительное влияние на развитие их критического мышления. Например, учащиеся озвучивают и записывают свои первые идеи, касающиеся конкретной темы или проблемы. При этом главная цель заключается в том, чтобы учащиеся высказали как можно больше идей. После того, как идеи записаны, они анализируются и классифицируются в ходе групповой работы, а затем обсуждаются выбранные идеи. Мозговая атака в основном применяется на этапе мотивации. Этот метод используется при проблемных ситуациях и при расхождении мнений на уроках родного языка. При таких условиях учащемуся приходится задумываться на миг и излагать свою позицию, расходящуюся с мнениями его товарищей. Эта позиция формируется как образ мышления на основании ранее приобретенных знаний, а при необходимости проявляется мгновенно и скачкообразно. Иногда эта позиция бывает неточной, но имеет важное дидактическое значение с точки зрения активности учащихся.

ЗХЗВ (знаю / хочу знать / выучил) (KWL). Этот метод используется в основном на уроках, посвященных приобретению новых знаний, обобщению и подытоживанию ранее приобретённых знаний с целью привить учащимся необходимые навыки восприятия и передачи информации, понимания, а также составления вопросов. При этом главная цель заключается в установлении связей между ранее приобретенными знаниями и опытом и новыми знаниями.

Метод аукциона используется для развития навыков прослушивания и понимания путем изучения особенностей различных предметов и явлений. Этот метод применяется в основном на этапе обучения. Например, учитель дает ознакомительную информацию о предмете или явлении, а учащиеся по очереди высказывают свое мнение об особенностях этого предмета или явления. На высказывание одного мнения выделяются 2 секунды. Если по истечении 2 секунд ни один из учащихся не называет одну из особенностей предмета или явления, то этот предмет или явление считается “проданным”. Этот метод может быть использован с большей эффективностью на мотивационном и заключительном этапах.

Рольевые игры отражают различные подходы к решению новой проблемы. Участники игры, выступающие в роли представителей различных слоев общества, оценивают конкретную проблему со своей позиции. Главная цель применения этого метода заключается в развитии таких навыков учащихся, как высказывание и обоснование собственного мнения, критическое мышление, сотрудничество и уважительное отношение к мнению других людей. Эмоциональные ощущения являются главной наградой от участия в подобных играх. Эмоциональные ощущения играют главную роль в эффективном восприятии информации или проблемы в ходе урока. Например, по мере возможности на уроке родного языка материалы для чтения (сказка, басня, стихотворение с интересным сюжетом) инсценируются. Иногда становится возможной инсценировка события из обыденной жизни, связанного с темой занятия. В ходе ролевых игр учащиеся входят в роль и оценивают ситуацию с позиции другого человека. Привнесение таких игровых элементов в содержание учебного занятия делает эти занятия более интересными и расширяет возможности для творческой деятельности учащихся.

Метод круглого стола используется для развития способности учащихся мыслить творчески. Класс подразделяется на группы и каждой группе дается одно предложение и задание написать маленький рассказ на тему, затрагиваемую в данном предложении; в результате появляются маленькие тексты в количестве, равном числу групп. Затем эти тексты прослушиваются, обсуждаются и оцениваются.

Метод Инсерт (система интерактивного учета) – это технология, предусмотренная для развития навыков учащихся мыслить критически и читать. Чтение текстов информационного характера и выделение необходимой информации из этих текстов на уроках иностранного языка имеют важное значение. В ходе чтения учащиеся обозначают каждый абзац нижеуказанными знаками: непонятная информация – (?); знакомая информация – (v); новая информация – (+); информация, опровергающая знакомую информацию – (-).

Этим способом проводятся обобщения при участии всего класса, выявляется информация, непонятная для учащихся, и степень непонятности этой информации, а также информация, неизвестная для учащихся, проводятся объяснительные работы.

Рабочий шум или деловая суета. Демократизация образования и рассмотрение учащегося в качестве равноправного субъекта учебного процесса способствует возникновению деловой суеты на уроках. Возникают различные суждения и предложения, касающиеся интересных задач и вопросов, поднятых учителем или учащимися, а также возникают споры во время изучения какого-либо текста, анализа лингвистических материалов и в других случаях. Учащиеся излагают свое отношение к поднятой проблеме. В ходе групповой работы создается более благоприятная среда для выражения индивидуальных позиций. Рабочий шум, возникший вследствие изложения какой-либо мысли, сначала происходит в пределах одной группы, а потом распространяется на весь класс. Подобная ситуация заинтересовывает и активизирует весь класс. Ведь дети обычно знают кое-что о каком-либо предмете, явлении или языковом факте. При необходимости, они с помощью или без помощи учителя отмечают в соответствующей таблице знания, которые они желают приобрести. Наконец, они записывают в эту же таблицу сведения о каком-либо предмете или явлении, которые они изучили.

Діаграма Венна. Этот метод основан на двух пересекающихся кругах. Использование этого метода позволяет выявить сходные и отличные черты двух грамматических понятий, двух литературных героев, двух деревьев, двух птиц, двух стран и т. п. При этом применяется сравнительный прием, проводится анализ, и таким образом, обеспечивается мыслительная активность учащихся.

Кластер (разветвление). Использование этого метода способствует выяснению представлений учащихся о понятиях вида и рода, систематизации и укреплению знаний учащихся и обогащению их словарного запаса за счет изученных новых слов. Метод разветвления может быть использован в различных формах работы и на различных этапах занятия, так как он содержит элементы, заставляющие учащихся задуматься.

Применение дискуссий в ходе преподавания родного языка имеет дидактическую значимость; играет важную роль в формировании навыков общения учащихся; учащиеся участвуют в дискуссии со своими вопросами и репликами, демонстрируют убедительную речь, используя сведения о соответствующих фактах и явлениях; получают возможность применять на практике свои теоретические знания по родному языку.

Дебаты являются многосторонними дискуссиями. В ходе подобных дискуссий оппоненты пытаются убедить не друг друга, а третью сторону. На занятиях по родному языку, посвящённых установлению способов решения каких-либо проблем, использование таких дискуссий повышает эффективность занятия. В итоге становится возможным составление образцов активных занятий, посвящённых как чтению текстов, так и изучению грамматических материалов.

Словесная ассоциация является словесной игрой, а также учебным методом, используемым для повышения активности учащихся в ходе учебного процесса. Для того чтобы использовать метод словесной ассоциации нужно установить необходимые требования (эти требования могут быть установлены в виде правил заранее) (Предметные программы..., 2008). Эти требования должны соблюдаться в ходе учебного процесса. Например, в период изучения алфавита могут быть предъявлены следующие требования: составить новое слово путём добавления слога к последнему слогу слова, данного в учебнике, и прочитать новое слово вслух, затем составить независимую цепь слов; или установить и последовательно записывать слова, начинающиеся с последнего слога данного слова, и составить цепь слов. Таким образом, при активном обучении иностранным языкам, в первую очередь, уделяется внимание обеспечению целостности педагогического процесса. В ходе применения активных методов обучения обеспечивается единство соответствующих знаний, навыков и ценностей по данному предмету.

Литература

- Государственный образовательный стандарт по русскому языку для школ с русским языком обучения (2003). *Русский язык и литература в Азербайджане*. 3, 3–9.
- Материалы по разработке национального стандарта среднего общего образования Республики Казахстан* (2004). Алматы.
- Предметные программы для 1–4 классов общеобразовательных школ* (2008). Баку: Təhsil.

References

- Gosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart po russkomu jazyku dlia shkol s russkim jazykom obucheniia (2003). *Russkij jazyk i literatura v Azerbajdzhanie*. 3, 3–9.
- Materialy po razrabotkie nacional'nogo standarta sredniego obshchego obrazovaniia Respubliki Kazahstan* (2004). Almaty.
- Predmetnyie kurrikulумы dlia 1–4 klassov obshcheobrazovatel'nyh shkol* (2008). Baku: Tehsil.

РЕЦЕНЗІЇ

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ МОВИ І ДУМКИ

Палатовская Е.В. Сложное предложение в когнитивно-дискурсивном аспекте: Монография. Киев: ИП “Фірма “Гранма”, 2019. 400 с.

Монографія О.В. Палатовської “Сложное предложение в когнитивно-дискурсивном аспекте” присвячена проблемам вивчення синтаксису в когнітивному вимірі, зокрема актуальним і маловивченим питанням породження і сприйняття складного речення в науково-професійному дискурсі в процесі онлайн-комунікації. На сьогодні когнітивна лінгвістика займає пріоритетні позиції в науковому просторі мовознавства, але ставлення до цієї наукової парадигми поки ще не сформувалося остаточно через широке і недостатньо визначене поле досліджень. Поява рецензованої роботи значною мірою заповнює цю лакуну, знайомлячи читачів з основними ідеями та методами дослідження синтаксису складного речення в межах когнітивно-дискурсивної парадигми.

Авторка ставить перед собою завдання з'ясувати взаємозв'язок поліпредикативних структур поверхневого синтаксису з ментальною граматикою учасників комунікативного акту – мовця та слухача. Основна увага дослідниці сконцентрована на засобах синтаксичного зв'язку між компонентами складного речення, які кваліфікуються як семантична вершина поліпредикативних утворень. Такий ракурс бачення проблеми відзначається науковою новизною в опрацюванні синтаксичної теорії складного речення та цілком вписується в новітню парадигму когнітивної лінгвістики. Дослідження когнітивного потенціалу семантичних вершин здійснено експериментальним шляхом, що надало концепції переконливості.

Робота виконана на матеріалі жанру онлайн-міні-лекцій усного науково-професійного філологічного дискурсу, які вперше введені в дослідницьке поле лінгвістики. Складні речення були вилучені з міні-лекцій, представлених на освітніх порталах Інтернету, а також із фрагментів текстів, дібраних зі створеного авторкою підкорпусу усних лекцій і доповідей у Національному корпусі російської мови. У всьому матеріалі наукові монолози вимовляються без опори на письмовий текст і мають достатньо високий ступінь спонтанності, що є суттєвим чинником для вивчення процесів породження і сприйняття усних складних речень у науковому спілкуванні. Особливий дослідницький інтерес, на наш погляд, викликає також і той факт, що авторами розглянутих наукових монологів виступають люди високої мовленнєвої культури – учені-лінгвісти, чия комунікативна компетенція не викликає сумнівів і може слугувати зразком сучасного наукового мовлення.

Суттєву частину дослідження становлять реакції респондентів, одержані в результаті психолінгвістичних експериментів, оригінальна методика проведення яких може прислужитися в інших наукових розвідках породження і сприйняття синтаксичної структури дискурсу. На особливу увагу заслуговує ще не описане у вітчизняному мовознавстві розмежування експериментальних методик дослідження на онлайн-ові, тобто такі, що відбуваються під час реальної комунікації і дозволяють дослідити динаміку безпосереднього опрацювання вербальної інформації реципієнтом, і офлайн-ові, які фокусуються передусім на лінгвістичній компетенції учасників комунікації й не вимірюються реальним часом (стор. 47–49 монографії). Дослідниця переконливо відстоює доцільність такого розмежування, наводить потрібні аргументи й вдало інтегрує обидві методики у власному дослідженні в експериментальній частині роботи (розділ 3).

Визначення онлайн- і офлайн-методик дослідження мовного матеріалу ґрунтується на положенні, висунутому в когнітивній науці, про те, що мова має два режими існування – офлайн (зберігання) та онлайн (використання), які, здається, корелюють з категоріями свідомості

(у її статистиці) та мислення як динамічного процесу. Виходячи з цього положення, Олена Палатовська аналізує стан наукового буття дихотомії понять “мова – мовлення” в сучасному мовознавстві й доходить висновку, що термін “мовлення” за такого підходу стає надмірним і вживається здебільшого за традицією.

Структура роботи зумовлена заявленою в назві проблемою та завданнями, які ставить перед собою дослідниця для її розв’язання. Монографія складається з двох частин – теоретичної та експериментальної, і кожна частина містить два розділи. Таким чином, у праці продемонстровано саму логіку дослідження, що є досить вагомим аргументом доказовості висновків.

У першій частині монографії напрацьовано теоретичне підґрунтя аналізу складного речення в когнітивно-дискурсивному аспекті. Так, у першому розділі авторка показує плідність ментального підходу до вивчення синтаксису шляхом історичного огляду розвитку когнітивних ідей у мовознавстві – від мовознавчих студій О.О. Потебні, антропоцентричних напрацювань ХХ століття до сучасних психолінгвістичних і когнітивних засад вивчення мови і мовлення. В результаті Олена Палатовська формулює як вихідне положення про те, що “мовна діяльність є одним з видів когнітивної діяльності людини, а мовна форма об’єктивує когнітивні структури людської свідомості і мислення” (стор. 43). У другому розділі дослідження ретельно розглянуті досягнення різних наукових шкіл і напрямів, присвячених вивченню складного речення: саме вони становлять теоретичні підстави аналізу цієї синтаксичної одиниці в рецензованій праці.

Друга частина книжки презентує авторську модель і результати багатоаспектного експериментального дослідження усного складного речення в науково-професійному дискурсі, що відбувається без опори на письмовий текст, тобто має високий ступінь спонтанності.

Третій розділ монографії присвячений вивченню складного речення у двох когнітивних перспективах – мовця і слухача, де слушно інтегровані онлайніві й офлайніві методи дослідження: спостереження над науково-професійним дискурсом та його сегментація й інтроспективний аналіз шляхом багаторазового прослуховування; членування дискурсу, що розгортається в онлайнівому режимі, із наступним анкетуванням носіями мови. В результаті дослідниця доходить таких вагомих висновків:

1) у стані емоційної напруги й часового обмеження онлайнівого дискурсу різні мовці – учені, люди високої мовленнєвої культури – для об’єктивації відповідного змісту несвідомо використовують найбільш прості синтаксичні конструкції, в яких семантичні відношення між компонентами виступають у типовому вигляді (переважно – складні речення з домінантними засобами зв’язку), що визначаються в роботі як прототипічні (стор. 259);

2) слухач у звуковому сприйнятті наукового повідомлення може використовувати різні стратегії (макростратегію або мікростратегію), при цьому синтаксична організація дискурсу, незалежно від обраної стратегії, здійснює істотний вплив на його членування: “сильні” підрядні зв’язки сприймаються як нерозчленовані, а “слабкі” – сурядний і безсполучниковий – можуть розпадатися й піддаватися різним модифікаціям, не впливаючи на загальне розуміння трансльованої інформації (стор. 257).

У висновках до третього розділу авторка монографії наголошує, що саме в спонтанній комунікації представлені вихідні (прототипічні) синтаксичні структури, співвідносні з когнітивними семантико-синтаксичними інваріантами, закріпленими у свідомості носіїв мови. Перевірці цього висновку присвячений наступний четвертий розділ монографії.

Експериментальним шляхом розв’язано питання про 1) наявність у свідомості носіїв мови стійких зв’язків між ментальною репрезентацією тієї чи тієї типової ситуації або ситуативного комплексу та їхньою об’єктивацією в поверхневому синтаксисі у вигляді різних типів речень; 2) встановлення репертуару прототипічних засобів зв’язку у разі його об’єктивації у вигляді складного речення; 3) визначення співвідношення між формальною організацією прототипічної конструкції і типом дискурсу, який вона презентує в зовнішньому висловленні.

Для цього Олена Палатовська розробляє й теоретично обґрунтовує власну експериментальну методичку, що передбачає звернення до мовленнєвої інтуїції носіїв мови за допомогою різних видів психолінгвістичного експерименту (асоціативний експеримент, суб'єктивне шкалювання, трансформаційний метод). Для верифікації отриманих у ході експерименту результатів дослідниця використовує статистичні та корпусні методи дослідження, що значно підвищує їхню валідність. Отримані результати підтверджують авторську гіпотезу про наявність у мовній свідомості базових моделей складного речення з відповідними семантичними вершинами – прототипічними засобами синтаксичного зв'язку, репертуар яких представлено у висновках до монографії. При цьому в усному модусі наукового дискурсу асиметрія щодо виборів засобів зв'язку між частинами складного речення, характерна для нейтрального й наукового мовлення, знімається, тому що мовець витрачає когнітивні зусилля передусім на зміст висловлення, інтуїтивно актуалізуючи з активності свідомості прототипічні сполучникові скріплення (с. 328–329).

Доповнюють текст книжки додатки, у яких наведено матеріали експериментальних досліджень.

Вважаємо, що отримані в дослідженні результати мають не лише вагоме теоретичне значення на шляху до створення новітньої теорії синтаксису складного речення, але можуть знайти практичне застосування для розбудови функціонально-семантичних полів на синтаксичній основі у практиці викладання мови іноземним студентам.

Робота знайде вдячних читачів у колі науковців, викладачів, студентів завдяки ґрунтовному викладу досягнень когнітивної лінгвістики в перспективі активної ментальної граматики, логічному аналізу теоретичних досягнень синтаксичної науки, запропонованій методиці дослідження ментальних основ породження й сприйняття складного речення, а також новому погляду на створення природної моделі мови.

*В. П. Мусієнко,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри російської мови та літератури*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ У НАУКОВОМУ ВІСНИКУ КАФЕДРИ ЮНЕСКО КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ

Редакція Наукового вісника кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія приймає до друку матеріали (статті, огляди, рецензії та ін.) від фахівців у галузі лінгвістики за умови, що **подані рукописи не публікувалися раніше, відповідають проблематиці Вісника й оформлені відповідно до його вимог**. Матеріали мають відображати сучасний стан розробки досліджуваної проблеми й містити нові результати її вивчення. Теоретичні положення повинні бути аргументовані відповідним ілюстративним матеріалом.

Наукова праця має бути написана на актуальну тему, містити виклад кінцевих або проміжних результатів дослідження, виявляти пріоритети автора в його наукових пошуках.

Редакція проводить внутрішнє та зовнішнє рецензування поданих до друку матеріалів, відхиляє або повертає на доопрацювання статті, які не відповідають вимогам збірника.

Редколегія Вісника КНЛУ. Серія Філологія послідовно дотримується міжнародних видавничих стандартів COPE Code of Conduct, затверджених COP (Committee on Publication Ethics).

Мови публікацій – українська, російська, чеська, польська, англійська, німецька, французька, іспанська, грецька.

Рекомендований обсяг публікацій: обсяг статті – 10–12 сторінок з таблицями, схемами та малюнками; обсяг рецензії – 5–6 сторінок; обсяг хроніки – 3–4 сторінки.

Вимоги до змісту, структури й технічного оформлення наукових статей

Стаття повинна обов'язково містити всі структурні елементи відповідно до п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р.:

- **формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання окресленої проблеми і на які спирається автор (*важливо не перерахувати авторів чи їхні публікації, а саме проаналізувати доробок дослідників, вказати, у чому вони мають рацію, а в чому – ні; зазначити, які питання залишаються невирішеними*);
- **мету статті та її завдання;**
- **виклад основного матеріалу дослідження** з обґрунтуванням здобутих результатів;
- **висновки й перспективи подальших досліджень** у цьому напрямі;
- **список використаних джерел, список лексикографічних джерел і / або список джерел ілюстративного матеріалу**, оформлених стилем APA.

Структура статті

1. УДК (універсальна десяткова класифікація) – вказувати на початку статті в лівому верхньому кутку першої сторінки.

2. Назва статті (великими літерами по центру, 14 кеглем, напівжирним шрифтом).

3. Прізвище та ініціали автора / співавторів друкувати по центру, 14 кеглем, звичайним шрифтом, великими літерами.

4. Відомості про автора українською мовою: науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

5. Анотація українською мовою та ключові слова (обсяг 800–900 знаків, 5–6 ключових слів), оформлена через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

6. Відомості про автора англійською мовою: прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

7. Назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Анотація має стисло відображати зміст статті (**1800–2000 знаків**) і відповідати вимогам міжнародних наукометричних баз. Зокрема, вона повинна містити такі структурні елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

8. Текст статті (без літератури) повинен становити не менше 8 сторінок формату А4 (усі поля – 1,5 см, абзацний відступ – 5 знаків (1,25 см), основний шрифт – 12 кегль, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5).

У тексті статті не використовувати стилі тексту, сторінки не нумерувати, дотримуватися абзацних відступів (5 знаків – 1,25 см).

Цитати й визначення (дефініції) термінів потрібно брати лише в заокруглені лапки (“слово”); розмежовувати знаки дефіса (-) і тире (–), наприклад: “Дискурс – це...”, але “лексико-синтаксичні характеристики”; не замінювати знак апострофа (’) чи лапок (“слово”) іншими знаками; фрагменти рукопису, що містять ілюстративний матеріал, друкувати курсивом; світлим шрифтом із підкресленням подавати розкриті у вступній частині позиції: актуальність, мета, завдання та ін.; пропуски в наведених цитатах позначати так: [...]; підрядкові покликання не припустимі. Скорочення на зразок *т. д.*, ініціали при прізвищах (напр., *І.І. Петренко*). Указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (*м. Київ*) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+відступ).

Покликання на використану літературу в тексті просимо оформлювати стилем APA: у круглих дужках потрібно вказувати прізвище автора, рік видання, сторінку, пор.: (Вихованець, 1987, с. 96). Докладніше див. <https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>.

9. Література (для оформлення списку джерел використовується APA стиль. Інформація щодо міжнародного стандарту APA є на сайті НБУВ: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Також див.: APA Citation Style (<https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>). Оформити цитування відповідно до стилю APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Заголовок ЛІТЕРАТУРА друкувати після основного тексту великими літерами ліворуч з абзацного відступу. Праці подавати в алфавітному порядку (12 кегль, шрифт звичайний, інтервал – 1,5). За необхідності можна навести ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА й ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ з продовженням нумерації.

10. REFERENCES (транслітерований латиницею перелік літератури, за винятком англomовних праць, які наводити мовою оригіналу). Для транслітерації латиницею українсько-і російськомовних текстів рекомендуємо скористатися програмою з таким режимом доступу: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>.

Правила подання матеріалів

Редакція приймає від авторів зібрані в окремій, підписаній папці документи:

– два роздруковані примірники тексту;

– довідку про автора двома мовами (одна – мовою, якою написано статтю, друга – англійською мовою) на окремому аркуші (*ПІБ, науковий ступінь, учене звання, назва навчального закладу чи наукової установи, посада, поштова адреса (з індексом) для надсилання примірника збірника, особистий e-mail автора, номер телефону для зв'язку*);

– рецензію або витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку.

Електронний варіант статті, довідку про автора, а також відскановані рецензію, витяг з протоколу або рецензію наукового керівника надсилати на адресу: knlu.kuf2011@gmail.com. Усі файли (стаття, довідка про автора, рецензія (витяг) називати англійськими літерами (Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Extract_Radziyevska).

Редакція не повертає авторові (авторам) матеріали, зокрема й не прийняті до друку.

**SCIENTIFIC MESSENGER OF THE UNESCO DEPARTMENT OF KNLU
Series PHILOLOGY • PEDAGOGY • PSYCHOLOGY
SUBMISSION GUIDELINES**

Visnyk welcomes papers (including but not limited to **research articles, review articles and book reviews**) by scholars in the **field of linguistics and translation studies**. Papers are accepted for publication provided **they have not been published elsewhere, their topics are relevant for *Visnyk's* research focus and the submitted manuscripts conform to *Visnyk's* style sheet.** The authors are expected to critically appreciate the state of the art of a given problem and report on new findings. Theoretical claims should be supported by evidence from the appropriate data.

A submitted paper should focus on an up-to-date topic, include final or preliminary research results and it should make the author's priorities in the given research area explicit.

Submitted papers are subject to peer review by domestic and international referees. Based on the review results, the papers may be rejected as unsuitable for publication or returned to the authors for revision.

Visnyk's Editorial Board adheres to international publishing standards based on the Code of Conduct developed by COPE (Committee on Publication Ethics).

Language of the paper: Ukrainian, Russian, Czech, Polish, English, German, French, Spanish, or Greek.

Length of the paper: research articles should be 10–12 pages including tables and figures; reviews 5–6 pages; event reports 3–4 pages.

Contents, structure and formatting of research articles

Submitted papers should include the following structural components:

- a clearly stated **research problem (and / or research question)** and its theoretical or practical relevance to the area of concern;
- a **critical overview of the recent literature** pertaining to the research topic (please refrain from simply listing works by other authors, instead evaluate their arguments and evidence and point to unresolved issues);
- **the goal of the research article and its objectives;**
- **research results and their discussion;**
- **conclusions and implications for further research** in the field;
- **a list of references including cited works (printed and electronic sources), and further sources such as dictionaries and / or literary sources.**

Article structure

1. **UDC** (Universal Decimal Classification index): in the top left corner of the front page.
2. **Title of the article:** all capital letters; centre alignment; font size 14pt in bold.
3. **The given name(s) and surname of the author(s):** all capital letters; centre alignment; font size 14pt.
4. **Affiliation:** centre alignment; font size 14pt in italics.
5. **Abstracts and key words in Ukrainian and English:** the abstract in Ukrainian of approximately 800–900 characters and 5–6 keywords (if you do not speak Ukrainian, the Editorial Board will kindly assist you with the abstract in Ukrainian once your paper is accepted for publication) and the abstract (a brief summary of your article) in English of approximately 1800–2000 characters. The abstract in English should comply with academic journal indexing databases and include the author's name, the article title, as well as ***Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion***. The layout of the abstracts is as follows: indented first line in the paragraph, single line spacing, regular font, font size 10pt.

8. The main text of the article should not be less than 8 pages in A4 format: all margins are 1.5 cm, the first line in every paragraph is indented by 1.25 cm, the default font is Times New Roman 12pt, spacing is 1.5 lines.

Please refrain from using any text styles, do not add page numbers, make sure that paragraphs have first line indents (5 characters – 1.25 cm).

Quotations and word definitions should be enclosed in double quotation marks (“word”). A hyphen (-) must be clearly distinguished from an en dash (–), e.g.: “academic discourse – especially its pedagogical aspects ...” but “lexico-grammatical meaning”. Do not replace an apostrophe (’) or quotation marks (“word”) with other symbols. Linguistic examples should be typed in *italics*. Topicality, purpose, and objectives of the study should be underlined and included into the introductory part of the paper. Ellipses in quotations are indicated by [...]. Footnotes are not allowed. Shortenings like e.g., initials like I.I. Petrenko, references to pages like p. 34, etc. should be typed as non-breaking spaces (press Ctrl+Shift+Space).

9. References

References List and in-text citations are organized in accordance to the **APA style** (American Psychological Association Style). Information about the usage of the international standard APA is available at NBUV portal: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Also look at: APA Citation Style (<https://www.lidrary.cornell.edu/research/citation/apa>). It is possible to format references in accordance with APA at the following online automatic sites <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book> ; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

The word REFERENCES is typed after the main text in all capital letters; it is aligned on the left and indented by 1.25 cm. The references are listed alphabetically (regular font, size 12pt, spacing 1.5 lines). When needed, a list of DICTIONARIES or LITERARY SOURCES is included with the numbering continued from the previous list, e. g.:

10. REFERENCES (a list of literature transliterated to the Latin script, except for works originally published in the Latin script). To transliterate the Cyrillic script to the Latin script use the software available at: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm> .

Paper submission

Please submit to the Editorial Board:

- your paper, which conforms to *Visnyk's* style sheet;
- information about the author(s) in a separate file including: full given name and surname, academic degree, academic rank, affiliation (postgraduate students should mention their year of study), the position held, and contact information (phone number, postal address and e-mail address);
- your Department's or Academic Council's recommendation to publish your paper.

All files are sent to: **knlu.kuf2011@gmail.com**. Each of these files should be named in English: Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Recommendation_Radziyevska

Papers submitted to the Editorial Board, including rejected ones, are not sent back to the authors.

Комп'ютерна верстка: *Руденко М.В.*
Підписано до друку 26.09. 2019 р. Формат 70x108 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 22,54
Умовн. фарбо-відб. 22,65 Обл.-вид. арк. 22,65
Тираж 300. Зам. № 19 - 471

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано "Видавництво Ліра-К"
03115, Київ, вул. Ф. Пушиної, 27
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Серія ДК № 3981.